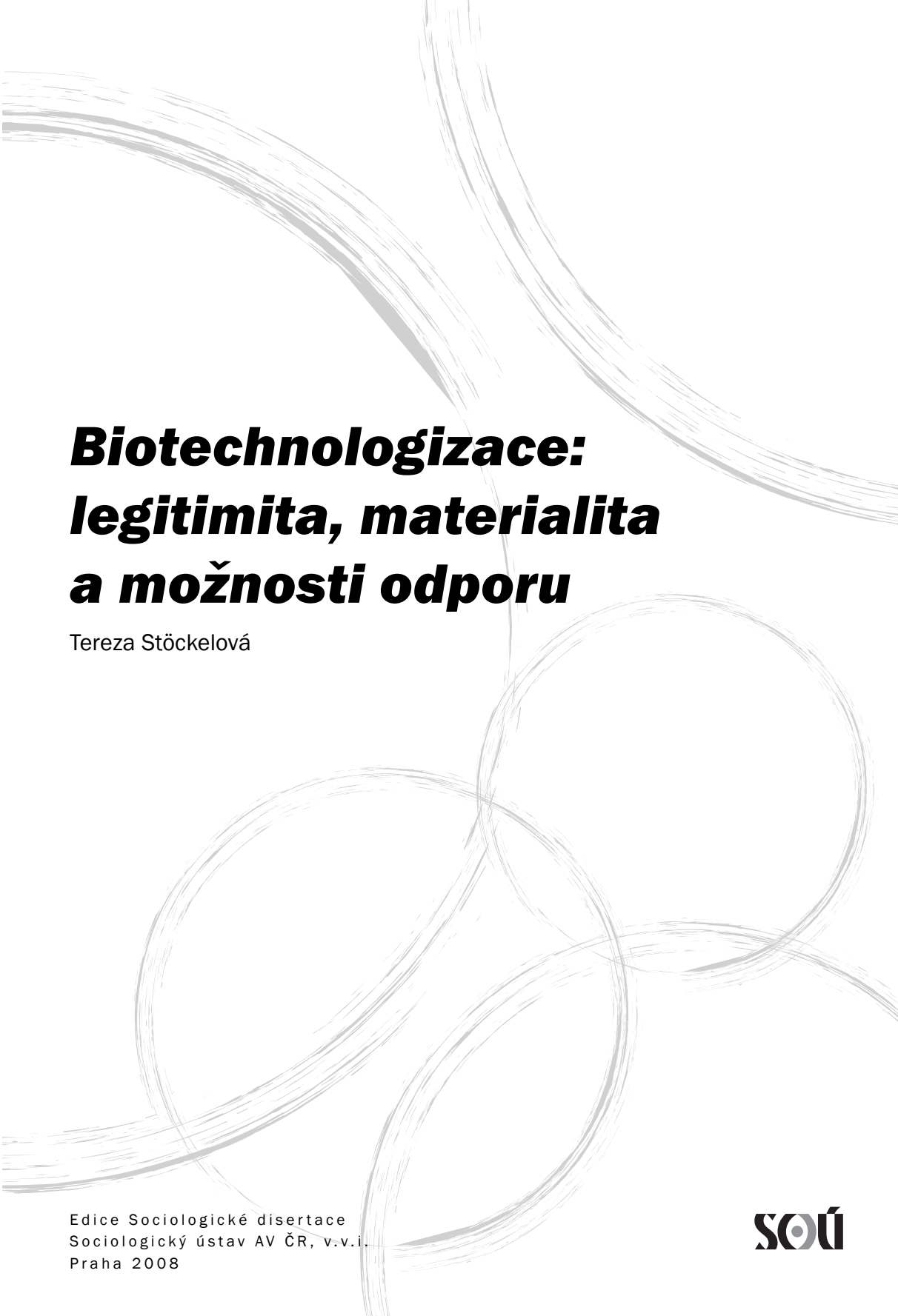

Biotechnologizace: Legitimita, materialita a možnosti odporu

Tereza Stöckelová

***Biotechnologizace:
legitimita, materialita
a možnosti odporu***

Biotechnologizace: legitimita, materialita a možnosti odporu

Tereza Stöckelová

Edice Sociologické disertace
Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
Praha 2008

soú

Recenzenti práce:

prof. RNDr. Bedřich Moldan, CSc.

doc. PhDr. Michal Lošťák, CSc.

Tato kniha vznikla jako disertační práce v oboru sociologie na Katedře sociologie Fakulty sociálních věd UK pod vedením školitele doc. Zdeňka Konopásky, Ph.D. Vydání této knihy bylo podpořeno Výzkumným záměrem Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., č. AV0Z70280505 „Sociologická analýza dlouhodobých sociálních procesů v české společnosti v kontextu evropských integračních politik, rozvoje znalostní společnosti, lidského, sociálního a kulturního kapitálu.“

Klíčová slova

expertiza, geneticky modifikované organismy, koexistence, legitimita, materialita, odpor, přistupování k EU, studia vědy a technologií, účast veřejnosti

Studie *Biotechnologizace: legitimita, materialita a možnosti odporu* Mgr. Terezy Stöckelové, Ph.D., je pátou publikací ediční řady založené v roce 2007, kterou připravuje Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., pod názvem Sociologické disertace.

Obsah

Poděkování	9
1. Souřadnice zkoumání	11
1.1. Pozice	14
1.2. Data a časování výzkumu	15
1.3. Sociologie vědy a technologií	18
1.4. Struktura textu	21
2. Lokalizování a globalizování GMO	23
2.1. Světový ne/pořádek	27
2.2. Otázka koexistence	33
2.3. Politické geografie Evropy	38
2.4. GMO jako sociotechnický objekt	44
3. Evropeizace České republiky a domácnění GMO	45
3.1. GMO v České republice	45
3.2. Přístupování	52
3.3. Ustupování	58
4. Strategie vědění	65
4.1. Polní pokusy: ekonomizace a socializace vědění	70
4.2. Ne/bezpečí a ne/závislosti	76
4.3. Česká republika jako poloostrov jistoty	82
4.4. Spor jako problém, nebo forma soužití?	88
5. Účast veřejnosti – demokratizace vědění a technologií?	91
5.1. Reformy přístupu k vědění, expertize a technologiím v diskursu EU	92
5.2. Účast veřejnosti v západní Evropě: případ Dánska a Francie	95
5.3. Změna kontextu: účast veřejnosti v České republice	98
5.4. Povaha a meze institucionalizované účasti	106

6. Politika slov a věcí	111
6.1. Vytváření reference	114
6.2. Boje o zemědělský prostor	119
6.3. Smíšené strategie	126
7. Závěr: od technického objektu k sociotechnickému aktérovi	128
Literatura	137
Příloha 1: Seznam zkratk	153
Příloha 2: Seznam výzkumných rozhovorů	153
Summary	154
O autorce	158

„Jestliže byl Sovětský svaz místem hrozných ekologických katastrof, pak tomu tak bylo, protože tam byli stíháni kritici. Relativní bezpečnost našeho průmyslu, především jaderného průmyslu, je přímo spojena se skutečností, že v našich zemích je možné, že je stále ještě možné namítat a vyjadřovat tyto námitky bez riskování vlastní svobody nebo dokonce života.“

Isabelle Stengers, před soudem, kam byla předvolána kvůli účasti na zničení pole s GMO

„Skutečnost, že moc atomu představuje pro výkon současné politické moci paradox, který není snadné, ne-li vůbec nemožné obejít, spočívá v tom, že schopností vyrobit a užít atomovou bombu vstoupila do hry nejen taková moc suverenity, která zabíjí, nýbrž současně taková, která zabíjí samotný život. Takže touto mocí atomu dochází k takovému výkonu moci, jenž je schopen odstranit život. A tím odstranit sebe sama jako moc zajišťující život. Moc je buď suverénní a použije atomovou bombu, ale tím přestane být biomocí, mocí, která zajišťuje život, jak tomu je od 19. století. Ale je tu i druhá mez, jež je naopak představována převahou biomoci nad suverénním právem. Tato převaha biomoci se objevuje tehdy, když je člověku dána technická a politická možnost nejen vylepšit život, nýbrž ho rozmnožovat, vyrábět živoucí tvory, vyrábět monstra, vyrábět – v krajním případě – nekontrolovatelné a obecně ničivé viry. Je to obdivuhodné rozšíření biomoci, jež v protikladu vůči tomu, co jsem právě vyslovil o atomové moci, přesáhne veškerou lidskou suverenitu.“

Michel Foucault [2005: 226–227], z přednášky na Collège de France

Poděkování

Tato práce vznikla díky mnohostranné podpoře institucí i jednotlivců, za kterou bych ráda poděkovala. Část empirické a analytické práce jsem udělala v rámci výzkumného projektu *Public Accountability Procedures in Contemporary European Contexts* podpořeného v rámci 5. rámcového programu Evropské komise, v jehož průběhu mi jako člence českého týmu poskytovalo zázemí Centrum pro teoretická studia při Univerzitě Karlově a Akademii věd ČR. Stáže na *École des Mines* v Paříži a v *Institute for Advanced Studies on Science, Technology and Society* ve Štýrském Hradci, kde jsem psala části této práce, laskavě podpořilo v prvním případě Velvyslanectví Francouzské republiky v Praze a v druhém případě výzkumný institut, kde jsem hostovala.

Za různorodou podporu během mnoha let studia děkuji rodičům.

Mé díky patří několika osobám, které velmi podstatně ovlivnily moji dosavadní cestu intelektuální i institucionální krajinou sociologie: Davidu Kocmanovi, Lud'ku Brožovi, Tomáši Bitrichovi, Tereze Pospíšilové, Lence Zamykalové, Géraldu Assoulinovi, Javieru Lezaunovi, Matthieu Craye, Marcelle Linkové, Alici Červinkové a Marii Čermákové. Za velkorysé přátelství a trpělivé opravování mých anglických textů děkuji Jiřině Zachové. To, co je nejbližší a působí nejsilněji, uniká často našemu uchopení; hranice vlastní osoby, myšlenky, energie nejsou jasné. Za toto neuchopitelné děkuji Jakubu Grygarovi.

Nakonec bych ráda poděkovala svým dvěma učitelům. Můj velký dík za přátelskou podporu a inspiraci patří Václavu Bělohradskému. Velmi mě ovlivnila především jeho odvaha a energie provozovat společenské vědy jako věc veřejnou a pohybovat se mezi různými akademickými a neakademickými světy.

Tato práce by nikdy nevznikla, kdyby tu, v oblastech jazyka českého, o podstatný kus sociologie už spoustu let nepečoval Zdeněk Konopásek. Za to mu patří můj veliký obdiv a dík. Jsem moc ráda, že jsem měla možnost „školit se“ u něj během svého doktorského studia, v průběhu spolupráce na výzkumu i při dalších akademických činnostech.

Všem výše jmenovaným přiznávám s radostí podíl na autorství; autorská odpovědnost za něj přísluší výlučně mně samé.

1. SOUŘADNICE ZKOUMÁNÍ

Když jsem byla v létě 2004 na studijním pobytu v Paříži, snad každý den jsem tam v novinách našla zprávu o geneticky modifikovaných organismech (GMO) a jejich užití v zemědělství – o ničení polních pokusů a s ním spojených soudních procesech nebo o podobě zákona, kterým se Francie chystala transponovat evropskou směrnici z roku 2001.¹ Také na společné konferenci *Society for social studies of science* a *European association for the study of science and technology*, která se v Paříži na konci srpna toho roku konala, jsem vyslechla řadu příspěvků týkajících se GMO. Když jsem pak o několik měsíců později začala pracovat na textu své disertační práce ve Štýrském Hradci, rakouské noviny jsem sice nečetla, ale „moje“ zelinářka na místním trhu, na který se denně sjíždějí pěstitelé ze širokého okolí města, spokojeně přikyvovala, když jsem jí lámanou němčinou líčila, na jakém tématu pracuji.

GMO tvoří jak ve Francii, tak v Rakousku (stejně jako v mnoha dalších evropských zemích) jedno z podstatných témat veřejného prostoru. Občané, nestátní neziskové organizace (NNO), média i spotřebitelé se o ně zajímají jako o novou technologii, která se dotýká jejich každodenního života; v oblasti jejího zemědělského využití především toho, co jíme a jak vypadá krajina, v ní žijeme nebo kam alespoň jezdíme na výlety. GMO ale zároveň ztělesňuje i obecnější otázky týkající se důvěry veřejnosti v regulační instituce státu, podoby a cílů vědeckého výzkumu, vztahu města a venkova nebo proměn naší sociální identity, která je stále silněji definována skrze genetický kód a možnosti do něj zasahovat. V těchto širších souvislostech se potom GMO stávají předmětem nejen veřejných debat, akcí a kampaní, ale také sociálněvědního zájmu, zejména v oblasti studií vědy a technologií.

Jakkoli se první kritické hlasy ze strany veřejnosti na adresu GMO objevily ve Spojených státech v podstatě již v době prvního experimentování s těmito organismy v 70. letech minulého století² [Schurman, Munro 2006: 11–12] a v některých evropských zemích (především skandinávských) se vedla veřejná debata o GMO již od konce 80. let (v případě Dánska viz Lassen [1999: 2–4]), opravdu výrazným předmětem veřejného zájmu, který nebyl omezen jen na určitou skupinu obyvatel, se GMO poprvé staly v západní Evropě v roce 1996. V tomto roce se staly dvě podstatné věci. K evropským břehům dorazila první zásilka geneticky modifikované kukuřice, která se tehdy začala komerčně pěstovat ve Spojených státech, a zároveň se také objevil problém BSE, který především ve Velké Británii zásadním způsobem ovlivnil důvěru spotřebitelů a občanů³ v regulační orgány státu [van Zwanenberg, Millstone 2001: 164–165]. V reakci na tyto události začala v tomto roce veřejná kritika a mobilizace proti GMO probíhat současně napříč veřejnostmi mnoha západoevropských států [Seifert 2003: 190–196].

1/ Tato kniha je založena na stejnojmenné disertační práci, obhájené v dubnu 2008 na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy [Stöckelová 2008].

2/ Vůči GMO kritická kniha Jeremy Rifkina a Teda Howarda *Who Should Play God? The Artificial Creation of Life and What It Means for the Future of the Human Race* vyšla již v roce 1977 [Howard, Rifkin 1977].

3/ Pokud se v práci dovolávám „spotřebitelů“ a „občanů“, nejde o dvě různé skupiny obyvatel, ale o dva různé režimy, ve kterých ve společnosti vystupujeme, a o různé hodnoty a mechanismy vykazatelnosti s těmito režimy svázané. V šesté kapitole nicméně zproblematizuji toto rozlišení v tom směru, že spotřebitelství se dnes do určité míry stává politickým spotřebitelstvím, tzn. že skrze spotřebu vyjadřujeme postoje a realizujeme cíle, které byly dříve vázány na oblast politické reprezentace občanů.

Přítomnost GMO jako veřejného tématu, stejně jako relativně silná antipatie vůči zemědělskému využití této technologie, trvá tedy v západní Evropě již více než deset let.⁴ Například v rámci francouzské prezidentské kampaně na jaře 2007 představovala politika v oblasti zemědělského využití GMO jednu z otázek, ke které všichni kandidáti zaujímali postoj. Jeden z nich, José Bové, navíc přímo ztělesňuje francouzský odpor vůči GMO, a dokonce hrozilo, že si v době voleb bude odpýkávat trest za zničení polí s GM kukuřicí v roce 2004.⁵ Jak této vytrvalosti GMO jako tématu veřejné debaty a protestu rozumět? Ve sporu o GMO, jak je v současných veřejných debatách rámován, se soustřeďuje několik velmi podstatných témat, které problematiku GMO udržují jako nevyřešenou a živou.

První tematický okruh či souvislost představuje nedůvěra v regulační instituce státu a nezávislost oficiální expertizy, do které vyústily zkušenosti s BSE, ale také s dalšími problémy v oblasti životního prostředí nebo zdraví, které byly způsobeny nedostatečnou průhledností expertních, schvalovacích a kontrolních procedur, jako problémy s azbestem nebo polychlorovanými bifenylly [Harremoes et al. 2001: 168–182]. S tím souvisí i stále těsnější propojení vědy a výzkumu s průmyslem, jež problematizuje status nezávislých odborníků, kteří by měli nové technologie kriticky hodnotit z hlediska jejich bezpečnosti. Odborníci v dané oblasti jsou totiž vzhledem k tomuto propojení většinou zainteresováni na rozvoji dané technologie, nikoli na jejím utlumení. Související otázka se pak týká veřejné vykazatelnosti vědy a výzkumu, především možností veřejnosti ovlivňovat zaměření výzkumu. Spolu s tím, jak se stírá hranice mezi základním a aplikovaným výzkumem, se také ukazuje jako stále problematičtější představa, že vědci něco vyzkoumají a společnost se *poté* rozhodne, zda a jak toto vědění využije. Výzkum v jakékoli své podobě tvoří vždy již část technologické trajektorie s určitou mírou závaznosti a nevratnosti. Výzkum v oblasti GMO právě tyto problémy a otázky ztělesňuje.

Druhý tematický okruh tvoří otázky týkající se podoby venkova, role zemědělství a postavení zemědělců v dnešních západních společnostech, a to zvláště v těch evropských státech, v nichž zemědělství a zemědělci hrají stále podstatnou ekonomickou i širší kulturní roli (kultura venkova, gurmánství), jako je Francie, Maďarsko nebo Polsko.⁶ Zároveň s tím souvisí také výrazná orientace na kvalitu potravin a environmentální udržitelnost spotřeby [Heller 2006; Levidow, Boschert 2008: 175–176]. Zatímco pro zastánce GMO představují udržitelnost a kvalitu právě GMO, pro jejich kritiky a odpůrce jsou to organické potraviny a místní zemědělská produkce, přičemž GMO ztělesňují jejich pravý opak (celosvětový trh s osivem v rukou několika nadnárodních společností, environmentální problémy).⁷ Problém genetického znečištění zemědělského prostoru, které pěstování GMO v určité míře nevyhnutelně přináší,⁸ pak z pohledu odpůrců znemožňuje koexistence zemědělského využití GMO a organického zemědělství.

4/ Autoři posledního Eurobarometru k tomuto tématu z roku 2005 shrnují postoj občanů členských států EU k zemědělskému využití GMO takto: „Jako celek si Evropané myslí, že GM potraviny by se neměly podporovat. GM potraviny jsou obecně považovány za neužitečné, morálně nepřijatelné a za riziko pro společnost.“ [Gaskell et al. 2006: 4]

5/ Viz La prison confirmée pour José Bové [2007].

6/ K případu Francie viz např. Heller [2002].

7/ K diskusi různých konceptů udržitelné spotřeby viz Seyfang [2003].

8/ Evropská legislativa stanovuje nyní horní limit pro genetické znečištění konvenční produkce 0,9%. Podmínky, za kterých je možné udržet znečištění pod touto hranicí u specifických plodin, které se dnes v Evropě pěstují nebo jejichž pěstování by výhledově připadalo v úvahu, modeluje studie Joint research centre Evropské komise *New case studies on the coexistence of GM and non-GM crops in European agriculture* [Messean et al. 2006].

Třetí okruh se týká morálních a kosmologických otázek. GMO vznikají vypnutím určitých genů v organismu nebo cíleným přenosem genů z jednoho organismu do organismu jiného, často napříč biologickými říšemi (ryba-rajče, bakterie-kukuřice). Pro zastánce GMO představují tyto techniky pouze další sofistikovanější a účinnější způsob, jak vytvářet nové biologické druhy, který navazuje na dlouhou tradici šlechtění. Odpůrci naopak často zdůrazňují zásadně novou povahu těchto organismů, při jejichž vzniku dochází k míšení genů, které by „v přírodě“ nikdy nebyly součástí jednoho organismu. GMO (spolu s dalšími molekulárně biologickými a genetickými směry výzkumu a vývoje) ztělesňují zásadní problematizaci západního pojetí přírody jako protikladu a zároveň jistého limitu a záchytného bodu pro společnost a její morální řád v pojmu přirozenosti.⁹

Čtvrtý okruh otázek se týká globalizace, čili otázky uspořádání a moci nejrůznějších aktérů – národních států, regionů, nadnárodních společností, nadnárodních politických organizací, NNO, zemědělců, spotřebitelů. Jde o svrchovanost jejich voleb a o možnosti podílet se na rozhodnutích se zásadními společenskými důsledky, jakými je právě zavedení biotechnologií do zemědělství. Kritici neoliberální ekonomické globalizace vznášejí požadavek, aby taková rozhodnutí byla kolektivní, veřejná a vykazatelná; aby se *politicky* diskutovalo o rozhodnutích, která bylo v moderní společnosti obvyklé považovat za určené jednoznačnou ekonomickou nebo technickou (vědeckou) racionalitou. A jde tedy také o podobu demokracie a možnosti občanské participace a protestu. S otázkou globalizace souvisí také vztah euroatlantické civilizace k ostatním částem světa: povaha a legitimita modernizačního projektu v zemích tzv. třetího světa.¹⁰

Právě protínání těchto čtyř tematických okruhů je tím, co již více než deset let udržuje GMO jako předmět veřejného zájmu a do značné míry také protestu v Evropě. Situace v České republice je ale podstatně odlišná. Ve srovnání s předchozím líčením jsou GMO v českém veřejném prostoru i v agendě našich zastupitelů přítomny poměrně málo a beze sporů zásadnějšího dosahu. Podle posledního Eurobarometru z roku 2005 podporují Češi zemědělské využití GMO vůbec nejvyšším procentem v celé Evropské unii.¹¹ Postavení vědy ani otázka zemědělství a kvality potravin nepředstavují (alespoň doposud) důležitá témata českého veřejného prostoru a není zde příliš přítomná a legitimní ani kritika neoliberálního pojetí „volného trhu“ a globalizace. Případ GMO tu nemá možnost rezonovat s žádným z podstatných témat, která ho rámuji v jiných evropských státech, a organizace Greenpeace, která se tu jako v podstatě jediná GMO dlouhodobě kriticky věnuje, žádný „místní“ rámec či souvislost nenabídla. GMO jako veřejný problém zde nejsou doma – a právě proto tu daleko více doma mohou být jako „ryze“ technologická inovace.

Tato kniha vychází z pozorování rozdílu mezi Českou republikou a jinými evropskými státy a pokouší se mu porozumět. Ačkoli zde uvádím a diskutuji řadu domácích událostí, předmětem mého zájmu nejsou primárně GMO v České republice, ani se nesnažím Českou republiku nijak přímočaře srovnávat s jinými evropskými státy. Prvním cílem této práce je na základě rozdílů mezi situací a vý-

9/ Otázky morální povahy jsou v oblasti zemědělského využití GMO relativně slabší ve srovnání s využitím genetických technik v lékařství a při zásazích do lidského genomu (kmenové buňky, klonování). Důsledky takových zásahů (včetně důsledků samotné možnosti takových zásahů) pro lidskou subjektivitu z pozic morální filozofie diskutují např. Habermas [2003] a Žižek [2003]. Pro shrnutí debaty viz též Škabrha [2008].

10/ Zastánci a odpůrci GMO se například zásadně liší v hodnocení tzv. zelené revoluce probíhající od 40. let v Africe a Jižní Americe, kde západní státy a organizace iniciovaly přechod místních zemědělství na používání pesticidů a dalších technologických inovací.

11/ Podpora v České republice činí podle tohoto průzkumu 46%, přičemž evropský průměr představuje 27% [Gaskell et al. 2006: 19].

vojem v České republice a v některých dalších evropských státech¹² představit a diskutovat především dva ze čtyř tematických okruhů, které jsem výše uvedla, a to postavení vědy a expertizy ve společnosti a globalizaci a lokalizaci nebo šířeji politickou geografii tak, jak je exponuje případ GMO. Tato tematická logika se odráží i v uspořádání kapitol, které představím v závěru této úvodní části. Dalším cílem této práce, který jde napříč tematickými kapitolami, je sledovat a analyzovat procesy, jakými je vytvářena nebo podlamována legitimita zemědělských GMO v dnešních společnostech. Sleduji strategie (vědecké a politické) reprezentace GMO a strategie jejich de/materializace a snažím se ukázat, že reprezentace v režimech vědy, práva a politické deliberace nehrají tak zásadní mocenskou a legitimizační roli, jakou jim obvykle připisuje moderní politické myšlení. Tento náhled zásadně problematizuje současné zavádění prvků „participativní“ či „deliberativní“ demokracie v EU (a potažmo v České republice) jako prostředek rozšiřování účasti občanů na moci a utváření společného světa. Tento argument a jeho předvedení na empirickém materiálu pokládám za nejdůležitější přínos této práce.¹³

1.1. Pozice

Tato kniha je sociologickým pojednáním o podobách rozhodování a možnostech jednání, volby či protestu ve vztahu k novým technologiím v současných společnostech, jak se ukazují v případě GMO. Neřeší tedy přímo otázku, zda jsou GMO bezpečné či škodlivé, užitečné či neužitečné, ale zkoumá podmínky a souvislosti, ve kterých se stanoviska, důkazy a názory na jejich bezpečnost a užitečnost ustavují. Postoj ke GMO nelze však od těchto souvislostí a jejich zkoumání nijak jasně oddělit. Během zhruba šesti let, co se tématem s přestávkami zabývám a píši o něm, se utvářel a vyvíjel i můj, dnes dost vyhraněný, postoj ke GMO. Když jsem v roce 2001 svoji práci začínala, mísila se u mě fascinace molekulární biologii a možnostmi i nebezpečími, které otevírá, s antipatiemi k aroganci vědy a trhu, kterým jako občané „nemáme do ničeho mluvit“. Dnes občansky i spotřebitelsky sympatizuji v podstatě jednoznačně s těmi, kdo se snaží GMO zpochybňovat, zpomalovat, blokovat. Potraviny s GMO – pokud možno (tj. do té míry, do které to mohu kontrolovat) – nekupuji; v létě 2007 jsem přispěla do dokumentu Nedej se České televize, jehož autorce šlo o zpochybnění autority způsobů, jakými se GMO šíří v České republice, a tedy o zpochybnění GMO samotných. Takto jednám, nikoli protože bych byla přesvědčená o jejich škodlivosti (stejně jako nejsem přesvědčená o jejich bezpečnosti srovnatelné s konvenčními a organickými potravinami), ale především proto, že rozvoj a šíření GMO v jejich současné podobě považuji za projekt, který ztělesňuje neoliberalní uspořádání světa v oblasti vědy a výzkumu (privatizace vědění, závislost vědění na ekonomických zájmech a kritériích) i státní správy (vzrůstající vliv nadnárodních korporací na veřejné instituce) a skrze který se tyto trendy prohlubují. Tuto politiku nesdílím.¹⁴

12/ Západoevropské země, kterým se v této práci především věnuji, jsou Francie a Velká Británie. Tato volba je primárně dána mou jazykovou kompetencí. Zároveň je to ale právě Francie a Velká Británie, kde byl – alespoň ve vztahu k tématům, která mě především zajímají – vývoj od poloviny 90. let minulého století v oblasti GMO obzvláště bohatý, pozoruhodný a velmi podstatný pro celoevropskou atmosféru.

13/ Obecně se domnívám, že tato kniha má vícero typů potenciálních čtenářů (nejen akademických), které může zaujmout z různých hledisek: uvedením případu GMO v širším evropském kontextu (kapitola 2 a 3); představením proměn současné vědy a výzkumu a jejich diskusí na konkrétním empirickém materiálu (kapitola 4) nebo mikroanalýzami efektů účasti veřejnosti na administrativních řízeních v České republice (kapitola 5).

14/ Výraz „politický“ nevážu v této práci jen k parlamentní či zastupitelské politice, ale používám ho v širokém slova smyslu k pojmenování jednání, které se týká uspořádání světa, jež sdílíme, a jeho alternativ.

Myslím si, že na tématu jako GMO nelze dlouhodoběji pracovat – ať již v roli sociálního, nebo přírodního vědce, úředníka, politika, novináře nebo obchodníka – bez zaujetí určitého stanoviska, bez zájmu na tématu, bez určité angažovanosti v některém z rozměrů tohoto případu. Po přečtení prvních odstavců v podstatě jakéhokoli textu o GMO rozpoznám z výběru témat a stavby argumentů, jaký postoj jeho autor či autorka ve vztahu ke GMO zaujímá, bez ohledu na to, jestli to výslovně říká, či nikoli. Neutrální území v tomto případě stěží existuje. Možná ho obývají ti, kteří nic neříkají nebo v průzkumech veřejného mínění „neví“ – a o mechanismech a interpretacích jejich „mlčení“ či „nevědění“ se zastánci a odpůrci GMO, stejně jako sociální vědci, mohou jen dohadovat.¹⁵

Moje práce s daty a literaturou a moje přemýšlení a psaní jsou situovány ve vztahu k fenoménu GMO – mám o něj *zájem*, jsem jím *zaujata*. Připojuji se tu k tradici „angažované“ sociální vědy, k níž patří frankfurtská škola, Michel Foucault, Charles W. Mills nebo Edward Said. Tato angažovanost, jak jí rozumím, se přitom netýká pouze použití vytvořených znalostí pro hájení určitých politických projektů nebo pozic ve veřejném prostoru, ale také samotného vytváření vědění. Týká se toho, jak se jako výzkumníci ptáme (nejen těch, kteří vytvářejí předmět našeho výzkumného zájmu, ale také sebe samých nebo odborné literatury) a jak výzkum rámuje. Zároveň se tato „angažovanost“ či podmíněnost ve vztahu k předmětu studia neodvíjí pouze od „politických“ souvislostí, ale také od disciplinárních, finančních či dalších okolností výzkumu. V tomto směru je podle řady výzkumů z oblasti vědních studií i poststrukturalistické verze kvalitativního výzkumu, ze kterých vycházím, „nezaujatost“ či objektivita nedosažitelná¹⁶ a různé výzkumné projekty se mohou lišit (a doplňovat) pouze v podobě vztahu k předmětu studia a angažovanosti v tématu¹⁷ a v míře, v jaké se je výzkumníci snaží potlačit a zakrýt, nebo je naopak přiznávají. Zkoumání takové situovanosti přírodních věd v případě GMO (například v tom směru, jestli se jako přírodní vědci soustředíme na vývoj nových GMO nebo zkoumání rizik těch stávajících) bude zároveň předmětem jedné kapitoly této práce.

Vědění, které vytvářím a prezentuji, je různými způsoby podmíněné – disciplinárně, politicky, metodologicky. Je to vědění nejisté. A od toho se také odvíjí jeho status. Klíčová role sociálních věd spočívá podle mého názoru v otevírání kritické debaty o tom, co je považováno za „samozřejmé“ a „nevyhnutelné“, v přispívání do již probíhajících kritických debat a ve formulaci alternativ. I tato práce představuje příspěvek do odborných a veřejných debat o GMO, politické geografii Evropy, statusu vědy a vědění v dnešních společnostech, o povaze moci a možnostech odporu. Nepředstavuje expertní analýzu či posouzení, které by *samy o sobě* měly zakládat rozhodování jednotlivců či institucí.

1.2. Data a časování výzkumu

Počátek práce na tématu GMO v rámci mé disertace spadl časově do období, kdy jsem na témže tématu začala pracovat v rámci mezinárodního výzkumného projektu *Public accountability procedures in contemporary European contexts* (Praxe veřejné vykazatelnosti v současné Evropě), který

15/ Viz např. Turner a Michael [1996].

16/ Ze strany vědních studií viz např. originální knihu Johna Lawa [2004] *After Method*, která zároveň přehledně uvádí do základních děl radikálně konstruktivistické větve těchto studií; ze strany poststrukturalistického kvalitativního výzkumu viz např. Gergen a Gergen [2003].

17/ Podobu vztahu k tématu a angažovanosti mohou být různorodé: politické snahy ovlivnit veřejný prostor a procesy rozhodování, finanční zájem na pokračování výzkumu nebo snaha vytvořit a etablovat vlastní expertizu k tématu.

probíhal od srpna 2001 do února 2004.¹⁸ V rámci tohoto projektu jsme s kolegy Zdeňkem Kono-páskem, Terezou Vajdovou (dnes Pospíšilovou) a Lenkou Zamykalovou zpracovávali tři případové studie, z nichž jednou byl vývoj v oblasti GMO v České republice z hlediska veřejné vykazatelnosti. V podstatě veškerá data k této případové studii jsem nasbírala a zpracovala sama a byla jsem také odpovědná za sepsání textu případové studie [Stöckelová 2004a].

Během let 2001–2003 jsem pořídila a zpracovala většinu dat vztahujících se k situaci a vývoji GMO v České republice. Uskutečnila jsem většinu výzkumných rozhovorů s aktéry v oblasti GMO v České republice, které měly formu polostrukturovaných rozhovorů a jejichž přesná podoba byla tedy přizpůsobena specifické funkci dotazovaného či jeho pozici ve vztahu ke GMO.¹⁹ Dále jsem navštěvovala veřejné akce pořádané k tématice GMO (např. semináře pořádané Ministerstvem životního prostředí, Českou komisí pro nakládání s geneticky modifikovanými organismy a produkty a sdružením Biotrin nebo akce Greenpeace ČR). Také jsem prostudovala českou legislativu týkající se nakládání s GMO, dokumenty spojené s její přípravou a schvalováním a další relevantní produkci státní správy. Konečně jsem shromáždila a studovala diskusi o GMO v médiích, především v *MF DNES*, která se tímto tématem ve srovnání s ostatními českými médii zabývala relativně nejvíce.

Vzhledem k mezinárodnímu rozměru projektu „Praxe veřejné vykazatelnosti v současné Evropě“ jsem se také seznamovala se situací v dalších evropských zemích. Neměla jsem sice k dispozici přímo data z těchto zemí, nicméně mnohé debaty v rámci výzkumného konsorcia se zejména v druhé části projektu odehrávaly s poměrně častými odkazy k primárním datům, která skutečnost zpřítomňovala daleko „živěji“, než jak to většinou činí publikované odborné články. Způsob, jakým ve své další práci nakládám s věděním rozvíjeným v rámci těchto debat, nemá zcela jasnou formu. Kde je to relevantní a možné, tj. v případě, že se toto věděním zhmotnilo do textů, odvolávám se v této práci na publikované, popřípadě nepublikované texty našich kolegů z mezinárodního týmu. Zároveň ale cítím, že spolupráce na onom projektu byla pro moje myšlení a uchopení tematiky GMO určující daleko více, než nakolik to mohu vyjádřit prostřednictvím několika jednotlivých odkazů. Tento pocit odkazuje na skutečnost, že ve vědě a výzkumu hrají často důležitou roli nejen dovednosti a nevyslovené vědění (*tacit knowledge*) [např. Collins 2001], ale také vyslovené, ale nezapsané vědění, na které se těžko nebo jen nejasně odkazuje. Takové vědění, které vzniká nejen mezi kolegy výzkumníky, ale také mezi výzkumníkem a zkoumanými osobami, „kazí“ podle některých výzkumníků řetězcy reference ideálně průhledného a dokumentovatelného výzkumu (tuto pozici v české sociologii zastával např. Bitrich [2002]). Já se na takové vědění dívám jako na skutečnost, která je sice v rozporu s průhledností a kontrolovatelností reference, ale převažuje jako pozitivní hodnota, jež má ve výzkumu své místo v *napětí* s požadavkem průhlednosti.

V roce 2003 jsem od francouzského partnera v tomto mezinárodním projektu dostala nabídku podílet se na studii o GMO pro švýcarskou pobočku World Wildlife Fund. Práce na této studii [Assouline, Stöckelová 2003] mě vedla ke zkoumání jak geograficky, tak tematicky širokých poloh a souvislostí problematiky GMO. Pro účely této zprávy jsem začala daleko intenzivněji a s přímým výzkumným zájmem sledovat dění kolem GMO na různých místech Evropy a uvědomila jsem si, že rozšíření pozornosti do virtuálního, diskursivního a fyzického prostoru, který přesahuje Českou republiku, mi dovolí porozumět zdejší situaci novým způsobem – především v tom směru, že nebu-

18/ Projektu se účastnilo sedm evropských zemí. Kromě České republiky to bylo Dánsko, Francie, Lotyšsko, Německo, Portugalsko a Velká Británie. Bližší viz <http://www.cts.cuni.cz/~pa> [cit. 9. 10. 2007].

19/ Seznam rozhovorů viz Příloha 2.

du odkázaná na to, jak mi situaci v Evropě (popřípadě globální situaci) reprezentují domácí aktéři, ale budu se na ně samé schopna podívat ještě z jiných míst, než z jakých se na sebe dívají oni navzájem. Vykročit do prostoru za hranice České republiky znamená dostat se tam, kde se stále něco děje a kde o tom koluje velké množství informací.²⁰ Pobývat v tomto virtuálním prostoru znamenalo nejen čerpat z něj informace a třídit je podle vlastního výzkumného zájmu, ale také *zažívat*, co to znamená být občanem/spotřebitelem, který se snaží problematiku GMO, která nemá žádné centrum, ale je fyzicky i virtuálně rozprostřena na mnoha místech planety, sledovat a vytvářet si o ní průběžně názor.

Texty a informace, ke kterým jsem se takto dostávala – některé z nich používám, analyzuji a interpretuji v této práci –, nijak zvlášť dopředu nehierarchizuji z hlediska jejich vypovídací hodnoty. Kdybych to dělala, kdybych se například omezila jen na recenzované zdroje, nebo kdybych ostatní zdroje „měřila“ metrem zdrojů recenzovaných, nadržovala bych tím jedné z reprezentací GMO – a pravidlům, které tuto specifickou reprezentaci vynášejí jako „pravdivější“ či spolehlivější. Nehierarchičnost zacházení s informacemi se projevuje i v seznamu literatury, kde od sebe neodděluji odbornou literaturu, mediální reprezentace či jiné zdroje. Všechny tyto texty, ať jde o toxikologickou studii v recenzovaném časopise, nebo tiskovou zprávu na internetu, jsou pro mě potenciálně zároveň zdrojem informací, předmětem studia i odbornou literaturou (v tom smyslu, že v sobě mají, více či méně explicitně, obsažený určitý sociologický názor na jevy a vztahy, o nichž píšou). Jediné pravidlo, podle kterého se snažím s texty pracovat, je odkazovat k jejich zdroji a co nejpřesněji je tak situovat.

Na začátku čtvrtého roku doktorského studia jsem v létě 2004 odjela na tříměsíční stáž do laboratoře Sociologie inovací na École des Mines v Paříži. Přímá zkušenost s francouzskou realitou byla zásadní. *Organismes génétiquement modifiés* ve Francii „žily“. Intenzita a kompetence, s jakou se o GMO diskutovalo na veřejných fórech, kterých jsem měla možnost se zúčastnit, stejně jako pozornost, kterou tomuto tématu věnovaly sdělovací prostředky, byla těžko srovnatelná se situací v České republice. Upřímně řečeno jsem Francouzům záviděla a v mém akademickém snažení, do něhož patří i tato práce, se možná projevuje moje ambice zažehnout plamínek energie, kterou jsem ve Francii zažila, i v českém veřejném prostoru.

V zimě téhož roku jsem odjela na sedmiměsíční stáž do výzkumného institutu ve Štýrském Hradci,²¹ který mi poskytoval ideální zázemí na soustředěné psaní a kde také skutečně velká část tohoto textu vznikla. Zároveň jsem stále pozorně sledovala vývoj na úrovni evropských institucí a vývoj případu ve Francii. Po návratu do Prahy v červenci 2005 jsem začala spolupracovat na projektech Národního kontaktního centra – Ženy a věda při Sociologickém ústavu AV ČR a disertační práce se dostala na okraj mé agendy. Vzhledem k tomu, že ale nešlo o témata zcela nesouvisející s mým doktorským výzkumem,²² tato práce byla nejen zdrojem přerušení, ale i rozšíření a zakotvení disertace v té části, kde se věnuji postavení vědy a vědění v současných společnostech.

20/ Např. z obou mailing listů, které jsem pravidelně sledovala (pro-GMO AgBio a anti-GMO GMwatch), chodilo týdně do mé schránky více než 30 zpráv – které se jen někdy týkaly stejných záležitostí, a pokud ano, tak odkazovaly k jiným zdrojům a jinak.

21/ Šlo o *Institute for Advanced Studies on Science, Technology and Society* založený v roce 1999 při Meziuniverzitním výzkumném centru pro technologii, práci a kulturu. Blíže viz http://www.ifz.tugraz.at/index_en.php/article/articleview/316/1/38 [cit. 9. 10. 2007].

22/ Spolupracuji na kvalitativních etnografických projektech, které se týkají proměn vědy v České republice a české vědní politiky a jejího vlivu na každodenní podobu a organizaci výzkumu [např. Čada et al. 2006].

1.3. Sociologie vědy a technologií

Tato práce se pohybuje na poli sociologie vědy a technologií. Tato oblast bádání není vymezena pouze tématem, ale především specifickými výzkumnými východisky a přístupy, které se týkají jak metodologických strategií, tak obecněji teoretických pozic a pojetí reprezentace. Sociologie vědy a technologií se dnes rozvíjí jednak v rámci sociologie a jejích akademických institucí (kateder, časopisů, profesních sdružení), tak v rámci interdisciplinárních studií vědy a technologií (STS) a jejích akademických institucí. Postavení sociologie vědy ve vztahu k sociologii a STS podle mého názoru dobře vystihuje pojem „dílčího propojení“ (partial connection), který Marilyn Strathern [1991: 35] navrhuje jako východisko z pasti duálního myšlení v termínech (disciplinární) celistvosti vs. fragmentace. Výzkumníci v této oblasti nemají dvě příslušnosti, k sociologii a vedle toho k STS; jejich „dělání sociologie“ ovlivňuje STS a naopak. Mnoho výzkumníků v oblasti sociologie vědy působí zároveň na katedrách sociologie a ve výzkumných univerzitních centrech STS.²³

O vztahu sociologie a vědních studií nemá smysl uvažovat v termínech podobnosti a rozdílů mezi dvěma odlišnými disciplinárními tradicemi; existují mezi nimi dynamická a oboustranná propojení, překryvy a historická spřízněnost. Jak sociologie, tak sociologie vědy i STS představují zároveň různorodá pole. Celkovým přístupem a pojmově navazují v této práci především na ty výzkumy v oblasti sociologie vědy, které jsou někdy shrnovány pod hlavičku teorií sítí–aktérů (tzv. ANT) nebo jí rozvíjejících [především Latour 1987, 2005; Law 1994; Mol 2002]. Vzhledem k tomu, že právě tento výzkumný směr v některých ohledech „porušuje“ obvyklé sociologické předpoklady a postupy, považují za důležité prodiskutovat zde několik klíčových bodů, které ho charakterizují. Ráda bych ukázala, jaké sociologii jsou taková studia vědy blízká a proč a jaké sociologii jsou naopak vzdálená.

Důležitým rysem studií vědy obecně je jejich důraz na empirickou analýzu, resp. na úzké propojení vytváření teorie s empirickou prací. V tomto bodě mají tato studia daleko blíže k antropologii než k střednímu proudu sociologie, kde má teorie v určitých kontextech status sociologické specializace. Výzkumy i literární žánry vědních studií mají často formu etnografie; teorie se argumentuje detailními empirickými analýzami. Spřízněný proud v rámci sociologie představuje v tomto ohledu především etnometodologie a kvalitativní sociologie vycházející z etnometodologické tradice.²⁴ Stejně jako etnometodologie, i vědní studia rozvíjející teorii sítí–aktérů se snaží být neredukcionistická: nehledají faktory a proměnné skryté determinující jednání aktérů, ale berou vážně porozumění světu, které nabízejí samotní tito aktéři; jejich sociologie a socio-logiky [Latour 1987: 195–205]. Interpretace zde vycházejí spíše ze zviditelňování, propojování a pojmenovávání existujících skutečností, výkladů a porozumění (ve smyslu etnometodologických *accounts*) než z vynalézání pojmů a vysvětlení radikálně odlišných od povahy studovaných aktérů a skutečností. Taková studia vědy vlastně vyvozují epistemologické a metodologické důsledky z toho, co se dnes v sociologii obecně považuje za charakter současných společností reflexivní modernity: „laické“ a „expertní“ nepřísluší dvěma odlišným říším, ale naopak je reflexivně provázáno. Jak v návaznosti na Giddense [1991; 1993] argumentuje kanadská socioložka Anne Mesny [1998: 164–166], vědění vytvářené v sociálních vědách je dnes rychle přivlastňováno a přetvářeno „laickými“ sociálními aktéry,

23/ Například sociolog John Law [1994] soustředí svoji etnografii laboratoře kolem otázky řádu, kterou lze jistě považovat za jednu z ústředních otázek sociologie.

24/ Micheal Lynch charakterizuje etnometodologii a sociologii vědy jako dva spřízněné proudy, které od konce 50. let v případě etnometodologie a od 70. let v případě „silného programu“ sociologie vědy [Bloor 1976] rozvíjely alternativy k sociologickému fundacionismu a propojovaly sociologii s transdisciplinárním kritickým diskursem [Lynch 1993: xiv–xv].

skrze které se k sociálním vědám obratem reflexivně vrací. Jakkoli je tento jev sociologie již dávno (a často s nelibostí) připouštěn, nejsou z něj však podle Mesny zpravidla vyvozeny praktické metodologické důsledky, a to ani v kvalitativním výzkumu [tamtéž: 175]. Pozornost k podmínkám reflexivní modernity a jejich důsledkům pro výzkumnou praxi představuje podle mého názoru důležitý potenciální příspěvek vědních studií sociálnímu výzkumu obecně.

S tím souvisí i status popisu v oblasti sociologie vědy a STS. Jestliže nejsou badatelé ve vztahu k ostatním aktérům nijak fundamentálně epistemologicky privilegovaní a spíše zviditelňují „sociologie“ zkoumaných aktérů, než by vymýšleli své vlastní, stává se popis důležitým žánrem zkoumání a psaní. Nejde však o pozitivistický popis skutečnosti „jak je“, ale o líčení, které usiluje o porozumění skrze strategickou problematizaci „samozřejmosti“ vědění a jednání nebo skrze konfrontování různých vědění a jednání (která se „ve skutečnosti“ nesetkávají, resp. nemají se setkat). Úvahy o rehabilitaci popisu se dnes objevují i v sociologii. Soustředění se na popis jako možné východisko z „přicházející krize empirické sociologie“ rozebírají např. Savage a Burrows [2007]. Dvě základní metody sociologického výzkumu, které ho v modernitě legitimizovaly jako empirickou disciplínu, tj. dotazníkový průzkum (survey) a kvalitativní rozhovor, se podle nich v podmínkách znalostního kapitalismu (knowing capitalism) stávají natolik rozšířenými metodami získávání poznatků, že sociologický výzkum už nadále nevyznačují a nemohou ho tedy ani legitimizovat. Digitální databáze (vznikající např. jako stopa po nákupu přes internet) vytvářejí dnes navíc taková data o celé relevantní populaci, která mohou v některých oblastech archaizovat průzkum jako metodu založenou na práci se vzorkem [tamtéž: 891–892]. Pro relevanci STS pro současnou sociologii je přitom příznačné, že Bruno Latour je jedním z autorů, na kterého se Savage a Burrows při svých úvahách o relevanci popisu odvolávají.

Jak vyplývá z jejich názvu, sociologii vědy a STS definuje zájem o technické a přírodní aktéry a s nimi svázané praktiky, kterým se v sociologii obvykle nedostávalo velké pozornosti. Sociologie vědy / STS nejen že tyto aktéry nenechávají za hranicemi společnosti, ale dokonce jim vyhrazuje zcela klíčovou pozici. Nejde jim o studium jedné, byť důležité části společnosti, kterou by tvořila věda a technologie, ale spíše o takovou perspektivu, v níž od sebe vědění, technologie, přírody a společnosti nelze oddělit a v níž se tyto oblasti vzájemně ustavují. Společnost či sociální vztahy a jednání nelze proto jednostranně vysvětlovat posunem ve vědění a technologiích, stejně jako vytváření vědění nelze vysvětlovat pouze zájmy sociálních aktérů [Latour 1987: 103–144]. Společnost, věda, vědění a technologie se vyvíjejí ve vzájemném provázání, a právě toto provázání je nejčastějším předmětem vědních studií. Společnost je trvanlivá díky technologiím („technology is society made durable“), tvrdí Bruno Latour [1991] v názvu svého článku; společnost je trvanlivá díky technologické a materiální stabilizaci, nikoli symbolické kultuře.

Objekty a věci nejen že stály stranou zájmu klasické sociologické tradice, ale byly jí ve své *materialitě* aktivně vytěsňovány za rámec společnosti. Jak na adresu této tradice říkají sociologové Pels, Hetherington a Vandenberghe [2002: 5] v úvodníku čísla *Theory, Culture & Society* věnovaného vztahu sociality a materiality, „věc-nost“ a materiální hustota sociálních vztahů byly nejraději viděny jako výsledek působení kolektivních reprezentací (srov. Durkheimovo metodologické pravidlo pojmát sociální fakta jako věci); a tam, kde byla podržena kritická figura reifikace, se kladl důraz na to, jak institucionální fakta zakrývají pravou podstatu lidské aktivity, která byla také nejčastěji pojímána v modelu vědomí, a jako jeho modalita, spíše než materiální práce nebo praxe [srov. Berger, Luckmann 2001].“ Tento vztah charakterizuje podle nich nejčastěji i pozdější přístupy po

„kulturním obratu“ (strukturalismus, poststrukturalismus, sémiotika, fenomenologie, symbolický interakcionismus a hermeneutika), podle kterých je přítomnost věcí ve společnosti zprostředkována výlučně jejich lingvistickým kódováním a diskursivní interpretací. Pozornost roli věcí v ustavování sociálního pořádku byla podle těchto autorů věnována především v sociální antropologii, která inspirovala to, co Pels, Hetherington a Vandenberghe nazývají „materiálním obratem“ (materialist turn) v kulturní a sociální teorii [tamtéž: 5–6]. Sociologie vědy a technologií představuje jedno z důležitých míst obratu k materialitě v sociologii. Není však jediné. Podobným směrem se ubírají např. zkoumání v rámci environmentální sociologie [např. Macnaghten, Urry 1995; Mudroch 2001] a teorie rizikové společnosti s jejich pozorností ke klíčové roli proměňujícího se vztahu přírody a společnosti. „Skončilo stavění přírody a společnosti proti sobě. To znamená, že příroda už nemůže být pochopena bez společnosti a společnost bez přírody.“ [Beck 2004 (1986): 106]

Vědní studia se ve svém přístupu k přírodě a technologiím vyznačují radikálním konstruktivismem. Na rozdíl od sociálního konstruktivismu a sociologie vědění, které konstruktivismus rezervují pro sociální instituce [Berger, Luckmann 2001 (1966)], stávají se předmětem konstruktivistické analýzy i materiální a přírodní skutečnosti.²⁵ Zároveň s tím se však rozšiřuje i pojetí konstrukce: nejde o „sociální“ vytváření skutečnosti, jehož aktéry by byli výlučně lidé, ale o heterogenní konstruktivismus, v jehož perspektivě se vytváření skutečnosti účastní lidští a ne-lidští (přírodní, technologičtí) aktéři. V tomto přístupu „nemilosrdně aplikujícím sémiotiku“ [Law 1999: 3] jsou aktérstvím v principu obdařeni všichni, a jeho konečnou suverenitou nikdo. Skutečnosti/aktéři se vytvářejí ve vzájemných vztazích, které nemají počátek; každý aktér může být ukázán jako výsledek propojení jiných (lidských a nelidských) aktérů. V radikálně konstruktivistických vědních studiích nejde o vysvětlení vědy a technologií dopředu danými a stabilními sociálními zájmy, ale o studium procesů vzájemné de/stabilizace vědeckých faktů, technologií a přírody a současně sociálních zájmů, identit a společností.

Jestliže ve vztahu k sociologické teorii může být heterogenní konstruktivismus vědních studií neobvyklý ve vztahu k pojetí jednání a aktérství, pak pro přírodní vědy a vědce může být znepokojující svými důsledky pro status vědeckých faktů. Vědecká nebo jiná expertní fakta nemohou hrát v perspektivě STS absolutní měřítko jednání sociálních aktérů. Jako výsledky (více či méně lokálního a trvanlivého) ustálení řádu tvoří naopak předmět jejich studia. V řadě případů, k nimž patří také GMO, se přitom výzkumník ve vztahu k vědeckým faktům nemusí stavět agnosticky jen na základě svého teoretického či analytického východiska, ale může se opřít o existující spor, rozehrávaný konkurenčními vědci nebo NNO. Jsou to pak především oni, kdo analyzují slabiny konstrukce vědeckého faktu, kterému oponují: mohou rozkrývat a kritizovat rámec a detaily laboratorního experimentu, financování výzkumných institucí, složení regulačních orgánů či propojení vědy s určitými normativními vizemi uspořádání světa. Nejčastěji jim přitom ve jménu „nezávislosti“ či „pravdy“ jde o delegitimizaci či znevážení takto „rozebraných“ faktů. Zájem a pozice sociálněvědních výzkumníků jsou však poněkud jiné. Nejde jim o znevážení faktů či technologií, ale o porozumění procesům jejich vytváření a stabilizace. K vědění a technologiím přistupují jako ke skutečnostem vždy nějak závislým nebo propojeným s určitými lokálními kontexty (s určitým měřicím přístrojem, s určitou podobou financování a zájmem sponzora atd.). Tato propojení a vztahy samy o sobě fakt či technologii neoslabují – naopak jsou nutnou podmínkou jejich existence, neboť je drží v síti dalších skutečností, materialit a zájmů. Pokud se výzkumníci k vědění a technologiím přece jen kriticky stavějí, potom

25/ Kromě metafory konstrukce se můžeme setkat i s pojmem performance nebo uskutečňování (enactment). Drobné, ale důležité rozdíly v konotacích těchto výrazů diskutuje Mol [2002: 32–33].

je to nikoli kvůli tomu, že jsou propojeny a ukotveny v sociálních, epistemologických, politických či ekonomických rádech a souvislostech, ale kvůli tomu, o *jaká* propojení jde a s *kým/čím*.

Posledním důležitým tématem, které chci ve vztahu k sociologii vědy uvést, je reflexivita. Pojem reflexivity odkazuje dnes mimo jiné k problematizaci hranic mezi oblastmi, které bylo zvykem dříve pojímat jako jasně oddělené: mezi sociologickým a sociálním a obecněji mezi expertním a laickým (či praktickým) věděním [Beck, Giddens, Lash 1994]. Vzhledem k předmětu svého zájmu jsou studia vědy a technologií vystavena otázce takto pojaté reflexivity příměji než kterákoli jiná oblast sociálněvědního zkoumání. Jestliže se tato studia zabývají vytvářením, šířením a užíváním (speciálněizovaného) vědění ve společnostech, týká se jejich bádání (přímo či nepřímo) také toho vědění, které sama vytvářejí. Míra a forma reflexivity, kterou přitom různí autoři a proudy vědních studií rozvíjejí, se podstatně liší. Na jednu stranu se můžeme setkat s tím, že se z výzkumníků stávají suverénní experti, kteří mají radit tvůrcům politik například jak organizovat veřejnou účast na rozhodování a oslabit tak vliv expertů-přírodovědců a jejich vědění na posuzování technologických inovací (této problematice se věnuji v kapitole 5). Na druhou stranu se objevuje celá řada pokusů, jak komunikovat vědění bez samozřejmého nároku na jeho univerzalitu nebo jak propojovat akademické a občanské či aktivistické angažování se ve vztahu ke zkoumaným tématům. Například Annemarie Mol, John Law a Vicky Singleton se snaží vytvářet a hájit lokalizované vědění či expertizu, které by respektovaly prostorově specifickou složitost a nesoudržnost skutečnosti [DeLaet, Mol 2000; Law 1999, 2004; Law, Singleton 2005; Mol 2002, 2006]; belgická filozofka vědy Isabelle Stengers, jejíž vyjádření cituji jako motto této práce, nestojí za svými stanovisky a analýzami (pouze) vahou své akademické autority, ale snaží se přispět k jejich uskutečnění skrze své občanské angažmá [viz Grelet, Mangeot, Potte-Bonneville 2002].²⁶

Tyto pokusy považuji za důležité a inspirativní nejen z hlediska vědních studií, ale obecněji sociálních věd a jejich vztahu ke společnosti. Na jednu stranu jde o prastarou otázku, jak se lze či nelze jako sociální vědec angažovat, jak lze či nelze zasahovat věděním, které vytváříme, do společenských procesů. Na druhou stranu jde však také o novou situaci a otázku, před kterou nás jako výzkumníky staví obecnější změny ve vědní politice, jež zdůrazňuje ekonomickou vykazatelnost a relativně přímou využitelnost výsledků výzkumu [viz Stöckelová, Linková 2006]. Jak chceme a můžeme prezentovat a obhajovat výsledky sociálněvědního výzkumu před veřejností, tvůrci vědní politiky nebo před zadavateli zakázek? Domnívám se, že (česká) sociologická (či sociálněvědní) obec potřebuje formulovat k této věci určitá stanoviska dříve, než budou pro výsledky sociálněvědního zkoumání upevněny pouze dvě alternativy – úzce akademicky zaměřená zkoumání a expertiza pro státní správu či obchodní společnosti, jednoduše použitelná pro legitimizaci politik a trhů.

1.4. Struktura textu

Následující text tvoří pět kapitol a závěr. První dvě kapitoly se týkají politické geografie, čili toho, jak jsou GMO spjaty s procesem globalizace a jak se skrze jednání o GMO vyjednává o samotném uspořádání, nebo přesněji o nekončícím procesu uspořádávání státních, nestátních a „nadnárodních“ aktérů (členských států EU, regionů, nadnárodních organizací, EU, neziskových organizací)

26/ Vědní studia se v tomto bodě nacházejí velmi blízko současnému poststrukturalistickému kvalitativnímu výzkumu, pro který jsou otázky reflexivity, především co se týče vztahu k subjektům výzkumu, možnost sociologické reprezentace a situované povahy vědění, zcela klíčové [Denzin, Lincoln 2003: 24–29]. Na tomto poli se experimentuje např. s literárními žánry textu [Gergen, Gergen 2003; Richardson 2003] nebo autoetnografií [Ellis, Bochner 2003].

– jejich mocí, věděním, autonomií, politické reprezentativy. První z těchto kapitol zkoumá z tohoto hlediska spor u Světové obchodní organizace, který o GMO od roku 2003 vedly Spojené státy, Kanada a Argentina s Evropskou unií, a vnitroeurospýský spor mezi Evropskou komisí, členskými státy, regiony a nevládními organizacemi o komerční pěstování GMO v Evropě a podobu jejich koexistence s jinými typy hospodaření. Druhá z těchto kapitol studuje vývoj správy GMO v České republice jako případovou studii přístupu k přístupu ČR do Evropské unie. Obě tyto kapitoly zároveň slouží jako uvedení do základních reálií GMO a sporu o ně.

Další dvě kapitoly se týkají věděním. V první z nich se věnuji výzkumu a expertize v oblasti GMO, které zasazují do širších souvislostí současných proměn ve vytváření a užívání znalosti, především její ekonomizace (provázání s průmyslem a důraz na ekonomickou využitelnost) a socializace (důraz na znalost vytvářenou a přetvářenou mimo specializované výzkumné instituce). Sleduji a rozebírám, jak je v těchto podmínkách obhajována moderní ctnost „nezávislého věděním“. Další kapitola studuje reakci na procesy ekonomizace a socializace ze strany politických a správních institucí, především různé formy institucionalizované účasti veřejnosti na procesech rozhodování o nových technologiích a řešení problémů životního prostředí. Cílem je zde prozkoumat praktické možnosti a omezení takto institucionalizované účasti a jejího vztahu se širšími procesy veřejné diskuse a mobilizace.

Další, šestá kapitola se zabývá povahou moci v dnešních společnostech a možnostmi účinného protestu. Jestliže jsem v předchozích kapitolách zkoumala především ustavování a rozrušování ustavujících forem legítimity v moderních společnostech, jakými jsou věda (expertiza), právo a institucionalizovaná politická reprezentace, v této kapitole sleduji, jak jsou GMO prosazovány nebo naopak blokovány jako materiální objekty, které se pohybují v zemědělském prostoru, životním prostředí a potravinovém řetězci. Toto působení na GMO má charakter rozptýleného, materiálního jednání, které se pojí s věděním zaměřeným primárně nikoli na legitimizaci zajišťovanou prostřednictvím vědecké a politické reprezentace, ale prostřednictvím materiálního zacházení se skutečností, její de/materializací.

V závěru shrnuji celou práci z hlediska proměn, kterými procházejí GMO, když se stávají předmětem veřejné debaty a protestního materiálního jednání. Diskutuji zde pojetí GMO jako technického objektu, který má podléhat výlučně technické expertize; sociotechnického objektu, který má být předmětem širšího posouzení a vyjednávání; a sociotechnického aktéra, který se stává předmětem jednání proponentů i odpůrců ve své materiální existenci. Jako takový však sociotechnický aktér vždy také uniká záměrům svých tvůrců. Neurčitost (uncertainty) charakterizující existenci a správu technologií je v tomto pojetí nejen epistemická (týkající se nedostatku lidského věděním), ale také ontologická. Práci končím úvahou nad důsledky takto pochopené neurčitosti pro demokratickou politiku.

2. LOKALIZOVÁNÍ A GLOBALIZOVÁNÍ GMO

O rozsahu pěstování GMO, jako ostatně téměř o ničem, co se této technologii týká, neexistuje shoda. Podle organizace International Service for the Acquisition of the Agri-biotech Application, která každoročně vydává přehledy o celosvětovém pěstování GM plodin, pěstovalo v roce 2006 tyto plodiny 10,3 milionu zemědělců na 102 milionech hektarů půdy. Tato rozloha představuje třináctiprocentní nárůst ve srovnání s rokem předchozím, přičemž k 22 zemím, které pěstovaly GMO v roce 2005, se připojilo dalších 29 zemí [International Service for the Acquisition of the Agri-biotech Application 2006a]. Tato organizace podporující zemědělské biotechnologie a vítající jejich rozšiřování¹ uvádí tato čísla jako doklad celosvětového úspěchu GMO. Podle reakce organizace Institute of science in society, která se dlouhodobě věnuje vědecké i politické kritice GMO,² jsou uvedené statistiky zveličené. Některé ze zemí, jež Zpráva uvádí, zakázaly do doby dalšího přezkoumání veškeré polní pokusy s GMO (Indie) nebo výrazně snížily pěstování GM plodin (Rumunsko). Deset milionu zemědělců navíc představuje pouze 0,7 % z celosvětového počtu zemědělců, přičemž je to pouze 600 000 zemědělců v Severní a Jižní Americe, kteří pěstují 85 % všech GMO [Institute of Science in Society 2007]. Celosvětové šíření GMO tedy podle této organizace neprobíhá ani masově ani hladce.

V každém případě jsou ale GMO globální technologií. Pěstují se dnes v podstatě na všech světadílech, s jejich semeny obchodují nadnárodní firmy, pohybují se po celosvětovém trhu zemědělských výrobků, tento jejich pohyb upravují mezinárodní smlouvy,³ GMO v sobě zahrnují velký díl euroamerické vědy, bez jejichž poznatků a postupů by vůbec nebyly uskutečnitelné. Zároveň proti GMO protestují celosvětově nebo alespoň kontinentálně organizované nestátní neziskové organizace (NNO). Globální mají být podle zastánců přínosy a podle odpůrců rizika a možné negativní důsledky této technologie. GMO jsou možné díky globalizaci a jejich šíření zároveň představuje jeden z důležitých procesů, *prostřednictvím* kterého se globalizace děje.

GMO jsou však zároveň i lokální. Tam, kde jsou pěstovány a kde se s nimi obchoduje, zasahují do místního životního prostředí, kultury stravování, vztahu ke krajině. GM kukuřice, která na pláních amerického středozápadu do značné míry pouze navazuje na tradici monokulturního pěstování plodin, může v Mexiku geneticky znečistit původní odrůdy kukuřice, využívané jako genetické zdroje pro šlechtění. Uvést GMO na trh v České republice znamená něco poněkud jiného, než uvést je na trh ve Francii nebo v Itálii, kde představuje vysokou hodnotu místně specifický původ i zpracování potravin.⁴

Globalnost a lokálnost GMO nejsou stavy nebo vlastnosti GMO, spíše jde o procesy jejich globalizování a lokalizování. Právě jimi se chci v této kapitole zabývat. Rozeberu dva klíčové procesy

- 1/ Deklarovaným cílem organizace je „přenos a dodávání vhodných biotechnologických aplikací do rozvojových zemí a budování partnerství mezi institucemi na Jihu a soukromým sektorem na Severu a posilování spolupráce v rámci Jihu“ (<http://www.isaaa.org/inbrief/default.html> [cit. 22. 3. 2007]).
- 2/ „(Institute for science in society) prosazuje vědu zodpovědnou ve vztahu k občanské společnosti a veřejným statkům, nezávislou na komerčních a jiných zvláštních zájmech nebo na kontrole ze strany vlády“ (<http://www.i-sis.org.uk/about.php> [cit. 22. 3. 2007]).
- 3/ Na úrovni OSN jde o Kartagenský protokol o biologické bezpečnosti přijatý v roce 2000 v Montrealu, který se soustředí na pravidla pohybu živých (čili biologické reprodukce schopných) GMO přes hranice států (<http://www.biodiv.org/biosafety/default.aspx> [cit. 22. 3. 2007]).
- 4/ Certifikaci místní produkce představuje např. známá italská zkratka DOC (denominazione di origine controllata). Certifikované regionální produkty ovšem můžeme najít v řadě evropských zemí.

globalizování a lokalizování GMO: 1. jednání o GMO u Světové obchodní organizace (WTO), na kterém ukazují, že ve věci GMO není v současnosti možné dohodnout se žádného globálního arbitra, jenž by měl autoritu spor o tuto technologii ukončit; 2. vyjednávání o koexistenci GMO a konvenčního a organického zemědělství v Evropě a vyhlášení oblastí bez GMO, na nichž ukazují, jak úzce je otázka zemědělských biotechnologií provázána s měnící se politickou geografii EU. Nejprve však představím způsob, jakým budu k těmto procesům přistupovat a rozebírat je. Vymezím nyní a prodiskutuji pět základních východisek mého studia politické geografie, která zároveň představují i klíčové předměty pozornosti v této kapitole.

Aktéři globalizace

„Globalizace‘ nemá co dělat s tím, v co všichni, nebo alespoň ti nejvynalézavější a nejpodnikavější z nás, doufají a co chtějí *udělat*. Týká se toho, co se nám všem *děje*. Idea ‘globalizace’ bezprostředně souvisí s von Wrightovými ‘anonymními silami’ působícími v nezměrné – mlhou obestřené a rozbředlé, neprůchodné a nezkrotné – ‘zemi nikoho’, jenž se rozpíná mimo dosah schopnosti kteréhokoli konkrétního člověka rozvrhovat jednání a jednat,“ píše Zygmunt Bauman [2000: 76, kurzíva původní]. Tyto věty vystihují, jak globalizaci každodenně v dnešních spotřebních společnostech zažíváme, jak se jí účastníme pokaždé, když jdeme nakupovat, pustíme si rádio nebo televizi, plánujeme dovolenou. Účastnit se globalizace je normální, neúčastnit se jí nebo se o to alespoň snažit, je nenormální. Je to nenormální jak vzhledem ke zvláštní energii, kterou na to musíme vynaložit, tak k morální podivnosti a marginalizaci takového úsilí. Hodnoty spojené s globalizací, např. růst spotřeby či mobilita, patří v této společnosti k hodnotovému mainstreamu, alespoň tak, jak je nejčastěji prezentován.

Řada studií však ukazuje, že globalizace se (nám) *jen tak* neděje. I když není možné připsat za ni někomu jednoznačnou odpovědnost, přesto má smysl uvažovat o tom, v čím zájmu se globalizace především děje a kdo k ní aktivně přispívá. Například Aneesh [2006], který studoval mechanismy a podmínky virtuálního toku pracovní síly z Indie do Spojených států (jde o lidi zaměstnané pro americká *call centra* či softwarové společnosti, ale pracující v Indii), ukazuje, jaké konkrétní praktiky nadnárodních firem a vlád aktivně přispívají k nárůstu takového toku práce. Tito aktéři investují do specifických informačních technologií (a nikoli do jiných), které umožňují prostorové, časové a lingvistické propojení pracovišť v Indii a ve Spojených státech. Globalizace není jen mechanické rozšiřování, zrychlování či propojování lokálního, které „se nám děje“, ale je také výsledkem *strategických* procesů, které v sobě zahrnují zájmy a cílené jednání různých aktérů. Jakkoli nevycházím z toho, že je globalizace jednoduše někým „řízena“, je pro mě důležité sledovat, v jaké míře, jak a s jakými zájmy se na globalizaci různí aktéři účastní.

Totéž co pro globalizaci platí však také pro lokalizaci. Lokálnost nevystává z nepřítomnosti globálního. Lokálnost, místní příslušnost a relevance jsou výsledkem cíleného úsilí – obnovování tradice, revidování historie nebo, jak argumentují Konopásek et al. [2004: 79–80], zpracovávání odborných posudků, které by doložily místní poškození způsobené určitým technologickým projektem, či cílená mobilizace místního občanského protestu. I lokalizace má své aktéry.

Mnohonásobnost globalizace

Globalizace není jedna a není homogenní. Spíše než spory mezi globálním a lokálním žijeme spory o podobu globalizace (a lokalizace). O existenci rozdílů v náhledu na globalizaci (na globální toky a uspořádání) mezi současnými politickými, ekonomickými či vojenskými elitami v různých částech světa svědčí např. nepřistoupení některých zemí k mezinárodním úmluvám (Kjótský protokol) nebo mezinárodní spory o politiky vůči Blízkému východu. „Velikost“ těchto rozdílů je situační, v mnoha ohledech je ale relevantní brát je vážně jako podstatné rozdíly ve vizi globalizace.

Spíše než jednoduchý odpor ke globalizaci přinášejí jinou vizi a podobu globalizace také tzv. globální hnutí [Wievorka 2005: 8–11], která se ustavují a posilují od poloviny 90. let minulého století přicházející po vlně nových sociálních hnutí spolu s tím, jak se planetární pořádek proměňuje od studené války k neoliberální globalizaci. Tato hnutí, někdy poněkud zavádějícím způsobem označovaná za „antiglobalizační“, obvykle neoponují globalizaci v principu, ale především její současné neoliberální podobě. Je proto přesnější mluvit o „alterglobalizačních“ hnutích či aktivistech.⁵ Ani globální hnutí však jistě nesdílejí jednotnou alternativní vizi globalizace. Kanadská akademička a aktivistka Janet Conway k tomu říká:

Většina proudů (antiglobalizačního) hnutí, ačkoli ne všechny, se nestaví proti globalizaci, ale proti dominantní nebo hegemonické podobě globalizačního projektu. Většina hnutí pracuje ve vlastní lokalitě nebo v rámci jednoho státu, ale chápou se jako součást tohoto globálního hnutí, přičemž nutně nesdílejí jednotný alternativní globální projekt, ale chápou se jako součást této opozice. [Henderson, Singh 2004: 27]

Topologie globalizace

Globalizace a lokalizace se nevylučují, nestojí proti sobě. Globální a lokální se ani nenacházejí na jednorozměrné škále [Urry 2004: 244–245]. Globální v sobě zahrnuje podoby lokálního, ale také lokální podoby globálního. John Law a Annemarie Mol [2001] uvažují v tomto směru o čtveré topologii prostorů a objektů, tedy o čtyřech možnostech, jak si věci utvářejí a uchovávají svoji identitu v prostoru. V rámci topologie *místa* se pohybujeme v případě, pokud je identita předmětu či osoby dána setrváváním na určitém místě. Taková identita musí být vždy lokální. Můžeme však také uvažovat v rámci dnes v sociálních vědách oblíbené topologie *sítě*, v níž je identita ustavena a udržována sítí vztahů. Dokud zůstávají tyto vztahy neměnné, zůstává stabilní i identita. Právě toto vztahové či síťové pojetí identity ovlivnilo zásadním způsobem velkou část vědních studií, které pojímají vědu jako nákladně budovanou síť (laboratoří, textů, výzkumníků) rozšiřující postupně univerzální platnost vědeckých faktů [Latour 1987: 103–144].⁶ Myslet a pro porozumění skutečnosti využít můžeme však i jiné topologie. Law a Mol uvažují o *kapalné* topologii, ve které věci trvají, rozšiřují se a pohybují nikoli navzdory, ale díky tomu, že se postupně mění. Nejrozšířenější model zimbabwské bušní pumpy na vodu je tak úspěšný a ceněný, protože se v jednotlivých detailech liší od vesnice k vesnici – protože se může lišit díky své konstrukční jednoduchosti, jež umožňuje místně specifické kutilské zásahy, a také díky tomu, že není patentována [DeLaet, Mol 2000: 249–250]. Podmínkou zachování existence a identity napříč prostorem jsou v tomto případě po-

5/ Skutečnost, že těmto aktivistům jde o „svět“ a celek, nikoli pouze o jednotlivá „lokální“ místa, vyjadřuje motto, pod kterým se od roku 2001 konají každoroční setkání *World Social Forum*: „Jiný svět je možný“ (*Another world is possible; Un autre monde est possible*).

6/ Ve své učebnici sociologie navrhuje Latour [2005: 1–6] vztahovat sociologická studia k „asociacím“ mezi heterogenními prvky, nikoli ke společnosti či zvláštní materii sociálního.

stupné, místně specifické změny. Poslední z možností, o které Law a Mol diskutují, představuje topologie *ohně*. S odkazem na Bachelarda tu uvažují o tom, že identita, trvání či stálost může záviset nejen na tom, co je přítomné, ale také na nepřítomném. Co je tady, odkazuje vždy nějak k tomu, co tu není, co je jinde, a prostřednictvím takového odkazu ono nepřítomné vlastně zahrnuje a přispívá k jeho ustavování.

Tyto topologie se nevylučují, ale představují různé formy globalizace (a lokalizace). Každá z nich přitom definuje jiné propojení globálního a lokálního. Topologie sítě vytváří globální jako efekt propojení mnoha jednotlivých lokalit. V případě topologie ohně zahrnuje lokální vždy již globální, určitou podobu globálního, a naopak. Pokud například kupujeme místní potraviny, toto jednání v sobě zahrnuje nejen určitou podobu či identitu daného místa, ale také určitou podobu jiných (nepřítomných) míst a globálního uspořádání. Spoluutvářejí určité místo a zároveň i určitý globální pořádek. GMO jako globální technologie v sobě zahrnují určitou vizi lokálnosti. Například GMO obsahující tzv. *terminator technology*, která rostlinám geneticky znemožňuje vytvářet plodná semena ve druhé generaci, v sobě obsahují scénář pro miliony lokalizovaných zemědělců, kteří si nebudou moci sčítat semena na další rok, ale budou je muset vždy znovu kupovat.

Prostředníci

Další východisko a zároveň ohnisko mé pozornosti se týká role zprostředkovatelů či médií (v širokém smyslu toho slova). Pro podobu současných společností a jejich globalizací a lokalizací je klíčový rozvoj informačních technologií a programovacích jazyků, do nichž je možné „přeložit“ stále více typů práce [např. Aneesh 2006]. Andrew Barry [2001: 37–84] ukazuje, jak je Evropská unie ustavena prostřednictvím sdílené právní a technické infrastruktury (a jak v mnoha ohledech stále *není* ustavena vzhledem k trhlinám a nespojitostem v této infrastruktuře).

V souvislosti s rozvojem molekulární biologie a schopností „číst“, měnit a cíleně technologicky využívat DNA se dalším zásadním médiem stává genetický kód. Ten definuje „genetickou vzdálenost“ jako nový rozměr sociální spřízněnosti a vykazatelnosti⁷ nebo vytváří nový vztah mezi zdravím a nemocí v tom směru, že většina z nás bude zřejmě velmi brzy žít s vědomím specifické pravděpodobnosti svých mnoha nemocí (přičemž s tímto vědomím nebudeme žít jen my, ale také naši příbuzní, zaměstnavatelé či pojišťovací agenti). V oblasti zemědělského využití GMO pak nové techniky dovolují vytvářet organismy, které se jinak pohybují časem i prostorem. V časovém rozměru probíhá inovační genetická změna prostřednictvím těchto zásahů mnohem rychleji a na základě jiných mechanismů než v případě dřívějších změn genetického kódu (ať již v rámci „přírodní“ evoluce, nebo šlechtitelského úsilí).⁸ GMO jako noví zprostředkovatelé informace ovlivňují také proměnu zemědělského prostoru z hlediska podmínek jejich soužití s jinými organismy. Právě tuto otázku budu podrobně diskutovat v případové studii sporu o koexistenci v Evropě.

7/ Komerční firmy dnes například na zakázku provádějí genetické analýzy vedoucí k určení předků (např. <http://www.oxfordancestors.com> [cit. 25. 1. 2008]).

8/ Odpůrci a zastánci GMO se v tomto bodě neshodují ohledně toho, zda jsou tyto změny průběžné a v podstatě kvantitativní (zastánci), nebo jestli jde o kvalitativně jiné procesy přinášející zvláštní rizika (odpůrci). Pro pozici zastánců viz např. Biotrin (<http://www.biotrin.cz/czpages/20m.htm> [cit. 22. 3. 2007]), pro pozici odpůrců viz např. Greenpeace (<http://www.greenpeace.cz/gmo/info-petmytu.shtml> [cit. 22. 3. 2007]). Z takto odlišných pozic ovšem vychází i rozdíl mezi regulací GMO ve Spojených státech a v Evropě. Evropská legislativa narozdíl od Spojených států schvaluje užívání GMO na základě specifických posuzovacích procedur, jež mají zohledňovat zvláštní způsob vytváření GMO a s ním spojená zvláštní rizika.

Zkoušky reality a odpor

Globalizování ani lokalizování neprobíhá plynule, ale uskutečňuje se prostřednictvím dílčích kroků, rozhodnutí, událostí či „zkoušek“. Jako nejzajímavější předmět studia, který může zviditelnit to, co jinak zůstává skryto, se přitom jeví ty kroky, které nejdou hladce, které narážejí na odpor. Inspirují se zde tím, co Michel Foucault navrhuje jako přístup ke studiu moci, jehož východiskem jsou „různé formy odporu vůči různým typům moci“ [Foucault 1996: 199]. Podobně uvažuje také Bruno Latour [1988: 158–162], když popisuje šíření vědy a vědeckých faktů v termínech „zkoušky reality“. Jak přitom Latour zdůrazňuje, odpor kladou nejen sociální aktéři (v případě vědeckých faktů především kolegové, politici, sponzoři), ale také materiality (přístroje, vzorky, inovace).

Výsledkem těchto střetů či zkoušek je v případě vědy především přehodnocení toho, co je pravdivé a co nepravdivé, popřípadě bezpečné a škodlivé; v případě globalizace pak toho, co je možné a nemožné, malé a velké, silné a slabé. Vlastnosti skutečnosti, jakými jsou pravdivost, velikost či síla, přitom nepojímám jako příčiny a vysvětlení toho, proč „zkouška reality“ dopadla určitým způsobem, ale spíše jako výsledky této zkoušky. Jako vlastnosti, které se skrze tuto zkoušku ustavily či upevnily.

2.1. Světový ne/pořádek

V roce 1990 přijala Evropská unie první směrnice, které v rámci EU regulovaly nakládání s GMO. EU přijala dvě samostatné směrnice pro uzavřené laboratorní nakládání s GM mikroorganismy (90/219/EEC) a pro uvolňování GMO do životního prostředí (90/220/EEC). Konstrukce evropské legislativy byla a je přitom taková, že na evropské úrovni se povolují GMO pro komerční využití (pěstování či obchodování), čili ty GMO, které se potenciálně pohybují celoevropským prostorem. Schvalování polních pokusů, o kterých se předpokládá, že zůstávají prostorově vázány na úzce omezené plochy, se odehrává v rámci členských států.

V reakci na první celoevropskou vlnu protestu veřejnosti proti GMO, která se zvedla v roce 1996, vyhlásili v roce 1999 ministři životního prostředí Dánska, Francie, Itálie, Lucemburska a Řecka v Radě ministrů faktické moratorium na schvalování nových GMO; v roce 2001 se k nim připojilo Rakousko, Finsko, Nizozemí a Švédsko. Podmínkou ukončení moratoria bylo přijetí nové legislativy, která bude řešit vystopovatelnost GMO a zavede jejich přísnější schvalování a značení. Od roku 1990 do roku 1998 bylo přitom v EU schváleno k užívání 18 GMO, které mohly být dále užívány v souladu s uděleným souhlasem.⁹ Několik členských států vyhlásilo ovšem zákazy nakládání s takto schválenými GM plodinami na svém území.¹⁰

9/ Ze zemědělských plodin šlo o sóju tolerantní k herbicidu (GTS 40/3/2, Monsanto), několik odrůd řepky olejky tolerantní k herbicidu (Topas 19/2 AgrEvo; MS1/RF1, Plant Genetic Systems; GT 73, Monsanto) a několik odrůd Bt kukuřice (Bt-176, Ciba-Geigy; MON 810, Monsanto; T 25, AgrEvo; Bt-11, Novartis). U sóji, řepky olejky MS1/RF1 a Topas 19/2 a u kukuřice Bt-11 byl souhlas omezen na dovoz a zpracování (viz http://ec.europa.eu/environment/biotechnology/authorised_prod_1.htm [cit. 22. 3. 2007]). Podmínkou možného komerčního pěstování bylo přitom zapsání GM plodiny do katalogu osiv. Některé členské státy tak učinily v případě Bt kukuřice. Ve větším rozsahu se však tato kukuřice pěstovala jen ve Španělsku. Do celoevropského katalogu osiv bylo pak 17 odrůd Bt kukuřice zapsáno teprve v září 2004.

10/ Tyto zákazy se týkaly řepky olejky MS1/RF1 (Francie 1998), kukuřice Bt 176 (Rakousko 1997, Lucembursko 1997, Německo 2000), řepky olejky Topas 19/2 (Řecko 1998, Francie 1998) a Bt kukuřice MON 810 (Rakousko 1999) a kukuřice T25 (Rakousko 2000). Členské státy tu vycházely z bezpečnostní klauzule zakotvené v článku 16 evropské směrnice 220/90/EEC (podle nové legislativy pak v článku 23 Směrnice 2001/18/EEC). Pro přehled uplatněných zákazů viz http://ec.europa.eu/environment/biotechnology/safeguard_clauses.htm [cit. 22. 3. 2007].

V květnu 2003 podaly Spojené státy, Kanada a Argentina, čili ty státy, které pěstují a vyvážejí celosvětově největší objemy GM plodin, „žádost o konzultaci“ s EU ke Světové obchodní organizaci (WTO). Tento krok v podstatě představoval žalobu proti faktickému moratoriu na schvalování GMO v rámci EU a zákazům uvaleným některými členskými státy. Oba tyto postupy byly podle žaloby v rozporu s pravidly volného obchodu.

Celý proces ve věci žaloby USA, Kanady a Argentiny vůči EU netrval obvyklý rok, ale více než tři roky.¹¹ Žaloba byla podána v květnu 2003, konečná verze zprávy panelu byla však zveřejněna až na konci září 2006.¹² DSB rozhodl na základě zprávy panelu v neprospěch Evropské unie v tom smyslu, že EU uplatňovala od roku 1999 faktické moratorium na schvalování nových GMO (což EU ve svých stanoviscích popírala) a toto moratorium bylo v rozporu se specifickým ustanovením v rámci dohody WTO o sanitárních a fytosanitárních opatřeních; dále rozhodl, že s jiným ustanovením téže dohody jsou v rozporu také zákazy nakládání s GMO uplatněné některými členskými státy.¹³

Předseda panelu doprovodil závěrečnou zprávu dopisem, kde upozorňuje na dvě obecnější otázky spojené s tímto případem.¹⁴ Za prvé zdůrazňuje rozsah posuzovaného případu, do jehož zpracování bylo kromě času a úsilí členů panelu vloženo asi 7–8 pracovních let (*work years*) úředníků sekretariátu WTO (nezahrnuje v to náklady na překlad a pomocné pracovníky), a nutnost dostatečných zdrojů pro zpracování takto rozsáhlého případu.¹⁵ Za druhé bez bližší specifikace upozorňuje na to, že po předání průběžné verze zprávy stranám sporu (v únoru 2006) došlo k porušení důvěrnosti – k úniku této zprávy na veřejnost.¹⁶ Takový únik informací má podle předsedy panelu trojí neblahý důsledek. Znesnadňuje smírné ukončení sporu mezi jeho stranami; může odradit soukromé osoby či firmy (*private parties*) od poskytnutí důvěrných obchodních informací, které mohou důle-

11/ Proces urovnávání sporů v rámci WTO je formálně následující. Nejprve proběhne jednání mezi stranami sporu, přičemž se předpokládá, že v mnoha případech dojde k urovnání již v této fázi. Teprve pokud se tak nestane, jmenuje Sbor pro urovnávání sporů (Dispute settlement body, DSB), vytvářený 150 zástupci členských zemí, panel složený ze tří až pěti odborníků, kteří případ posoudí. (Do července 2005 se podle informace na internetových stránkách WTO do toho stadia dostalo pouze asi 130 ze započatých 332 sporů, ostatní byly urovnány před začátkem práce panelu nebo v jejím průběhu, nebo zůstávají v prodloužené fázi prvotního vyjednávání.) Panel má DSB pomáhat při rozhodování, ale vzhledem k tomu, že DSB může jeho závěry odmítnout pouze jednomyslným hlasováním, je jeho pozice v jednotlivých případech velmi silná. Panel uspořádá slyšení za přítomnosti jednotlivých stran a vypracuje zprávu, ve které se vyjádří k tomu, zda byla porušena některá z dohod WTO, a doporučuje opatření, která mají porušování dohody odstranit. Pokud není tato zpráva jednomyslně odmitnuta DSB, stává se závazným rozhodnutím. K rozhodnutí DSB by přitom mělo dojít zhruba do jednoho roku od podání žaloby. Po vynesení rozhodnutí se proti němu mohou strany sporu odvolat. Toto odvolání musí však být založeno na právních argumentech, nikoli na nových důkazech či přerámování případu. Odvoláním se zabývá Odvolací sbor, který vypracuje své stanovisko do šedesáti, maximálně devadesáti dnů od podání odvolání. DSB může toto stanovisko zamítnout pouze jednomyslně, jinak se stává konečným závěrem případu. Pokud DSB rozhodne ve prospěch žalující strany, musí se strana žalovaná podrobit navrhovaným opatřením nebo s žalující stranou vyjednat dohodu o podobě nápravy. Pokud tak neučiní, může žalující strana požádat DSB o právo uvalit na žalovanou stranu omezené obchodní sankce (nejlépe v oblasti, kde byla dohoda porušena). Viz internetové stránky WTO http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/disp1_e.htm [cit. 22. 3. 2007].

12/ Informace uváděné v tomto a následujícím odstavci čerpám z http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds291_e.htm [cit. 22. 3. 2007].

13/ Pro přesné znění závěrů panelu viz http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds291_e.htm [cit. 22. 3. 2007].

14/ Dopis lze stáhnout z databáze dokumentů vázících se k tomuto případu na adrese http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds291_e.htm [cit. 22. 3. 2007].

15/ Velikost případu odráží i rozsah závěrečné zprávy zahrnující podání všech stran sporu učiněná v průběhu procesu, která má více než tisíc stran. Podle *Financial Times* jde o doposud nejdelší verdikt v historii WTO [Williams 2006].

16/ Jedna cesta průběžné verze zprávy na veřejnost je známa. V únoru 2006 ji publikovala organizace *Friends of the Earth International* poté, co z ní na základě právního doporučení vymazala informace vázící se ke konkrétním firmám, aby se vyhnula eventuelním žalobám [Friends of the Earth International 2006: pozn. 17]. FoEE svůj zdroj pochopitelně nezveřejnila. Není mi však známo, jestli zpráva „unikla“ z rukou jejích podle pravidel WTO oprávněných příjemců pouze na jednom místě nebo na více místech.

žitým způsobem přispět k vyřešení sporu; a konečně pak může vystavit členy panelu a sekretariát WTO politickému tlaku, a to v důsledku veřejné debaty, která se tak o předběžných nálezech a závěrech panelu otevře.

V posledním bodě vyjadřuje předseda panelu implicitní představu, která řízení o urovnání sporů v rámci WTO zakládá. Toto řízení má být nepolitické, má stát mimo veřejnou diskusi a být na ní nezávislé. Veřejná diskuse má „počkat“ na výsledky tohoto řízení a nechat se jimi ovlivnit. Vliv opačným směrem je zakázán. Tato figura se na jiných místech a při jiných příležitostech, skrze které se případ GMO odvíjí, vyskytuje v různých variacích velmi často. Zahrnuje snahu vytvořit niku nezávislou na politických a hodnotových souvislostech, v níž by se odehrálo autoritativní posouzení některého z aspektů GMO (bezpečnost, zákonnost), které pak v nejlepším případě ukončí, v horším „pouze“ nově nasměruje veřejnou debatu. Tuto niku mají představovat především odborné komise a regulační orgány států (popř. EU) v případě posouzení bezpečnosti nebo mezinárodní organizace jako WTO v případě mezinárodního práva. Jak ale uvidíme v tomto i v dalších případech, tyto niky, které by se staly místem jakési globální arbitráže, se vytvářet nedaří. V průběhu textu budu některé z těchto případů diskutovat a pokusím se postupně ukázat a vysvětlit, proč se to nedaří. Již na tomto místě však zdůrazňuji, že „neúspěch“ ve vytváření těchto nik nepovažuji za selhání. Tento neúspěch vyznačuje podle mě vyčerpání „moderní“ představy o povaze skutečnosti a možnostech kolektivního života a otevírá cestu, jak skutečnost i společnost myslet a jednat jinak.

Na řízení o urovnání sporu mezi Spojenými státy, Kanadou a Argentinou na jedné straně a Evropskou unií na straně druhé bylo zastánci biotechnologií po zveřejnění závěrů panelu nahlíženo jako na niku nezávislého posouzení zastánci GMO. WTO má podle nich prostřednictvím závěrů panelu a přijatých rozhodnutí fungovat jako nezávislý globální arbitr sporu. „Úředník amerického ministerstva obchodu popsals výsledek jako ‘důležitý milník’ ve snaze Spojených států o přijetí GM plodin v rámci mezinárodního obchodu,“ informoval po zveřejnění předběžné verze závěrečné zprávy panelu v únoru 2006 britský deník *Guardian* [Borger, Watt, Vidal 2006]. „Toto rozhodnutí se netýká pouze Argentiny, Kanady a Spojených států, které s touto stížností uspěly, ale budoucnosti zemědělských biotechnologií ve všech zemích,“ citovala Agence France Presse C. S. Prakashe, prezidenta organizace AgBioWorld prosazující zemědělské využití GMO [Grenz 2006].

Velmi odlišná reakce přišla od kritiků biotechnologií. Zaměřím se zde na reakce organizace *Friends of the Earth* (FoE), která je dnes spolu s Greenpeace na evropské úrovni nejsystematičtějším kritikem GMO z řad environmentálních NNO. V analýze závěrů panelu, které FoE zpracovali na základě předběžné verze v únoru 2006 [Friends of the Earth International 2006], se především klade důraz na to, že i když panel rozhodl o existenci a neoprávněnosti faktického moratoria a o neoprávněnosti zákazů GMO ze strany některých členských států, v mnoha bodech obvinění vznesená žalobou *neuznal*. Zároveň tato organizace zpochybnila kompetenci a autoritu WTO, zda může otázku GMO vůbec posuzovat. Ve své tiskové zprávě z 7. 2. 2006 píše evropská pobočka Friends of the Earth (FoEE) toto:

Poté, co bylo zveřejněno, že WTO rozhodlo proti snahám EU o ochranu svých občanů a životního prostředí před GM potravinami a plodinami, vyzvali *Friends of the Earth Europe* k celkové reformě světového obchodního systému. Toto mezinárodní environmentální sdružení sdělilo, že WTO je nedemokratické a zaujaté ve prospěch průmyslu a že dnešní předběžné rozhodnutí povede k nárůstu odporu vůči GM potravinám a plodinám. (...) Koordinátorka pro obchod FoEE Alexandra Wandel prohlásila, že „ochrana přírody, zemědělci a spotřebitelé před hrozbou GM plodin je daleko důležitější než pravidla

volného obchodu. WTO je uzavřená, nedemokratická a jedná ve prospěch velkého byznysu. Potřebujeme nový globální obchodní systém, který bude chránit lidi a životní prostředí před nejhoršími výstřelky průmyslu.“ [Friends of the Earth Europe 2006]

FoEE tu vlastně reinterpretoval, co bylo předmětem posouzení či „zkoušky“. Zatímco pro zastánce GMO byly jejím předmětem GMO, pro jejich odpůrce se pro ně stala samotná WTO. Vzhledem k průběhu a výsledku posouzení podle nich WTO neobstála jako nezávislá mezinárodní organizace, která legitimním způsobem reguluje světový trh, a na základě této zkoušky volají po revizi WTO.¹⁷

FoE také zdůrazňují, že rozhodnutí WTO nebude mít v Evropě žádný podstatný dopad. „Tento obchodní spor byl nesmyslným cvičením, které nezmění zhora nic, protože Evropané budou i nadále odmítat GM potraviny,“ vyjádřil se Adrian Bebb (FoEE) podle deníku *Financial Times* [Williams 2006]. A pokud rozhodnutí nějaký dopad přece jen mít bude, tak zvýšení opozice vůči GMO. „Jde o zoufalý pokus vnutit tyto produkty na trh, který je odmítá. Povede to jen k většímu odporu vůči GM plodinám,“ cituje Claire Oxborrow z FoE International deník *Guardian* [Borger, Watt, Vidal 2006].¹⁸

Pro FoEE, stejně jako pro mnoho dalších odpůrců GMO, nepředstavuje WTO globálního arbitra sporu o zemědělské využití biotechnologií; přístup WTO k otázce GMO se naopak stává měřítkem kvality této organizace. FoE přitom nejsou organizací, která Evropu odmítající GMO pouze „vyhlašuje“, ale, jak uvidíme v dalších oddílech této kapitoly, která ji také aktivně spoluvytváří, například podporou iniciativy „oblastí bez GMO“.

Jak se však k rozhodnutí WTO postavila samotná Evropská komise? Ve své tiskové zprávě z února 2006 Komise zdůrazňuje, že EU nestojí principiálně proti biotechnologiím, což dokazuje i více než 30 GMO schválených pro nakládání v rámci EU. Na druhou stranu hájí Komise právo EU a každé další země „ustavit vlastní nařízení ohledně potravin, které budou její občané jíst, za předpokladu, že jsou tato opatření v souladu s existujícími mezinárodními pravidly a že jsou založena na jasné vědecké evidenci“. O několik odstavců dále pak opakuje tento požadavek s tím, že každá země má právo „učinit v souladu s převažujícími hodnotami ve společnosti vlastní rozhodnutí ohledně GMO“ a vyzývá Spojené státy k více konsensuální mezinárodní politice ve vztahu ke GMO [European Commission 2006a, kurzivou autorka]. Tyto formulace Evropské komise také vykazují rysy výše popsaného modelu „nezávislé niky“: věda, o které se předpokládá, že poskytuje „jasnou evidenci“, má spolu s mezinárodními pravidly vytvořit rámec, ve kterém se bere zřetel na „hodnoty“ převažující v dané společnosti; jakákoli hodnotovost, kulturní specifická či možná nejistota samotné vědy je však vyloučena.

V této souvislosti je zajímavé, že pět renomovaných sociálních vědců,¹⁹ z nichž někteří dlouhodobě studují otázky regulatorní vědy a expertizy, podalo k DSB v dubnu 2004 *Amicus curiae brief* na

17/ Podobný požadavek vznesl i GMO nakloněný úvodník *Financial Times* z 9. února 2006 s tím podstatným rozdílem, že však rozhodnutí o GMO obhajuje jako legitimní. „Pokud se má posílit právní charakter WTO, musí se tato organizace také modernizovat. Panely posuzující spory se musejí konat veřejně (v současnosti je to podmíněno souhlasem zemí účastnících se sporu a samotného panelu), jejich rozhodnutí by měla být zveřejněna, jakmile jsou formulována a členské země WTO by měly začít rozpravu o patřičném vlivu řízení o urovnání sporů v rámci celého systému. WTO jednalo v tomto případě správně. Pokud má požívat stejnou legitimitu i v budoucnosti, potřebuje modernizovat své postupy. Zpochybnění jeho autority by dalo v sázku příliš mnoho.“ [Trading Blows Over Frankenfoods 2006]

18/ Podle korespondenta deníku *Guardian* pro životní prostředí Johna Vidala vlastně Spojeným státem o Evropu skutečně nešlo, neboť je jim jasné, že přes odpor většiny spotřebitelů stejně nemohou uspět. Skrze žalobu EU jim šlo v první řadě o otevření regulatorních dveří v Číně, Indii, jihovýchodní Asii, Latinské Americe a Africe, kam směřuje převážná část jejich vývozu [Vidal 2006].

19/ Lawrence Busch (Michigan State University), Robin Grove-White (Lancaster University), Sheila Jasanoff (Harvard University), David Winickoff (Harvard University), Brian Wynne (Lancaster University).

podporu EU. Tento dokument argumentoval v tom smyslu, že vědecká znalost užívaná pro posouzení rizika je vždy podmíněná určitými předpoklady a hodnotami, které se mohou lišit v různých národních kontextech. Jednání WTO by mělo tuto legitimní podmínost a kontextuálnost posouzení rizika brát v úvahu, a to zvláště v případech nízké jistoty a nízké shody o riziku, jaké panuje v případě GMO [Busch et al. 2004: 4–6]. Přestože měla tato formulace ve sporu podpořit pozici EU, sama Evropská komise ji nebere za svou, neboť údajně univerzální vědeckou evidenci staví nad hodnoty dané společnosti a mimo ně. Přistupuje tam vlastně na „zbraně“ zvolené žalujícími státy; nesnaží se předefinovat rámec sporu.

Po oficiálním vynesení rozsudku pak Evropská komise v prosinci 2006 oznámila svůj záměr naplnit doporučení a rozhodnutí WTO; vzhledem ke složitosti a citlivosti problematiky však žádala dostatek času, aby tak mohla učinit.²⁰ V roce 2003, dlouho před tím, než došel panel WTO ke svým závěrům, přijala Evropská unie novou legislativu, což představovalo podmínku členských států pro ukončení faktického moratoria na schvalování nových GMO.²¹ V období mezi červencem 2004 a březnem 2007 bylo podle této nové legislativy schváleno již šest plodin.²² Faktické moratorium bylo tedy ukončeno dávno před vynesením rozhodnutí WTO. Rozhodovací procesy, jež ke schválení všech GM plodin po roce 2004 vedly, využívají ovšem mezní možnosti pro schválení, kterou legislativa umožňuje. Podle Směrnice 2001/18/EC se žádost o schválení podává ve vybraném členském státu, který provede posouzení rizika, a pokud se schválením souhlasí, pošle žádost prostřednictvím Evropské komise k přezkoumání a připomínkám všem členským státům Unie a veřejnosti. Pokud neexistují připomínky z jejich strany, GMO bude schváleno v původním členském státě s platností pro celou EU. Pokud se připomínky objeví, probíhá vyjednávání mezi členskými státy, Evropskou komisí a žadatelem. V případě, že námitky ze strany členských států trvají, požádá Evropská komise o stanovisko Evropský úřad pro bezpečnost potravin (European food safety authority, EFSA) a připraví návrh rozhodnutí, o kterém hlasuje regulační výbor sestavený ze zástupců členských států, jejichž hlasy jsou váženy velikostí populace dané země. Rozhodnutí mohou přitom přijmout nebo odmítnout pouze kvalifikovanou většinou. Pokud výbor nerozhodne, hlasuje za týchž podmínek Rada ministrů životního prostředí. V případě, že ani ona není schopna návrh kvalifikovanou většinou schválit či odmítnout, rozhodnutí učiní Evropská komise, jež přijímá rozhodnutí prostou většinou.

Až do tohoto bodu došla všechna hlasování o GMO podle Směrnice 2001/18/EC. Zástupci členských států nebyli ani v jednom případě schopni vytvořit kvalifikované většiny pro schválení nebo odmítnutí žádosti. Podle přehledu zveřejněného FoEE hlasují v podstatě systematicky pro přijetí (popřípadě se hlasování zdrží) Finsko, Irsko, Nizozemí, Švédsko, Velká Británie a z nových členských států Česká republika; proti přijetí naopak v podstatě systematicky hlasují (eventuálně se hlasování zdrží) Dánsko, Lucembursko, Rakousko, Řecko a z nových členských států Kypr, Litva, Maďarsko, Polsko, Slovensko a Slovinsko.²³ Ukončení faktického moratoria, které na půdě WTO

20/ Viz http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds291_e.htm [cit. 22. 3. 2007].

21/ Jde o Směrnici 2001/18/EC o uvolňování GMO do životního prostředí, která nahradila Směrnici (EC) 220/90/EEC, o Nařízení (EC) 1829/2003 o GM potravinách a krmivu a Nařízením 1830/2003 o vystopovatelnosti a označování.

22/ Konkrétně jde o kukuřici NK 603, kukuřici MON 863, řepku olejkou GT73, kukuřici 1507, kukuřici MON863xMON810 a řepky olejky Ms8, Rf3 a Ms8xRf3 (viz internetovou stránku Evropské komise http://ec.europa.eu/environment/biotechnology/authorised_prod_2.htm, která je však aktualizovaná jen k 31. 1. 2006 [cit. 22. 3. 2007]). Všechny tyto plodiny byly schváleny pouze pro dovoz a zpracování, nikoli pro pěstování.

23/ Tento přehled se týká hlasování od prosince 2003 do října 2005. Oficiální přehled hlasování podle FoEE neexistuje a informace, kterou zveřejňují, je proto složena z mnoha různých zdrojů a může obsahovat nepřesnosti. Podle soudu FoEE by však měla poskytovat dobrý přehled o tom, jak státy hlasovaly (viz http://www.foeeurope.org/GMOs/pending/votes_results.htm [cit. 22. 3. 2007]).

poskytlo Evropské komisi argumenty proti žalobě Spojených států, Kanady a Argentiny, tedy nevyjadřuje převažující politickou vůli členských států a podle výsledků Eurobarometrů ani většiny občanů členských států EU.

Nesouhlasné pozice některých členských států vůči GMO se projevují v uplatnění bezpečnostních klauzulí, tedy národních zákazů nakládání s určitým GMO. Jak jsme viděli, i ty byly předmětem žaloby u WTO a rozhodnutí je označilo za neoprávněné. Evropská komise se po zveřejnění rozhodnutí WTO opakovaně snažila tyto zákazy odvolat cestou hlasování v Radě ministrů životního prostředí. Ta však kvalifikovanou většinou podpořila právo těchto států na zákazy GMO – za jejich odvolání hlasovala pouze Velké Británie, Nizozemsko a v jednom případě Česká republika. K původním zemím, které bezpečnostní klauzule uplatnily, se v roce 2005 navíc přidalo Maďarsko a Polsko.²⁴ Právě tyto bezpečnostní klauzule představují zřejmě pro Komisi „složitou a citlivou problematiku“, na jejíž řešení ve vztahu k rozhodnutí WTO bude potřebovat „dostatek času“.

Z hlediska politické geografie ukazuje spor u WTO dva zajímavé momenty. Předně jsme viděli, že v případě GMO neexistuje žádný ustálený globální pořádek, který by účastníci tohoto případu sdíleli a respektovali a který by mohl fungovat jako pevný rámec jejich vyjednávání a interakcí. V mnoha ohledech jsou totiž předmětem vyjednávání a sporů nejen GMO, ale také tento pořádek samotný. Spojené státy poměřují sílu s EU ve věci globální regulace GMO a šířeji podoby globalizace.²⁵ Evropská komise se poměřuje s členskými státy ve věci národně specifického rozhodování o GMO a de facto tedy suverenity členských států ve vztahu k EU. FoE testují skrze interpretace a kritiku rozhodnutí WTO legitimitu této mezinárodní organizace, přičemž tak vlastně implicitně zkoušejí (a upevňují či eventuálně oslabují) také svoji globální legitimitu a svůj vliv na evropskou veřejnost. Tyto různé zkoušky nejsou přitom hierarchicky seřazeny, ale spíše do sebe složitým způsobem prolnuty a jejich výsledky nejsou jednoduše tranzitivní.

V líčení sporu se také ukázaly dvě nejdůležitější „niky nezávislosti“, kterými jsou právo a soudní či kvazisoudní proces a věda a odborné posouzení. Tyto niky mají umožnit globální či lokální uspořádání (důkazů, institucí, zodpovědností,...) mimo proces politického vyjednávání či „politického nátlaku“. Právě ve sporných případech jako GMO, kde jsou takové niky nezávislosti nejvíce vyzývány jako možná půda urovnání sporů, ale tyto niky stabilní a neotřesitelnou platformu jednání nepředstavují a naopak jsou samy vtahovány do politického procesu. FoE zpochybňují na základě výsledku jednání WTO legitimitu a nezávislost této organizace a pravidla globálního pořádku zaštiťená hodnotou „volného obchodu“, která má WTO ztělesňovat. Členské státy (v případě bezpečnostních klauzulí spíše implicitně než výslovně) zpochybňují odborná posouzení, na základě kterých byly příslušné GM plodiny schváleny ve Spojených státech či jiné, třetí zemi a v Evropské unii.

24/ Maďarsko uplatnilo bezpečnostní klauzuli proti nakládání s kukuřicí MON810 podle článku 23 směrnice 2003/18. Polsko si vyhradilo výjimku z platnosti zápisu 16 odrůd MON810 do evropského katalogu osiv podle článku 16(2) směrnice 2002/53/EC. V květnu 2006 pak polský parlament schválil vyřazení všech GM osiv z národního registru [Polský parlament schválil zákaz pěstování geneticky modifikovaných (GM) plodin 2006].

25/ Jak k tomu poznamenal komentátor francouzského deníku *Libération*, spor o GMO „živí debaty o roli (štitu? Trojského koně?) Evropské unie v globalizaci.“ [Losson 2006]

2.2. Otázka koexistence

V tomto oddílu se věnuji debatě o možnosti koexistence zemědělství založeného na GM plodinách s ostatními typy zemědělské výroby.²⁶ Tato debata se v Evropě otevřela na konci 90. let minulého století v souvislosti s přibližováním možného komerčního pěstování GM plodin na tomto kontinentě. Otázka koexistence se týká šíření GMO fyzickým, především zemědělským prostorem v podobě reprodukovatelné genetické informace.

Při pěstování a zpracování živých GMO dochází (stejně jako v případě jakýchkoli jiných organismů) k přenosu částí jejich genetické informace do životního prostředí. V rámci zemědělské praxe jde za prvé o míšení s příbuznými konvenčními rostlinami – promísení semen a sklizně v rámci jednoho provozu, opylení napříč sousedními poli (přičemž vzdálenost může být až několik kilometrů) a míšení různých odrůd ve sklizni prostřednictvím semen, která mohou na poli přežívat z minulých let [Messean et al. 2006: 11–16]. Z hlediska zastánců GMO není tento přenos genů významný; představuje v přírodě běžný tok genetické informace. Z hlediska kritiků GMO, kteří tyto plodiny a genetické konstrukty, jež obsahují, spojují s možnými zvláštními riziky, jde naopak o významný a negativní jev. Případů znečištění plodin geneticky modifikovaným materiálem je již dokumentována celá řada.²⁷ V několika případech, např. kukuřice Bt-10 (jaro 2005), rýže LLRICE601 (prosinec 2006), se dokonce jednalo o odrůdy GM plodin *neschválené* ani v EU ani USA.

Druhou možností toku genetické informace je tzv. horizontální přenos. Na rozdíl od vertikálního přenosu genetické informace prostřednictvím biologické reprodukce jde v tomto případě o přímé začlenění genetické informace do genomu cizího organismu. Tento mechanismus používají například viry. A na tomtéž mechanismu je založena i technika genetické modifikace. Genetičtí inženýři vytvoří tzv. vektor, složený z genů kódujících požadovanou vlastnost (např. toleranci k herbicidu či vytváření Bt toxinu) a z dalších genů, které napomáhají jeho průniku skrze druhovou bariéru (tzv. barrier penetration genes), jeho následné expresi (tzv. promoters) a identifikaci úspěšného začlenění vektoru (tzv. markers). Celý vektor je do cílového organismu začleňován pomocí bakterie, viru nebo mechanickými metodami. Konstrukce vektoru, která mu umožňuje začlenit se do genomu cílového organismu, ale zároveň podporuje i jeho nové vyčlenění z GM rostliny a možné začlenění do dalších organismů. Podle kritiků GMO tak mohou GMO zvyšovat nekontrolovatelný horizontální tok genů v životním prostředí s možnými negativními důsledky jako šíření nové generace patogenů používaných při konstrukci GMO pro zvýšení exprese požadované vlastnosti [např. Ho 1999]. Z obavy před možným horizontálním přenosem odolnosti na antibiotika, jejíž geny obsahují vektory některých GM plodin (např. v EU schválená kukuřice Bt-176), se také Evropská unie rozhodla ukončit schvalování GMO obsahujících geny kódující odolnost na antibiotika.²⁸

Stejně jako v případě sporu u WTO nejde přitom ve sporu o koexistenci jen o samotné GMO, ale také o ekonomický vliv jen několika nadnárodních firem na evropské zemědělství a politickou geografii Evropy – o vztah Evropské komise, národních států a regionů, rozdělování jejich mocí a pra-

26/ O analýzách rozvíjených v tomto a následujícím oddílu jsem měla možnost diskutovat na Jarní škole vědních studií pořádané v březnu 2005 Národním kontaktním centrem – Ženy a věda při Sociologickém ústavu AV ČR a později je publikovat ve sborníku, který z tohoto setkání vzešel [Stöckelová 2006].

27/ Organizace Greenpeace provozuje jejich veřejný registr na stránkách <http://www.gmcontaminationregister.org> [cit. 22. 3. 2007].

28/ V případě uvádění na trh k 31. 12. 2004 a v případě uvolňování do životního prostředí k 31. 12. 2008 (článek 4, odst. 2 Směrnice 18/2001/EEC).

vomocí a také vytváření veřejných prostorů na úrovni Evropy a regionů. V této části kapitoly se nejprve věnuji pojetím koexistence tak, jak ji navrhuji a uskutečňují Evropská komise, členské státy a odpůrci GMO, a rozkrývám sociální, politické a technické předpoklady vepsané do těchto pojetí. V závěrečném oddílu pak diskutuji politické geografie Evropy tak, jak se vytvářejí a proměňují v souvislosti s touto otázkou.

Právní rámec EU

V červenci 2003 vydala Evropská komise „Doporučení pro manuál na rozvíjení národních strategií a dobré praxe k zajištění koexistence geneticky modifikovaných plodin s konvenčním a biologickým zemědělstvím“ [European Commission 2003a] (dále jen Doporučení ke koexistenci). Zajištění koexistence bylo vedle zavedení nového režimu vystopovatelnosti a značení GMO vyhlášeno jako jedna z klíčových podmínek pro zrušení evropského moratoria z roku 1998. Vydané Doporučení ke koexistenci však vzbudilo u kritiků zavádění GM zemědělství v Evropě spíše nesouhlas a pochyby než spokojenost. Koalice kritiků je přitom různorodá. Patří k ní nevládní organizace pro ochranu životního prostředí působící v jednotlivých státech nebo na evropské úrovni, především FoE a Greenpeace, sdružení menších zemědělců, často přímo biologických zemědělců (IFOAM EU, Confederation paysanne (Francie) nebo Confederazione nazionale COLDIRETTI (Itálie)), a představitelé některých evropských regionů. K jasným kritikům politiky Evropské komise v této oblasti lze počítat i část poslanců Evropského parlamentu [viz např. European Parliament, Committee on Agriculture and Rural Development 2003].

Východiskem přístupu Evropské komise je koexistence ve smyslu zavedení GM zemědělství do Evropy. Otázkou pro ni je, jak toto zavedení usměrnit způsobem, který by co nejméně omezil a ovlivnil ostatní způsoby zemědělské výroby. Nové zemědělské biotechnologie mají rozšířit spotřebitelskou volbu o GM potraviny, přičemž by neměly zmenšit volbu potravin vypěstovaných jinými způsoby. „Problém koexistence se vztahuje na schopnost zemědělců zajistit pro spotřebitele volbu mezi konvenčními, organickými a GM výrobky, které odpovídají evropským standardům označování a čistoty,“ čteme v tiskové zprávě Evropské komise [2003b]. Tyto tři typy zemědělství pojímá Evropská komise jako v principu srovnatelné a za stanovených podmínek se nevylučující. K zajištění jejich soužití navrhuje Evropská komise v Doporučení ke koexistenci nejen některé zemědělské postupy (odstupné vzdálenosti, jež by oddělovaly GM od ostatních plodin, nárazníkové zóny tvořené pásmem konvenčních plodin nebo opatrné zacházení se semeny), které mají předcházet znečištění, ale také nově stanovuje standardy označování a čistoty, které dovolují určitou míru znečištění konvenčních a biologických plodin. Nařízení Evropského parlamentu a Rady 1829/2003 a 1830/2003 pracují s prahovou hodnotou 0,9 % pro označování výrobků obsahujících GMO. V případě GMO schváleného v EU, jehož přítomnost ve výrobku je „nahodilá nebo technicky nevyhnutelná“, povinnost značení pod tímto prahem zaniká.²⁹

Zkušenosti s pěstováním GM plodin ve Spojených státech a Kanadě a také výzkumné studie možností udržet konvenční zemědělskou výrobu bez GM znečištění, z nichž některé objednala sama

29/ Ve Zprávě o koexistenci vyzývá Zemědělský výbor Evropského parlamentu Evropskou komisi, aby termíny „nahodilá a technicky nevyhnutelná přítomnost“ vyjasnila [European Parliament, Committee on Agriculture and Rural Development 2003]. Evropská komise je potom na svých webových stránkách vymezila jako „případ, kdy zemědělci mohou způsobitým orgánům ukázat, že provedli náležitá opatření k zabránění přítomnosti GMO“ (viz http://europa.eu.int/comm/food/food/bio-technology/exemption/index_en.htm [cit. 22. 3. 2007]).

Evropská komise,³⁰ ukázaly, že naprosté oddělení GM a konvenční výroby potravin je neuskutečnitelné a jejich poměrně účinné oddělení je podmíněno změnami v pěstitelské praxi a zvyšuje finanční náklady zemědělské výroby. Prahaové hodnoty stanovené evropskou legislativou jsou přizpůsobeny míře znečištění, kterou lze po zavedení GM plodin do evropského zemědělství prakticky uskutečnit a kontrolovat. Doporučení ke koexistenci je výslovně stanovuje jako maximální hodnoty znečištění. Vzhledem k výsledkům výzkumných studií a modelů jde ale vlastně také o hodnoty minimální.

Opatření k zajištění koexistence mají být účinná, hospodárná a přiměřená. Nepůjdou za rámec toho, co je nezbytné pro udržení náhodných stop GMO pod hranici tolerance stanovenou legislativou EU. Mají se vyhnout všemu zbytečnému zatížení zemědělců, výrobců osiv, družstev a ostatních činitelů spjatých s kterýmkoli z typů zemědělské výroby. [European Commission 2003a: 9]

Evropská komise vychází z danosti zavedení GM zemědělství do Evropy. Kritici GMO vycházejí naopak z „nulové tolerance“ vůči genetickému znečištění, a to zejména biologického zemědělství. Klíčovou otázkou se potom stává, zda je koexistence vůbec možná. Odpověď nevládních organizací vedoucích kampaň je záporná. Pěstování GM plodin v Evropě nebude znamenat rozšíření spotřebitelské volby, ale naopak její zničení. Zavedení GM zemědělství podle nich znemožní volbu skutečně geneticky neupravených potravin. Nevládní organizace odmítají jakékoli prahové hodnoty pro znečištění semen (která je v současnosti stanovena na hodnotu 0,5 %) a hodnotu 0,9 % stanovenou pro označování surovin a potravin považují za příliš vysokou [např. Civil society urges... 2004].

Dalším podstatným momentem sporu jsou úrovně, na kterých se správa GMO v Evropě odehrává. Souhlasy s komerčním pěstováním a uváděním na trh se udělují na evropské úrovni (Rady ministrů, Evropské komise) a jsou závazné pro celou Unii. Problém koexistence a finanční odpovědnosti za případné genetické znečištění ukládá ovšem Evropská komise řešit členským státům. „Podmínky, za kterých evropští zemědělci pracují, jsou velmi různorodé. Velikost statků a pozemků, systémy výroby, střídání plodin a osevní vzorce, stejně jako přírodní podmínky, se v rámci Evropy ohromně liší. Tyto odlišnosti musí být při vytváření, zavádění, sledování a koordinaci opatření pro zajištění koexistence brány v úvahu,“ vysvětluje Evropská komise své rozhodnutí dát koexistenci do působnosti členských států [European Commission 2003a: 7]. Nelze ale toto pojetí vztáhnout i na samotné schvalování pěstování GM plodin, které je v Evropě závazné na unijní úrovni? Směrnice 2001/18/EC ustavuje v článku 23 možnost národních zákazů unijně schválených v EU, pokud stát předloží přesvědčivé vědecké argumenty o rizicích pěstování pro životní prostředí nebo lidské zdraví. Tento postup je však definován jako výjimka, která musí být zdůvodněna, pravidlem je celoevropská závaznost. Evropa je tedy v podání Komise dostatečně stejnorodá na to, aby schvalování GMO pro pěstování bylo plošné, ale příliš různorodá, než aby bylo možno stanovit celoevropsky závazná pravidla koexistence a odpovědnosti za znečištění.³¹

Stanovisko kritiků zavádění GM plodin do zemědělství je naprosto opačné. Volají po celoevropsky závazném rámci koexistence a finanční odpovědnosti [např. Friends of the Earth Europe *nedat.*]. A jak dále uvidíme, naopak podněcují a podporují procesy schvalování GMO, které z výjimky národních zákazů dělají pravidlo.

30/ Viz Joint research centre EC, Institute for Prospective technological studies [2002: 2006].

31/ František Krahulec z Botanického ústavu AV ČR například říká, že podmínky křížení rostlin, které představuje jedno z environmentálních rizik GMO, jsou poměrně velmi prostorově specifické, neboť se odvíjejí od geografického rozšíření příbuzných druhů. Posuzování bezpečnosti GMO by proto podle něj mělo probíhat případ od případu: nejen co se týče GMO, ale také místa pěstování (výzkumný rozhovor, 4. 11. 2002).

Posledním klíčovým rysem Doporučení ke koexistenci je striktní oddělení ekonomických ohledů a rizik biotechnologií pro životní prostředí a lidské zdraví. Zatímco rizika se řeší v rámci schvalovacích procesů a jsou upravena Směrnicí 2001/18/EEC, resp. Nařízením 1829/2003, Doporučení ke koexistenci a celý pojem koexistence se týkají výhradně možného střetu ekonomických zájmů zemědělců, především snahy zamezit znečištění konvenční a biologické úrody, které by zemědělce nutilo prodávat ji za nižší ceny GM plodin.

Kritici pojetí koexistence podle Evropské komise naopak opakovaně kladou otázku bezpečnosti GM plodin pro lidské zdraví a životní prostředí a dovolávají se kulturních a zemědělských tradic regionu. Jak uvidíme v dalším rozboru, klíčové je i politické hledisko svrchovanosti regionů v rozhodování o zavedení nebo zamezení GM zemědělství. Ekonomická hlediska jsou podstatná, nikoli však jediná, která se k problému koexistence vážou. Pozice dvou stran lze shrnout do následující tabulky.

TABULKA 1: POJETÍ KOEXISTENCE MEZI GM, KONVENČNÍ A BIOLOGICKOU PRODUKČÍ V EU.

Koexistence podle Evropské komise	Koexistence podle kritiků Evropské komise
východisko: koexistence, která znamená zavedení GM zemědělství	východisko: nulová tolerance pro genetické znečištění
rámec: proč GMO do Evropy eventuálně nepustit?	rámec: proč GMO v Evropě vůbec zavádět?
otázka: jaké standardy pro značení a čistotu osiva? odpověď: prahová hodnota 0,9 % pro označování	otázka: je koexistence možná? odpověď: koexistence není možná
koexistence zajišťuje spotřebitelskou volbu (GM potravin)	koexistence ničí spotřebitelskou volbu (opravdu neupravených potravin)
prahové hodnoty jako maximální, ale i minimální úrovně znečištění	odmítnutí konceptu prahové hodnoty jako takového
opatření pro koexistenci a odpovědnost národní nebo regionální (zatímco schvalování na úrovni unijní)	opatření pro koexistenci a odpovědnost požadovány unijní (zatímco snaha uskutečňovat schvalování jako národní nebo regionální)
koexistence se týká jen ekonomických ohledů, ne bezpečnosti ve vztahu k lidskému zdraví a životnímu prostředí	koexistence se týká různých aspektů a ohledů (nejen ekonomických)

Autorka: Tereza Stöckelová

Jakými prostředky se snaží odpůrci GMO prakticky podlomit uskutečnění koexistence prosazované Evropskou unií, jejíž východisko tvoří zavedení GM zemědělství v Evropě? Nejdůležitější a nejviditelnější strategií je vyhlašování statusu bez GMO.

Oblasti bez GMO

Oblasti bez GMO mohou tvořit celé státy, regiony nebo města a obce a mohou mít formu rozhodnutí příslušných zastupitelů nebo regionálního, popřípadě celostátního parlamentu. První oblasti bez GMO se v Evropě začínají objevovat dlouho před tím, než Komise zveřejnila svoje Doporučení ke koexistenci v červenci 2003. V roce 1999 se vyhláší oblast bez GMO italský region Molise, v dalším roce Marche, Lazio a Toskánsko a postupně se přidávají další italské regiony.³² Status bez GMO má dnes téměř 80 % italského území. Právo regionů vyhlásit se územím bez GMO ustává i italský zákon o koexistenci z ledna 2005 (který je podle Evropské komise v rozporu s evropskou legislativou). Ve Francii se v roce 2001 rozbíhá kampaň „Žádné GMO v naší obci“ (*Pas d'OGM*

32/ Viz <http://www.foeeurope.org/GMOs/gmofree/countries/Italy.htm> [cit. 22. 3. 2007].

dans ma commune).³³ Více než 1500 starostů vyhlásilo v jejím rámci své obce oblastmi bez GMO nebo alespoň záměr tak učinit. Rozhodnutí se týkala především vyloučení GM potravin z jídel v institucích provozovaných obcí a zákazu polních pokusů. V některých případech byla tato rozhodnutí zažalována jako nezákonná prefekty zastupujícími v regionech francouzský stát. Několik dosavadních soudních procesů skončilo ve prospěch žalob prefektů, způsobilost starostů činit rozhodnutí v této otázce zůstává však předmětem sporů. Na úrovni regionů vyhlásilo status bez GMO 15 z celkového počtu 22 francouzských regionů a pět departmentů.

V roce 2002 přijal regionální parlament Horního Rakouska zákon zakazující v této oblasti pěstování GM plodin a chov a šlechtění geneticky upravených zvířat, pokud nejde o pokusy s vědeckými a výzkumnými účely v režimu uzavřeného nakládání. Tato právní norma se odvolávala k článku 95 smlouvy o Evropském společenství, který říká, že členská země je oprávněna přijmout opatření omezující vnitřní trh EU z vědecky doložených důvodů ochrany životního a pracovního prostředí. Ačkoli spor mezi Horním Rakouskem (s podporou Rakouské republiky) a Evropskou komisí o tento zákon skončil v září 2007 v neprospěch regionu, v platnost mezitím vstoupil hornorakouský zákon z roku 2006 stanovující natolik striktní podmínky pěstování, že ho činí prakticky nemožným [No GM Free Zone. EU Rejects Upper Austrian Ban on Genetically Modified Farming 2007]. V říjnu 2002 rozvinuli FoE UK kampaň založenou na odlišné právní argumentaci – „Británie bez GMO“ (GMO free Britain), která využívá bezpečnostní klauzuli v článku 23 Směrnice 2001/18/EC, podle níž může členský stát požadovat výjimku z uvedení konkrétního schváleného GMO na území státu nebo jeho části.³⁴ FoE UK přitom radí doložit nejen rizika v oblasti životního prostředí a ochrany zdraví (které článek Směrnice explicitně uvádí), ale také ekonomické a sociální argumenty proti zavedení GMO v daném místě [Friends of the Earth UK 2003: 10–15]. V rámci této britské kampaně se bez GMO vyhlásilo více než šedesát různých oblastí, včetně celého Walesu, který je v politice proti GMO jedním z neaktivnějších regionů v Evropě. FoE UK jsou přesvědčeni, že velký počet žádostí regionů, měst a obcí o výjimky z celoevropských souhlasů pro pěstování může účinně ovlivnit rozhodování o schválení GMO na samotné evropské úrovni.

K iniciativě se později přidaly regiony a obce z dalších členských států (Řecko, Německo, Maďarsko, Polsko, Portugalsko) a v případě kukuřice MON810 vyhlásily Polsko a Maďarsko bezpečnostní klauzuli podle článku 23 směrnice 18/2001/EC s celostátní působností. Podle informace na stránkách FoEE, které vedou kampaň *GMO-free Europe* a monitorují kroky místních samospráv, se k březnu 2007 vyhlásilo 174 evropských regionů nebo provincií a více než 4500 místních úřadů oblastmi bez GMO nebo chtějí omezit pěstování GM plodin.³⁵

První reakce Evropské komise na vyhlásování oblastí bez GMO byly silně odmítavé. Postupně ovšem začala svoje stanovisko měnit. V září 2003 se Franz Fischler, tehdejší evropský komisař pro zemědělství a rybářství, vyjádřil v tom smyslu, že „spolupráce mezi zemědělci v regionu a výměna informací a zkušeností mezi nimi budou obzvláště důležité. Například bych podporoval ideu na dobrovolném základě sdružených zemědělců, kteří by vytvořili oblast bez GMO nebo region s ekologickou výrobou.“ [Outcome of Agriculture/Fisheries Council of September 2003] Ačkoli to někteří

33/ Viz <http://www.gmofree-europe.org/countries/france.htm> [cit. 22. 3. 2007].

34/ Viz materiály na stránce

http://www.foe.co.uk/campaigns/real_food/press_for_change/email_la/index.shtml [cit. 22. 3. 2007].

35/ Viz <http://www.gmofree-europe.org/index.htm> [cit. 22. 3. 2007].

odpůrci GMO přivítali jako důležitý posun,³⁶ Evropská komise tak vlastně podporuje to, co by prakticky nikdy nemohla odmítnout: pokusy o vytváření oblastí bez GMO na dobrovolném základě.

Jak se k otázce koexistence staví členské státy, zaklíněné mezi nároky Evropské komise, národních veřejností, neziskových organizací, průmyslu a vlastních regionů? Již v předchozím oddílu bylo zřejmé, že pozice členských států k otázce GMO jsou velmi odlišné, od silné podpory až k téměř bezvýhradnému odmítnutí. Tyto odlišné pozice se pochopitelně projeví i v plánech koexistence, jejichž vypracování na úrovni členských států vyžaduje výše diskutované Doporučení ke koexistenci vydané Evropskou komisí v červenci 2003. Tyto národní plány vykazují značnou různorodost – liší se jak ve stanovených terénních podmínkách pro pěstování (např. nizozemská norma stanovuje odpustitelné vzdálenosti mezi poli s GM a konvenční kukuřicí 200 m, zatímco německá norma 1000 m), tak ve schématech odpovědnosti za eventuální znečištění (např. podle německé normy se odpovědnost bude vymáhat v občansko-právních sporech; dánský zákon zřizuje za tímto účelem fond, který bude financován z poplatků za pěstování GM plodin; česká norma tuto otázku odpovědnosti vůbec neřeší).³⁷ Návrh italského zákona, který narazil na odpor Evropské komise, dokonce přesouvá formulaci pravidel koexistence na regiony, z nichž mnohé se však již dříve vyhlásily oblastmi bez GMO [European Commission 2006b: 3–4].

Jednotné však nejsou ani hlasy v rámci Evropské komise. Když se v březnu 2006 ve Vídni konala Evropskou komisí pořádaná konference o koexistenci, dva nejdůležitější komisaři ve vztahu k regulaci GMO se vyjadřovali poněkud odlišně. Komisařka Mariann Fischer Boel, odpovědná za zemědělství a rozvoj venkova, mluvila o šíření GMO v Evropě jako o hotové věci; držela striktní linii oddělení fyzických a ekonomických rizik; institut oblastí bez GMO pojímala jako krajní, vědecky zdůvodněnou výjimku [Boel 2006]. Komisař Stavros Dimas, zodpovědný za životní prostředí, mluvil daleko opatrněji. Uváděl obavy o to, zda je koexistence při masivním pěstování GMO v Evropě vůbec možná, bez toho, že by je odsoudil; koexistenční opatření spojoval nejen s ekonomickými, ale také environmentálními riziky, která se mohou odvíjet od širšího a dlouhodobějšího pěstování GM plodin; v souvislosti s European Food Safety Authority (EFSA), úřadem poskytujícím expertízu při schvalování GMO, připomněl interní audit, který ukázal některé nedostatky ve fungování tohoto úřadu; ve své řeči se věnoval také jiným možným technologiím vytváření nových odrůd, které by mohly učinit problém koexistence nadbytečný, pokud by se začaly více uplatňovat; jednoznačně podpořil vytváření oblastí bez GMO na bázi dobrovolných dohod mezi zemědělci [Dimas 2006]. Pro rozdíl mezi oběma komisaři je přitom příznačné, že M. F. Boel přichází do komise z Dánska, které je ve srovnání s Řeckem GMO relativně nakloněno, a S. Dimas naopak z Řecka, které je jako členský stát jedním z nejsilnějších kritiků GMO v Evropě. Spory o koexistenci v Evropě se tedy zřejmě neodehrávají jen mezi nevládními organizacemi, zemědělci, členskými státy a Evropskou komisí, a napříč jimi, ale také uvnitř Komise samotné.

2.3. Politické geografie Evropy

Přijetím legislativních úprav koexistence či vyhlášením oblastí bez GMO zápas o zemědělské využití biotechnologií v Evropě nekončí, naopak spíše začíná. Právní status oblastí bez GMO ve vztahu k evropské legislativě není dořešen, jeho podpora na úrovni členských států se liší v jednotlivých

36/ Viz např. Farmers can set up GM-free zones [Carrell 2003].

37/ Viz novela zákona o zemědělství 441/2005 Sb. a na ni navazující vyhláška Ministerstva zemědělství 89/2006 Sb. o bližších podmínkách pěstování geneticky modifikované odrůdy.

zemích. Status vyhlášení se bude vyjasňovat v bojích o faktické pěstování GM plodin v následujících letech. Budou se vyjasňovat praktické interpretace a možnosti využití koexistenční legislativy v jednotlivých členských státech pro blokování nebo naopak podporu GM zemědělství. Pozoruhodným a již dnes zřejmým rysem těchto bojů, sporů a napětí je to, že v nich nejde jen o GM zemědělství, ale o samotnou politickou geografii Evropy. O rozložení moci a legitimitu vědění v Evropě. Tato geografie nemá pevnou podobu a sporům o GMO nepředchází, spíše se v jejich rámci proměňuje, zpevňuje nebo nově vymezuje. Podle Sue Mayer a Robina Grove-White se problém GMO neřeší v rámci ustavených institucí, pravomocí a důvěryhodností, ale daleko spíše je případem, kde se tyto instituce a jejich kvality testují a kterým mohou a mají být proměněny. Ve svém článku pro *Guardian* [Mayer, Grove-White 2005] interpretují chování Komise ve sporu o GMO u WTO takto:

Komise hraje nebezpečnou hru. Členské státy a jejich veřejnosti jsou rozděleny dokonce v otázce, zda dvě odrůdy GM kukuřice, které byly Komisí nedávno schváleny, vyhovují regulačním kritériím samotné EU. Komise se nicméně, zdá se, rozhodla, že uspokojení Spojených států je důležitější než respektování pokračujících obav mezi lidmi a vládami členských států. To je samozřejmě kurs jednání, který by mohl mít dozvuky pro celý evropský projekt. (...) Nejsou to jen evropské instituce, které jsou v tomto sporu testovány. Ve hře je také již tak poničená věrohodnost Světové obchodní organizace.³⁸

Autoři představují (a prosazují) spor o GMO jako jeden z významných testů pro celý projekt sjednocení Evropy. Na následujících stránkách se pokusím interpretovat spor o koexistenci právě z hlediska toho, co znamená pro politickou geografii Evropy. Soustředím se přitom na rozbor představ a jednání Evropské komise, nevládní organizace FoE a Sítě evropských regionů bez GMO.

Evropa stejnorodá a moderní

První možnou Evropou, která se z debat a sporů o koexistenci vynořuje, je Evropa stejnorodá a moderní. Tuto politickou geografii prosazuje především současná evropská legislativa, které se striktně drží i komisařka pro zemědělství Mariann Fischer Boel. GMO mají být uvedeny do Evropy jako celku na všech místech Evropy. Z hlediska své bezpečnosti a rizik jsou všude stejné – všude stejná musí být proto i Evropa sama. Bezpečné uvedení GMO do Evropy garantuje univerzálně platné odborné posouzení. Na členské státy deleguje Evropská komise odpovědnost za místně specifická řešení koexistence, přičemž se však snaží udržet pevný rámec těchto řešení: členské státy si v rámci úpravy nesmějí položit otázku, proč by vlastně vůbec měly GMO na svém území chtít a povolit. Zatímco v případě schvalování GMO jako potravin či krmiva by přitom mohly zákazy jednotlivých členských států způsobovat problémy s fungováním jednotného trhu, zákaz pěstování GMO na území členského státu zásadní praktický problém nepřináší. Odpor Evropské komise vůči oblastem bez GMO chce zřejmě v tomto případě členským státům, regionům a občanům především sdělit, že musejí být moderní a nesmějí se stavět vůči pokroku, jehož se máme všichni účastnit.

Evropa regionalizovaná

Druhá možná Evropa rysující se v debatách a sporech o koexistenci, je Evropa regionalizovaná. Tuto Evropu ztělesňují především evropské regiony, které se od konce 90. let začaly stavět proti GMO. Podívejme se blíže, jak tyto regiony postupují a jak argumentují. Deset evropských regionů³⁹

38/ Důraz podtržením v této i v následujících citacích TS.

39/ Šlo o regiony Akvitánie, Baskicko, Limousin, Marches, Salcburk, Šlesvicko-Holštýnsko, Thrákie, Toskánsko, Horní Rakousko a Wales.

vyzvalo Evropskou komisi v listopadu 2003, aby uznala, že regiony mají právo vyhlásit se oblastmi bez GMO.⁴⁰ Na konferenci v rakouském Linci byla pak v dubnu 2004 ustavena Síť evropských regionů bez GMO. Tuto iniciativu podpořilo také Shromáždění evropských regionů (The Assembly of European Regions, AER),⁴¹ které se konference zúčastnilo.

V září 2004 vyhlásilo Shromáždění evropských regionů spolu s FoEE společnou dlouhodobou kampaň za ochranu tradičních plodin a produktů proti důsledkům zavádění nových biotechnologií a v únoru 2005 se ve Florencii sešla Síť evropských regionů bez GMO spolu s představiteli místních úřadů a přijala Chartu regionů a místních úřadů Evropy o otázce koexistence GM plodin s tradičním a organickým zemědělstvím [Charter of the Regions and Local Authorities of Europe on the Subject of Coexistence of Genetically Modified Crops with Traditional and Organic Farming 2005]. Síť regionů měla tehdy 20 členů. Podívejme se na několik vyjádření, která rozvíjející se aktivitu charakterizují.

Tisková zpráva Shromáždění evropských regionů „Evropské regiony říkají geneticky modifikovaným organismům NE“ z 29. dubna 2004 sděluje:

„Představitelé regionů, vědci a organizace na ochranu životního prostředí přítomní v Linci správně prohlásili, že schválit zavádění GM plodin bez testování dlouhodobých důsledků na životní prostředí a lidské zdraví je neodpovědné. Zdá se však, že nic již nemůže zastavit schválení kukuřice Bt11 Evropskou komisí. Ze strany evropských regionů a jejich občanů je dnes proto nutná zásadní aktivita, aby se současný systém na evropské úrovni stal více demokratickým, průhledným a respektujícím vůli občanů,“ uvedla Laura De Rose (výkonná sekretářka výboru pro regionální rozvoj tohoto Shromáždění – TS). // Shromáždění podporuje tyto regionální aktivity se silným přesvědčením a je odhodláno rozšiřovat je do všech regionů Evropy. Bude povzbuzovat rozvoj strategických aliancí mezi evropskými regiony, vědeckými odborníky a nevládními organizacemi [The Assembly of European regions 2004a].

Tisková zpráva „Shromáždění evropských regionů vyzývá Evropskou komisi, aby ukončila zaplavlání společného trhu novými GM osivy“ ze 7. září 2004 uvádí:

Téměř dva tisíce regionálních a místních úřadů v Evropě se vyhlásilo oblastmi bez GMO, čímž zpochybňují evropský zákon o jednotném trhu. Těmito rozhodnutími, podpořenými spotřebiteli, tradičními zemědělci a sdruženími na ochranu životního prostředí, chtějí čelit rizikům genetického znečištění a chránit tradiční zemědělství na svém území, stejně jako výrobky se značkou původu. Evropská komise ještě tento pohyb, odehrávající se ve většině členských států, nevezala v úvahu [The Assembly of European regions 2004b].

Berlínský manifest „Naše Země, naše budoucnost, naše Evropa“, přijatý na Evropské konferenci o regionech bez GMO, biologické rozmanitosti a rozvoji venkova v lednu 2005, rozvádí mimo jiné následující body:

Naše volba. Všichni sdílíme základní lidské právo vybrat si, co jíme. Volby týkající se užití reprodukčního materiálu ve sdíleném životním prostředí nemohou být činěny jednotlivě, protože ovlivňují všechny lidi sdílející tyto veřejné statky. Rozhodnutí ohledně GMO a povaze naší krajiny by se měly dít demokra-

40/ Viz Contribution of the regions and local authorities to the European debate on the coexistence of genetically modified crops with traditional and organic farming [2003].

41/ The Assembly of European regions je podle vlastních slov politická organizace regionů v Evropě, která je mluvčím ve věci jejich zájmů na evropské a mezinárodní úrovni. Byla založena v roce 1985 a v současnosti zahrnuje 250 členských regionů z 26 evropských zemí a 12 meziregionálních organizací (viz <http://www.a-e-r.org/about-aer/vocation.html> [cit. 28. 7. 2007]).

tický v regionech, ne být vnucovány jednotlivými zemědělci, úředníky nebo podniky. Rozhodnutí mohou být chybná, a proto by měla být otevřená změně a vratná.

Naše zemědělská různorodost. Zemědělská kultura je důležitou součástí našeho regionálního způsobu života. Když se zavádí nové zemědělské technologie jako GMO, musejí být vzaty v úvahu socioekonomické vlivy. Ve většině evropských regionů se udržitelné a biologické zemědělství a regionální marketing staly prioritami rozvoje venkova. Zavádění GMO se musí zabránit všude tam, kde jinak nelze zaručit právo na zemědělství bez GMO bez přílišných změn v místních zemědělských postupech.

Naše koexistence. Ve většině případů a pro většinu druhů neexistuje realistická možnost koexistence mezi GM a ostatními typy zemědělské výroby, tak jako neexistuje mezi tichem a hlukem v místnosti. Místní odrůdy a jejich divoké příbuzné potřebují ty nejvyšší standardy ochrany. Úroveň ochrany a standardy koexistence, včetně nákladů na ně, musejí být hodnoceny a rozhodnuty místně a regionálně. Mezi sousedy musí převládat férová a udržitelná koexistence. Nesmí být jejich tradičním postupům a budoucímu vývoji vnucena.

Naše Evropa. Různorodost regionů utváří identitu Evropy. V globální ekonomice potřebujeme jednotné evropské standardy ohledně potravin, průhlednosti, odpovědnosti, ochrany životního prostředí a přírody a přístupu na trh. Měly by mít podobu, která místnímu a regionálnímu sebeurčení lidí Evropy přináší prospěch, ne která ho potlačuje. Bráníme tato práva a povinnosti a tyto krásy a radosti našich regionů napříč Evropou [Berlin Manifesto for GMO-free Regions and Biodiversity in Europe 2005].

Vybraná prohlášení formulují několik klíčových témat. První okruh se týká politického postavení regionů. V úryvcích čteme o regionech a „jejich občanech“, o demokratickém rozhodování na úrovni regionů v protikladu k vnucování rozhodnutí činiteli na jiných úrovních, o místním a regionálním sebeurčení. Podle deníku Le monde [Vingt régions européennes défient Bruxelles en refusant les OGM 2005] podepsání Charty „znamená důležitý posun ve sporu o GMO: dosvědčuje, že opozici netvoří jen ekologická sdružení, zemědělci a spotřebitelé, ale také volené úřady, které v různé míře ovládají prostředky výkonu moci.“ Skutečnost, že se političtí zástupci staví na stranu odporu proti GMO, není zejména v některých národních kontextech zcela nová. Ministři životního prostředí několika členských států, včetně Francie, podpořili evropské moratorium mezi lety 1999–2004. Zřejmě až na několik výjimek je ale tato pozice členských států, které se nacházejí nejen pod tlakem veřejnosti, ale také biotechnologického průmyslu a dalších zájmů, formulována jako přechodná, spíše než principiální.⁴² Politika regionů vůči GMO se naopak zdá být pozitivní, jednoznačnější volbou. Pozoruhodná je přitom oboustranná podpora, kterou si GMO a regiony poskytují. Regionální politikové se chápou tématu GMO, podpoří boje nevládních organizací, dodají konfliktu legitimitu v systému zastupitelské demokracie, investují moc spojenou s jejich pozicemi proti GMO. Na druhou stranu se sami nechávají posílit záležitostmi GMO. Využívají situaci, kdy veřejnost stojí ve své většině proti GMO, kdy je odpor proti této nové technologii propojuje s dalšími činiteli, kdy se GMO stávají tématem, prostřednictvím kterého lze zpevnit pojem regionálního občanství a regionální veřejnosti. Jestliže je evropská veřejnost stále nejasným pojmem a veřejnosti členských států čelí váhavému a dvojakému postupu svých vlád, regiony nabízejí účinnější vykonávání občanství.

Druhý okruh témat s předchozím úzce souvisí a týká se vztahu regionů a Evropské unie. Rétorika je konfrontační: regiony zpochybňují evropský zákon, čelí rizikům vyvstávajícím z rozhodnutí Evropské komise, volají po standardech, které nepotlačují, ale podporují sebeurčení regionů. Evropská unie, která zásadním způsobem posílila regionalizaci a roli regionů například skrze strukturální fondy [např. Boyle 2000: 739–740], posílila také možnost politického odporu z jejich strany. Co se týče

42/ Alespoň jednu výjimku v tomto směru tvoří Rakousko, kde se politika na národní úrovni otevřeně proti GMO staví od poloviny 90. let, a to i za cenu opakujících se sporů s Evropskou komisí [Torgersen, Seifert 2000: 209–212].

pozice členských států, ty tu nehrají roli zprostředkujícího článku, konflikt a dohoda se odehrávají mezi unií a regiony, které jsou na rozdíl od členských států natolik vnitřně stejnorodé, že mohou zájmy „svých občanů“ ve vztahu k EU přesvědčivě zastupovat a obhajovat.

Další okruh propojuje motivy regionální a místní ekonomiky, kultury, životního prostředí, regionálního způsobu života. „Různorodost regionů vytváří identitu Evropy.“ Mnohé regiony si dnes vynalézají svoji (evropskou) identitu a GM zemědělství je navýsost vhodné a silné téma, skrze které otázku regionální identity rozvíjet. Funguje v protikladech tradice vs. vykořenění, kvalita vs. kvantita, různorodost vs. stejnost, (místní) původ vs. (globální) patent nebo demokratického rozhodování vs. nevykazatelných rozhodnutí byrokratů a tlaku ekonomických činitelů. Odpor vůči zavádění GM plodin tedy nejen vychází z identity regionu a chrání ji, ale stává se prostředkem jejího nacházení a vyjádření.

Řada úryvků, které jsem citovala, esenciovala regionální charakteristiky a identity (regionální kulturu, ekonomiku, způsob života). Václav Bělohradský [2000] ve svém eseji „Od demokracie k etno(techno)kracii aneb Spojené regiony Evropy“ argumentuje, že regionalizace a esenciovala regionálního ohrožuje v mnoha svých důsledcích demokracii. Velké evropské nacionalismy národních států udržovaly podle autora laické, osvobozující a univerzalistické veřejné prostory. Regionalizace, o kterou se dnes zejména v bohatých regionech Evropy usiluje, by znamenala konec těchto veřejných prostorů. V regionech převládá dialekt a klanové uspořádání kontrolované místní politikou elitou, veřejný prostor etnoregionů nemůže být demokratický. Národní státy dnes selhávají při zvládání problémů společností rizika, řešením však podle Bělohradského není decentralizace na základě etnické příslušnosti a původu, ale decentralizace v reakci na nespravedlivé rozložení ekologických rizik.

Regionalizovaná Evropa tak, jak se ukazuje ve sporu o koexistenci, v sobě skrývá nebezpečí, na které Bělohradský poukazuje, ale otevírá i nové možnosti. Především se pokouší politizovat „pokrok“, který Evropská komise a mnohé národní státy stále s takovou samozřejmostí prosazují. Regiony reprezentované svými volenými zástupci převracejí rámcovou otázku komise, zda existují (vědecké) důvody, proč odmítnout nové biotechnologie, a spíše se ptají, proč bychom tyto biotechnologie měli vůbec zavádět. Odmítají tak apriori přijmout základní východisko modernity, podle kterého je nové samozřejmě dobré. Toto převrácení perspektivy může vyústit do velmi odlišných rámování otázek kolem GMO. Odpor proti GMO se může stát jedním z pilířů „diskursu čistoty“ formujícího program regionálních (etno)nacionalismů,⁴³ nebo může naopak představovat příležitost k promýšlení důvodů a cílů regionalizace. Na podoby, kterých toto převrácení perspektivy bude postupně nabývat, má podle mého názoru důležitý vliv skutečnost, že kampaň za oblasti bez GMO vedou regiony v úzké spolupráci s nevládními environmentálními organizacemi. Toto spojenectví může postupně proměňovat jak regiony, tak nevládní organizace. Regiony se jeho prostřednictvím mohou stát otevřenějšími a méně etnoregionalistickými a přiblížit se tak vlastně tomu, co Bělohradský nazývá regionalizací v reakci na nespravedlivé rozložení ekologických rizik.

43/ Toto možné propojení se na úrovni národní politiky objevilo například ve Velké Británii: „Poslední výpady Michaela Howarda ze včerejšího večera ve směru populistické volební agitace, kterou představuje jeho sedmibodový plán na potlačení nelegálních tábořišť Romů a Travellers, vyvolaly prohlášení, že se snaží přetočit skutečné problémy venkova do rasově nabitého politického sporu. Konzervativci dnes ale znovu rozvinou svoji taktiku. Bývalý člen kabinetu Peter Lilley odmítne tvrzení, že má země užitek z pokračující imigrace a stínový ministr životního prostředí Tim Yeo slíbí, že 'zabrání jakémukoli komerčnímu pěstování GM plodin', pokud či dokud to nebude bezpečné," referoval deník *Guardian* [White 2005]. Tohoto propojení si všímá při analýze britského tisku také Hughes [2007: 331–333].

Evropa decentrovaná

Konečně třetí Evropou, která se ve sporech o koexistenci ukazuje a která se skrze ně prosazuje, je *Evropa decentrovaná*. Představuje ji kampaň FoEE k otázce koexistence *GMO-free Europe*, která je založena na strategii decentrovaných zásahů od místní úrovně, přes regionální, národní až po evropskou. Odpor proti zavádění GMO na mnoha místech může zvrátit odhodlané rozhodnutí Evropské komise a celkovou situaci v Evropě, zní východisko kampaně. FoEE využívají síť vlastní organizace, která je rozprostřena od místní úrovně po evropskou, a snaží se o mobilizaci občanů, kteří by dále ovlivňovali místní a regionální politiky. Jde tedy o získání podpory již strukturované samosprávy.

Kromě decentrovanosti je dalším rysem této kampaně aspirace na vytváření a mobilizaci evropského veřejného prostoru. Franz Seifert [2003] si klade otázku, zda se skrze konflikt o GMO vynořuje evropská veřejnost. Přes skutečnost souběžné mobilizace proti zemědělským biotechnologiím v mnoha evropských státech, která se odehrává od poloviny 90. let, je jeho odpověď záporná. „Souběžnost a strukturální i sémantická podobnost veřejných sporů nicméně nenaznačují sloučení různých národních veřejností. Jsou spíše důsledkem vystavení společným strukturálním (tj. politickým, ekonomickým, logistickým) podmínkám.“ [Seifert 2003: 197] Jenže stejně jako Evropská unie a její politické struktury nevznikly sloučením národů, států nebo jejich politických struktur, ale daleko spíše tvoří novou skutečnost k nim přidanou a je nově propojující, neměli bychom si evropskou veřejnost představovat jako výsledek sloučení veřejností národních států. Připadá mi mnohem rozumnější představovat si ji jako skutečnost národní veřejnosti ne nahrazující, ale k nim přidanou, s nimi se ovlivňující, nově je nebo jejich části propojující. „Nedokonalost“ evropského veřejného prostoru, na kterou se někdy poukazuje (omezená účast občanů, jazykové obtíže), najdeme navíc v určité (nebo dokonce ve značné) míře i v rámci národních států.⁴⁴

Domnívám se, že na kampaň FoEE ke koexistenci můžeme nahlížet jako na evropskou veřejnou iniciativu. Petice Evropské komisi, která žádá právo místních a regionálních úřadů vyhlásit oblasti bez GMO, je určena k podpisu pro místní úřady po celé Evropě. Na stránkách kampaně je dostupná v devíti jazycích a prostřednictvím sítě kontaktních center by měla být k dispozici ve všech evropských jazycích.⁴⁵ FoEE vytvořili ke kampani manuál přeložený do šesti jazyků, který si je vědom rozdílů v jednotlivých zemích a národních souvislostech, ale zároveň staví na podobnostech a užívání společných strategií. Přestože jsou zásahy místní, lokalizované, kampaň se vztahuje k celému evropskému prostoru, cílem je *Evropa bez GMO*. Kampaň FoEE je evropo(de)centrická, a přestože je jejím prvním jazykem angličtina, je mnohojazyková.

Stejně jako v případě WTO, i uvnitř Evropy se spor o regulaci GMO odehrává prostřednictvím ustavování nebo naopak podírání určitých správních a politických autorit (Evropské komise, evropských regionů). Spíše než by se některá z těchto autorit-úřadů stala nezpochybnovanou platformou reprezentace přírody a společnosti (z hlediska posouzení rizika a reprezentace občanů a jejich zájmů), součástí sporu se stává samotná podoba a legitimita těchto autorit-úřadů. Spíše než by ho byly schopny uklidnit, jsou strženy dostředivou silou konfliktu o GMO. O politické geografii Evro-

44/ Podobně argumentuje ve vztahu k tzv. demokratickému deficitu EU Bob Jessop [2005: 7]: „Soudobé západní společnosti směřují k autoritářskému státu (authoritarian statism) se silnou exekutivou, mas-medializovanou plebiscitní demokracií a autoritářskými masovými stranami [Poulantzas 1979]. Jestliže tedy EU charakterizuje demokratický deficit, může to být obecněji spojeno se současnými podobami státu (statehood) v tom směru, že deficity v různých měřítkách se vzájemně podporují.“

45/ Viz <http://www.foeeurope.org/GMOs/gmofree/Petition.htm> [cit. 28. 7. 2007].

py, o její budoucí podobě, se nerozhoduje pouze v jednáních výslovně takové otázky vyhrazených (např. schvalování evropské ústavní smlouvy), ale také prostřednictvím vyjednávání o mnoha dalších záležitostech, např. právě GMO.

2.4. GMO jako sociotechnický objekt

Unijní legislativa upravující *schvalování GMO* a nakládání s nimi, stejně jako všechny mezinárodní dohody (Kartagenský protokol, Codex Alimentarius), operují v režimu „hegemonie fyzického rizika“ [Seifert 2005: 375–380]; berou v úvahu výhradně „objektivní“ fyzické charakteristiky GMO. Striktně v tomto režimu se držela také argumentace ze strany Spojených států, Kanady a Argentiny i dikce výsledného stanoviska DSB ve sporu u WTO. Normy upravující *koexistenci* se podle zadání Evropské komise mají týkat ekonomických rozměrů GMO a představují tak vůbec první regulaci GMO, která se hegemonii fyzického rizika vymyká. Na rozdíl od ostatních pravidel posouzení, která předpokládají, že GMO jsou *všude* stejné, činí koexistence předmětem regulace takové vlastnosti GMO, které se mohou na různých místech a v různých kontextech lišit.

Na jednu stranu se jedná o posun, který by mohl napovídat, že pojetí regulace GMO (a nových technologií obecněji) prochází v EU podstatnou změnou. Na druhou stranu se však koexistence v pojetí EU opírá o tři východiska, která radikálnost naznačeného posunu podstatným způsobem utlumují. Evropská komise především trvá na jasném oddělení posuzování GMO jako technického objektu (fyzické charakteristiky a rizika) a obchodního či ekonomického objektu (ekonomické charakteristiky a rizika), přičemž posouzení fyzických rizik *předchází* místně situovanému posouzení ekonomických souvislostí. V tomto smyslu zůstává posouzení fyzických rizik nadřazeno ostatním hlediskům. S tím souvisí druhé východisko, podle kterého v otázce koexistence nejde o to, zda GM plodiny do Evropy zavádět, ale *jak* budou zavedeny. Jediným možným důvodem odmítnutí GM plodin zůstávají jejich fyzická, vědecky podložená rizika pro životní prostředí či lidské zdraví. Třetí východisko konečně explicitně připouští nad rámec fyzických rizik pouze *ekonomická* hlediska pěstování GMO. Co nejde přeložit do fiskálního jazyka, má být z úvah vyloučeno.

Kritici GMO (ke kterým se, jak jsme viděli výše, svým způsobem připojil i evropský komisař pro životní prostředí Stavros Dimas) se snaží posunout pojetí koexistence za tato tři východiska Evropské komise a učinit předmětem posouzení GMO jako *sociotechnický* objekt, který bude zároveň regulován s ohledem na své technické (či přírodní) i socioekonomické charakteristiky a souvislosti.⁴⁶ Podmínky (ko)existence GMO v Evropě by měly podle kritiků zohledňovat jak fyzická rizika a ekonomické souvislosti, tak kulturní a sociální souvislosti pěstování GM plodin.

Přitom je důležité si uvědomit, že kritici nevytvářejí sociotechnickou povahu objektu GMO, pouze se jí snaží *zviditelnit* a otevřít o ní debatu. GMO v rukou odborných komisí a regulačních orgánů Evropské komise nejsou pouze technickým objektem. Jsou sociotechnickým objektem, jehož sociální a kulturní dopady mají však zůstat mimo diskusi (nebo alespoň mimo diskusi se závaznými důsledky). Zemědělské biotechnologie jsou totiž v pojetí svých zastánců ztotožněny se společenským pokrokem, který není třeba obhajovat ani o něm debatovat.

46/ Podrobné diskusi pojmu sociotechnického objektu se věnuji v závěrečné kapitole. Na tomto místě pouze předběžně upozorňuji na posuny v pojetí GMO v rámci koexistence.

3. EVROPEIZACE ČESKÉ REPUBLIKY A DOMÁCNOSTI GMO

V této kapitole se zaměřuji na další aspekt politické geografie GMO, na specifickou situaci této technologie v České republice jako státu přistupujícím a přistoupičím do Evropské unie. V první části kapitoly uvádím stručnou rekonstrukci vývoje problematiky GMO v České republice, která ukazuje na určující roli procesu přistupování ČR k EU pro podobu české legislativy v této oblasti i pro strategie aktérů, kteří se tu v případě GMO od 90. let minulého století angažovali. V druhé části podrobně rozebírám přijímání dvou zákonů o nakládání s GMO a sleduji, jak bylo jejich projednávání a schvalování vztaženo k evropskému rámci (nejen právnímu). Tento podrobný rozbor problematizuje EU jako daný, vnější rámec české politiky a ukazuje, jak bylo EU aktivně a strategicky mobilizováno různými domácími aktéry.

3.1. GMO v České republice

Vývoj situace týkající se GMO v České republice můžeme rozdělit do tří období.¹ Vědecké experimenty s genetickými úpravami zde probíhaly od 70. let, a to bez zvláštní regulace ze strany státu a také bez pozornosti širší veřejnosti. Tato situace trvala zhruba do roku 1996. V druhém období – mezi lety 1996 a 2000 – začaly v České republice působit některé nadnárodní obchodní společnosti zabývající se vývojem zemědělských biotechnologií (především Monsanto) a ze zahraničí přišly i kritické postoje a iniciativy (především Greenpeace). Objevila se pilotní právní úprava experimentů s GMO a v zemi se uskutečnily první rozsáhlejší polní pokusy. Třetí období – od roku 2001 – charakterizuje systematický právní rámec, který byl schválen v rámci harmonizace s EU, pokračování polních pokusů velmi často vyrůstajících ze spolupráce domácích výzkumných pracovišť s místními šlechtitelskými stanicemi a zahraničními biotechnologickými společnostmi, od roku 2004 začátek komerčního pěstování GM kukuřice a stále poměrně malý zájem veřejnosti o toto téma.

Většina prvků tohoto vývoje má silné mezinárodní souvislosti. Rozvoje biotechnologií se účastní zahraniční společnosti, kritická kampaň Greenpeace se odvíjí v rámci celoevropské kampaně této organizace, většina obchodních řetězců, jejichž politika hraje významnou roli, jsou zahraniční společnosti, právní úprava experimentů s GMO a jejich uvádění na trh je zásadně ovlivněná procesy přistupování ČR k EU. Hráčem nejpevněji zakotveným v domácím prostředí je přitom společenství vědců pracujících v oblasti biotechnologií, a jak ukážu dále, tyto vědci jsou také skupinou, která vývoj GMO v ČR velmi výrazně ovlivnila. Rozhodující byla v tomto směru jejich domácí pozice a zároveň včasné a dobře cílené mezinárodní propojení. Tato souhra jim pomohla ustavit se vlivnými mluvčími GMO v ČR, předkladateli a „překladači“² evropských a světových souvislostí. Dovážení prvků, témat, souvislostí a úspěšnost jejich navazování na domácí situaci má přitom pro vývoj GMO v ČR zásadní význam. Představím ho nyní podrobněji.

Výzkum v oblasti biotechnologií se v laboratořích Akademie věd ČR a na vysokých školách rozvíjel jen pozvolna během 70. a 80. let. Podle Fatimy Cvrčkové z katedry fyziologie rostlin Přírodovědec-

1/ Tento oddíl vychází z případové studie, kterou jsem zpracovala pro projekt *Public accountability procedures in contemporary European contexts* [Stöckelová 2004a].

2/ Pojem „překladatel“ tu přímo odkazuje na teorii sítí aktérů, podle které aktéři sledují své zájmy a rozšiřují své sítě prostřednictvím strategických „překladů“, které jim umožňují zainteresovat další aktéry [Callon 1986; Latour 1987: 132–144].

ké fakulty UK nebyl výzkum na špičkové úrovni, ale úspěšně sledoval západní trendy.³ V roce 1990 vznikla Česká komise transgenoz rostlin, která sdružovala vědce zabývající se touto problematikou a kladla si za cíl radit se o tom, „zda a za jakých podmínek je možno pěstovat na pokusných políčkách transgenní rostliny.“ [Ondřej *nedat.*]⁴ Komise však pracovala bez právní formalizace a závaznosti. Toto období se velmi podobalo situaci v západní Evropě a ve Spojených státech v letech 1973–1978, kdy byla regulace a kontrola GMO prakticky výlučně v rukou příslušníků vědecké komunity [Grabner et al. 2001: 16].

Mezi lety 1996 a 2000 se odehrálo několik klíčových událostí, které předznamenaly dvě protichůdné tendence dalšího vývoje. Některé z těchto událostí a změn zpochybnilly regulaci a kontrolu GMO jako záležitost týkající se výhradně vědců. Zároveň si však právě v tomto období vědci zabývající se biotechnologiemi začali úspěšně budovat pozici ve vztahu ke státní správě i ve veřejném prostoru. Vědci tu strategicky sledovali GMO a pečovali o ně i vně laboratoří, aby tyto organismy i tam zůstaly pod jejich ochranou a v jejich moci. Podobně lze říci, že GMO se na jednu stranu stávají organismy, jejichž pohyb a nakládání vyžaduje „zvláštní“ a přísnější regulaci než v případě ostatních organismů. Na druhou stranu právě v tomto období se začaly GMO ve společnosti a životním prostředí pohybovat a rozšiřovat (v podobě polních pokusů a potravinových příměsí) a sama tato přítomnost v sobě nesla zárodek jejich přijetí a normalizace ve společnosti. Napětí mezi těmito dvěma tendencemi bude nadále GMO provázet v různých podobách a proměnách.

V roce 1996 začala fungovat Česká komise transgenoz rostlin jako poradní orgán MŽP. Komise připravovala pro ministerstvo posouzení žádostí o souhlas s polními pokusy. Její pozice však nebyla oficiální a biotechnologické firmy provádějící pokusy se odmítaly podrobovat kontrolám z její strany. Z důvodu posílení kontrolní role byl v roce 1999 status komise jako poradního orgánu oficiálně potvrzen a ministerstvo jmenovalo její členy. Ačkoli se právní úprava teprve připravovala a odvolání se na evropský rámec nebylo právně závazné, vývoj směřoval k tomu, aby regulace a kontrola experimentů fungovala, téměř jako kdyby zákon byl již v platnosti. Je to pochopitelné, vezmeme-li v úvahu evropské souvislosti a očekávaný český zákon. Biotechnologické firmy se snažily získat identitu spolehlivých a vykazatelných podniků ve vztahu k české veřejné správě i širší veřejnosti. Odpovědné orgány MŽP usilovaly předejít nedůvěře veřejnosti ve vztahu ke GMO a jejich regulaci, které v té době zažívalo mnoho států EU. Snahu „poučit“ se z vývoje v EU a zabránit odmítnutí technologie veřejností výslovně uvedla v rozhovoru se mnou např. úřednice MŽP Zuzana Doubková.⁵

Dalším významným posunem byly také první oficiálně známé rozsáhlejší polní pokusy s GM plodinami. Mezi lety 1996–2000 se uskutečnily desítky pokusů, například s Roundup Ready cukrovou třtinou (1997, Monsanto), kukuřicí odolnou k herbicidu Liberty (1997, AgrEvo), Bt kukuřicí X0768MT Elita (1999, Pioneer Saaten), Roundup Ready pšenicí (1999, Monsanto), Inem (1999, Ústav molekulární biologie rostlin AV ČR a Agritec) nebo s brambory (2000, Ústav experimentální biologie AV ČR a Sativa Kerkov). I na tomto stručném výčtu je vidět podstatná účast domácích vý-

3/ Výzkumný rozhovor, 9. 4. 2002.

4/ Člen této komise Miloš Ondřej, pozdější předseda České komise pro nakládání s geneticky modifikovanými organismy a produkty při MŽP, prezentoval její založení jako výraz pozoruhodné obezřetnosti českých vědců, kteří předběhli vývoj v zahraničí: „Komise vznikla v době, kdy se v zahraničí teprve začínalo uvažovat o možných negativních vlivech transgenních rostlin a o nutnosti regulaci jejich pěstování.“ [Ondřej *nedat.*] První směrnice regulující nakládání s GMO byly přitom v Evropském společenství přijaty v dubnu 1990, čili v roce, kdy Česká komise transgenoz rostlin vznikla. Dánsko jako první evropský stát schválilo legislativu regulující GMO již v polovině 80. let [Galloux, Prat, Stevers 2001: 180].

5/ Výzkumný rozhovor, 2. 5. 2002.

zkumných ústavů a jejich spolupráce se šlechtitelskými stanicemi směřujícími k obchodnímu využití GMO.

Na druhou stranu se v roce 1996 začínala o otázku GMO zajímat environmentální organizace Greenpeace, která vnesla otázku GMO do veřejného prostoru. Byl to rok prvních dovozů GM plodin ze Spojených států do Evropy, které provázely protesty organizované Greenpeace na mnoha místech v Evropě. Podle Karla Jecha, zaměstnance české pobočky této organizace mezi lety 1996–1998 a vedoucího kampaně proti GMO, byla přítom v prvních letech důležitá spolupráce s rakouskou a německou pobočkou.⁶ Od roku 1996 rozvinulo Greenpeace mnoho aktivit: připomínkování připravované legislativy a po jejím vstoupení v platnost v roce 2001 také účast na správních řízeních, organizování petičních akcí MŽP, provozování webových stránek a zveřejňování článků v médiích, vyjednávání s obchodními řetězci ve snaze ovlivnit jejich politiku. Pozici Greenpeace charakterizuje principiální odmítnutí GMO, alespoň co se zemědělského užití týče. Toto stanovisko se odráží i v jejich slovníku, když místo pojmu modifikace, který se objevuje v zákoně, používají pojem manipulace, který má daleko silnější sklon k negativnímu vyznění a obsahuje v sobě výslovný odkaz k nepřirozenosti. Ani v zákoně použitý pojem modifikace (místo českého úprava), který vyjadřuje a posiluje odbornou povahu dané problematiky, by ovšem Greenpeace nemusel být cizí. Alespoň v prvních letech totiž převládá v jeho kampani důraz na vědecky a odborně určená rizika GMO spíše než na politické, kulturní, morální či ekonomické obavy spojené s novou technologií. Vzhledem k tomu, že tu vědecká komunita poskytuje GMO silnou podporu a veřejná kritika ze strany vědců v podstatě chybí, kritické argumenty musely být dováženy. Příkladem je překlad souboru několika článků *GMO před soudem* [Parr 2002], ve kterém desítku vědců předkládá argumenty na obranu skupiny britských aktivistů, kteří byli v roce 1998 souzeni pro zničení pokusného pole. Greenpeace bylo jedinou nevládní organizací, která se v prvních letech problematikou GMO systematicky a dlouhodobě zabývala, a rámování její kampaně mělo tedy zásadní vliv na podobu kritického diskursu v zemi.⁷

Protihráč Greenpeace v oblasti GMO se objevil v roce 1997. S výslovným odkazem k evropské kampani proti GMO a „atmosféře veřejného strachu a manipulace“ bylo skupinou vědců, především bioložů s úzkou vazbou k biotechnologickému výzkumu, založeno občanské sdružení Biotrin. Všichni jeho členové pracovali v Akademii věd ČR nebo na některé z českých univerzit (např. v Biotechnologickém ústavu Karlovy univerzity nebo v Ústavu molekulární biologie rostlin AV ČR) a čtyři z nich byli současně členy České komise transgenoz rostlin. Během následujících let rozvinul Biotrin řadu aktivit: provozování webových stránek, komentování článků v českých médiích o tématu biotechnologií, organizování přednášek, spolupráce s MŽP na přípravě zákona o GMO, konzultační činnost pro firmy, později i zapojení se do projektů financovaných Evropskou unií. Sdružení si nárokuje představovat jediný racionální přístup ke GMO a kritiky této technologie označuje přizvisky jako iracionální, pseudo-náboženský, fundamentalistický a obviňuje je z manipulování veřejnosti.

Poslední období vývoje GMO v České republice se otevřelo tím, že v roce 2001 vstoupil v platnost první zákon o GMO. Pracovní skupina připravovala na MŽP tento zákon od roku 1996, nicméně k hlasování v parlamentu došlo teprve v roce 2000. Na jeho přípravě se podílela Česká komise

6/ Výzkumný rozhovor, 26. 4. 2002.

7/ Později se otázce GMO začala věnovat také Společnost pro trvale udržitelný život, nejprve především formou referování o zahraničním vývoji na svých internetových stránkách. Teprve od roku 2006 se jako jeden z partnerů projektu „Informační a vzdělávací program pro využití biotechnologií v oblasti životního prostředí a udržitelného rozvoje“, spolufinancovaného Evropským sociálním fondem (o projektu viz <http://www.bioinfo.cz> [cit. 10. 10. 2007]), začala věnovat aktivnější mobilizaci NNO a širší veřejnosti v této oblasti. Kampaně proti GMO byla však od konce 90. let formována Greenpeace a ve veřejném prostoru s ní doposud zůstává nejvýrazněji spojena.

transgenozu rostlin a Biotrin, které byly (jak už jsem uvedla) částečně personálně propojené. Podle Karla Jecha⁸ (Greenpeace) to byla schizofrenní situace, neboť Jaroslav Drobník, vlivný člen jak České komise transgenozu rostlin, tak Biotrinu, zveřejňoval v době, kdy se podílel na přípravě zákona, své velmi kritické postoje k evropské právní úpravě. Na webových stránkách Biotrinu i v dalších médiích se vyjadřoval o evropské politice jako o opatrnické a iracionální.⁹ Spolupráce ministerstva s Biotrinem na přípravě zákona nicméně vyústila v dlouhodobé partnerství, a přestože Biotrin nemohl změnit rámcovou podobu zákona, ovlivňoval později drobné, ale podstatné detaily jeho uskutečňování prostřednictvím působení svých členů v nástupkyni České komise transgenozu rostlin, v České komisi pro nakládání s geneticky modifikovanými organismy a produkty (ČK GMO).

V době schvalování zákona můžeme zachytit snad nejvyšší pozornost médií k otázce GMO za celou dobu deseti let od roku 1996. Přehled článků v *MF Dnes* vykazuje dva jasné vrcholy zájmu o téma GMO – první v letech 1999 a 2000 v souvislosti s přijímáním prvního zákona o nakládání s GMO a druhý, nižší, v roce 2003, kdy byla pro dovoz a zpracování schválena kukuřice MON 810, parlament projednal a schválil nový zákon o nakládání s GMO a na českém trhu se objevily první označené potraviny s GM původem.¹⁰

TABULKA 2: VÝSKYT ČLÁNKŮ S PROBLEMATIKOU GMO V MF DNES V LETECH 1996–2006.

Slovní spojení ¹¹ // rok	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Geneticky modifikované/ upravené organismy	0	0	1	8	9	2	0	4	3	1	1
Geneticky modifikované/ upravené plodiny	0	1	3	4	4	3	1	8	4	1	1
Geneticky modifikované/ upravené potraviny	0	2	0	3	13	5	4	3	3	1	0
CELKEM	0	3	4	15	26	10	5	15	10	3	2

Autorka: Tereza Stöckelová.

Zdroj dat: archiv MF Dnes <http://mfdnes.newtonit.cz>

**Články vyhledané pod více než jedním slovním spojením jsou zahrnuty pouze jednou.*

Články jsou ve většině případů napsány v modu „informování“, bez zaujetí autorského stanoviska. Citují dvě strany sporu (většinou zástupce Greenpeace a některého vědce zabývajícího se biotechnologiemi) a protikladné argumenty jen kladou vedle sebe. Málokdy jde o články analytické. Během let ovšem můžeme pozorovat mírný vývoj v dvojím směru. Jde o posun od článků představujících GMO jako globální otázku, jen nejasně umístěnou v českém prostředí, k článkům věnujícím se vývoji v ČR, popřípadě vývoji evropskému, ale s úzkým vztahem k domácí situaci. Současně se po-

8/ Výzkumný rozhovor, 26. 4. 2002.

9/ Podobně se v *MF Dnes* v autorském článku vyjádřil i Václav Pačes, tehdejší ředitel Ústavu molekulární genetiky AV ČR a dnešní předseda Akademie věd ČR: „Současná evropská i česká legislativa, upravující nakládání s GMO, je podle mého názoru příkladem rozhodnutí založených na neracionálních argumentech.“ [Pačes 2000]

10/ Tento přehled zahrnuje i články, které se tématu dotýkají jen okrajově, např. se věnují ekologickému zemědělství a GM plodiny pouze uvádějí jako možné ohrožení. I tyto drobné zmínky ovšem – možná spíše než velké články – vystihují relevanci tématu, neboť ukazují jeho propojenost s mnoha jinými tématy.

stupem času objevují náznaky investigativního stylu žurnalistiky. V letech 1999 a 2000 objednala *MF Dnes* testy na přítomnost GM ve vybraných potravinách a tématu věnovala celou přílohu.

Zákon 153/2000 o nakládání s geneticky modifikovanými organismy a produkty vstoupil v platnost k 1. lednu 2001. Jeho základní principy určovala evropská právní úprava z roku 1990,¹¹ přičemž zákon se snažil předvídat evropskou novelizaci z let 1999 a 2000.¹² Jako poradní orgán MŽP ustavil zákon Českou komisi geneticky modifikovaných organismů a produktů (ČK GMO), která nahradila Českou komisi transgenoz rostlin. ČK GMO hodnotí žádosti o povolení GMO, navrhuje metody testování GMO, provádí inspekce probíhajících pokusů a dokumentace vedené uživateli.

V prvním roce platnosti zákona začalo 44 správních řízení o schválení GMO.¹³ Většina z nich se týkala uzavřeného nakládání a žadateli byly výzkumné ústavy a vysoké školy. Několik GMO bylo však schváleno i pro polní pokusy (brambor, slivoň, řepka olejka). Žádost o schválení polních pokusů s Roundup Ready pšenicí (Monsanto) byla zamítnuta, stejně jako žádosti o schválení polních pokusů pro registraci odrůdy v případě řepky olejky odolné k herbicidu Liberty. Pokusy s pšenicí byly zamítnuty pro závažné nedostatky v žádosti.¹⁴ V případě řepky se negativně vyjádřilo Ministerstvo zemědělství, protože pokusy nutné pro registraci odrůdy vyžadují rozlehlější oblasti a pouhé podezření na genetické znečištění konvenčně pěstované řepky mohlo způsobit zákaz vývozu do zemí EU. Pěstování řepky je zde velmi rozšířené a GM řepka tak mohla ohrozit ekonomické zájmy mnoha zemědělců. Roundup Ready sója byla schválena pro uvádění na trh, ovšem pouze pro dovoz a zpracování, nikoli pěstování. V roce 2002 byla schválena Bt kukuřice MON810 pro polní pokusy a v roce 2003 pro uvádění na trh.

Ve stejném roce jako zákon 153/2000 byl schválen další relevantní zákon 306/2000 o potravinách a tabákových výrobcích, který mezi jiným definoval i podmínky značení potravin vyrobených z GMO. Zákon a na něj navazující dokumenty¹⁵ pracovaly přitom s tehdy již sporným pojmem „podstatné shody“ (substantial equivalence)¹⁶ mezi GM a neupravenými potravinami. Tento princip byl sice ještě na konci 90. let součástí evropské legislativy, ale v novelizované právní úpravě se plánovalo jeho vypuštění. Podle tohoto principu mohly být potraviny vyrobené z GMO (ale upravenou

11/ Směrnice 90/219/EEC a 90/220/EEC.

12/ Zákon se týká výlučně živých GMO, se kterými zachází jako s organismy vyžadujícími zvláštní regulaci a omezení, ale vyhýbá se odkazu k principu předběžné opatrnosti. Rozeznává tři režimy nakládání s GMO – uzavřené nakládání, uvolňování do životního prostředí (polní pokusy) a uvádění na trh – a pro každý z nich určuje zvláštní podmínky nakládání. Schvalovací proces týkající se organismů a uživatelů je v působnosti MŽP, které přihlíží ke stanoviskům Ministerstva zemědělství a Ministerstva zdravotnictví.

13/ Tento odstavec vychází z údajů zveřejněných na starých stránkách MŽP, <http://www.env.cz/www/gmo.nsf/main?OpenFormeSet> [cit. 9. 10. 2007].

14/ Monsanto provádělo pokusy s pšenicí ještě před přijetím zákona o nakládání s GMO, k čemuž nemuselo mít souhlas MŽP, protože platný zákon 92/1996 o odrůdách, osivu a sadbě upravoval pouze odrůdové zkoušky. Monsanto nicméně MŽP o šlechtitelských pokusech informovalo a podle Zuzany Doubkové z MŽP se snažilo vyhovět požadavkům týkajícím se např. odstupných vzdáleností od polí s konvenční výrobou. GM pšenice byla vyseta na podzim roku 1999 a zákon vstoupil v platnost v průběhu jejího vegetačního cyklu. Zákon definoval přechodné období šesti měsíců, během nichž musí být k MŽP podána žádost o povolení pokusů v souladu s novým zákonem. Monsanto podalo žádost o zpětné schválení pokusů (stejně postupovala i firma Aventis v případě řepky), ČK GMO k ní ale vydala negativní stanovisko: nedostatečně dokumentované hodnocení rizika, chybějící metodika detekce GMO. Česká inspekce životního prostředí spolu se zástupcem MŽP pokusné pole navštívila a zničila. Podle Karla Jecha, tehdejšího zaměstnance Greenpeace, však hrál v zamítnutí zpětného schválení a ukončení pokusů klíčovou roli Greenpeace, které na případ upozornilo a sledovalo ho (výzkumný rozhovor, 26. 4. 2002).

15/ Šlo o metodický materiál Ministerstva zdravotnictví *Kritéria pro schvalování nových potravin* a o Vyhlášku 24/2001 Ministerstva zemědělství o systému značení potravin a tabákových výrobků.

16/ V některých dokumentech se používá také český překlad „podstatná rovnocennost“.

DNA již neobsahující) určeny jako „podstatně shodné“ s konvenční variantou potravy a jako takové nemusely být značeny.¹⁷

Ještě před vstupem označovací povinnosti v platnost k 1. lednu 2002 prováděly nicméně Česká zemědělská a potravinářská inspekce a Státní zdravotní ústav kontroly potravin potenciálně obsahujících GM sóju a kukuřici.¹⁸ Greenpeace od roku 2000 uskutečňovalo průzkum mezi výrobci a prodejci potravin, v jehož rámci se je snažilo přesvědčit o výhodnosti obchodní strategie založené na vyloučení GMO. V roce 2000 také Greenpeace vydalo, po vzoru mnohých poboček Greenpeace v západních zemích, prvního „průvodce spotřebitele“, kde klasifikují na základě informací od výrobců vybrané potraviny podle pravděpodobnosti jejich GM původu.¹⁹ Stopování GM potravin tedy probíhalo v předstihu před samotným přijetím zákona. Potraviny značené jako geneticky modifikované se na pultech českých obchodů začaly objevovat v podstatě až od roku 2003. Pokud už byly předtím potraviny nějak s ohledem na GMO značeny, pak tvrzením o jejich nepřítomnosti.²⁰

Záhy po schválení zákona 153/2000 o GMO bylo zřejmé, že v blízké době ho bude třeba novelizovat. Z plánované novelizace se nakonec zrodil nový zákon 78/2004. Ten především dolaďuje český zákon ve vztahu k evropské úpravě: časově omezuje oprávnění k uvádění na trh, rozlišuje a zpřesňuje podmínky uzavřeného nakládání, ukládá povinnost monitoringu účinků GMO na zdraví lidí, zvířat, složky životního prostředí a biologickou rozmanitost a upřesňuje podmínky označování GMO.²¹ Nový zákon také odstraňuje některé chyby a nejasnosti zákona předchozího, doplňuje například pokuty a nápravná opatření v případech nakládání s GMO bez oprávnění.²² Další důležitou změnou, které se budu podrobně věnovat v následujícím oddílu této kapitoly, je také vypuštění paragrafu zakotvujícího právo občanských sdružení na účast ve správních řízeních a jeho „nahrazení“ institutem veřejného projednání. Z hlediska vztahu k veřejnosti a přístupu k informacím je další závažnou změnou ustanovení v paragrafu 23, podle kterého mají komerční pěstitelé GM plodin povinnost hlásit MŽP místa jejich pěstování jen zpětně k 15. únoru následujícího roku a tyto informace budou sděleny veřejnosti jen „na základě prokázání zdůvodněného zájmu“ (par. 23, odst. 3). Konečně třetím novým prvkem zákona omezujícím možnosti kontroly a zásahů ze strany veřejnosti je zrušení práva občanských sdružení navrhopat členy ČK GMO, poradního orgánu MŽP.

Trvalo pouze půl roku od přijetí zákona 78/2004, než se v parlamentu objevila k projednání a schválení jeho novela 346/2005. Novela měla zohlednit tři nová evropská nařízení, která byla podle důvodové zprávy k zákonu zveřejněna v úředním věstníku Evropských společenství teprve po projednání zákona 78/2004 ve výborech sněmovny, a nařízení se tudíž do zákona nemohla pro-

17/ Tato shoda musela být podle metodického materiálu *Kritéria schvalování potravin nového typu podle zákona o potravinách* prokázána ve složení, výživových hodnotách, metabolismu, zamýšleném použití a obsahu nežádoucích látek [Ministerstvo zdravotnictví ČR, *nedat.*, článek 3]

18/ Viz Státní zemědělská a potravinářská inspekce [2001].

19/ Viz http://gmo.greenpeace.cz/info_mat/gene.htm [cit. 9. 10. 2007].

20/ Testy objednané MF Dnes u Výzkumného ústavu rostlinné výroby v Praze-Ruzyni ovšem ukázaly, že v některých případech výrobky certifikované jako neobsahující GMO tyto organismy obsahovaly. Stopy GMO byly nalezeny ve více než jedné třetině výrobků jak z kukuřice, tak ze sóji [Večerková 2000].

21/ Takto představil zákon pozměněný v Poslanecké sněmovně ministr Ambrozek před jeho projednáváním v senátu. V této podobě byl pak zákon senátem schválen.

22/ Podle zákona 153/2000, kdo uvedl nesprávné informace v žádosti o zaregistrování jako uživatele GMO, mohl zaplatit pokutu ve výši až 10 milionů Kč, kdo se však vůbec nezaregistroval, nemohl být podle zákona nijak postižen. Toto nebyla pouze teoretická možnost. Mnohé laboratoře nepožádaly o registraci více než rok po vstoupení zákona v platnost, jakkoli skutečnost, že nakládají s GMO, mohla být jednoduše ověřena z internetových databází grantových projektů.

mítnout.²³ S odkazem na Aarhuskou úmluvu o přístupu k informacím, účasti veřejnosti na rozhodování a přístupu k právní ochraně v záležitostech životního prostředí²⁴ bylo v této novele navrženo obnovení účasti občanských sdružení na správním řízení a s odkazem na směrnici 2001/18/EC i úprava povinnosti informování o místě komerčního pěstování. Podle nového návrhu by byl pěstitel povinen nahlásit umístění MŽP do třiceti dní po začátku pěstování a tato informace by měla být volně přístupná na internetu. Výsledkem projednávání v Poslanecké sněmovně byly však tyto návrhy znovu odmítnuty.

1. května 2004 přistoupila Česká republika k EU, což se promítlo i do oblasti nakládání s GMO. Všechny organismy schválené pro uvolňování do oběhu v EU automaticky získaly povolení i v ČR.²⁵ Organismy schválené pro uvolňování do oběhu v Česku, ale nepovolené v EU, by naopak povolení na území ČR ztratily – takový případ však nenastal, protože povolování v ČR se i před vstupem řídilo pravidlem schválit jen organismy povolené v EU. Se vstupem do unie začala v ČR platit také nařízení Evropského parlamentu a Rady č. 1829/2003 a 1830/2003, která zpřísňují podmínky pro označování GMO. Podle tohoto nařízení musejí být nad prahovou hodnotou 0,9% značeny nejen všechny GMO a výrobky z nich, ve kterých je upravená DNA obsažena a testovatelná, ale jakékoli výrobky s původem v GMO.²⁶

V souvislosti se zpřísněnými podmínkami označování se v létě 2004 na pultech českých obchodů poprvé objevily rostlinné oleje značené jako „vyrobené z GMO“. V reakci na to vyzvalo Greenpeace obchodní řetězce, aby neprodávaly potraviny značené jako geneticky modifikované. Častým argumentem byl poukaz na dvojí standard těchto řetězců, kdy v zemích západních Evropy takové potraviny nenabízely, zatímco ve svých pobočkách v České republice nebo na Slovensku ano.

Rozhodnutí se zásadními důsledky pro komerční pěstování GM plodin v ČR bylo přijato teprve po vstupu České republiky do EU, kdy Evropská komise 8. září 2004 rozhodla o zapsání 17 odrůd Bt kukuřice MON810 do Evropského katalogu osiv, čímž umožnila jejich komerční pěstování již v následujícím roce.²⁷ V roce 2005 začalo tuto GM kukuřici pěstovat přes 50 zemědělců na výměře 270

23/ Jde o nařízení Evropského parlamentu a Rady č. 1829/2003 ze dne 22. září 2003 o geneticky modifikovaných potravinách a krmivech; nařízení Evropského parlamentu a Rady č. 1830/2003 ze dne 22. září 2003 o zpětné vysledovatelnosti a označování geneticky modifikovaných organismů a o zpětné vysledovatelnosti potravin a krmiv vyrobených z geneticky modifikovaných organismů a o změně směrnice 2001/18/ES; nařízení Evropského parlamentu a Rady č. 1946/2003 ze dne 15. července 2003 o přeshraničním pohybu geneticky modifikovaných organismů.

24/ „Úmluva Evropské hospodářské komise OSN o přístupu k informacím, účasti veřejnosti na rozhodování a přístupu k právní ochraně v otázkách životního prostředí (Aarhuská úmluva) je mezinárodním právně závazným dokumentem, který je zaměřen na obecné posílení demokracie v oblasti životního prostředí. Úmluva vychází z jedné ze zásad moderní environmentální politiky, kterou je zásada co nejširší účasti veřejnosti na rozhodování ve věcech životního prostředí. Pod Aarhuskou úmluvou dochází k průniku tří velkých témat: životního prostředí, lidských práv a problémů spojených s korupcí. Pojem životního prostředí se navíc v pojetí Aarhuské úmluvy rozšiřuje, takže se dotýká i ochrany kulturních památek, veřejného zdraví či spotřebitelských práv. Úmluva je obsahově postavena na třech relativně samostatných, nicméně vzájemně provázaných věcných okruzích, tzv. pilířích: zpřístupňování informací o životním prostředí veřejnosti; aktivní účast veřejnosti v rozhodovacích procesech týkajících se životního prostředí; zajištění právní ochrany v záležitostech životního prostředí“ (<http://www.ucastverejnosti.cz/co-je-aarhuska-umluva.shtml> [cit. 9. 10. 2007]). V současnosti je smlouva ratifikována všemi 35 státy, které ji v roce 1998 podepsaly, včetně EU jako celku. Česká republika ji ratifikovala v roce 2004.

25/ V EU bylo do roku 1999, kdy proces přerušilo faktické moratorium na schvalování nových GMO ukončené teprve po vstupu ČR do unie, vydáno 18 povolení pro uvolnění GMO do oběhu. Některá z nich byla povolena jen pro dovoz a zpracování. Žádná z plodin povolených pro pěstování nebyla v květnu 2004 zapsána do evropského katalogu osiv a na území EU je tedy nebylo možné komerčně pěstovat s výjimkou těch členských států, které je zapsaly přímo do svých národních katalogů.

26/ Toto zpřísnění se dotýká např. rostlinných olejů. Oleje jsou natolik rafinované výrobky, že žádnou DNA již neobsahují, přesto musí být jejich původ v GMO označen.

27/ Některé z těchto odrůd byly již dříve zapsány do národních katalogů Francie a Španělska. Ve Španělsku se Bt kukuřice v menším rozsahu komerčně pěstuje od konce 90. let.

ha [Ministerstvo zemědělství 2005].²⁸ V roce 2006 pěstovalo GM kukuřici 57 zemědělských podniků či soukromých zemědělců na 1070 ha, což představuje asi 0,4 % z celkové rozlohy zde pěstované kukuřice [Agroweb 2006]; v roce 2007 to pak bylo 98 pěstitelů na 4940 ha [Greenpeace ČR 2007]. Otázku koexistence přitom upravují novela zákona o zemědělství 441/2005 Sb. a na ni navazující vyhláška Ministerstva zemědělství 89/2006 Sb. o bližších podmínkách pěstování genetiky modifikované odrůdy. Tato úprava se týká odstupných vzdáleností a povinnosti informovat MZe a nejbližší sousedy, na rozdíl od úprav koexistence v řadě dalších členských států EU však neustanovuje veřejný registr pozemků s GM plodinami, ani neřeší otázku odpovědnosti za případné genetické znečištění sousedních polí.

Z předcházejícího stručného přehledu je patrný rozhodující vliv procesu přistupování k EU na podobu správy GMO v ČR. Právní úprava byla od poloviny 90. let směřována k harmonizaci s evropskou legislativou a v roce 2004 přijatý druhý zákon o GMO byl již plně v souladu s evropským schvalovacím procesem. Od evropského kontextu se odvíjela i aktivita Greenpeace a v souvislosti s tím i existující veřejná debata.

Regulace GMO má zde i svá specifika, která spočívají v drobných odlišnostech v legislativních úpravách (např. veřejná povaha registrů nebo otázka zodpovědnosti za případné genetické znečištění konvenční produkce). Stejně tak lze říci, že ve srovnání s mnoha jinými (starými i novými) členskými státy EU zde GMO relativně málo mobilizují širší spektrum společenských aktérů (v České republice například nebyla vyhlášena ani jedna oblast bez GMO, což je v kontextu Evropy raritní). Ve státní správě i veřejné debatě převládá velmi „technický“ přístup k problému.

V následující části se zaměřím na podrobný rozbor způsobů, jak se tento evropský rámec stával určujícím, jak byl mobilizován a užíván různými aktéry v případě GMO, a jak zároveň dovozoval vytvořit zde stav v mnoha drobných, ale podstatných ohledech odlišný od jiných členských států.

3.2. Přístupování

Případ GMO není ve vztahu k EU výjimkou.²⁹ Vliv EU na politiku a vládnutí v České republice byl alespoň od poloviny 90. let určující v mnoha oblastech. Požadavek harmonizace českého právního řádu s EU vedl k poměrně rychlému a systematickému přijímání legislativy a k reformě veřejných politik. Více než polovinu položek legislativního plánu vlády v posledních letech před vstupem do EU tvořily zákony přímo vázané na proces harmonizace.³⁰ Důvodové zprávy k navrhovaným zákonům byly v podstatné míře tvořeny výčtem relevantního evropského práva a přehledem odkazů mezi českou a unijní verzí. Kromě podstatného mobilizačního efektu na českou politiku po roce 1989 má ovšem rámec přistupování k EU i některé problematické stránky.

Především jsou odkazem k EU jako vnější danosti, o které nelze vyjednávat, často umlčovány a ukončovány politické debaty o podobě zákonů a opatření, a to nejen na půdě parlamentu. Proces přistupování k EU tak do značné míry zkracuje domácí politiku. Je jen paradoxní, že vládnutí

28/ Tisková zpráva ministerstva nezapomněla hned v perexu zdůraznit, že „ČR je v rámci EU pátým státem co do rozlohy pěstování GM kukuřice – za Španělskem, Portugalskem, Francií a Německem.“ [Ministerstvo zemědělství 2005] To, co však neuvedla, je skutečnost, že v žádném dalším evropském státě se GM kukuřice nepěstovala.

29/ První verzi úvah o vztahu procesu přistupování ČR do EU a podobě české politiky GMO, z níž v tomto oddílu částečně vycházím, jsem publikovala v textu Evropská politika v České republice: Případ geneticky modifikovaných organismů [Stöckelová 2002].

30/ Zhruba k tomuto výsledku došel Lukáš Linek při svém studiu legislativního plánu vlády [Linek, Čada, Kabele 2002].

v EU, tak jak ho pojímá White paper on Governance [European Commission 2001], má směřovat k větší otevřenosti vládnutí a účasti veřejnosti, tedy k veřejné političnosti rozhodování. Přístupový proces toto směřování evropské politiky do českého prostředí zároveň (svým obsahem) vnášel a současně (svojí formou) paralyzoval.

Harmonizovaná podoba české legislativy navíc automaticky nepřináší „harmonizovanou“ podobu vládnutí. Kritici návrhu novely správního řádu z roku 2001 tak např. argumentovali, že jakkoli bude novelizovaná podoba formálně odpovídat požadavkům EU na zajištění veřejné informovanosti a kontroly, její praktické důsledky budou v přímém rozporu s principem účinné participace veřejnosti ve správních řízeních.³¹ Imperativ harmonizace nese s sebou riziko právního formalismu, který nevěnuje dostatečnou pozornost uskutečňování a praktickým důsledkům přijímaných norem.

Evropská unie hrála na první pohled roli vnější danosti a kategorického imperativu české politiky. Tento pohled je však potřeba zkomplikovat. Při studiu konkrétního užití této argumentační figury se ukazuje, že aktéři politiky se k EU jako k vnější danosti odvolávají strategicky. EU je daností, která je v domácí politice reprezentována k podpoře různých, často protichůdných argumentů a aktivit. EU se tak v některých situacích tříští na Evropskou komisi, evropské veřejné mínění či specifické skupiny členských států. Evropský rámec musíme proto studovat spíše jako nesourodou danost, kterou různí aktéři jako imperativ mobilizují ve svůj prospěch.

První český zákon o nakládání s geneticky modifikovanými organismy a produkty se připravoval od roku 1996. Přijat parlamentem byl však až v roce 2000 a v platnost vstoupil 1. ledna 2001. Podle Karla Jecha, v letech 1995–1998 vedoucího GMO kampaně Greenpeace a v letech 2001–2004 člena ČK GMO za Společnost pro trvale udržitelný život, měl na (jakkoli pomalé) přijetí zákona zásadní vliv proces přistupování České republiky k EU. Podnět ze strany EU byl dvojí: k samotnému přijetí zákona a k jeho přijetí v podobě evropské úpravy.³² Situaci při schvalování dobře ilustrují slova ministra životního prostředí Miloše Kužvarta, kterými hájil předkládaný zákon ve sněmovně:

Ta problematika tady prostě je... Česká republika vstupuje do Evropské unie, nikoliv naopak. Tam jsou nějaká pravidla, procedury, a my je buď budeme aplikovat, anebo nebudeme aplikovat. V případě té druhé varianty je vstup do EU pouze fikcí.³³

Přípravu českého zákona zajišťovalo MŽP. Úzce při tom spolupracovalo s občanským sdružením Biotrin, které představuje v zásadě nejsilnější hlas podporující rozvoj biotechnologií v České republice. Zároveň bylo také silným, ale současně i jediným kritikem evropské legislativy regulující nakládání s GMO, kterou považuje za iracionální a podřízenou politickým zájmům. Princip předběžné opatrnosti vůči transgenním organismům prohlašuje za vágní a nevědecký a za nástroj vytváření dovozní bariéry [Drobník 2002a]. Podle Františka Krahulce z Botanického ústavu AV ČR vytvořil předseda Biotrinu Jaroslav Drobník kolem roku 1996 návrh „velmi liberálního“ zákona o nakládání s GMO, který mu poslal k připomínkování (jeho kritické připomínky nebyly vzaty v úvahu).³⁴ Tento návrh se však do parlamentu nikdy nedostal. Biotrinu nezbyvalo než se s tím smířit a prohlásit přijetí evropské podoby legislativy za politickou a ekonomickou nutnost. Na webových stránkách sdružení byl v březnu 2002 zveřejněn tento komentář k dnes platné evropské úpravě.

31/ Viz <http://www.eps.cz/php/index.php?cat=arch&art=dokumenty&x=121308> [cit. 9. 10. 2007].

32/ Výzkumný rozhovor, 26. 4. 2002.

33/ Poslanecká sněmovna, stenozáznam, 2. čtení zákona 153/2000 Sb. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1998ps/stenprot/024schuz/s024093.htm> [cit. 29. 2. 2008].

34/ Výzkumný rozhovor, 4. 11. 2002.

Jak hodnotit oba návrhy z hlediska české legislativy? Dalo by se prohlásit, že naše orgány se žádného hříchu v podobě „zatloukání“ rizika BSE a budování odporu veřejnosti ke GMO jako protiimportní bariéry nedopustily, čili nemají nutnost pokání v podobě ryze iracionálních zákonů. K tomu by se dalo přidat, že nejsme ještě členy EU a je nedůstojné servilně přijímat vyložený nesmysl, jen abychom se zalíbili. Jenže věc má ekonomický háček. Chceme do EU vyvážet, chceme, aby u nás turisté utráceli za českou kuchyni, chceme kooperovat s firmami v EU – nezbyvá nám než prohlásit, že přijetí těchto pravidel je z hlediska věcného nesmysl, ale politická a ekonomická nutnost.³⁵

Podobný způsob argumentace se objevil i při projednávání zákona 153/2000 v Poslanecké sněmovně. Poslanec Jaroslav Zahradil (ODS) vystoupil například s kritikou navrhovaného zákona, který je podle něj příliš omezující a v oblasti biotechnologií povede k zaostávání České republiky – a Evropy – za vývojem ve Spojených státech. Uzavírá nicméně takto:

Já samozřejmě jsem si vědom toho, že se musíme přizpůsobit legislativě Evropské unie, že v této věci nemáme jinou možnost a že tedy jak tento zákon, tak některé další zákony, které s tím budou souviset, musí reflektovat příslušná nařízení a směrnice zemí Evropské unie, nicméně neměly by v žádném případě jít nad rámec těchto zákonných nařízení.³⁶

Ve sněmovně se rozvinula poměrně obecná debata o biotechnologiích, o jejich budoucnosti a roli ve společnosti. Poslanci vyjadřující ohledně biotechnologií opatrnost až znepokojení vítali nový zákon jako normu, která zavádí v této oblasti regulaci a kontrolu a umožňuje individuální volbu ve vztahu ke GMO. Otevření příznivci biotechnologií, v debatě je reprezentoval především poslanec J. Zahradil, evropskou podobu legislativy přijímali jako politickou nutnost.

Jedním z mála bodů, které se během rozpravy týkaly přímo formulace zákona a které také představovaly předmět pozměňovacích návrhů, se stala otázka účasti veřejnosti. Vládní zákon navrhoval možnost občanských sdružení specializovaných na ochranu životního prostředí a spotřebitelů účastnit se správních řízení o povolování GMO. Proti této možnosti ostře vystoupil poslanec J. Zahradil, který také ve Výboru pro evropskou integraci inicioval sněmovnou později nepřijatý pozměňovací návrh, jenž odstavce zákona zakotvující účast veřejnosti vyškrtával. J. Zahradil prohlásil účast veřejnosti v zákoně „za vyjádření spíše osobních preferencí pana ministra“ a na konci svého vystoupení v této souvislosti apeloval:

Na závěr svého vystoupení bych znovu chtěl požádat vaším prostřednictvím, pane předsedající, jmenovitě ministra životního prostředí – to se netýká pouze tohoto návrhu zákona, ale to se týká a bude týkat i jiných návrhů zákonů, které vycházejí a budou vycházet z jeho ministerstva –, aby z jeho ministerstva laskavě vycházely takové návrhy zákonů, které budou harmonizovat českou a evropskou legislativu přesně v tom rozsahu, jaký je po nás z Evropské unie požadován, a nikoliv v rozsahu, který je trojnásobně, čtyřnásobně nebo několikanásobně přísnější než to, co se po nás v Evropské unii skutečně požaduje.³⁷

Ministr životního prostředí Miloš Kužvart, jako předkladatel a obhájce navrhované podoby normy, hájil nicméně účast veřejnosti poukazem k Evropské unii:

35/ Komentář k návrhu nařízení Evropského parlamentu a Rady týkající se sledovatelnosti a značení GMO. Dostupné z: <http://www.biotrin.cz/czpages/index.htm> [cit. 15. 3. 2002].

36/ Poslanecká sněmovna, stenoaznam, 2. čtení zákona 153/2000 Sb. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1998ps/stenprot/024schuz/s024090.htm#r2> [cit. 29. 2. 2008].

37/ Poslanecká sněmovna, stenoaznam, 2. čtení zákona 153/2000 Sb. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1998ps/stenprot/024schuz/s024091.htm> [cit. 29. 2. 2008].

Tady se často občanská sdružení, která se zabývají ochranou životního prostředí, demonizují. To, že je povinen příslušný orgán státní správy se s jejich připomínkami vypořádat, s jejich argumenty, nějakým způsobem na ně odpovědět, považují za naprosto logické a legitimní a bez tohoto momentu tento právní předpis bohužel nebude odpovídat tomu, co po nás požaduje Evropská unie.³⁸

Na podporu ministryni interpretace tehdy nakonec hlasovalo 93 ze 173 přítomných.³⁹

Projednávání zákona v senátu bylo o poznání stručnější, zejména z hlediska rozsahu obecnější debaty o biotechnologiích. Co se týče zákona samého, pozornost na sebe soustředil stejně jako ve sněmovně paragraf umožňující účast veřejnosti na správním řízení a také se stal předmětem pozměňovacího návrhu. Senátoři poněkud přesněji než poslanci odkazovali v tomto bodě na skutečnost, že „směrnice Rady neukládají členským zemím povinnost účasti veřejnosti na správních řízeních nebo podobných řízeních, a pokud se do budoucna uvažuje o povinných konzultacích s veřejností, dotýká se to zejména otázek uvolňování geneticky modifikovaných organismů do prostředí a uvádění na trh“ (senátorka Alena Palečková, ODS).⁴⁰ Ministr M. Kužvar byl účast nucen hájit poukazem k Aarhuské úmluvě, byť v České republice ještě neratifikované.

Z celého stylu projednání jak ve sněmovně, tak v senátu se vymykal pouze návrh Výboru pro hospodářství, zemědělství a dopravu, který senátu doporučil zákon neschválit. Zpravodaj výboru Jaroslav Burda (ODS) představil důvody takto:

Filozoficky daný zákon vychází z dost nepochopitelného postoje ke geneticky modifikovaným organismům a produktům, kdy je bere jako zlo, ke kterému se nemělo dospět, a když se tak stalo, tak se jejich využití musí zabránit. Musím konstatovat, že takto koncipovaný zákon žádná země dosud nepřijala a ani žádná směrnice Evropské unie takto koncipovaný přístup nevyžaduje. Prvořadým cílem v celém procesu kontroly modifikovaných organismů není snaha po nezkreseném vědeckém či alespoň odborném posouzení. Tomuto názoru svědčí zřízení České komise pro nakládání s geneticky modifikovanými organismy a produkty. Tento orgán, který by měl být nezávislý, je zřizovaný podle § 14 odst. 1 písm. d) tohoto návrhu zákona ministerstvem, jako jeho organizační složka, přičemž předsedu a členy komise jmenuje ministr po projednání s občanskými sdruženími, jak je uvedeno v § 14 odst. 3.⁴¹

Tento návrh však zůstal v plénu bez odezvy a jeho otisk lze zřejmě najít pouze v hlasování v podstatě celého senátorského klubu ODS proti přijetí zákona.⁴²

Obecně lze shrnout, že přijetí zákona proběhlo bez podstatnější debaty o jeho konkrétní podobě. Uskutečnila se bohatá parlamentní diskuse a zvýšený zájem o téma GMO v době projednávání zákona vykazovala i česká média. Postoje k zákonu prezentované v parlamentu nicméně postrádaly politickou váhu a jediným tématem, o kterém mělo v daném pojetí praktický smysl debatovat, byla jeho slučitelnost s evropskou úpravou. Většina poslanců nezávisle na jejich vztahu k biotechnologiím zdůraznila „technickou“ (zpravodaj Libor Ambrozek) či „technicistní“ (diskutující poslanec J. Zahradil) povahu normy. Jakkoli projednávání zákona částečně otevřelo obecnější politickou debatu o problému GMO a jeho souvislostech – o nezávislosti regulačních orgánů, vztahu vědeckých a průmyslových zájmů nebo právech spotřebitelů –, zákon sám byl přijat či přejat s důrazem na jeho technickou povahu jako politická nutnost – čili vlastně apolitická danost. S klíčovým odkazem

38/ Poslanecká sněmovna, stenozáznam, 2. čtení zákona 153/2000 Sb. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1998ps/stenprot/024schuz/s024093.htm#r2> [cit. 29. 2. 2008].

39/ Šlo o pozměňovací návrh 63.

40/ Senát, stenozáznam, čtení zákona 153/2000 Sb.

41/ Senát, stenozáznam, čtení zákona 153/2000 Sb.

42/ e sněmovně byl zákon přijat většinou 114 poslanců ze 196 přítomných. Proti hlasovalo 47 poslanců, všichni z ODS.

na soulad s evropským právem bylo, jak jsme viděli, projednáno i jediné sporné místo zákona probírané ve sněmovně, paragraf o možné účasti občanských sdružení na správních řízeních.

Přijetí normy do právního řádu je jen prvním krokem uvedení evropských směrnic v život v jednotlivých členských státech. Druhým krokem je jejich prosazení v praxi, které se obvykle v jednotlivých členských státech liší podle domácí situace. Důležitou roli v překladu zákonných norem do praxe hraje aktuálnost a naléhavost řešené oblasti v domácím prostředí, které vytvářejí tlak na jejich praktické prosazení [Versluis 2004]. Případ GMO v České republice tuto naléhavost do značné míry postrádal. Kritikům evropské podoby právní úpravy a odpůrcům účasti občanských sdružení ve správních řízeních se sice nepodařilo vyloučit tyto rysy ze znění zákona, ovšem mnozí z nich se později vlivně podíleli na uskutečňování tohoto zákona v praxi, zejména prostřednictvím jejich členství v ČK GMO, poradním orgánu MŽP. Zatímco znění zákona neposkytovalo velký prostor pro alternativy k evropské úpravě, jeho uskutečnění – alespoň z hlediska podoby účasti veřejnosti – otevíralo prostor daleko širší. Alternativy se však neodehrávaly ve veřejných debatách v parlamentu nebo v médiích, ale spíše v uzavřených prostorách odborných komisí.

V následujícím textu budeme sledovat dvě teze: 1. rámec EU neukončil politiku (ve smyslu možných alternativních uspořádání sdíleného světa) v České republice, ale byl využit jako nástroj jejího udržování mimo veřejný prostor; 2. Evropská unie nebyla ani v době našeho přistupování do EU kategorickým, ale strategickým imperativem české politiky. O to, co EU představuje a co po nás vyžaduje, probíhaly neustálé více či méně výslovné reprezentační boje.

Tyto teze lze doložit na příkladu regulace Bt kukuřice MON810. Na jaře 2002 probíhalo správní řízení ve věci žádosti firmy Monsanto o povolení polních pokusů s Bt kukuřicí MON810, do něhož se jako účastník přihlásilo i Greenpeace. V březnu 2002 se na MŽP projednávaly připomínky Greenpeace k této žádosti.⁴³ Pozice a role jednotlivých stran při projednání byly výrazně nesouměřitelné. Greenpeace předkládalo připomínky, odborníci je vysvětlovali a vyvraceli. Poslední slovo ve věci aktuálnosti argumentů a poznatků měli odborníci z ČK GMO. Znění zákona 153/2000 bylo naplněno, právnímu nároku účasti veřejnosti bylo učiněno zadost, a zároveň byl obhájěn úzce odbornický režim zacházení s problémem.⁴⁴

Případ Bt kukuřice však projednáváním a udělením povolení neskončil. V červnu 2002 uspořádalo Greenpeace přímou akci na pokusných polích Monsanto v Branišovicích na Moravě. Zúčastnění označili pole páskou a na rostliny nasazovali igelitové sáčky, „aby se pyl z manipulovaných rostlin nemohl šířit do okolí“ a vypustili balon s transparentem „Monsanto – genetické zamoření i na Vaše pole“ [Greenpeace ČR 2002a]. Účast na správním řízení a projednání připomínek tak evidentně nevedlo ani ke změně postojů Greenpeace, ani k jejich rezignaci na ovlivnění dalšího vývoje. Greenpeace zveřejnilo tiskovou zprávu, která se objevila i v Britských listech. Svoje stanovisko a akci obhajují takto:

Geneticky manipulovaná Bt kukuřice sice získala autorizaci v Evropské unii, ale pěstuje se pouze ojedíněle a v sousedním Rakousku není povolena ani k pokusnému pěstování [Piknová, Haverkamp, Vašků 2002].

43/ Popisy a závěry v následujícím oddílu vycházejí ze zápisu z projednání pořízeného a zveřejněného MŽP [Ministerstvo životního prostředí ČR 2002], který byl na stránkách MŽP po projednání dostupný, ale dnes už tam není, a z rozhovoru s koordinátorkou GMO kampaně Greenpeace, která se projednání za organizaci zúčastnila (výzkumný rozhovor, 23. 10. 2002).

44/ Detailně se budu tímto případem zabývat v páté kapitole o demokratizaci vědění.

Jaroslav Drobník z Biotrinu reaguje o měsíc později v *Britských listech* takto:

Česká republika se řídí pravidly EU. Odrůda, se kterou se pracovalo, je v EU povolena a rizika přenosu pylu se posuzovala pro danou lokalitu, pro danou výměru, vzdálenost a určení nejbližších porostů kuřičky podle dokumentů:

Názor vědeckého výboru pro rostliny ohledně náhodné přítomnosti GM semen v konvenčním osivu (SCP/GMO-SEED-CONT/0002-FINAL), Evropská komise, Hlavní ředitelství pro zdraví a ochranu spotřebitelů, Vědecký výbor pro rostliny, Brusel, 13. května 2001.

Geneticky modifikované organismy (GMO): Význam pohybu genů přenosem pylu (Environmental issue report No 28), vypracovaný European Science Foundation a European Environment Agency.

[...]

Názory Greenpeace, tj. totální vyloučení pěstování GMO a polních pokusů se liší od názorů Komise EU, které si dovolím demonstrovat na dvou výrocích (J. Drobník cituje Philippe Busquina, komisaře EU pro vědu a výzkum, a Davida Byrna, komisaře EU pro zdravotnictví a ochranu spotřebitelů – TS) [Drobník 2002b].

Jak Greenpeace, tak J. Drobník tu EU mobilizují jako vnější danost. Ta ale není v České republice (či v české politice) prostě přítomná. Na podporu určitých cílů a argumentů je ve sporech a situacích vždy *reprezentována*. Tyto *strategické reprezentace* Evropské unie mohou být více či méně přesvědčivé a solidní, nicméně platí, že jsou to reprezentace, které jsou vždy vystaveny potenciálním zkouškám a konfrontacím. Evropský rámec nás neumísťuje za hranice politického, jak by se na první pohled mohlo zdát a jak se nás mnozí snaží přesvědčit. Politika nekončí tam, kde začíná nutnost. Narazit na nutnost znamená narazit na *politiku nutnosti*.⁴⁵

Evropská unie není jednotlívá, ale profiluje se jako členitý, nesourodý terén, ke kterému patří *Acquis communautaire*, stanoviska Evropské komise, politiky skupin členských států nebo evropské veřejné mínění a (jak bylo vidět v předchozí kapitole) postoje těchto různých evropských aktérů ke GMO jsou velmi různorodé. Tyto rozdíly se týkají jak postojů ke GMO, tak rámců, ve kterých se o GMO vůbec uvažuje. Odbornické pojetí problému GMO představuje v Evropské unii jistě důležitý rámec, který dominuje formulaci evropské legislativy. „Sound science“ je zaklínací formulkou v ústech mnoha vědců i politiků a s obměnou v podobě „independent science“ i mnoha aktivistů z nevládních organizací. Tento rámec odvolávající se k odbornosti a vědě není ale jediný a není zcela nadřazený. Vliv veřejnosti a politických a sociálních ohledů na rozhodování o GMO a jejich správu je v mnoha členských zemích EU velmi silný.

Spolu s tím, jak se s odvoláním na EU dařilo některým aktérům prosazovat odbornické rámování správy GMO, se také zpřítomňovala a posilovala určitá podoba či varianta Evropy a jiné se znevíděly a oslabovaly. Uskutečňování Evropy jako byrokratické, odbornické, demokratické, ekonomicky liberální či antiliberální probíhá na mnoha místech. To, co vyznačovalo (i když jistě ne výlučně) Českou republiku jako přístupující zemi, byly dva momenty. Reference k evropskému rámci hrála zcela zásadní roli. Současně prohlášení o tom, co je Evropa či co po nás Evropa vyžaduje, nebyla formulována jako politická, ale jako faktická tvrzení, která vylučovala různorodost Evropy a stavěla jednu „Evropu“ do role vnější danosti domácí politiky. Tyto charakteristiky české politi-

45/ Podobně argumentuje Bruno Latour [např. 1999: 42–50], co se týče přírody jako politického organizačního principu (moderní) společnosti. Odborné a vědecké reprezentace přírody jsou vždy ustaveny skrze sociální prvky a propojení, zahrnují v sobě např. svébytné fungování vědeckých institucí a oběhu odborných textů, osobní vztahy, politické a průmyslové zájmy. V politické aréně se s těmito reprezentacemi ovšem zachází jako s objektivními fakty, s vnější daností, která se zcela vymyká logice (politického) vyjednávání. Sociologové vědy proto zdůrazňují, že je třeba vždy současně studovat jak (politické) ustavování této objektivity, tak strategie a důsledky její prezentace jako (apolitické) objektivity.

ky a veřejné debaty se poněkud měnily v souvislosti s tím, jak se vstup do EU stával bližším a jistějším.

3.3. Ustupování

První zákon o nakládání s GMO byl parlamentem projednán a přijat v roce 2000. O tři roky později se projednával zákon nový, schválený později jako zákon 78/2004 Sb. Podívejme se, nakolik se diskuse a průběh schvalování pouze opakovaly a nakolik se v nich objevily variace a nové prvky. Účast a informování veřejnosti se znovu staly hlavním tématem projednávání zákona v obou komorách parlamentu a také předmětem jediných dvou podstatných pozměňujících návrhů. Návrh zákona postoupený vládou parlamentu formulaci účasti veřejnosti oproti předchozímu zákonu 153/2000 rozšiřuje. Vedle účasti občanských sdružení na správním řízení zavádí institut veřejného projednání, podle kterého „každý“, tedy nejen občanské sdružení se specializovaným zaměřením, má právo podat připomínky k žádosti o povolení GMO. Jsou-li připomínky k žádosti zaslány, MŽP má povinnost – ovšem bez jakékoli právní závaznosti tohoto procesu a jeho výsledků – uspořádat veřejné projednání. Jediný závazný výstup projednání je ministerstvem pořízený úplný zvučkový záznam a zápis o účasti a závěrech z projednání, které musí být zveřejněny na internetových stránkách ministerstva (§ 6, odst. 3).

S odkazem na nutnost převedení nové směrnice 2001/18/ES zdůrazňuje předkládací zpráva k zákonu rozšíření účasti veřejnosti jako jeden z hlavních bodů nového zákona.⁴⁶ Při projednávání v Poslanecké sněmovně však Zemědělský výbor přednesl pozměňovací návrh, podle kterého se vypouští účast občanských sdružení na správním řízení, a v zákoně zůstává jen veřejné projednání. Další změnou navrženou a schválenou ve sněmovně je omezení informování veřejnosti o místech komerčního pěstování GMO. Podle schváleného znění zákona, „každý, kdo pěstuje geneticky modifikované organismy schválené pro uvedení do oběhu (...), je povinen jedenkrát ročně vždy k 15. únoru kalendářního roku poskytnout ministerstvu za uplynulý kalendářní rok písemné informace o místě jejich pěstování. Ministerstvo tyto informace sděluje veřejnosti na základě prokázání zdůvodněného zájmu“ (par. 23, odst. 3, důraz TS).

Opakovala se tedy situace z projednávání v roce 2000, kdy podobné pozměňovací návrhy připravil Výbor pro evropskou integraci. V tomto případě ovšem plenární hlasování návrhy podpořilo většinou zhruba tři pětin přítomných poslanců. Při projednávání zákona v senátu navrhl Výbor pro životní prostředí návrat k původní vládní verzi, tj. začlenění účasti občanských sdružení na správním řízení a informování veřejnosti bez podmínky zdůvodněného zájmu. Zákon byl přesto odhlasován ve znění postoupeném sněmovnou.

46/ „Důvodem k předložení nového zákona je potřeba transpozice klíčového předpisu Evropských společenství v oblasti nakládání s GMO, kterým je směrnice Evropského parlamentu a Rady 2001/18/ES ze dne 21. března 2001 o záměrném uvolňování GMO do životního prostředí a o zrušení směrnice Rady 90/220/EHS (na kterou se odvolával tehdy platný český zákon – TS). Tato směrnice rozšiřuje požadavky na informování veřejnosti a její účast v procesu schvalování použití GMO, zavádí monitoring účinků GMO na zdraví lidí a životní prostředí, upřesňuje označování přítomnosti GMO a nově upravuje časové omezení souhlasu k uvádění GMO na trh. Dalším důvodem změn stávající právní úpravy jsou zkušenosti s uplatňováním zákona 153/2000 v praxi. Předkládaný návrh podrobněji upravuje průběh správního řízení, upřesňuje kompetence správních úřadů na úseku nakládání s GMO a odstraňuje nejasnosti v zákoně 153/2000. Doplněny jsou například pokuty a nápravná opatření v případech nakládání s GMO bez oprávnění.“ Předkládací zpráva k zákonu 78/2004 Sb, zdůraznění TS.

Co se během tří let od projednávání zákona 153/2000 změnilo? Co vedlo k hlasování s opačným výsledkem? Podívejme se podrobně na způsoby argumentace poslanců a senátorů k této záležitosti. Stejně jako při projednávání zákona 153/2000 byla i při tomto projednávání klíčovým rámcem evropská legislativa. Na rozdíl od roku 2000 byla však účast občanských sdružení interpretována jako jdoucí nad rámec evropské směrnice a ve sněmovně proti tomu nikdo nic nenamítal. Poslanec Jaroslav Pešán (ODS), který návrhy na podmíněné informování veřejnosti a vyškrtnutí účasti občanských sdružení ve správních řízeních jménem Zemědělského výboru následně předsedl, uvažoval takto:

Dovolte mi uvést alespoň některé výhrady týkající se zejména oblastí, jako je účast veřejnosti, uvádění GMO do oběhu a výkon státní správy. Ve všech těchto částech se jedná, dá se říci, o nadstandardní účast občanských sdružení se statutem účastníka schvalovacího procesu. Co se týče uvádění GMO do oběhu, směrnice 2001/18 hovoří o konzultacích s veřejností ohledně předpokládaného uvolňování do prostředí a členské státy mají poskytnout vhodnou lhůtu, aby i veřejnost nebo skupiny mohly vyjádřit své mínění. Článek 24 téže směrnice v souvislosti s uvolňováním do oběhu hovoří pouze o zveřejnění souhrnu spisů obsahujícího žádost a rozhodnutí příslušného orgánu, určuje termín 30 dnů, do kterého veřejnost může podávat připomínky. Směrnice 2001/18 zavádí v rámci principu sledovatelnosti v článku 31 nová opatření a registry, do kterých budou jedenkrát ročně zaznamenávány informace např. o pěstování geneticky modifikovaných plodin od jednotlivých uživatelů apod. V navrhovaném zákoně o GMO je zavedena nová povinnost pro pěstitele GMO podávat vždy zpětně za uplynulý rok Ministerstvu životního prostředí informace o pěstovaných GMO, což je plně v souladu s legislativou 2001/18, ale nad rámec evropské směrnice je zde ovšem stanoven způsob, kterým má Ministerstvo životního prostředí zveřejňovat tyto informace prostřednictvím internetu, a to může přinést významná ekonomická rizika pro jednotlivé pěstitele. Veřejná přístupnost podrobných údajů o uživatelích pěstujících GMO může být snadno zneužitelná a v krajním případě může přinést uživatelům i ekonomickou újmu (důraz TS).⁴⁷

Na obecnější úrovni pak vývoj v Evropské unii popisoval tentýž poslanec skrze ztotožnění „vědomí“ Evropy a Evropské komise. Ani na to mu ve sněmovně nikdo nic nenamítal.

Jak jsem již zmínil v úvodu, Evropa si přece jenom začíná uvědomovat, že restrikce nejsou řešením, že ani nová evropská směrnice 2001/18, která je transponována do našeho nového zákona, není tím, co dává biotechnologiím zelenou, co umožňuje jejich rozvoj, a že je potřeba ji změnit. Počátkem letošního března Evropská komise upozornila na zpoždění Unie v oblasti biotechnologií a požadovala po členských zemích aktivní přístup, aby se tento trend obrátil.⁴⁸

Rozprava, která se uskutečnila ve sněmovně, byla o poznání chudší než před třemi lety. Omezená výměna názorů proběhla v podstatě jen v prvním čtení, kdy dva poslanci (Jaroslav Pešán byl jedním z nich) vystoupili ve prospěch biotechnologií a jeden poslanec s obavami vůči GMO. Všichni tři pak ve prospěch přijetí zákona.

Poněkud zajímavější byla tentokrát situace v senátu, kde proběhla poměrně dlouhá a pestrá diskuse. V centru pozornosti byla, stále a znovu, otázka veřejnosti. Dva nejsilnější odkazy a místa sporu v této debatě představovaly: 1. situace v Evropě a závazky České republiky směrem k evropskému právu a Aarhuské úmluvě; 2. domácí zkušenost s účastí veřejnosti. Podívejme se na některé klíčo-

47/ Poslanecká sněmovna, stenoaznam, 1. čtení zákona 78/2004 Sb. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/2002ps/stenprot/016schuz/s016047.htm#r4> [cit. 29. 2. 2008].

48/ Poslanecká sněmovna, stenoaznam, 1. čtení zákona 78/2004 Sb. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/2002ps/stenprot/016schuz/s016048.htm> [cit. 29. 2. 2008].

vé pasáže. Jitka Seitlová (bez politické příslušnosti), která hájila rozšíření účasti a informování veřejnosti, argumentovala takto:

Dávaly se tady příklady z Evropy, uvádělo se, jak Evropa dneska mění stanovisko, mění názor (ve směru pozitivnějšího přístupu ke GMO – TS), ale proč ho mění. Evropa naopak nezavřela informace, Evropa naopak všechny informace otevřela a jenom díky tomu, že je otevřela, se dneska posouvá i veřejné mínění.⁴⁹ (Důraz TS)

Jaroslav Kubera (ODS) vnesl do debaty motiv domácí zkušenosti s účastí veřejnosti.

Chtěl jsem mluvit o velkém omylu – veřejnost a občanská sdružení. Občanská sdružení a zejména bojůvky ekologických teroristů a jakoby ochránců nejsou veřejnost. To je omyl, tyto bojůvky, když zjistí, kde políčko je, protože jen jejich vize ekologicky čistých potravin je správná, to by také nevadilo, ale chtějí to vnucovat každému jinému, vždycky si myslí, že jen jejich název je správný, a my nemáme právo se rozhodovat, zda si koupíme nábytek z plastické hmoty nebo ze dřeva, protože oni se rozhodli, že ten ze dřeva je správný a plastická hmota ničí životní prostředí.

Vzpomeňte si, jak jsme benevolentně do zákonů dávali, že sdružení na místo jeho působení (sic!) mohou být účastníky správních řízení, a jak následovaly zákony obchvatu Plzně, o jezích a další, když jsme najednou zjistili, že jsme jim pravomoc dali velkou, protože u nás zaregistrovat je strašně snadné. 10 lidí se domluví, napíší si do tiráže, že jsou tady jen pro to, aby chránili, a máme tady veřejnost. Oni se soudí, jsou účastníky řízení. Tito lidé zastavili dálnici D8 proti přání statisíců lidí, kteří ji chtějí, ale jen oni mají ten správný názor. My se pak trápíme s tím, jak se z toho vymotáme (důraz TS).⁵⁰

Jaroslav Mitlener (ODS), další ze zastánců omezení účasti veřejnosti, motiv mezinárodních závazků a domácí zkušenosti propojil.

Ve zmíněné Aarhuské úmluvě je napsáno, že k názoru veřejnosti má být přihlédnuto. Není nikde žádné občanské sdružení. První je veřejnost, nechť si veřejnost ustanoví občanská sdružení. Je to z povahy, jak by řekla paní senátorka, kterou tímto neoslovuji, odbornosti problému. I na to Aarhuská úmluva pamatuje a je tam napsáno, že je možné nechat se v tomto zastupovat, ale nemůžeme to chtít ze zákona.

Musím bohužel konstatovat, že problém, který zde emotivně popsal pan senátor Kubera, kterého ani neoslovuji, protože si to vyřídíme potom, je v tomto: V navrhované úpravě se občanské sdružení, jehož genezi jsem vysvětlil, stává účastníkem správního řízení a může se potom pohybovat v dané problematice u soudu. Natolik jsme už všichni zkušené legislativci, že víme, že v tomto je zakopaný pes. Stejný pes byl u všech dálnic a všeho dalšího. Jde pouze o to vymoci si právo napadnout rozhodnutí orgánu, který zřizujeme ze zákona u soudu. Veřejnost jako taková toto právo nemá, má právo pouze na informaci, na názor, na rozporování v prvním kole. Myslím, že tak to má být (důraz TS).⁵¹

Martin Mejstřík (bez politické příslušnosti) znovu bránil otevřené informování veřejnosti odkazem k doporučení Evropské komise.

Evropská komise doporučuje ve své směrnici 2001/18/EC zřízení tzv. půdního registru, který by měl monitorovat, kde se geneticky modifikované plodiny pěstují. Ten by měl být napojen – není to direktivně řečeno, měl by být napojen na globální poziční systém GPS a mapy geneticky modifikovaných plodin kondičních a ekologických polí. Evropská komise doporučuje, aby tyto informace byly veřejně do-

49/ Senát, stenozáznam, 1. čtení zákona 78/2004 Sb.

50/ Senát, stenozáznam, 1. čtení zákona 78/2004 Sb.

51/ Senát, stenozáznam, 1. čtení zákona 78/2004 Sb.

stupné přes internet a další komunikační média. To je Evropská komise, to není bojůvka tří lidí, kteří vás terorizují, vážení přátelé (důraz TS).⁵²

Jitka Seitlová interpretovala domácí situaci jinak než zastánci omezení účasti.

Chtěla bych říci, že pokud vím a mám informace, v současné době se nevládní organizace tohoto charakteru účastnily takovýchto řízení (o schvalování GMO podle zákona 153/2000 – TS). Bylo jich vedeno několik, kolem třiceti, a pokud mám informace, pak v žádném případě nebylo rozhodnutí o uvedení do oběhu nebo do životních prostředí, nebo dokonce i do vědeckého výzkumu jakkoliv zablokováno. Ve dvou případech bylo vzneseno ještě nějaké další upřesnění, ale v obou případech bylo uznáno, že toto upřesnění je namístě, a to už v rámci prvoinstančního řízení. Neměli bychom zase srovnávat s Plzní. Plzeň byla o něčem jiném. Plzeň byla zejména o majetku a o zisku, nebyla o nevládních organizacích. Trochu bych se bránila tomu, abychom nevyllili dítě i s vaničkou (důraz TS).⁵³

Účast veřejnosti na správních řízeních není však jedinou částí zákona, která se možností veřejnosti jednat ve vztahu ke GMO týká. Dalším z tohoto hlediska důležitým ustanovením byla v zákoně 153/2000 možnost občanských sdružení navrhovat zástupce do ČK GMO. Jako zástupce Společnosti pro trvale udržitelný život tak v prvních letech po schválení zákona v ČK GMO figuroval Karel Jech a později také ekologický zemědělec Roman Rozsypal. Na základě pozměňovacího návrhu zemědělského výboru byla ale tato možnost z nového zákona vyloučena: místo občanských sdružení mohou kandidáty jmenovat „specializovaná výzkumná pracoviště“. Tomuto vývoji se budu podrobně věnovat v následující kapitole.

Další, z hlediska možností veřejnosti velmi podstatné ustanovení se týká registru míst, kde jsou GMO uváděna do oběhu (komerčně pěstována). V tomto případě se nejprve podívejme na výchozí Směrnici 18/2001/EC, kterou český zákon 78/2004 harmonizuje. Relevantní ustanovení směrnice říká toto:

b) členské státy zřídí též registry pro záznam míst geneticky modifikovaných organismů pěstovaných podle části C (tj. uvádění do oběhu – TS), mezi jiným tak, aby možné účinky takových geneticky modifikovaných organismů na životní prostředí mohly být monitorovány v souladu s čl. 19 odst. 3 písm. f) a čl. 20 odst. 1. Aniž jsou dotčena ustanovení článků 19 a 20, zmíněná místa musí být oznámena příslušným orgánům a zveřejněna (be made known to the public), a to způsobem, který příslušné orgány považují za vhodný a který je v souladu s vnitrostátními ustanoveními (čl. 31 odst. 3 Směrnice 2001/18/EC).

Návrh zákona předložený MŽP formuloval povinnost pěstitelů takto:

Každý, kdo pěstuje geneticky modifikované organismy zapsané v Seznamu pro uvádění do oběhu, je povinen jedenkrát ročně vždy k 15. únoru kalendářního roku poskytnout ministerstvu za uplynulý kalendářní rok písemné informace o místě jejich pěstování. Ministerstvo tyto informace zveřejní způsobem podle § 10 písm. b) (tj. na internetu – TS) (§23, odst.3).

Zemědělský výbor však navrhl a sněmovna odhlasovala změnu, podle které se poslední věty tohoto písmene mění na větu „Ministerstvo tyto informace sděluje veřejnosti na základě prokázání zdůvodněného zájmu.“ Čeští zákonodárci považují za „vhodné“ a „v souladu s vnitrostátními ustanoveními“ (srov. evropská směrnice) takové zveřejnění, které je podmíněné rozhodnutím úředníků MŽP o zdůvodněnosti zájmu veřejnosti. Spíše než by úředníci ministerstva měli povinnost aktivně

52/ Senát, stenoaznam, 1. čtení zákona 78/2004 Sb.

53/ Senát, stenoaznam, 1. čtení zákona 78/2004 Sb.

jednat ve směru zveřejnění informací o místech pěstování, „(locations) be made known to the public“, může veřejnost o tyto informace zkusit požádat.⁵⁴ Členové zemědělského výboru hájili jimi navrhované opatření poukazem na možné ekonomické poškození pěstitelů, přičemž měli na mysli možnost ničení těchto polí. Vzhledem k tomu, že toto ničení polních pokusů i komerčních polí v některých členských státech probíhá (Francie, Belgie, Německo), má tato obava zákonodárců jisté opodstatnění. Je však politickým rozhodnutím zákonodárců, že takové ničení má být pokud možno znemožněno i za cenu omezení informování veřejnosti, spíše než by na sebe společnost vzala riziko, že k takovému ničení dojde a legalita a legitimita tohoto jednání bude posuzována v rámci soudních řízení tak, jak se tomu děje třeba ve Francii (ničení polních pokusů ve Francii budu podrobně rozebírat v šesté kapitole).⁵⁵

Zákony 153/2000 a 78/2004 se z hlediska účasti a informování veřejnosti významně liší. Tento konečný rozdíl nebyl však způsoben zásadní změnou v počtu hlasů. Hlasování o pozměňovacím návrhu o vyloučení účasti občanských sdružení ve správních řízeních a vyškrtnutí možnosti pořizovat opisy a kopie Seznamů GMO a uživatelů v roce 2000 ve sněmovně podpořilo 63 ze 173 přítomných poslanců, 93 bylo proti. Vyloučení účasti veřejnosti na správním řízení podpořilo v roce 2003 94 ze 171 přítomných poslanců a 59 bylo proti. Pozměňovací návrh o zrušení bezpodmínečného zveřejnění registrů míst, kde se komerčně pěstují GM plodiny, pak v roce 2003 podpořilo 94 ze 171 přítomných poslanců a 64 bylo proti. K obratu tedy v obou případech přispěl nárůst 31 hlasů pro pozměňovací návrhy.⁵⁶ Jakkoli malý byl přesun hlasů, průběh rozpravy v roce 2000 a 2003 však vykazuje dvě podstatné odlišnosti.

První podstatný rozdíl se týká toho, že zatímco projednávání zákona 153/2000 doprovázela poměrně rozsáhlá obecnější debata o nových technologiích a jejich vztahu k celku společnosti, v druhém případě tato debata téměř neproběhla. V roce 2003 se už GMO v České republice zdají být v podstatě normalizované: funguje ČK GMO a probíhají odborně založená posouzení nových GMO, probíhají takto schválené polní pokusy, v regálech obchodů se začínají objevovat první značené GM potraviny. Zákon 78/2004 neupravuje „novou technologii“, ale spíše zpřesňuje úpravu technologie již přijaté a zavedené. Kvantitativně nižší byla v době přijímání zákona 78/2004 také pozornost médií (26 článků v MF Dnes tematizujících GMO v roce 2000 oproti 15 článkům v roce 2003).

Druhý rozdíl se týká vztahování k evropskému rámci. Odkazy k tomuto rámci jsou při projednávání obou zákonů hojné a klíčové. Zatímco však v prvním případě slouží tento odkaz především k podpoře samotného přijetí zákona, zvláštních podmínek zacházení s GMO a účasti veřejnosti, v druhém případě jsou to obě strany sporu, které při projednávání účasti veřejnosti odkazují ke konkrétním pasážím a formulacím evropského práva. Přestože lze na podporu účasti veřejnosti

54/ Podobně je formulována také dostupnost informací pro veřejnost v zemědělském zákoně, který reguluje podmínky koexistence GM a konvenčního a biologického zemědělství. MZe informuje veřejnost o místech komerčního pěstování GM plodin jen v případě prokázání zdůvodněného zájmu.

55/ Zajímavým rysem schváleného znění zákona je také retrospektivnost informace (15. únor následujícího roku), kterou pěstitel eventuální veřejnosti, ale také samotnému ministerstvu poskytuje, jenž prakticky znemožňuje kontrolovat pozemek v průběhu pěstování. Tato lhůta byla v novele zákona schválená jen o půl roku později podstatně změněna: informace musí být poskytnuta nejpozději 60 dní po vysetí GM plodiny (v původním návrhu zákona MŽP 30 dní).

56/ Na stránkách Poslanecké sněmovny nejsou k dispozici přehledové statistiky o hlasování jednotlivých poslanců v konkrétním hlasování a nevíme proto, jak rozsáhlý pohyb hlasů mezi skupinami pro a proti se odehrál. Na základě průběhu sněmovních rozprav lze nicméně předpokládat, že tvrdé jádro obou názorů zůstalo stranicky stabilní a nedošlo tedy k pohybu o mnoho většímu než právě oněch 31 hlasů. Mezi oběma hlasováními proběhly všeobecné volby, takže úvaha se netýká změn hlasů individuálních poslanců, ale spíše poslanců jako reprezentantů stranických příslušností. Senát o těchto pozměňovacích návrzích vůbec nehlasoval.

mobilizovat již ratifikovanou Aarhuskou úmluvu, je v druhém případě daleko obtížnější účast veřejnosti odkazem k Evropě zaštitit. Dohadování o tom, kam směřuje EU a co požaduje evropské právo, popřípadě Aarhuská úmluva, je daleko otevřenější. A také empiričtější. Evropa přestává fungovat jako neproblematický a sourodý odkaz a nikdo není v pozici jejího výlučného mluvčího. Zákonnodárci se ve vztahu k evropskému rámci chovají daleko „sebevědoměji“ než v roce 2000 a obratněji využívají „stupně volnosti“ dané evropskou směrnicí, např. její formulaci o způsobu zveřejnění tak, aby byl „vhodný a v souladu s vnitrostátními ustanoveními“.

Debata k zákonu 78/2004 obsahuje také daleko četnější odkazy k domácím zkušenostem s účastí veřejnosti. „Zkušeni legislativci“ (jak to vyjádřil výše citovaný J. Miltener) se dohadují o vlivu občanských sdružení a průběhu institucionalizované účasti veřejnosti v konkrétních případech (J. Kubera, J. Seitlová) nebo o podobnosti případu GMO a obchvatu Plzně (J. Miltener, J. Seitlová). Pravicová rétorika poslance J. Zahradila okrajově uplatněná při projednávání zákona 153/2000, podle které jsou tzv. občanská sdružení ve skutečnosti lobbistickými skupinkami, se během tří let rozrostla do poukazů ke konkrétním příkladům. Evropa sice stále figuruje jako velmi důležitý rámec jednání, na nějž se výslovně odkazuje, není ale jediným.

Projednávání zákona 78/2004 Sb. probíhalo v Poslanecké sněmovně od března do listopadu 2003 a v senátu v lednu 2004, čili během posledního roku před oficiálním vstupem České republiky do Evropské unie. Jestliže mohl v roce 2000 ministr M. Kužvart říci, že nerespektováním evropského právního rámce se z našeho vstupu do unie stává fikce, v roce 2003 byl náš vstup již jistý. Spolu se vzrůstající jistotou vstupu vzrůstalo také politické sebevědomí českých zákonodárců a odkaz k evropskému rámci se stával interpretačně volnějším a méně závazným. V této souvislosti je důležité uvést, že například Francie transponovala Směrnici 18/2001/EEC pod hrozbou vysokých pokut ze strany Evropské komise teprve v březnu 2007, ačkoli tak byly členské státy vázány učinit do 17. října 2002. Můžeme tedy pozorovat, že chování České republiky ve vztahu k EU se začíná více podobat chování „starých“ členských států, které často „zkoušejí“, co si vůči Komisi mohou dovolit.

Tyto „nové poměry“ ve vztahu k evropskému rámci už jen potvrdilo hlasování, které o novele zákona 78/2004 (schválené později jako zákon 346/2005 Sb.) proběhlo v parlamentu v roce 2005. Z hlediska ustanovení týkajících se účasti a informování veřejnosti se opakoval scénář návrhu, projednávání a hlasování předchozího zákona 78/2004. MŽP znovu do návrhu zákona zahrnuje účast občanských sdružení s postavením účastníka ve správních řízeních a povinnost zveřejňovat registr míst komerčního pěstování GM plodin. Zemědělský výbor předložil v obou bodech znovu pozměňovací návrh, který byl bez větší debaty podpořen zhruba stejným poměrem hlasů jako v roce 2003 (pro vyloučení účasti veřejnosti na správních řízeních hlasovalo 91 ze 162 přítomných poslanců, 53 bylo proti; pro zveřejnění registru hlasovalo 88 ze 162 přítomných a 58 bylo proti). Z návrhu MŽP zůstalo jen nové ustanovení týkající se krajů, kterým se přiznává stejné postavení jako ministerstvům zdravotnictví a zemědělství (čili možnost vyjádřit se k žádostem o povolení, žádat doplnění žádosti) v případě, že na jejich území „bezprostředně dochází k uzavřenému nakládání nebo uvádění do životního prostředí.“

Stejně jako vyjednávání o podobě a významu zákona 153/2000 neskončilo jeho odhlasováním v parlamentu, ale pokračovalo skrze jeho praktické uskutečňování, např. když se účast Greenpeace na správním řízení proměnila ve školení laiků odborníky, stejně tak se hlasováním v parlamentu neuzavřelo vyjednávání o zákonu 78/2004 a jeho novele 346/2005. Na konci června 2006, kdy už mělo MŽP od pěstitelů GM plodin k dispozici údaje o místě a rozsahu výsevu pro daný rok, po-

žádalo Greenpeace o tyto údaje podle zákona 123/98 Sb. o přístupu veřejnosti k informacím o životním prostředí. Za čtrnáct dní skutečně požadované informace z MŽP obdrželo a obratem je zveřejnilo na svých internetových stránkách. Greenpeace [2006] k tomu uvádí:

Zveřejněním seznamu Greenpeace supluje povinnost státu zveřejnit informace o místě pěstování GMO pro potřeby občanů na základě Evropské směrnice 2001/18/EC, čl. 31(3)(b) o půdním registru. Tato směrnice nebyla dodnes do naší legislativy plně implementována, a tak jsou tyto zásadní informace pro mnohé občany nedostupné. Greenpeace o získání údajů o místech pěstování GM kukuřice usilovalo i minulý rok, první konkrétní lokalitu však bylo schopno zveřejnit až na konci září.

Svůj původní návrh ve vztahu ke zveřejnění půdního registru se však v rámci svých možností snaží prosazovat i samo MŽP. V prováděcí vyhlášce k zákonu 78/2004 totiž nestanoví podmínky „zdůvodněného zájmu“ a podle analýzy legislativy, kterou pro Greenpeace provedl Ateliér pro životní prostředí, tak lze tvrdit, že zájem je prokázán samotným podáním žádosti. MŽP by tak nepřítomností definice ve vyhlášce vlastně vyjadřovalo svoji připravenost poskytnout informace o půdním registru všem zájemcům o ně. Vzhledem k nejasnosti právní interpretace však Ateliér životního prostředí Greenpeace doporučil, aby žádalo podle zákona o přístupu veřejnosti k informacím o životním prostředí, což představuje právně nejjednodušší řešení.⁵⁷

Vidíme tedy, že možnosti a limity českého a evropského práva a jejich vztah jsou předmětem jednání, které daleko přesahuje jejich projednávání a schvalování v parlamentu. Jejich praktická podoba a význam jsou ustavovány v závislosti na tom, jak se je kdo pokouší užívat jako zdroje svého jednání, nebo je naopak napadá jako nedostatečně implementující normu vyšší právní závaznosti či jako nelegitimní. Tomu, jak se ve Francii spory o legitimitu práva stávají předmětem dokonce soudních řízení, se budu podrobně věnovat v šesté kapitole. V následujících dvou kapitolách se ale nejprve zaměřím na další klíčové oblasti vyjednávání o podobě GMO, kterou je výzkum, expertiza a status odborného vědění.

57/ Magdalena Klimovičová, e-mailová komunikace, 26. 3. 2007.

4. STRATEGIE VĚDĚNÍ

V březnu 2007 zveřejnila CRIIGEN – „Komise pro výzkum a nezávislé informace v oblasti genetického inženýrství“, francouzská nestátní nezisková organizace, jejíž vědeckou radu tvoří 15 převážně akademických výzkumníků z různých oborů – svoje posouzení studie společnosti Monsanto, na základě které byla v EU v roce 2005 schválena GM kukuřice MON 863 pro dovoz, zpracování na krmivo a potravinářské využití. Původní studie se zakládala na devadesátidenním testování MON 863 na krysách (které Monsanto zadalo externí laboratoři) a statistickém vyhodnocení zjištěných rozdílů (které Monsanto provádělo samo). CRIIGEN zpracovala nové statistické vyhodnocení primárních dat a došla k závěru, že při původním vyhodnocení nebyl použit vhodný typ statistik a některé významné rozdíly mezi krysami krmenými GM kukuřicí a kontrolními vzorky (především rozdíly ve váze a dalšími proměnnými, jež mohou poukazovat na poškození vnitřních orgánů zvířat) byly neoprávněně vyhodnoceny jako biologicky nerelevantní a dále nebyly prozkoumány. CRIIGEN své výsledky zveřejnila v recenzovaném časopise *Archives of Environmental Contamination and Toxicology* [Séralini et al. 2007] a vydala tiskovou zprávu pro veřejnost [CRIIGEN 2007a].

Žádost o povolení kukuřice MON 863 pro zpracování na krmivo a potravinářské využití podalo Monsanto v roce 2002 v Německu. Německé úřady žádost pozitivně posoudily a předaly Evropské komisi, která ji zanesla dalším členským státům. V září 2004 však samo Německo podalo kritické zhodnocení inkriminované toxikologické studie a také odborníci z některých dalších členských států nepovažovali studii za dostatečně prokazující bezpečnost MON 863. Evropský úřad pro bezpečnost potravin (EFSA) však v říjnu 2004 potvrdil svoje předchozí stanovisko, za což byl silně kritizován ze strany nevládních organizací, např. FoEE [2004a: 13–14]. Rada ministrů povolení pro kukuřici neschválila. V lednu 2006 vydala Evropská komise povolení pro potravinářské zpracování MON 863 na základě svého vlastního rozhodnutí. Německé Greenpeace zatím žádalo zveřejnění veškeré dokumentace k této studii. Německá vláda v roce 2005 rozhodla o vydání této dokumentace, Monsanto se proti tomu odvolalo k soudu, který ale rozhodl ve prospěch zveřejnění, a Monsanto muselo více než tisícistránkovou studii obsahující všechna primární data vydat. Německé Greenpeace ji zveřejnilo na internetu a jejich nové vyhodnocení zadalo CRIIGEN.

V reakci na zveřejnění studie CRIIGEN požádala Evropská komise svoji agenturu EFSA o nové stanovisko k existujícím studiím a jejich důsledkům pro posouzení bezpečnosti MON 863. EFSA bezpečnost MON 863 znovu potvrdil [EFSA 2007b]. Jeho šestadvacetistránková zpráva EFSA review of statistical analyses conducted for the assessment of the MON 863 90-day rat feeding study [EFSA 2007a] rozebírá poměrně detailně rozdíly ve statistických postupech, a i když se nakonec jednoznačně staví za bezpečnost MON 863, ukazuje tak, nakolik jsou regulatorní stanoviska závislá na použitých statistických metodách a jejich vyhodnocení. Například EFSA zakládá své stanovisko o nerelevanci studie Séraliniho et al. [2007] pro posouzení bezpečnosti MON 863 z velké části na tom, že lze očekávat větší náhodný počet rozdílů mezi srovnávanými proměnnými, než s kolika tato studie (stejně jako původní studie Monsanto) počítá. Z formulace však vyplývá, že přesný počet rozdílů, který by již znamenal statistickou relevanci, nelze pro konkrétní experiment určit [EFSA 2007a: 18]. Autoři zprávy se také v závěru znovu velmi opatrně vyjadřují v tom smyslu, že statistická analýza sama o sobě nemůže ukázat škodlivé působení, k tomu je třeba biologická interpretace pozorovaných rozdílů. Tento závěr je velmi blízký stanovisku Séraliniho a jeho kolegů [CRIIGEN 2007a]. Zatímco však tito autoři volají po dalším výzkumu, který by rozšířil data pro biologickou in-

terpretaci rozdílů, podle EFSA jsou tyto rozdíly statisticky nevýznamné, další výzkum v tomto případě není třeba a pozorované rozdíly považuje také za biologicky nerelevantní.

CRIIGEN na zprávu EFSA reagoval odpovědí, ve které trvá na nedostatku průhlednosti ve schvalovacích procesech (nedostupnost primárních dat), nedostatečnosti toxikologického testování, které se provádí pouze na krysách, nikoli na jiných druzích savců, a trvá pouze 90 dní (ačkoli testování v případě pesticidů se provádí alespoň na třech druzích savců a trvá dva roky) a na tom, že neexistuje-li, jak potvrdila i EFSA, stoprocentní pravděpodobnost, že všechny nalezené rozdíly jsou náhodné, je třeba uskutečnit další testování. V závěru „vyzývají vědeckou komunitu, vládní orgány a veřejnost, aby zpochybnili v tomto případě uplatněnou vědeckou metodologii EFSA.“ [CRIIGEN 2007c]

Ať už bude další vývoj problematiky MON 863 jakýkoli, studie CRIIGEN je průlomová v tom směru, že představuje první přezkoumání primárních dat ze strany nevládního sektoru angažovaného ve sporu o GMO; tedy první kontraexpertizu, která se nesoustředí pouze na procedurální stránku hodnocení a schvalování GMO regulačními orgány, ale která nabízí analýzu alternativní. Jak CRIIGEN naznačuje svými dalšími kroky, tímto směrem se bude snažit postupovat i v případě dalších GMO.¹ I když je studie CRIIGEN v tomto směru doposud jedinečná, případ kukuřice MON 863 na druhou stranu dobře ukazuje základní trendy, otázky a problémy ve výzkumu, vývoji a schvalování GMO z hlediska role odborného vědění a vztahu vědy a společnosti. 1. V oblasti odborného hodnocení GMO neexistuje jasný a stabilní odborný konsenzus. 2. Velký vliv na možnosti posouzení GMO má skutečnost, že jde o výsledky výzkumu a vývoje biotechnologických společností, které nemají zájem mnohé údaje zveřejňovat, a činí tak, jen pokud k tomu jsou přímo nuceny.² 3. Odborné posouzení se odehrává na základě dat a jejich vyhodnocení poskytnutých žadatelem, nikoli provedených samotnými státními úřady či veřejnými laboratořemi. 4. Je tu zřetelná snaha neziskových organizací vytvářet kontraexpertizu a zpochybňovat tak bezpečnost GMO nejen negativními poukazy na údajné nedostatečnosti v posouzení regulačními úřady, ale také jejich kontraexpertním posouzením podle standardních pravidel vědecké práce (recenzní řízení). 5. Otevírá se tu otázka nezávislosti posouzení, které je vždy již propojeno s některou stranou angažovanou, ať už pro, nebo proti, ve sporu o GMO.

Tato charakteristika není výlučná pro vědu v oblasti GMO a biotechnologií, ale týká se její obecnější proměny – ke které však patří i to, že se molekulární biologie a biotechnologický výzkum stávají jedním z jejích nejvýznamnějších a nejlépe financovaných odvětví a v mnoha ohledech tedy i obecnějším „modelem“. Klíčovou osou této proměny je vztah vědy a společnosti. Zatímco moderní věda měla být vůči společnosti uzavřenou sférou, která se vymyká ve společnosti obvyklým sociálním mechanismům a kde platí svébytná pravidla, jež jí dovolují vytvářet objektivní vědění, věda je dnes stále zřetelněji provázána na mnoha místech a v mnoha svých rysech se společností – čili s ostatními sociálními aktéry, procesy a hodnotami, které se netýkají jen vnější podoby vědy, ale přímo procesů vytváření vědění. V této proměně jde přitom zároveň o to, jak se výzkum dělá (kdo jsou jeho klíčoví aktéři, k čemu směřuje, na jakých místech se uskutečňuje) i jaké reprezentace výzku-

- 1/ V červnu 2007 zveřejnila stanovisko k dalšímu GMO v oběhu, kukuřici NK 603, s tím, že se snaží získat financování k uskutečnění vlastních toxikologických experimentů [CRIIGEN 2007b: 67]. V květnu 2007 zveřejnilo také Greenpeace výsledky svého původního výzkumu vytváření Bt toxinu kukuřicí MON 810 povolené k pěstování v EU. Analýza je založena na 691 vzorcích z 12 polí ve Španělsku a Německu odebraných v průběhu pěstební sezony 2006 [Lorch, Then 2007].
- 2/ Biotechnologické společnosti si chrání nejen primární data, ale také výzkumný materiál. Vzhledem k tomu, že lze GM osivo legálně koupit pouze v rámci licenčních podmínek pro komerční pěstování, možnost získat vzorky pro experimenty nezávislé na biotechnologických společnostech je omezená. Firmy nemají v Evropě povinnost poskytovat vzorky osiv ani jako součást schvalovacího řízení.

mu ve společnosti převládají (s jakou představou výzkumu pracují média, vědní politika, ale třeba také filozofie vědy).

Různí autoři v oblasti vědních studií se liší v tom, na který z těchto prvků proměny kladou důraz. Podle Bruno Latoura, který svůj přístup ke studiím vědy a jejího vztahu ke společnosti shrnul v knížkách *Věda v akci* [1987] a *Nikdy jsme nebyli moderní* [1993], je moderní věda založena na dvou na první pohled protikladných typech praktik. Jednání směřující k „čištění“ (purification) vědy ji má udržet jako výlučnou a nepolitickou sféru oddělenou od společnosti. K těmto praktikám patří zakládání speciálních výzkumných institucí, např. odborných časopisů, popularizace vědy, jež předpokládá nutnost překročit zásadní hranici mezi vědou a společností při její komunikaci na veřejnosti, ustavení expertizy jako protikladu k politice (a jako jejího údajného základu) nebo moderní filozofie vědy, která vědu traktuje jako do sebe uzavřenou sféru vymezenou zvláštními epistemologickými postupy. A k „čištění“ vědy patří také předpoklad, že vědění mezi společností a vědou proudí pouze a výlučně jedním směrem, od vědy ke společnosti, zatímco ze společnosti k vědě proudí peníze, popřípadě jiné zdroje podpory.

Stejně důležitým jako „čištění“ je však podle Latoura pro moderní vědu také „míšení“ (hybridisation). Tyto praktiky se uplatňují všude tam, kde se věda propojuje se sociálním a politickým: když vědci vyjednávají se svými mecenáši či sponzory o podpoře výzkumu a musí s nimi uzavírat kompromisy, když fungování vědeckých komunit (možnosti získat smlouvu nebo publikovat) ovlivňují institucionální geopolitiky či osobní sympatie a antipatie výzkumníků, když je práce vědců propojena s jejich pohledem na svět a hodnotami. Věda tedy podle Latoura vždy byla silně a podstatně propojena se společností (proto jsme „nikdy nebyli moderní“) – jen to nebylo vidět tolik jako dnes. Zatímco „čistota“ vědy byla oficiální doktrínou, „míšení“ se raději nezveřejňovalo. Proměna, kterou podle Latoura nyní zažíváme, se týká nemožnosti „míšení“ dále utajovat.

Kolektiv autorů vedený Michaellem Gibbonsem a Helgou Nowotny [Gibbons et al. 1994; Nowotny, Scott, Gibbons 2001], kteří svým dílem ovlivnili nejen vědní studia, ale i evropskou vědní politiku,³ se soustředí spíše na to, jak se posiluje a mění samotné propojení či míšení vědy se společností. Tuto změnu zachycují pojmy „modus 1“ a „modus 2“. Modus 1 charakterizuje především epistemická autonomie vědy, disciplinarita, ideál sjednoceného vědění a mechanismy kontroly fungující uvnitř vědecké komunity. Společnosti jako uživateli vědeckých poznatků je připisována epistemická pasivita a zároveň odpovědnost za využití politicky a eticky neutrálního vědění. Modus 2 charakterizuje vytváření znalosti v kontextu aplikace a řešení konkrétních problémů a důraz na ekonomické aspekty výzkumu a konkurenceschopnost, což jsou změny, které ve svém důsledku významně ovlivňují procesy vytváření, oběhu a užívání znalosti. Zároveň hrají v tomto modu významnou roli různorodé spolupráce (např. v podobě transdisciplinarity) a intenzivnější vztah mezi vědou a společností, který vymezuje širší pole vykazatelnosti než samotná vědecká komunita [Gibbons et al. 1994: 3–8]. Posun od modu 1 k modu 2, který podle těchto autorů probíhá od konce 80. let, však není jednoduchým nahrazením jednoho druhým, ale spíše posunem v důrazu, neboť modus 2 byl vždy nějak ve vědě přítomný, stejně jako je dnes v některých svých polohách přítomný modus 1 [tamtéž: 9].

Na tom, že moderní „čistá“ věda se mění a musí změnit, se shodují v podstatě všichni aktéři, kteří mají s vědou něco do činění (snad kromě některých vědců samých) – vědní politici, průmysl, občan-

3/ Např. Helga Nowotny byla v minulých letech předsedkyní EURAB (*European Research Advisory Board*) a v současnosti je členkou *European research council*.

ská společnost. Jejich představy o tom, jak by však měla vypadat alternativa, se velmi různí a propojování či míšení současné vědy a společnosti nemá žádnou jednoznačnou a celistvou podobu. Spíše zahrnuje mnoho paralelních, někdy výslovně protikladných a soupeřících představ a strategií. Zjednodušeně v nich ale můžeme vymezit dva soudržnější proudy. První nazývám ekonomizace vědy a druhý socializace vědy.⁴

Klíčová slova ve slovníku ekonomizace vědy jsou inovace, patent, spolupráce s průmyslem, ochrana duševního vlastnictví, spin off firmy, výkon, ekonomický užitek. Reprezentantem společnosti ve vztahu k vědě je především průmysl a ekonomika – ty tvoří sféru, s níž se má věda především propojit a jejíž hodnoty a pravidla si má osvojit. Věda se má stát oprávněnou a vykazatelnou svým přínosem k ekonomickému růstu firem a národních ekonomik. Rozdíl mezi soukromými průmyslovými podniky a státem v přístupu k vědě se přitom podstatně zmenšuje – jak podniky, tak státy k ní přistupují primárně jako ke zdroji inovací. Nejvýše hodnocený výstup výzkumného úsilí představuje patent. Tento rámec je dnes určující jak pro evropskou, tak pro českou vědní politiku [Stöckelová 2005; Stöckelová, Linková 2006], které se přitom odvolávají především na potřebu „dohnat“ Spojené státy.⁵

Podle Krimskeho [2006: 22] lze poslední vývoj amerických univerzit charakterizovat následujícími procesy: zvýšení důrazu na duševní vlastnictví; silnější vazby mezi akademií a soukromým sektorem včetně výzkumných spoluprací; zvýšení důrazu na výzkum oproti výuce, nižší zájem o ochranu tradičních akademických hodnot, jakými jsou volná a otevřená směna myšlenek a sdílení biologického materiálu jako buněčné linie; zvýšení důrazu na nové zdroje příjmů bez ohledu na jejich původ; institucionální účast v podnikatelských projektech. To se podle Krimskeho projevuje například v tom, že zatímco v roce 1965 bylo univerzitám uděleno 96 patentů, v roce 2000 jich bylo 3200; zatímco v roce 1966 tvořilo financování z průmyslu 2,5 % univerzitního výzkumu, v roce 2000 to bylo již 7,5 %, přičemž na některých univerzitách může jít až o polovinu rozpočtu. V oblasti zemědělských biotechnologií například Welsh a Glenna [2006] studovali to, jak se mezi lety 1993 a 2002 ve Spojených státech proměnilo zaměření univerzitního výzkumu. Na základě databáze povinně hlášených experimentů s GMO sledovali, jak se přibližují předměty výzkumu v soukromých firmách a na univerzitách z hlediska zaměření na většinové nebo menšinové GM plodiny a na většinové nebo menšinové cílové vlastnosti GMO. Došli k tomu, že se výzkumné zaměření univerzit od roku 1999 začalo prudce přizpůsobovat výzkumnému profilu komerčních společností, především prostřednictvím orientace na většinové cílové vlastnosti GMO (tolerance k herbicidu, odolnost vůči hmyzu, změna kvality výrobku výhodná pro zpracovatelské firmy).

Snahy o socializaci vědy rozumějí propojení vědy a společnosti poněkud jinak a v mnoha případech stojí v přímém protikladu k ekonomizaci vědy. Partnerem výzkumných institucí ze strany společnosti má být v tomto případě spíše občanská společnost (NNO, patientská sdružení, angažované veřejnosti). Předmětem jednání mezi specializovaným výzkumem a dalšími společenskými akté-

4/ Pojem socializace vědy, který zde zavádím, je v mnoha ohledech velmi blízko pojmu demokratizace vědy (či vědění), který se objevuje v odborné literatuře [např. Nowotny 2003] i některých evropských dokumentech [např. Liberatore 2001]. Termín socializace volím proto, abych se vyhnula představě, že zapojení občanské společnosti do rozhodovacího procesu automaticky znamená zvýšení jeho demokratičnosti. Detailně se této otázce věnuji v následující kapitole.

5/ Ekonomizace vědy a výzkumu patří k širšímu proudu ekonomizace v podstatě veškerých sfér současných západních společností (sociální péče, školství atd.) představující klíčovou součást modernizačního projektu [Keller 2007: 94–102]. Tuto kapitolu lze proto číst i jako studii koexistence dvou na první pohled protichůdných moderních či modernizačních imperativů: na jedné straně univerzalistického nároku na nezávislé a nepodmíněné vědění a na straně druhé nároku na ekonomickou ziskovost v oblasti vědy a výzkumu.

ry by se přitom měly stát jak obecné cíle a hodnotové zdůvodnění výzkumu (ekonomický růst, udržitelnost, solidarita, různorodost životních stylů...) a konkrétní technologické projekty, tak i přímo procesy vytváření znalosti a technologií. Znalostní společnost v tomto pojetí není charakterizována jen schopností co největšího počtu občanů využívat vědění a technologií vytvářených ve specializovaných institucích, ale využívat je tvořivě a kriticky, a také přispívat k jejich samotnému vytváření a přetváření [např. Felt 2006: 63–72].

Takové úsilí nabývá řady podob a je podněcováno různými aktéry. Od 60. let minulého století vznikají NNO, environmentální organizace či pacientská sdružení zaměřující se na užívání vědění a technologií ve společnosti, tzn. tiers sector scientifique [Fondation Sciences Citoyennes 2004], v posledních letech začínají fungovat schémata financování pro výzkumnou spolupráci univerzit s neziskovým sektorem,⁶ mnohé evropské vlády od konce 80. let zahrnují do svých rozhodovacích procesů různé formy konzultace s veřejností a procedury účasti veřejnosti. Rámec socializace vědy je tedy také součástí vědních politik, i když v nich figuruje jako slabší spoluhráč či protihráč ekonomizace vědy.

Ve všech těchto podobách se socializace vědy projevuje i v případech GMO. Existuje řada NNO, které se věnují kritickému přezkoumání podmínek vytváření oficiální expertizy – např. kritická analýza práce EFSA zpracovaná FoEE [2004a]; vytváření kontraexpertizy – např. výše zmíněná studie CRII-GEN nebo aktivity Institute of science in society; rozšiřování toho, co lze pojímat jako legitimní vědění – Institute of science in society se ve svých kritikách odvolává např. i na negativní zkušenosti pěstitelů GM plodin a obyvatel území v blízkosti těchto polí [Ho, Cummins, Saunders 2007]; otevírání diskuse nad širšími souvislostmi vědeckého zkoumání a politických vizí uspořádání společnosti, kterým se především věnují organizace Fondation Sciences Citoyennes a Institute of science in society. Většina těchto aktivit přitom přemostuje a propojuje neziskový sektor či šíří občanskou společnost a akademické instituce (ať už se jedná o výzkumníky v oblasti přírodních, nebo sociálních věd). Ve většině evropských států je také při rozhodování o GMO institucionalizovaná určitá podoba účasti veřejnosti (jejími podobami a důsledky se budu podrobně zabývat v následující kapitole).

Ekonomizace a socializace vědy a vědění jdou v mnoha ohledech proti sobě. Zatímco ekonomizace směřuje k regulaci toku vědění a zajišťování výlučnosti jeho užívání prostřednictvím patentů a licenčních smlouv nebo copyrightů a neformálně také celkovou atmosférou konkurence ve vědě a výzkumu, která se promítá do každodenní práce výzkumníků,⁷ socializace naopak směřuje k ta-

6/ Kanadská Rada pro výzkum v sociálních a humanitních vědách například financuje od roku 1999 výzkumný program pro spolupráci badatelů ze specializovaných institucí a neziskových organizací (http://www.sshrc.ca/web/apply/program_descriptions/cura_f.asp [cit. 9. 10. 2007]). V rámci původně nizozemské iniciativy tzv. *Scienceshops* provádějí univerzity, popřípadě jiné výzkumné instituce, výzkum na základě podnětu ze strany občanské společnosti a ve spolupráci s ní (<http://www.scienceshops.org> [cit. 9. 10. 2007]). *Greenpeace International* provozuje vlastní laboratoř, ve které zaměstnává univerzitně vzdělané výzkumníky publikující v odborných časopisech (<http://www.greenpeace.to> [cit. 9. 10. 2007]). *European Science Social Forum* vyzvalo Evropskou komisi, aby v Sedmém rámcovém programu jako protiváhu k existujícím *European Technology Platforms* ustavila *European Social Innovation Platform*, které by se účastnili zástupci občanské společnosti (nevládní organizace, odbory), výzkumné instituce a evropské regulační orgány a v jejímž rámci by se diskutovala vědní politika a podporovaly by se vznikající participativní a sociálně inovativní projekty (viz *Amendments to the FP7 proposal, part 1*. http://www.essfnetwork.org/documents/ESSF_amendments_for_introd_FP7_sept05.pdf [cit. 9. 10. 2007]).

7/ Jak se vyjádřila ve výzkumném rozhovoru o změnách ve výzkumných praktikách jedna špičková česká biologka, dnešní prostředí konkurence vede k tomu, že „volná výměna informací dávno neexistuje. Nic takového není. Ostatním kolegům ve vědě se volně poskytuje jen to, co je již publikované nebo patentované. Úplně nově a žádoucí věci se volně diskutují pouze s nejbližšími spolupracovníky. Je to dáno tím, že věda je podmíněna financováním, a ti, kteří ji financují, ať je to stát nebo soukromé podniky, za to chtějí exkluzivní výsledky.“ [Stöckelová, Linková 2006: 24]

kovému sdílení a toku informací, které by zahrnovalo, nikoli vylučovalo další aktéry [např. Transatlantic Consumer Dialogue 2006]. Zatímco rámec ekonomizace pracuje s předem známou představou veřejného dobra, kterým má být ekonomický růst, v rámci socializace má být samotná tato představa učiněna předmětem veřejné debaty a společného rozvažování a obhajují se i další důležité hodnoty (jako rovnost, solidarita, udržitelnost), které by se měly vzít v úvahu. Tyto dva přístupy k vědě a výzkumu na sebe tedy narážejí a implicitně či explicitně se přou a přetahují o to, co má a může být alternativou moderního přístupu k vědě jako specifické a vůči zbytku společnosti uzavřené oblasti lidského konání.

V následujících oddílech se budu podrobněji věnovat některým rozměrům vědy a výzkumu v oblasti GMO a tomu, jak se ve sporu o GMO ukazuje a utváří současná věda. V prvním oddílu se soustředím na debaty a spory o polní pokusy s GMO ve Francii a Velké Británii; ve druhém pak na současnou podobu posuzování bezpečnosti GMO v rámci schvalovacích procedur a jeho kritice. V posledním, třetím oddílu se blíže soustředím na výzkum a expertizu GMO v České republice a na postavení, které má odborné vědění ve zdejších podmínkách. Ve všech případech sleduji procesy ekonomizace i socializace vědění a zároveň i to, jak se aktéři sporu odvolávají k modernímu ideálu – k nezávislému či nepodmíněnému vědění, které má vytvářet epistemologickou záruku jejich pozic. Ve všech případech přitom vlastně sleduji procesy, v nichž angažovaní aktéři sami provozují sociologii vědy – v nichž nabízejí své interpretace a alternativy organizace vědy a vytváření vědní ve společnosti.

4.1. Polní pokusy: ekonomizace a socializace vědění

Na světě ročně probíhají stovky polních pokusů s GM plodinami.⁸ V Evropě jsou pro ně stanovená zvláštní pravidla, z hlediska bezpečnosti přísnější než pro polní pokusy s konvenčními plodinami. Pokusy s GMO v Evropě přesto neprobíhají hladce. V některých státech čelí značnému odporu veřejnosti, který v mnoha případech končí fyzickým zničením pokusného pole. Ačkoli polní pokusy představují jen jednu z mnoha částí výzkumu GMO, poutají na sebe velkou pozornost vzhledem k tomu, že se při nich GMO dostávají vně zdí uzavřených laboratoří.

Ve Francii probíhají od konce 90. let minulého století stovky (později už jen desítky) polních pokusů ročně – a od roku 2003 také desítky akcí zaměřených na jejich ničení [viz Bonneuil, Joly, Marris 2008: 220]. Za zničení experimentu státního výzkumného ústavu CIRAD byl v roce 2003 na deset měsíců odsouzen jeden z hlavních protagonistů těchto akcí José Bové, tehdy vedoucí odborového sdružení malých a středních zemědělců Confédération paysanne. Podívejme se blíže na jednu z reakcí, kterou tento rozsudek vyvolal. Několik výzkumníků z ústavu agronomického výzkumu v Montpellier napsalo prezidentu Chiracovi otevřený dopis, v němž požadovali prezidentskou milost pro Bového a otevření široké společenské debaty o směřování, praxi a užití biotechnologického výzkumu ve Francii. Dopis, nazvaný „Otevřme výzkum směrem ke společnosti!“, měl formu petice, kterou do konce října podepsalo více než 800 výzkumníků a univerzitních učitelů.⁹ Hlavní body obecnější části, jež se zabývá politikou výzkumu, lze shrnout do následujících tří bodů.

1. Ničení pokusných polí, za něž byl odpovědný José Bové, upozorňuje vědeckou komunitu na závažnost problému GMO (na neznámá rizika, společenské dopady a souvislosti) a mělo by být pova-

8/ Tento oddíl vychází z mého článku v časopise Vesmír [Stöckelová 2004b].

9/ *Ouvrons la recherche à la société!* Dostupné z: http://ouvronslarecherche.free.fr/Accueil_cadres.html [cit. 8. 7. 2007].

žováno za uplatnění principu předběžné opatrnosti, protože důsledky v podobě genetického znečištění okolního prostředí spojené s polními pokusy mohou být nevratné. 2. Technologie genetické modifikace je spojena s určitou politickou a ekonomickou vizí světa, zejména s určitou vizí globalizace, se zásadními důsledky pro krajinu, venkov a zemědělskou praxi. Kladení otázek v souvislosti s tímto vývojem je oprávněné a Bové je pro mnoho lidí ztělesněním takových otázek. 3. Případ GMO podle signatářů dopisu poukazuje na mnohem obecnější potřebu vstupu výzkumu financovaného z veřejných prostředků do dialogu s občanskou společností. „Občanská společnost se musí stát angažovanou stranou v procesech rozhodování o cílech a užití výsledků výzkumu – a to zvláště v případech, kdy je výzkum spojen s nejistými dopady a riziky v oblasti životního prostředí a lidského zdraví.“

Otevřený dopis nevolá po ustavení závislosti dnes autonomního výzkumu na společnosti, protože na politických a ekonomických vizích světa výzkum nikdy nezávislý nebyl. Z podstatné části je financován průmyslovými penězi a ospravedlňován vizí určitého technologického pokroku. Výzva nepožaduje, aby teď byla nastolena nezávislost výzkumu. Iniciativa směřuje k reformě způsobu, jakým je dnes výzkum se společností propojen. Cíle a užití výzkumu nemají být nadále určovány v úzkém okruhu průmyslu a politických elit, debata o nich musí vstoupit do veřejného prostoru.¹⁰

Podobnou argumentaci najdeme i ve zprávě z veřejné debaty o GMO (a speciálně o polních pokusech) z roku 2002 [Babusiaux, Le Déaut, Sicard, Testard 2002]. Debaty se zúčastnili odborníci, zástupci různých stran a zájmů (výzkumníci, lidé z průmyslu, zemědělci, aktivisté) a 120 občanů. Zpráva končí seznamem doporučení, která jsou založena na třech požadavcích. Požadavek předběžné opatrnosti souvisí s genetickým znečištěním okolního prostředí, zejména se stanovováním bezpečného odstupu od polí s konvenčními odrůdami nebo s povinnými monitorovacími programy během pokusu a po jeho skončení. Požadavek úspornosti vychází z toho, že by se žádný výzkum, který lze provést v uzavřené laboratoři, neměl přesouvat do otevřeného prostředí pokusného pole. Z našeho pohledu nejzajímavější požadavek průhlednosti vychází z náhledu, že otázka polních pokusů má politický charakter. Pole totiž není jednoduchým rozšířením laboratoře. Je to sociální prostor – a výzkum bývá často pocítován jako nelegitimní vniknutí do tohoto prostoru.

Přírodní či zemědělský prostor je vlastně vždy prostor veřejný, a tedy sociální. Používání tohoto prostoru jako živé laboratoře pro soukromé účely představuje konfrontaci, která téměř nutně vyvolává protesty, nepokoje a nepochopení. Laboratoř je chráněné prostředí, jež nepřináší rizika pro obyvatelstvo ani důsledky pro jiné ekonomické aktivity. Výraz 'polní pokus' naopak popisuje situaci na půl cesty mezi experimentem a sociálním prostorem a vzhledem ke znečištění, které způsobuje, se jednoznačně umísťuje do sociálního prostoru. [tamtéž: 16]

Tento politický rozměr polních experimentů se podle závěrů zprávy musí promítnout do pravidel jejich schvalování. Například by měl být dán hlas starostovi v lokalitě, kde je pokusné pole umístěno, a vymezena starostova kompetence. Nad rámec zastupitelské politiky by se pak měly veřejné debaty a další podoby participativní demokracie stát oprávněnou cestou k dosažení sociální přijatelnosti a náležitosti výzkumu.

10/ Podobnou formulaci nalezneme v tiskové zprávě britského *Institute of science in society*. „Když mluvíme o demokratizaci vědy, nemáme tím na mysli to, že by vědě vnější vlivy měly mít možnost ovlivňovat výzkumné priority. To se již děje. Otázkou je, kdo tyto priority ovlivňuje. Měl by to být jen byznys, průmysl a velké nadace, nebo v tom můžeme mít slovo i my, obyčejní občané?“ [Saunders 2005]

Veřejná obhajoba polních pokusů a výzkumu, který se na ně váže, se objevila během léta 2003, kdy bylo ve Francii zničeno 27 pokusných polí, tj. asi polovina zahájených pokusů. Na sérii útoků reagovala petice „Obhajme výzkum“, kterou během léta podepsalo více než dva tisíce výzkumníků a univerzitních učitelů.¹¹ Petice zahrnovala tyto argumenty: polní pokusy jsou nutné pro zhodnocení mnoha let laboratorního výzkumu; pokud Francie nebude investovat do výzkumu GMO, ztratí svou vědeckou a ekonomickou konkurenceschopnost; pokusy jsou bezpečné a schválené podle současných regulačních podmínek; výzkum má za úkol zajistit svobodnou volbu pro spotřebitele, tedy i možnost zemědělství založeného na GM plodinách.

Petice hájí pojetí, ve kterém výzkum stojí mimo společnost i politiku a řídí se zejména logikou vlastního vnitřního vývoje. Své postupy či orientace je schopen sám usměrňovat. Před veřejnost předstupuje teprve se svými výsledky a to, co jim předcházelo, jako by se veřejnosti netýkalo. Veřejnost pak pojmá jako individuální konzumenty, nikoli jako občany s určitými politickými vizemi týkajícími se směřování společnosti jako celku. I tato petice samozřejmě uznává, že se společností je třeba komunikovat, ovšem formou „vysvětlování“, nikoli formou debaty a připuštěním možnosti, že by společnost mohla rozhodování ovlivnit. V žádném případě nejsou její autoři připraveni poslouchat „destruktivní“ hlasy ničitelů polí.

Posuňme se nyní k druhému případu, do Velké Británie. V roce 1999 oznámila britská vláda úmysl uspořádat Farm Scale Evaluations (FSE), sérii důkladných polních pokusů se třemi GM plodinami, které byly po uvolnění evropského moratoria nejjasnějšími kandidáty na komercializaci. Ještě v roce 1999 začala pilotní fáze a v letech 2000–2003 probíhaly „naostro“ pokusy se čtyřmi plodinami, konkrétně s kukuřicí, zimní a jarní řepkou olejkou a cukrovou třtinou. Měly otestovat hypotézu, že na úrovni farmy neexistuje významný rozdíl mezi biodiverzitou v případě pěstování GM plodiny odolné k herbicidu a srovnatelné konvenční plodiny.¹² Byl sledován dopad na populace nejrozličnějšího hmyzu a rostlin rozšířených v zemědělské krajině. Jejich prosperita má přímý vliv na ptáčí populace, jejichž hojnost je v Británii obecně vnímána jako ukazatel kvality životního prostředí.

Labouristická vláda Tonyho Blaira byla v té době považována za jednoznačného zastávce biotechnologií v Evropě a odpůrci GMO chápali pokusy jako nástroj, jímž se Blair snaží podpořit své budoucí pozitivní rozhodnutí o komercializaci, a ještě před začátkem pokusů proti nim rozvinuli kampaň. Velmi aktivní byli především Friends of the Earth UK (FoE UK), kteří se nepustili do fyzického ničení polí, které však v Británii také probíhalo, ale spíše do diskursivního rozkládání a popírání oprávněnosti experimentů. Během tří let polních pokusů vyvinuli FoE UK především následující aktivity.¹³

FoE UK vydali analýzu, nejprve na počátku pokusů, poté revidovanou verzi před jejich plánovaným ukončením, v níž diskutují několik kritických bodů experimentu, např. geografickou reprezentativnost pokusů, eventuální zkeslení vzniklé vyloučením některých živočichů ze sledování, nedostatek dat o výchozí situaci nebo neschopnost pokusů zachytit dlouhodobé důsledky. FoE UK dále sledovali procedurální správnost postupu vlády a hned v roce 1999 žalovali vládu za nezákonné rozšíření pokusů i na jarní odrůdy řepky. Tento soud vyhráli a pole s jarní řepkou musela být v daném roce zničena. FoE UK také u britských výzkumných institucí objednali studii znečištění okolního prostředí pylem z GM plodin a publikovali zjištění, že se pyl pohybuje v podstatně větších vzdálenostech,

11/ *Défondons la recherche!* Dostupné z: <http://defendonslarecherche.free.fr> [cit. 8. 7. 2007].

12/ Pro bližší informace viz internetovou stránku britského Ministerstva pro životní prostředí <http://www.defra.gov.uk/environment/gm/fse/index.htm> [cit. 8. 7. 2007].

13/ Vycházím zejména z tiskových zpráv organizace na http://www.foe.co.uk/campaigns/real_food [cit. 8. 7. 2007].

než udávají oficiální expertizy a než se považuje za „bezpečnou vzdálenost“ pokusu od konvenčních polí. A FoE UK také mobilizovali zemědělce, aby se pokusů nezúčastňovali, a připravili systematickou informaci o možnostech místní opozice vůči pokusům. V tiskových zprávách určených široké veřejnosti prezentovali FoE UK vládní experiment FSE jako vědecky nesolidní a (vzhledem k nevratnému znečištění prostředí GM pylem) spojený s jistými environmentálními riziky a de facto jako nástroj pokoutní komercializace GM plodin.

Polní pokusy, jejichž výsledky byly zveřejněny v říjnu 2003, dopadly překvapivě. Hypotéza, že není rozdíl v dopadech na zemědělskou biodiverzitu mezi režimem pěstování GM a konvenčních plodin, byla vyvrácena – v případě cukrové třtiny a jarní řepky vyznělo srovnání ve prospěch konvenčně pěstovaných rostlin, u kukuřice se naopak ukázalo, že jsou k životnímu prostředí šetrnější GM plodiny.¹⁴ Jak na tyto výsledky reagovaly zainteresované strany? Den po zveřejnění výsledků se v listu Guardian objevil článek s podtitulem „All sides draw comfort from report“ [Vidal 2004]. Všichni zúčastnění, kromě vlády, jejíž prohlášení se očekávalo až v horizontu několika týdnů, byli s výsledky spokojeni.

FoE UK a další environmentální organizace výsledky přivítaly jako důkaz toho, o čem již dávno přesvědčovali veřejnost: GM zemědělství má negativní důsledky a rizika pro životní prostředí. Případ kukuřice považují za diskreditování okolností, že herbicid atrazin, běžně používaný při pěstování konvenční kukuřice, a tedy i v průběhu pokusů, byl týden před vyhlášením výsledků s ohledem na svou škodlivost pro životní prostředí zakázán v EU a musí být stažen z trhu. Provedené srovnání GM a konvenční kukuřice tak nadále není relevantní. V přístupu těchto organizací k pokusům tedy nastal podstatný obrat. Dříve kritizované a z hlediska kvality i vypovídacích schopností zpochybňované pokusy se po zveřejnění výsledků staly jasným důkazem a použitelnou podporou jejich stanovisek. Agriculture Biotechnology Council, reprezentující v podstatě všechny velké biotechnologické koncerny, se vyjádřil v tom smyslu, že pokusy nebyly žádným soudním procesem s GM plodinami a ukázaly jen to, že genetická modifikace je nástroj, který může být použit různým způsobem, přičemž různé režimy pěstování povedou k různým výsledkům. Soil Association, asociace ekologických zemědělců pořádající kampaň proti GMO, prohlásila, že GM vede zemědělství směrem bezohledným k přírodě i konzumentům. Prezident National Farmers Union naopak prohlásil, že povolení ke komerčnímu pěstování těchto plodin musí být posuzováno případ od případu a je třeba studovat pěstební praktiky, které přinesou maximální užitek pro životní prostředí.

V článku jsou citováni také dva vědci: Sue Mayer, kritická vědkyně angažovaná v kampani GeneWatch, se vyjádřila v tom smyslu, že by výsledky neměly znamenat, že má být povolena GM kukuřice, protože byly srovnávány dva neudržitelné pěstební systémy. Zkušenost s komerčním pěstováním ze Spojených států navíc ukazuje, že tyto pokusy nereprezentují to, co by se dělo ve skutečnosti. Mark Tester z katedry botaniky University of Cambridge uvedl, že každé zobecnění týkající se GMO je nepřiměřené zjednodušení a výsledky pokusů přinesly klasický důkaz o složitosti reálných problémů.

Pozoruhodná je v této souvislosti také iniciativa skupiny 114 vědců, kteří na konci října publikovali otevřený dopis premiéru Blairovi. Obviňují ho z nedostatku podpory biotechnologického výzkumu, který vede k demoralizaci vědců a neschopnosti britské vědy přispívat k mezinárodnímu vývoji. Dopis začíná vyjádřením, že „FSE v podstatě netestovaly důsledky genetické modifikace rostlin,

14/ Blíže viz znovu internetovou stránku britského Ministerstva pro životní prostředí <http://www.defra.gov.uk/environment/gm/fse/index.htm> [cit. 8. 7. 2007].

ale různé typy kontroly plevelů a měly jen málo společného s genetickou modifikací, jejími procesy a potenciálem.“ [Scientists' letter to Blair on GM 2003] Takové prohlášení je však v rozporu s hlavním cílem, který konání pokusů a s ním spojené finanční i sociální investice podle britské vlády ospravedlňoval – tj. získání poznatků o pěstování vybraných GM plodin a jeho vlivu na zemědělskou biodiverzitu, které by založily kvalifikované rozhodnutí britské vlády o komercializaci těchto GM plodin.

Povahu současné vědy a jejího vztahu ke společnosti tak, jak se ukazuje (a prosazuje) ve sporech o polní pokusy ve Francii a Velké Británii, lze shrnout do následujících pěti bodů.

Předně je zřejmé, že je stále složitější vést jasnou hranici mezi základním a aplikovaným výzkumem. Základní vědění se často vytváří paralelně, na stejných místech a během stejných procesů a je financováno ze stejných zdrojů jako vývoj technologií. „Poukazujeme na to, že neexistuje žádná jasná hranice mezi akademickým a soukromým (corporate) výzkumem. Akademici mohou rychle vydělat na svém akademickém výzkumu a firmy dělají často akademické objevy, které se nevztahují k jejich hlavnímu komerčnímu zájmu,“ konstatuje například úvodník časopisu *Nature genetics* [„Good citizenship' or good business? 2004]. Tento vhléd je ostatně vepsán do samotného pojmenování „biotechnologického“ výzkumu.¹⁵ Každá technologická trajektorie, jakkoli v počátcích, nese moment potenciálního zásahu do světa i společnosti a také určité stvrzující se nevratnosti. Kritici a opoziční aktivisté si dnes velmi jasně uvědomují, že snažit se technologie změnit nebo zastavit v konečných fázích jejich vývoje je nerealistický postup – obrat pak může nastat až v důsledku jejich zásadního, veřejně rozpoznatého selhání. Spor o GMO je zajímavý tím, že se začal vést v situaci poměrně rané fáze vývoje na evropském kontinentu (v období polních pokusů) a velmi pokročilé fáze komerčně ustavené technologie v Severní Americe, do které již bylo investováno mnoho ekonomických i politických zdrojů a zájmů.

Spolu s tím, jak se problematizuje hranice mezi základním a aplikovaným výzkumem, se také ukazuje nejasnost hranice mezi vědeckým a sociálním. Část výzkumu, například polní pokusy, se děje v sociálním prostoru, který vědci musí sdílet s ostatními sociálními aktéry. Během výzkumu dochází ke změně stavu přírody a společnosti (jde např. o genetické znečištění či kolizi s ekonomickými zájmy ekologických zemědělců, které jsem probírala ve druhé kapitole). Celý proces uvolňování GM plodin do životního prostředí považují někteří odpůrci GMO za globální experiment, protože teprve po jejich uvolnění v tomto měřítku můžeme zjistit, co se skutečně v globálním měřítku stane. Rozmízení jasných hranic mezi základním a aplikovaným výzkumem a mezi sociálním prostorem, přírodou a laboratoří vede k požadavkům na to, aby se o cílech a postupech výzkumu vedla obecnější veřejná debata. Obhájcí moderní představy vědy a společnosti jako dvou nesourodých říší rádi pracují s modelem laické veřejnosti, která není kompetentní o složitých otázkách výzkumu rozumně uvažovat. Vědci se podle tohoto modelu mají pokoušet veřejnost vzdělávat, vysvětlovat jí pokroky vědy, a tím obnovit respekt veřejnosti vůči vědě. Současné environmentální spory však ukazují tři důležité polemické momenty: 1. o výzkumu se vede nejen odborná, ale i politická diskuse, ve které jsou běžní občané kvalifikováni stejně jako odborníci; 2. lidé s vyšší znalostí sporné problematiky (např. ti, kteří lépe obstáli ve vědomostních „kvizech“ při výzkumu veřejného mínění) nemají obvykle příznivější postoj, ale naopak postoj kritičtější [viz *Europeans, Science and Technology: Survey*

15/ Shorett, Rabinow a Billings [2003: 124] například uvádějí, že soukromé firmy financují asi 14 % akademického výzkumu v oblasti biotechnologií a že asi čtvrtina všech univerzitních výzkumníků v oblasti věd o životě (life science) má vztahy s průmyslem, přičemž v případě genetického výzkumu je to až 39 % výzkumníků.

findings 2002]; 3. environmentální, často silně profesionalizované organizace jsou schopny podporovat, osvojit si a vytvářet relevantní kritickou expertizu, s níž mohou vstupovat do odborné diskuse. V některých případech jsou to přímo sdružení kritických vědců.

Na případu polních pokusů se také jasně ukazuje, že se dnes věda rozvíjí v prostředí, kde přibývá aktérů, kteří mají prostředky, zájem a veřejnou podporu k rozkládání a zpochybňování jejích cílů, postupů a výsledků. Jde zejména o profesionalizovaná občanská sdružení disponující finančními, organizačními, sociálními a v neposlední řadě právními zdroji, které jim umožňují získávat informace, financovat kritickou expertizu, rozvíjet vlastní expertizu a ovlivňovat v tomto směru veřejné mínění. Spory a nesouhlasy, které dříve buď ani nenastaly, nebo se uzavřely za zdi laboratorů, se dnes odehrávají na stránkách deníků, na veřejných demonstracích, v rámci internetových kampaní nebo v soudních síních. Veřejný spor mezi odborníky, třeba v podobě, v níž se kolem pokusů s GMO rozvinul ve Francii, je dnes stále častější.

Tento proces má přitom podstatné důsledky pro soudržnost vědeckých oborů a komunit. Zajímavý je z tohoto hlediska případ britského vědce Arpada Pusztai, který na konci 90. let realizoval pokusy, jež měly ověřit bezpečnost GM brambor. Výsledky těchto pokusů poukazující k poškození některých vnitřních orgánů testovaných zvířat však zveřejnil v televizi dříve, než prošly standardním recenzním řízením. S odkazem na tento postup byl z ústavu propuštěn, byl mu zamezen přístup k původním datům a zvláště ustavený panel britské Royal Society celý jeho výzkum odsoudil. Časopis *The Lancet* naopak kritizoval postup Royal Society a publikoval článek založený na tomto sporném výzkumu [Ewen, Pusztai 1999].¹⁶ Místo toho, aby s hanbou zmizel z veřejného i odborného prostoru, získal Pusztai podporu řady vědeckých kolegů. Jezdí po světě, přednáší o rizicích GM potravin, vystupuje jako kritický expert environmentálních organizací, v roce 2004 přezkoumával studii MON 863, která tvořila podklad žádosti o její schválení v EU, pro německé ministerstvo životního prostředí. Podle odpůrců GMO ukázal jeho případ charakter současného sebereprodukcujícího se systému odborného vědění, který nepřipustí některé zásadně kritické a politicky nežádoucí pozice. Procedury jako recenzní řízení, jež dříve požívaly nenapadnutelný status záruky objektivního posuzování a vědění, se zpochybňují a politizují a ztrácejí tak sílu definitivně vyloučit a znemožnit toho, kdo před nimi neobstojí. Sevřený krunýř vědecké komunity se alespoň v některých politicky exponovaných oblastech rozvolňuje.

Na případu sporů o polní pokusy se dále ukazuje, že v situaci veřejného a odborného konfliktu nemá dnes expertiza sílu jednoznačně spory rozhodnout a uzavřít. Žádný výsledek se nemůže vyhnout interpretaci a kontextualizaci. Ani v rámci odborné diskuse, natož při jeho překladu do veřejného prostoru, kdy má ovlivnit veřejné mínění, spotřebitelskou volbu nebo správné rozhodování. Jestliže dříve měla na interpretaci a kontextualizaci vědeckých výsledků a faktů monopol disciplinovaná vědecká komunita, dnes se množí sociální aktéři, kteří tento monopol nabourávají. Tak vzniká paradoxní situace: odborné stanovisko funguje jako nejpevnější v případech předběžného konsenzu, kdy je však spíše druhotnou podporou rozhodování, zatímco selhává v případech konfliktu, kdy se do jeho schopnosti ukončit spor vkládají největší naděje. Výsledky britských pokusů nemají šanci nastolit společenský smír ani nemohou jednoznačně oprávnit žádné z možných rozhodnutí britské vlády o komercializaci GM plodin.¹⁷

16/ K případu viz též Levidow, Murphy, Carr [2007: 39–40].

17/ Již v roce 2001 citují Levidow a Marris [2001: 356] zprávu britské vládní *Agriculture and Environment Biotechnology Commission*, která zdůraznila metodologická omezení pokusů jak v čase, tak prostoru a podle které „FSE samy o sobě nepřinesou jednoznačnou analýzu ekologických vlivů testovaných plodin“.

Zároveň však, a v protikladu k situování vědy a znalosti do kontextu sociálních a politických souvislostí, které zachycují předcházející čtyři body, zůstává důležitou figurou moderní představa nezávislého a objektivního vědění, kdy se pro podporu vlastního stanoviska s věděním zachází jako s objektivní reprezentací a garancí skutečnosti. Poté, co FSE dopadly pro odpůrce GMO „neočekávaně“ dobře, FoE UK rychle zapomněli na své předchozí kritiky celkového designu FSE a závěry použili k jednoznačnému (nepodmíněnému) podložení své pozice. Přejít k ekonomizaci a socializaci vědy (a napětí mezi nimi) koexistuje s představou vědění jako epistemologické garance. Povahu této koexistence prozkoumám blíže v následujícím oddílu v jiné části vědění o GMO, který se soustředí na posuzování bezpečnosti a škodlivosti GMO v rámci schvalovacích procedur.

4.2. Ne/bezpečí a ne/závislosti

Velká část sporů o GMO se týká kvality odborného posuzování jejich bezpečnosti, které má představovat základní nástroj jejich regulace. Kritika nedostatečného posouzení byla důležitým argumentem nejen kampaní NNO rozvíjejících se od poloviny 90. let, zpřísnění odborných schvalovacích procedur tvořilo také podmínku ukončení moratoria, které na schvalování nových GMO uvalilo několik členských států v roce 1999. Podmínky schvalování, alespoň tak, jak je definuje dnešní evropská legislativa, se skutečně zpřísnily: potraviny nelze nadále schvalovat ve zjednodušené proceduře na základě určení jejich „podstatné shody“ s příslušnou konveční potravinou;¹⁸ směrnice 18/2001/EEC postupně ukončuje možnost schvalování GMO, které obsahují geny kódující odolnost na antibiotika; požadavek značení a monitoringu schválených GMO lze chápat jako rozšíření možností posuzovat GMO a zachytit jejich případné dlouhodobější negativní působení; rozvinuly se nové metody detekce a testování GMO [Lezaun 2006]. Kritika posuzování GMO měla vliv také na podobu těchto procedur ve Spojených státech, kde se rozvinuly některé přesnější metody posuzování a větší pozornost se také začala věnovat některým opomíjeným hlediskům – např. působení Bt toxinu vytvářeného jedním z typů GM plodin na okolní životní prostředí [Murphy, Levidow, Carr 2006: 150–152].

Přes tyto úpravy a zpřísnění postupu zůstává ale posuzování GMO předmětem silné kritiky a sporů. EFSA, s odkazem na její stanoviska Evropská komise schválila všech šest nových GMO po roce 2004, je ze strany neziskových organizací kritizována za to, že účelově opomíjí výsledky a zkušenosti problematizující bezpečnost GM potravin, studie dodané žadateli o schválení nepřezkoumává dostatečně kriticky a je personálně propojená s průmyslovými zájmy [FoEE 2004a; Ho, Cummins, Saunders 2007]. Odpůrci GMO také poukazují na skutečnosti, že schvalování konkrétních GMO se z velké části děje na základě studií realizovaných žadateli, tedy samotnými biotechnologickými společnostmi nebo na jejich zakázku, studií o bezpečnosti GMO stále nebylo uskutečněno dostatečné množství¹⁹ a kolem některých kritických výsledků se objevují podivné okolnosti. Příkladem může být výše zmíněný výzkum Arpada Pusztai, který britská vláda zadala v reakci na obavy

18/ Pro detailní popis a interpretaci zavedení, zpochybnění a proměn principu podstatné shody jako nástroje regulace GM potravin viz Levidow, Murphy, Carr [2007].

19/ Podle výsledků prohledávání americké medicínské databáze PubMed bylo do prosince 2004 publikováno 42 recenzovaných článků, které referovaly o původních výzkumech bezpečnosti GM potravin. Třicet šest z těchto studií nenášlo žádný významný rozdíl mezi pokusnými zvířaty krmenými GM a konvenčními potravinami, čtyři referovaly o pozitivních účincích GM potravin (dvě z těchto GM byly přímo upraveny s cílem zvýšení kvality potraviny) a dvě (z nichž jednou byl článek Pusztai v *The Lancet*) referovaly o negativních účincích [Preston 2004]. Tato informace byla zveřejněna na stránkách AgBioWorld, organizace, která vede kampaň za rozšíření zemědělských biotechnologií. Autor, editoři stránky a později také Monsanto ji vítali jako potvrzení bezpečnosti GMO.

veřejnosti ve vztahu ke GMO. Poté, co byly jeho (pro GMO nepříznivé) výsledky oficiálními místy odsouzeny, nebyl tento výzkum zopakován. Britská vláda ho znovu nezažádala [Carrell, Rowell 2005]. Tento postup zpochybňuje deklarovaný cíl zadání výzkumu, totiž prozkoumat bezpečnost a škodlivost GM potravin.

Pochybnosti o kvalitě současného hodnocení bezpečnosti GMO a dostatečné úrovni znalostí v této oblasti přitom na určitém místě vyjádřila sama Evropská komise. Dokumenty, které Evropská komise vypracovala na obhajobu Evropských společenství ve sporu u WTO o regulaci GMO, zdůrazňují neshody mezi experty o bezpečnosti GMO [European Communities 2005: odst. 36], přetrvávající nedostatek dat a nejistoty [tamtéž: odst. 41] či nemožnost plně předvídat a kontrolovat důsledky začlenění nových genů do cílového genomu [tamtéž: odst. 152]. FoEE, kteří tyto dokumenty získali od Evropské komise a zveřejnili, kritizují spolu s Greenpeace Evropskou komisi za to, že zatímco ve stanovisku pro panel WTO uznává a zdůrazňuje nejistoty a nedostatky spojené se schvalováním GMO, na domácí půdě prosazuje zavedení těchto organismů do Evropy a zaklíná se jejich bezpečností. „Když se dává přednost ochraně životního prostředí způsobem, jak to Komise musela dělat ve své obraně u WTO, do popředí se dostávají nejistoty, nedostatek dat a metodologická omezení studií. Pokud se však více váhy přikládá komerčním zájmům průmyslu, ochrana životního prostředí se dostává na okraj.“ [FoEE, Greenpeace 2006: 21]

Rozdíl mezi tím, co tvrdí o bezpečnosti a kontrolovatelnosti GMO zastánci, resp. odpůrci jejich komerčního využití, nebo mezi expertizou, kterou Evropská komise zaštiťuje schvalování nových GMO v Evropě, a tím, co uvádí v dokumentech pro WTO, můžeme přitom interpretovat nejen jako příklon k průmyslovým zájmům nebo ochraně přírody, ale také jako rozdíl v paradigmatu molekulární genetiky. Zastánci biotechnologií často argumentují tak, že „o bakteriálních genech, vsunutých do rostlin při moderní genetické modifikaci, víme všechno“ [Pačes 2007], neboť do cílové rostliny jsou při genetické modifikaci začleněny přesně vybrané geny, které jsou v ní pak přeloženy do cílové vlastnosti. DNA v tomto pohledu kóduje proteiny, resp. cílové vlastnosti univerzálně, tedy bez ohledu na specifika cílového organismu a buněčného prostředí. Tento pohled odpovídá „centrálnímu dogmatu“ formulovanému Francisem Crickem, podle kterého se genetická informace v organismu přenáší jednoznačně a jednosměrně od DNA přes RNA až k proteinům.

Podle kritiků komerčního využití GMO je naopak třeba vzít z hlediska povahy, kontrolovatelnosti a bezpečnosti GMO v úvahu všechny procesy, které jednoduchost centrálního dogmatu narušují (např. sestřih RNA) a které poukazují na skutečnost, že exprese či čtení genetické informace a její překlad do proteinů a cílových vlastností organismu se děje v rámci specifického rámce genové regulace, jenž je tvořen přítomností určitých enzymů a jiných proteinů v buňce [např. Commoner 2002].²⁰ Evropská společenství k tomu ve svém podání k expertnímu panelu WTO říkají například toto:

Jeden z důležitých objevů genomiky je ten, že složité organismy, jako lidé, mohou být tvořeny množstvím genů, které není větší než počet genů rostlin jako kukuřice. Z toho lze vyvodit, že probíhá mnoho genových interakcí, které, což je důležité, vytvářejí složitou síť genové regulace a které v případě „konvenčních“ organismů statisticky dosahují rovnováhy na úrovni genomu. Nikdo nemůže tvrdit, že je schopen vědecky předpovědět všechny důsledky přítomnosti a fungování nového genu (a tím spíše několika nových genů) v genomu, který tento gen nikdy předtím neobsahoval. Potenciální riziko není v tomto

20/ Ačkoli ne z pozice kritika GMO, český psal o složitosti a omezených znalostech v oblasti genetických procesů např. Kovařík [2004].

případě důsledkem aktu modifikace rostlinného genomu, ale skutečnosti, že vytváří vysokou úroveň nepředpověditelnosti. Riziko zde nemusí vyvážet ze samotné genetické úpravy, ale z extrémní nepředpověditelnosti přímých i nepřímých efektů uvedení nového genu nebo genů a genových produktů do rostlinného genomu a jejich genové exprese [European Communities 2005: odst. 152].

Rozdíly mezi zastánci a odpůrci GMO, co se týče odborného posouzení, mají tedy několik rozměrů, které se týkají jak paradigmatu, tak obecnějšího hodnotového rámce. Není proto zrovna překvapující, že ačkoli bylo během více než deseti let sporu o GMO vytvořeno relativně velké množství expertiz a zkvalitnilo se posuzování rizik [Murphy, Levidow, Carr 2006: 151; Levidow, Carr 2007], vývoj nespěje ke shodě, ale naopak se udržuje ve stavu sporu. Jak ukazují práce z oblasti vědních studií, kvantitativní nárůst expertizy ani její kvalitativní zlepšení nutně nevede k ukončení vědeckých či odborných sporů, ale může naopak vést k jejich novému podněcování a k zviditelňování situovanosti vědění v sociálních, politických a ekonomických vztazích, které ji podmiňují [např. Weingart 1999: 158; Sarewitz 2004].²¹

Vědecké zhodnocení GMO představuje přitom jak pro jejich zastánce, tak kritiky jedno z ohnisek celého případu. Tato ústřední role vědeckého zhodnocení byla do případu GMO vepsána od samého začátku: jak jsme viděli ve druhé kapitole, jsou to jediné a výlučně vědecké důkazy o škodlivosti GMO, které mohou podle mezinárodních dohod i evropské legislativy čelit požadavkům volného trhu a ospravedlnit zákaz nakládání s GMO na určitém území. Kritická opozice byla tedy od začátku nucena k tomu, aby vědecké argumenty a zpochybňování oficiální expertizy tvořily středobod jejího zájmu. K tomu se přidává ještě další rozměr. Případ GMO se stal jedním z těch „modelových“ případů, skrze něž se dějí a vyjednávají proměny vědy a výzkumu od relativní samozřejmosti moderní autonomní vědy k „novému kontraktu“ mezi vědou a společností, o jehož podobu se přetahuji zastánci ekonomizace a socializace vědy. Výzkum GMO má několik rysů, které ho k roli takového modelu předurčují: odehrává se v oblasti molekulární biologie, která je novou hvězdou na vědeckém nebi, přitahuje průmyslové zájmy, má potenciální důsledky pro životní prostředí, týká se každodenního života lidí.

Jak zdůrazňuje Latour, moderní vědu necharakterizovaly jen praktiky purifikace, ale soužití a společné působení čištění a míšení, z nichž první se odehrávalo na scéně a druhé v zákulisí moderní vědy [Latour 1993: 39–43]. Proměny současné vědy nesměřují tedy k jednoduchému nahrazení čištění míšením, tedy propojením se společností, ale spíše k novému uspořádání těchto praktik. V případě vědy a výzkumu GMO se míšení jako legitimní a vědními politikami podporovaná a vynášená praktika dostává do popředí v podobě organizace vědy a výzkumu, ať už jde o spolupráci výzkumníků s komerčními firmami nebo environmentálními organizacemi. Tato organizace výzkumu však nemá mít žádné důsledky pro „vědění samotné“, pro jeho epistemologické kvality a povahu. Toto oddělení organizace vědy či jejích sociálních, ekonomických a politických souvislostí od „vědy samotné“ dovoluje aktérům ve sporu o GMO obhajovat vlastní vědění jako „nezávislé“ či „nezaujaté“, přestože je zjevně a zcela přiznaně vytvářeno v propojení s průmyslovými či soukromými profesními zájmy a různými politickými vizemi. Strategií delegitimitizace protivníků, kterou obě strany užívají, je potom propojit na straně odpůrce organizaci a situovanost vědy s „vědou samotnou“, s povahou a kvalitou vědění, které vytváří.

21/ Modelový příklad v České republice představuje spor o dálniční obchvat Plzně, který byl po vyprodukování několika desítek odborných studií nakonec ukončen speciálním zákonem přijatým Parlamentem ČR, s odkazem k tomu, že „experti selhali, nedokázali se dohodnout.“ [viz Konopásek, Stöckelová, Zamykalová 2008]

Tuto strategii užívají jak zastánci, tak odpůrci GMO. Podívejme se nejdříve na způsob, jakým postupují zastánci GMO. Když například Monsanto [2006] odpovídá na článek „Glyphosate toxic and Roundup worse“ publikovaný na stránkách Institute for science in society [Ho, Cummins 2005], uvádí dva ze šesti bodů, proti kterým se vymezuje, odstavcem, kde nejprve tematizuje situovanost autorů studií, na něž původní argumenty Ho a Cumminse odkazují. Teprve v druhém odstavci se pak věnuje polemice přímo s argumentem. Nakonec uvádí „důvěryhodné hodnocení“, které je ve formulce odborné citace uvedeno zcela bez kontextu, jako by žádné sociální vztahy skrze své autory nebo sponzory nemělo. Například:

Bod 1. „Nicméně, glyfosát působí tak, že zabraňuje navázání fosfoenol pyruvátu na aktivní místo enzymu, a fosfoenol pyruvát je klíčový metabolit přítomný ve všech organismech; tedy má potenciál ovlivnit další metabolické dráhy. Toto vyplývá z mnoha studií toxicity spojené s tímto herbicidem, které posoudil The Independent Science Panel Report, The case for the GM-free sustainable world. (v poznámce pod čarou je odkaz na zprávu: The Case for a GM-free Sustainable World, Chapter 7, ISIS & TWN, London & Penang, 2003. <http://www.indsp.org/A%20GM-Free%20Sustainable%20World.pdf> [cit. 9. 7. 2007])

Odpověď:

Přestože lze Independent Science Panel (IPS) považovat za „nezávislý“, neboť není formálně spojen s žádnou institucí či organizací, členové IPS jsou odpůrci rostlinných biotechnologií a stojí vůči této technologii v dlouhodobé opozici (viz <http://www.i-sis.org.uk/ispr-summary.php> [cit. 9. 7. 2007]).

Přestože je pravda, že fosfoenol pyruvát představuje důležitou složku metabolismu prakticky všech rostlinných a živočišných druhů, žádný efekt glyfosátu na metabolismus pyruvátu v buňkách savců nebyl nikdy prokázán. Glyfosát působí na enzymy, které nejsou přítomné v živočišných druzích, a není známo, že by jakýmkoli jiným mechanismem, který by mohl představovat ohrožení pro lidi nebo zvířata, ovlivňoval metabolismus pyruvátu.

Důvěryhodné hodnocení značkových Roundup zemědělských herbicidů a jejich aktivní složky glyfosátu lze získat v následujících pracích (následuje seznam čtyř posouzení – TS).

Jiným příkladem je způsob, jak Monsanto reaguje na kritiku, kterou CRIIGEN [2007b] vzneslo na adresu studie testující bezpečnost NK 603. Svůj komentář uvádí Monsanto následujícím odstavcem:

Gilles-Eric Seralini a spoluautoři zprávy CRIIGEN kritizují proces posuzování rizika používaný regulačními orgány pro posouzení bezpečnosti potravin a krmiv odvozených z GM plodin. (Autoři zprávy) nerozumějí vědě, nebo ji nejsou ochotni přijmout, která zakládá posuzování bezpečnosti plodin odvozených z biotechnologií. Tento proces posuzování rizika byl formulován odborníky [EC, 2003; OECD, 1993; 2002a; EFSA, 2006; FAO/WHO 1996, 2000, 2003; Kuiper et al., 2001, 2002] v Evropě a publikován v četných monografiích. Autoři zprávy nejsou toxikologové, stavějí se proti komerčnímu užití GM plodin a často napadají bezpečnost GM plodin bez opodstatněných vědeckých základů. Jejich názory nejsou sdíleny převažující většinou vědeckých a regulačních odborníků z celého světa a tyto názory byly publikovány na internetu, nikoli v recenzovaném vědeckém časopise [Sachs, Hammond, Nemeth, Kramer 2007].

Monsanto v tomto odstavci strategicky kontextualizuje pozici autorů zprávy (poukazem na disciplinaritu nebo negativní postoj autorů ke komerčnímu využití GMO), čímž se snaží ukázat na jejich nevěrohodnost. Jiné prvky sdělení zároveň prezentuje jako nekontextuální a samozřejmě garantující nepodmíněné vědění, když předpokládá nezávislost regulačních institucí a jejich nezajatost ve vztahu ke komerčnímu užití GMO, absolutizuje většinový názor komunity nebo fungování recenzovaných časopisů.

Právě ty prvky, se kterými Monsanto zachází jako s černými skříňkami neproblematicky vytvářejícími objektivní vědění, jsou často předmětem strategické kontextualizace ze strany odpůrců GMO.

Dobrým příkladem je kritická zpráva FoEE o EFSA. Její shrnutí má 14 odstavců, z nichž prvních šest je věnováno rozboru propojení EFSA na Evropskou komisi a členů příslušného panelu EFSA na biotechnologický průmysl.

Nezdá se, že by Komise užívala EFSA jako prostředek k rozvoji vědecké debaty o GMO a obavách, které byly vzneseny vědci z celé Evropy. Namísto toho jsou užívány k vytváření falešného dojmu vědecké shody v době, kdy ve skutečnosti pokračují intenzivní debaty a nejistoty.

Jeden ze členů má přímé finanční vazby na biotechnologický průmysl a jiní mají vazby nepřímé, jako je těsná spolupráce na konferencích organizovaných biotechnologickým průmyslem. Dva členové vystupují v propagačních videonahrávkách natočených biotechnologickým průmyslem. Osm členů panelu, včetně jeho předsedy, se účastní hodnocení GMO na národních úrovních a mají tedy dvojí závazky, což znamená, že jsou často nezpůsobilí účastnit se rozhodování panelu. Několik členů panelu, včetně jeho předsedy profesora Kuipera, se účastnilo projektu ENTRANSFOOD financovaného EU. Cílem tohoto projektu bylo dohodnout se na posuzování bezpečnosti, managementu rizik a na procedurách komunikace rizika, které by „usnadnily uvádění GMO na evropský trh, a tedy posunuly evropský průmysl do konkurenceschopné pozice.“ Profesor Kuiper, který projekt ENTRANSFOOD koordinoval, byl členem pracovní skupiny, která zahrnovala též zaměstnance Monsanto, Bayer Cropscience a Syngenty [FoEE 2004a: 4].

Teprve po tomto expoze jsou v následujících osmi odstavcích rozebírána jednotlivá stanoviska panelu EFSA a nedostatečná pozornost, kterou podle FoEE panel věnuje některým aspektům hodnocení GMO, jež by podle směrnice 18/2001 měly být brány v potaz (hodnocení dlouhodobých účinků). Situovanost EFSA a jejích členů v sociálních, politických a ekonomických vztazích je nabízena jako rámec vysvětlující (a delegitimizující) vědecká stanoviska EFSA.

Když FoEE [2004b] naopak referují o článku, který kritizuje systém schvalování GMO ve Spojených státech, především v tom ohledu, že se toto schvalování děje téměř výhradně na základě dat poskytnutých samotnými žadateli (biotechnologickými firmami), informace o autorech a jejich situovanost v případě GMO se v textu sice objeví, ale v poznámce pod čarou,²² umístěné zhruba v polovině textu až po uvedení hlavního sdělení. Informace o autorech tu má sloužit jako doplňující kontext, nikoli jako čůčka, skrze kterou celý tento článek číst.

V případě jak zastánců, tak odpůrců tu tedy nacházíme podobný přístup: u svých odpůrců propojují kontext vytváření vědění (organizace vědy) a povahu vědění samotného, jež se tímto propojením snaží delegitimizovat, zatímco v případě vědění, které podporuje jejich pozici, se „vědění samotné“ a kontext jeho vytváření udržují odděleně. Obě strany se opírají o moderní představu, že vnější a nezaujatá skutečnost čeká na to, až bude objektivně popsána a vysvětlena, a že tedy existuje pouze jedno správné a skutečnosti přiměřené poznání.²³ Neurčitost, nejistota a podmíněnost delegitimizují a používají je jako nástroj znevěhodnění.

22/ „David Schubert, Ph.D., je členem Salk Institute of Biological Studies, San Diego, California, kde je vedoucím Laboratoře buněčné neurobiologie. Má titul B.A. v chemii a Ph.D. v buněčné biologii. Oblasti vědecké expertizy Dr. Schuberta představuje molekulární genetika, buněčná biologie a proteinová chemie. V těchto oblastech publikoval více než 200 recenzovaných rukopisů a psal a přednášel o potenciálních zdravotních nebezpečích spojených s GM plodinami. William Freese spolupracuje od července 2000 s *Friends of the Earth* jako analytik. Byl členem týmu, který odhalil pro lidskou spotřebu neschválenou GM kukuřici StarLink v potravinách. Pomáhal informovat veřejnost a potravinářský průmysl o nezodpovědných praktikách 'biopharming' (www.foe.org/biopharm) a psal a přednášel o mnoha aspektech GM plodin a jejich regulace. Freese má titul B.A. v chemii z Grinnell College.“ [FoEE 2004b]

23/ Tato představa se týká přírodovědného výzkumu, který se neodehrává v „podivných“ oblastech kvantové mechaniky nebo v sociálních vědách, kde se obecně připouští zasahování výzkumu do studované skutečnosti. Stálo by za prostudování, jak je neurčitost z moderní vědy vytěšňována do těchto dvou refugií.

Řada prací z oblasti vědních studií, které se zabývají procesy vytváření vědění, ovšem ukazuje, že skutečnost je spoluutvářena či přetvářena v samotném procesu zkoumání; že popsitelná, vysvětlitelná, jasně rozhraničená, univerzálně platná a opakovatelná skutečnost nepředchází vědecký výzkum, ale daleko spíše je jeho výsledkem [Latour, Woolgar 1986: 182; viz také Law 2004: 32–42]. Výzkumné praktiky (zahrnující kromě samotných výzkumníků i přístroje a specifické metodické postupy) nejsou pouhým nástrojem, jak se dostat od skutečnosti samotné k výročkům o ní, ale představují způsoby utváření a upevňování soudržné, stabilní a opakovatelné skutečnosti.

Tento pohled na výzkumné praktiky vůbec neznamená, že „všechno je možné“ a věda je postavena na libovolné „domluvě“ členů vědecké komunity. Do procesu vytváření znalosti jsou zapojeni výzkumníci, přístroje, laboratoře, výzkumné vzorky a další materiality, o které ve výzkumu jde, a chceme-li se držet metafory „domluvy“, pak musí být jejími účastníky všichni tito aktéři. Jedinou alternativou toho, že „vše je možné“, není však to, že je možná, správná či pravdivá jen jedna věc – jedno řešení problému, jeden popis, jedno vysvětlení. Věda se pohybuje v rozlehlém terénu mezi těmito dvěma krajnostmi [Law 2004: 45–67].

Místa, kde určitá skutečnost-a-vědění-o-ní začne v tomto terénu vyrůstat, se odvíjejí od specifických okolností. Důvodů, proč vědci a odborníci nedocházejí ke stejným výsledkům a neshodují se, existuje tedy řada: existují disciplinární rozdíly v uchopování a reprezentování skutečnosti, které jsou nejen různými způsoby jejího popisu, ale také spoluutváření či přetváření; výzkumné praktiky nelze nikdy zcela odloučit od politických a hodnotových hledisek, jejichž nositeli jsou nejen individuální výzkumníci, ale také disciplinární paradigma či intelektuální směry, které se soustředí kolem určitých rámcových pojmů a náhledů na přírodu;²⁴ způsob analýzy a zveřejňování výsledků může také souviset se zdrojem financování a zájmy, které jsou s ním spojeny.²⁵ Tato situovanost vědění do disciplinárních, politických, hodnotových či ekonomických souvislostí se přitom týká veškerého vytvářeného vědění, ať již jde o průmyslový nebo průmyslem financovaný výzkum, akademický výzkum nebo výzkum propojený s NNO. V tomto nejobecnějším smyslu si žádný výzkum a vě-

24/ Jak argumentuje Sarewitz [2004], věda nemůže zcela oddělit fakta a hodnoty, které jsou vepsány jak do disciplinárního rámce výzkumu (např. zaměření na složitost a systémová propojení charakteristické pro ekologii a zaměření na kontrolu vlastností specifických organismů charakteristické pro molekulární genetiku), tak mnoha jednotlivostí výzkumného procesu. Věda může podle Sarewitze [2004: 397] tyto hodnotové preference leda skrývat za technickými argumenty. K diskusi mezi odlišnými přístupy k přírodě v rámci české biologie viz např. Hořejší [2000] a Markoš [2000].

25/ Např. Lesser et al. [2007] studovali vztah mezi zdrojem financování a výsledky publikovanými ve vědeckých článcích týkajících se výživné hodnoty nealkoholických nápojů, džusů a mléka. Podle jejich analýzy existuje mezi těmito dvěma proměnnými významná statistická souvislost: články, které byly plně financovány průmyslem, referovaly se zhruba čtyřikrát až osmkrát větší pravděpodobností o daném produktu pozitivně ve srovnání s články, které neměly žádné financování z oblasti průmyslu [tamtéž: 4]. Autoři nabízejí několik možných vysvětlení těchto výsledků. 1. Sponzoři mohou financovat jen ty studie, o kterých jsou přesvědčeni, že budou jejich výrobky prezentovat v dobrém světle, eventuálně výrobky jejich konkurentů ve špatném světle. 2. Výzkumníci mohou formulovat hypotézy a design výzkumu nebo analyzovat data způsobem, které jsou v souladu s finančními zájmy sponzora. 3. Sponzoři nebo výzkumníci mohou odkládat zveřejnění pro produkt sponzora negativních výsledků. 4. Autoři přehledových článků mohou prezentovat a interpretovat existující literaturu výběrově v souladu se zájmy sponzora. 5. Přehledové publikace, které vycházejí z vědeckých symposií sponzorovaných průmyslem, mohou nadprezentovat nebo podprezentovat určité pohledy na věc, pokud představitelé pohledů, které jsou v konfliktu se zájmy sponzora, nejsou vůbec pozváni [tamtéž: 5]. Vztah vědění k jeho sponzorům jistě nemusí mít podobu „manipulace“, o které uvažují Lesser et al., a může být výsledkem disciplinárních a v širokém slova smyslu politických souvislostí vytváření vědění. Třeba Monsanto však nemá z hlediska důvěryhodnosti svých aktivit zrovna nejlepší pověst. Například v únoru 2007 proběhly britskými novinami zprávy, podle kterých Monsanto vyrábělo, prodávalo a ukládalo na skládky ve Velké Británii polychlorované bifenylы ještě několik let poté, co mělo z vlastních výzkumů informace (nebo minimálně indicie) o jejich škodlivosti. Interní zpráva Monsanto z konce 60. let 20. století obsahovala podle Vidala [2007] následující rozvahu: „Alternativami je neříkat a nedělat nic; vytvořit kouřovou clonu; okamžitě přerušit výrobu Aroclorů (obchodní název, pod kterým Monsanto prodávalo produkty na bázi polychlorovaných bifenylů – TS); reagovat zodpovědně a přiznat rostoucí důkazy znečištění životního prostředí...“ Ve Spojených státech ukončilo Monsanto výrobu PCB v roce 1971, v Británii však výroba nakonec pokračovala až do roku 1997 (také s vědomím britské vlády o jejich škodlivosti).

dění nemohou nárokovat přízvisko „nezávislý“. Usilovnou vzájemnou kritikou se to podařilo ukázat i aktérům sporu o GMO.

Jak si vysvětlit, že aktéři sporu o GMO trvají v této situaci na rozhodující roli vědění, nota bene „nezávislého vědění“? Důvodů a vysvětlení je několik. Jak už jsem uvedla výše, vědecky argumentované fyzické riziko představuje podle mezinárodních dohod i evropské legislativy jediné kritérium schvalování (a případného odmítnutí) GMO. Do zoufalého sporu o nezávislé vědění tlačí všechny aktéry dostředivá síla diskursu těchto dokumentů a norem. Jakkoli nepředstavuje pevnou půdu pod nohama, „nezávislé vědění“ představuje jediné možné místo, od kterého se lze odrazit při apelu na správné instituce. Zároveň však také platí, že ani kritici ani příznivci komerčního zemědělského využití GMO nesázejí všechno na jednu kartu sporu o odborné posouzení. Odpůrci GMO pěstují také politickou a kulturní kritiku GMO, např. jako prostředníka a nástroje neoliberální globalizace; zastánci GMO např. humanitární diskurs o nasycení světové populace a všeobecném pokroku. Tyto argumenty nelze sice oficiálně uplatňovat při schvalovacích řízeních, ve veřejné a mediální debatě představují ale legitimní argumenty.

Konečně je třeba si také všimnout, že jakkoli aktéři sporu veřejně trvají na svrchovanosti kritéria „nezávislého vědění“, z jejich jednání lze vyčíst, že na jeho možnost sami moc nevěří či nespolehají. Není zřejmě náhoda, že Greenpeace zadalo vypracovat nové hodnocení experimentálních dat z toxikologické studie kukuřice MON 863 profesoru Séralinimu, který je znám jako dlouhodobý kritik GMO. Stejně tak zřejmě není náhoda, že původní statistickou analýzu výsledků provedlo Monsanto samo a nezadávalo ji žádné externí laboratoři (třeba laboratoři Séraliniho). Aktéři případu se tedy k vědění nechovají jako k záležitosti nezávislé na místě a okolnostech jejího vzniku. A nechová se k němu tak ani samotná Evropská komise, tedy instituce, která garantuje ony legislativní normy, které případ GMO kolem nezávislého odborného vědění obtočily. Zatímco do čela panelu EFSA pro posuzování GMO, na jehož stanoviska se odvolává při svém schvalování GMO v situaci neshody členských států, dosadí GMO nakloněného Harry Kuipera, jako člena odborného týmu připravující podání ve sporu u WTO jmenuje Séraliniho.²⁶

Všichni aktéři případu tedy vědí, že pouze o nezávislé vědění v případě GMO nejde a skutečnost, že „nezávislé vědění“ představuje poněkud pochybný ideál, nelze příliš úspěšně skrývat. O co tedy jde a jak se dostat z mrtvého bodu sporu o nezávislou expertizu? Dříve než na tyto otázky začnu odpovídat, podívejme se na pozici vědy a odbornosti v regulaci GMO a na veřejnou debatu o tomto tématu v České republice.

4.3. Česká republika jako poloostrov jistoty

Situace v České republice není na jednu stranu nijak zvlášť odlišná od situace v Evropě, kterou jsem výše rozvedla. Odborné vědění je zde všemi aktéry prezentováno jako klíčový a jednoznačný základ regulace a dosažení shody v oblasti GMO. Přesto je zde ale rozdíl. Vzhledem k daleko slabším formám sporu o vědění a expertizu ve veřejném prostoru se ideál nezávislého vědění jeví jako realistický a dosažitelný. Molekulárním biologům nakloněným GMO se v České republice podařilo obsadit velmi vlivné místo ve veřejném diskursu a vybudovat si silný vztah ke státní správě, ztělesněním kontraexpertizy domácími vědci v podstatě chybí a případná kritická stanoviska Greenpeace musí tedy tato organizace „dovážet“.

26/ Viz CRIIGEN [2007b].

Jak jsem již uvedla v kapitole mapující vývoj v oblasti GMO v České republice, čeští vědci se začali o GMO „starat“ mimo laboratoř daleko dříve, než to činila státní správa, environmentální či spotřebitelské organizace nebo zemědělci. Česká komise pro transgenozu vznikla z iniciativy skupiny vědců již v roce 1990 a byli to oni, kdo se GMO snažili přinést do agendy státní správy. Jaroslav Drobník, neaktivnější a neviditelnější osobnost této skupiny a zakladatel a předseda sdružení Biotrin, k tomu říká, že na začátku 90. let začali obcházet ministerstva (MZd, MŽP, MZe) a snažili se tam tuto agendu prosadit, neboť věděli, že jako aspiranti na členství v EU budeme tuto problematiku muset záhy řešit. Nikdo o to ale nejevil zájem. Teprve v roce 1993 uspěli na předsednictvu vlády, které agendu přidělilo MŽP. Skupina vědců kolem Jaroslava Drobníka pak dostala tematický úkol připravit věcné podklady pro legislativu.²⁷ Podle botanika Františka Krahulce připravil tento tým návrh velmi liberálního zákona (podle tehdejšího kanadského modelu), který se však vůbec do parlamentu nedostal. O této peripetii však sám Jaroslav Drobník nemluví a zdůrazňuje, že počítali s nutností přizpůsobit se v návrhu evropské legislativě.

Jaroslav Drobník, a současně i sdružení Biotrin, které reprezentuje, používá při úvahách o tom, jak GMO regulovat, využívat a obecněji jak tuto novou technologii začlenit do společnosti, dvě základní rámování. Prvním je odborné rámování, které koresponduje s moderní představou o nezávislosti expertizy a jejím absolutním oddělení od politiky a které vědě připisuje výlučné vědění a racionalitu, zatímco veřejnosti nedostatek kompetence, popřípadě „iracionalitu“. Například proces schvalování GMO definuje Jaroslav Drobník jako navýsost odbornou záležitost a výrazně se vymezuje proti účasti veřejnosti na správním řízení:

Správné řízení o GMO je vysoce odborná záležitost. To není jako otázka, jestli mám mít za chalupou smradlavou skládku, což není odborná záležitost, ale otázka zájmů. Ale GMO jsou vysoce odborná záležitost, to bychom také mohli mít občanské sdružení při registraci léků, protože léky ovlivňují zdraví celé populace. Když jde o to, kudy má vést dálniční obchvat nebo kde má být skládka, prosím, tam asi je to jejich místo, ale v těchto odborných záležitostech jako GMO nikoli.²⁸

Postup EU v oblasti GMO komentuje pak Jaroslav Drobník o šest let později takto:

Rozumný vládce by ustrnul nad pověrami zmatených poddaných a sáhl do měšce, aby zlepšil jejich informovanost. Ne tak vládce bruselský. Ten sáhne do měšce, aby pomocí zákonů „demokraticky“ podřídil pravidla výzkumu, technologie a zemědělství pověrám. Vždyť za nimi stojí většina! Podřídí jim i plán výzkumu a s velkou slávou zadá výzkumný projekt (za několik milionů eur), který by třeba našel nějaký důkaz, že na těch pověrách něco je (viz projekt sledování dlouhodobých alergií způsobených trasgenními potravinami). [Drobník 2007]²⁹

Podobně se ve svém blogu na téma „Kam směřuje genetika?“ vyjadřuje i molekulární genetik a současný předseda Akademie věd ČR Václav Pačes.

Může být ale genomika také zneužita? Zajisté že ano. Skoro každý vědecký objev může být využit ku prospěchu lidstva a může být též zneužit. Povinností vědců je informovat veřejnost o své práci a upozorňovat na možné zneužití nových poznatků. Ale zabránit musami nemohou – to by museli přestat pracovat. Zabránit zneužití čehokoliv je úkolem celé společnosti a zejména pak volených politiků. Ti by ovšem měli odborníkům naslouchat. // Pak by nemohly být přijímány zákony, které je během krátké doby třeba novelizovat. Budoucnost lidstva je závislá na bádání. Někdy se to zpochybňuje s poukazem na negativní vlivy na-

27/ Výzkumný rozhovor 16. 10. 2002.

28/ Výzkumný rozhovor 16. 10. 2002.

29/ Jde o text zveřejněný na stránkách sdružení Biotrin, který autor uvádí tím, že „polovina tohoto příspěvku vyšla v Hospodářských novinách 14. března, druhá padla za obět fotografií jakési trávy“.

příklad chemie, jaderné fyziky a dnes i genetiky. Ale zkusme si představit, jak bychom bez aplikací výsledků zkoumání přírody žili. Žádné domy, žádné šaty, žádné pravidelné jídlo, žádný penicilin. [Pačes 2007]

Jakýkoli prospěch lidstva a inovace jsou v tomto případě závislé na vědění a technologiích vytvořených specializovanými výzkumnými institucemi, dobrá politika je postavena na naslouchání odborníkům (o nichž se implicitně předpokládá, že mají shodné a jednoznačné přístupy k dané problematice), vědci nemohou být činěni zodpovědnými za zneužití vědy (užití a zneužití vědy přichází tedy teprve po vytvoření a stabilizaci vědění samého).

Článek Jaroslava Drobníka [2007], z něhož jsem výše citovala, využívá kromě odborného rámování ještě další klíčovou figuru veřejných zastánců GMO z řad českých vědců. Jde o ekonomizaci vědy, která představuje jeden ze směrů proměny současné vědy, které jsem diskutovala v úvodu této kapitoly. Drobník uvádí toto rámování hned v první větě článku a v druhé větě ho propojuje s odborným rámováním: „Je jistě řada příčin, proč EU zaostává za USA. V biologických vědách je to evropské zákonodárství založené na víře v zlého ducha.“ Znovu se k němu pak výslovně vrací v posledním odstavci textu:

Je přirozené, že výzkum firem v této oblasti z Evropy odchází a s ním i mladí vědci i firemní kapitál. Kdo by zkoumal něco, co mu EU stejně odmítne zkoušet a realizovat. Sedlák by rád použil osivo, které by snížilo jeho náklady, ušetřilo práci, chemii a pohonné hmoty. Třeba by pak dokázal zámořskému dovozu konkurovat. Ale úřady nepovolí, když ano, tak za cenu byrokracie a vystrašený zákazník stejně nekoupí. Pak se divme, že kulháme za USA. [Drobník 2007]

Smysl a užitek vědeckého počínání je tu úzce spojen s ekonomickou výkonností a konkurenceschopností společnosti, které tu fungují jako objektivní (nepolitické) měřítko společenské úrovně. Věda a inovativní a výkonný volný trh tu stojí ruku v ruce proti zaostalosti a iracionalitě. Legitimizace vědy a výzkumu jejich příspěvkem k rozvoji ekonomiky není ovšem nijak specifická pro oblast GMO, ale představuje dnes určující figuru vědní politiky obecně. Jak jsme ukázaly s Marcelou Linkovou, pracují s ní jak politici a úředníci vytvářející českou vědní politiku, tak vědci v manažerských pozicích. Zatímco ti první pracují výlučně s touto figurou, v případě vědců, stejně jako u Drobníka, se kombinuje s rámováním vědy jako čistě poznávací a nepolitické aktivity [Stöckelová, Linková 2006: 24–27].

Výzkum a vývoj v oblasti GMO se tedy přidržuje dnes převažujících rámování vědy. A nejde přitom jen o vědní politiky na papíře nebo o legitimizační diskurs. V této oblasti se rozvíjí reálná spolupráce veřejných výzkumných institucí se soukromými firmami. Z jedenácti plodin, které byly v červenci 2007 schváleny pro polní pokusy, se sedm testuje ve spolupráci komerční firmy (BASF spol. s r. o.; Monsanto ČR, s. r. o.; Syngenta Czech, s. r. o.; Vesa Velhartice, šlechtění a množení brambor, a. s.; Agritec, výzkum, šlechtění a služby s. r. o.; Zemědělský výzkumný ústav Kroměříž, s. r. o.; Výzkumný ústav pícninářský, spol. s r. o.) a veřejné výzkumné instituce nebo univerzity (Ústav experimentální botaniky AV ČR; Výzkumný ústav rostlinné výroby, v. v. i.; Česká zemědělská univerzita v Praze).³⁰ Výzkum GMO tedy představuje vědními politikami dnes podporovaný a nejvíce žádaný model ekonomizace vědy založený na propojení veřejného a soukromého sektoru.

30/ Přehled je k dispozici na stránkách MŽP http://www.env.cz/_C1256E7F0041C8C2.nsf/gmo-pub-env?OpenView [cit. 11. 7. 2007].

Institute, která naopak čerpá z rámování vědy jako nezávislé poznávací aktivity, je Česká komise pro nakládání s geneticky modifikovanými organismy a produkty (ČK GMO). Tato komise byla ustanovena v prvním zákoně o GMO 153/2000Sb., který ji definoval jako poradní orgán MŽP a její složení vymezil takto:

Předsedu a členy komise jmenuje a odvolává ministr životního prostředí po projednání s ministry zdravotnictví a zemědělství z odborníků navržených správními úřady uvedenými v § 13, Akademii věd České republiky a občanskými sdruženími (par. 14, odst. 69).

Komisi jmenovanou v roce 2001 tvořilo 16 členů, z nichž osm bylo úředníků, šest vědců v oblasti molekulární biologie (tři z nich, včetně předsedy Komise, byli zároveň členy občanského sdružení Biotrin) a dva zástupci nevládních organizací zabývajících se ochranou životního prostředí (Společnost pro trvale udržitelný život a Český svaz ochránců přírody). Komise se vyznačovala poměrně těsnou návazností na Českou komisi transgenozie rostlin.

V lednu 2003, po předchozím neúspěšném pokusu uplatnit své připomínky v rámci schvalování kukuřice MON 810 pro polní pokusy, vystoupilo Greenpeace s kritikou ČK GMO. V tiskové zprávě z 30. 1. 2003 zpochybnilo nezávislost některých členů Komise (a práci Komise jako celku) na biotechnologických společnostech a s odvoláním na to odstoupilo od dalšího jednání s Komisí s tím, že bude jednat pouze se samotným ministrem [Greenpeace ČR 2003]. Ministr Ambrozek tehdy Greenpeace vyzval, aby navrhlo pět nových kandidátů do Komise, na základě čehož byl do Komise jmenován zástupce ekologického zemědělství (Kontrola ekologického zemědělství, o. p. s., Chrudim) a botanik (Botanický ústav AV ČR).

V té době probíhalo schvalovací řízení MON 810 pro komerční pěstování, jehož bylo Greenpeace účastníkem. Jak oznámilo v tiskové zprávě [tamtéž], odmítalo dále s Komisí jednat, a tedy podávat k žádosti o schválení své připomínky. Od účasti na řízení nicméně neodstoupilo a později proti kladnému rozhodnutí podalo rozklad, v němž znovu napadlo složení Komise.

Poukazujeme na fakt, že stanovisko ČK GMO, které má být respektovanou autoritou při povolování geneticky modifikovaných materiálů, není nezávislé, ani nereprezentuje širší spektrum erudované vědecké obce, tak jak bylo požadováno při jejím ustavení. Svým složením ČK GMO spíše připomíná personální unii, ve které mají rozhodující slovo členové občanského sdružení Biotrin, které si klade za cíl GMO propagovat. Toto sdružení má nejasné financování, neboť nezveřejňuje audit hospodaření a dává tím prostor ke spekulacím, zda není financováno biotechnologickými firmami. Předsedou ČK GMO je doc. RNDr. Miloš Ondřej, DrSc., jehož katedra se přímo podílí na výzkumné práci pro Monsanto. Úzké propojení na biotechnologický průmysl jde dohledat u řady členů ze skupiny externích spolupracovníků. Výsledné stanovisko ČK GMO při posuzování žádosti o uvádění GMO do oběhu je zcela jednostranné a možná rizika se bagatelizují nebo opomíjí [Odvolání proti správnímu rozhodnutí (rozklad) podle par. 6 zák. 71/1967 Sb. správního řádu. Věc: Odvolání proti rozhodnutí 1970A/OER/GMO/02].

Ministr Ambrozek ve svém rozhodnutí o rozkladu odpovídá Greenpeace takto:

Námitku Greenpeace ČR týkající se neobjektivnosti stanoviska ČK GMO odmítám. Stanoviska ČK GMO jsou vypracovávána podle statutu a jednacího řádu této komise tak, že návrh stanoviska je koncipován podle odborných posudků několika posuzovatelů z řad členů i odborných spolupracovníků komise. Připouštím, že při omezeném počtu odborníků, kteří ve výzkumu v oblasti geneticky modifikovaných organismů a produktů v České republice působí, se někteří zpracovatelé posudků mohou podílet na výzkumu financovaném biotechnologickými firmami. V ČK GMO jsou však zastoupeni také odborníci s vazbami na ekologické zemědělství a zástupci státní správy, které rozhodně nelze obviňovat z půso-

bení pro biotechnologické firmy. Greenpeace ve svém rozkladu konkrétně namítá neobjektivnost předsedy ČK GMO doc. RNDr. Miloše Ondřeje, DrSc. Dle informací, které mám k dispozici, se katedra genetiky Biologické fakulty Jihočeské univerzity ani její vedoucí doc. RNDr. Miloš Ondřej, DrSc., nepodílejí a nikdy nepodíleli na výzkumné práci pro firmu Monsanto ČR. V této souvislosti rovněž zdůrazňují, že stanovisko ČK GMO je sice podkladem pro rozhodnutí ministerstva, nikoli však podkladem jediným. Při svém rozhodování ministerstvo vychází rovněž ze stanovisek Ministerstva zdravotnictví, Ministerstva zemědělství a dalších účastníků řízení, tedy i Greenpeace ČR [Rozhodnutí Ministra životního prostředí o rozkladech firmy Monsanto ČR a občanského sdružení Greenpeace ČR proti rozhodnutí MŽP, odboru environmentálních rizik ze dne 10. 3. 2003, č.j. 1970A/OER/GMO/02, str. 2–3].

Přestože byl rozklad Greenpeace odmítnut jako neopodstatněný, rozhodnutí z 10. 3. 2003 bylo ministrem ŽP zrušeno a případ byl vrácen k projednání. Proti rozhodnutí MŽP, přesněji proti některým podmínkám tohoto kladného rozhodnutí, se totiž odvolala i firma Monsanto a její rozklad byl zhodnocen jako relevantní. Nové rozhodnutí bylo vydáno 19. 9. 2003 a Greenpeace proti němu znovu podalo rozklad, tentokrát založený převážně na kritice formálních nesrovnalostí v rámci rozhodnutí. Vrátilo se však i ke složení ČK GMO, tentokrát s jinými důrazy. V prvním rozkladu se tímto bodem celý dokument otevíral, tentokrát se jím výčet námitek uzavřel.

Členem České komise GMO (poradní orgán MŽP v otázce GMO) je prof. Drobník. Tento se aktivně účastní projednávání žádostí Monsanto a přitom je s touto firmou v úplatném vztahu. Veřejně to do médií přiznala mluvčí Monsanto Miluše Kusendová (v poznámce: To, že Monsanto platí Jaroslava Drobníka za konzultace potvrdila mj. i tisková mluvčí Monsanto Miluše Kusendová v článku „Genetické manipulace v tom, co jíte“, Koktejl, květen 2003). Jedná se o jasný konflikt zájmů. Přičemž konflikt zájmů je v článku Statutu určen poměrně stručně a jasně „7. Je-li člen komise žadatelem nebo je-li v úplatném nebo příbuzenském poměru k žadateli (uživateli), neúčastní se projednávání příslušné žádosti.“ [Odvolání proti správnímu rozhodnutí (rozklad) podle par. 6 zák. 71/1967 Sb. správního řádu. Věc: Odvolání proti rozhodnutí 1683/OER/GMO/03].

V svém rozhodnutí o rozkladu reagoval ministr Ambrozek stručně v tom smyslu, že „otázkou možného střetu zájmů členů ČK GMO ve vztahu k neobjektivnosti této komise (...) se zabýval již ve svém předchozím rozhodnutí ze dne 25. 6. 2003.“³¹ Kritika Greenpeace vznesená proti prof. Drobníkovi a poukaz na možný právní rozpor s článkem 7 statutu zůstal bez jasné odpovědi.

Greenpeace se tu pokusilo o delegitimizaci jednání Komise prostřednictvím podobné figury, kterou jsem výše popsala také u zastánců i odpůrců GMO v Evropě – učinit své odpůrce ve věci GMO nedůvěryhodnými poukázáním na jejich propojení s profesními, ekonomickými či politickými zájmy. Pozice, ze kterých kritizuje Komisi Greenpeace, se přitom postupně vyvíjela. První tisková zpráva z 30. ledna 2003 identifikuje jakékoli propojení členů Komise s průmyslovým výzkumem jako prvek v principu delegitimizující Komisi jako nezávislý poradní orgán. Formulace v prvním a druhém odvolání však poukazují spíše na nereprezentativitu Komise z hlediska disciplinárního zastoupení vědecké obce, jednostrannost v napojení členů Komise na určité zvláštní zájmy a na nedostatek průhlednosti v jednání Komise podle pravidel, která mají závislosti jejich členů kontrolovat (článek 7 Statutu).³² V tomto smyslu také reagoval ministr Ambrozek, když hájil různorodost zastoupení

31/ Rozhodnutí ministra životního prostředí o rozkladu občanského sdružení Greenpeace ČR proti rozhodnutí MŽP, odboru environmentálních rizik ze dne 19. 9. 2003, č.j. 1683/OER/GMO/03, str. 2–3.

32/ Tento posun zřejmě souvisel také s výměnou na postu koordinátorky genetické kampaně Greenpeace, která se v tu dobu odehrávala. Ve výzkumném rozhovoru v březnu 2003 se nová koordinátorka Magdalena Klimovičová vyjádřila v tom smyslu, že je podle ní v podstatě nereálné najít erudované molekulární biology, kteří by nebyli více či méně přímo (třeba přes institucionální spolupráci) propojeni s výzkumem prováděným biotechnologickými firmami a kteří by šli proti

v Komisi a poté do ní jmenoval zástupce ekologického zemědělství a botanika, který je, podle vlastních slov, odpůrcem „bezhlavého a rychlého zavádění geneticky modifikovaných plodin do přírody“ [Krahulec 2004: 646], což je v případě přírodovědce na české poměry dosti kritická pozice. Ačkoli toto jmenování rozšířilo zastoupená hlediska, členové s problematizujícími či kritickými názory zůstávají však po celou dobu fungování Komise v jasné menšině. Když botanik František Krahulec v roce 2006 Komisi na vlastní žádost opustil, udělal to mimo jiné kvůli pocitu marginalizování a marnosti svých připomínek. I když se podle něj určitá debata o GMO ve vědecké komunitě vede, do fungování ČK GMO ani do veřejného diskursu se nepromítá. Čeští vědci se stále neradi veřejně angažují. „Je to dáno nedávnou minulostí, kdy byli lidé zvyklí mlčet.“³³

Na kritiku ze strany Greenpeace ovšem neodpověděl pouze ministr, ale nepřímě na ni zareagoval také nový zákon o GMO z roku 2004, který upřesňuje složení a principy jednání komise. Spíše než by však k otázce přistupoval formou posílení legitimity Komise skrze rozšíření zastoupení různých stran a otevírání dalších kanálů komunikace, budoval pro Komisi co nejsilnější krunýř odbornosti a vyhovoval tak spíše těm, kteří jakoukoli účast veřejnosti na procesech schvalování GMO, ať už v roli členů Komise, nebo účastníků správního řízení, viděli jako neopodstatněnou.

Zákon 78/2004 ruší právo občanských sdružení navrhnout její členy, které jim příslušelo podle předchozího zákona a na jehož základě byli v roce 2002 do Komise jmenováni dva členové. Právo navrhnout členy mají podle nového zákona MZd, MZe, Akademie věd, vysoké školy a specializovaná pracoviště. Článek 3 nového statusu Komise navíc výslovně zdůrazňuje odbornou úroveň členů: „odborná úroveň kandidátů na členství musí být doložena profesním životopisem.“ Tentýž článek také určuje s daleko větší přesností než předchozí status profesní složení komise.³⁴ Tento krok má na jednu stranu potenciál učinit členství průhlednější z hlediska zastoupení různých vědeckých oborů, na druhou stranu ale členství jasně uzavírá jiným (disciplinárním, neřku-li nedisciplinárním) přístupům k problematice. V květnu 2005 tedy v Komisi ve srovnání s předcházejícími roky chybí zástupce jak NNO v oblasti ochrany přírody, tak ekologického zemědělství. „Komise musí ctít odborný přístup založený na objektivním posuzování jednotlivých problémů souvisejících s environmentálními nebo zdravotními riziky jednotlivých posuzovaných GMO, a proto by se měla skládat z předních českých expertů v daných oblastech. Hlavními kritérii práce komise musí být nezávislost a odbornost. Účast občanských sdružení v podobě členství je s tímto v hrubém rozporu,“ argumentoval při projednávání zákona poslanec ODS Pešán.

Statut Komise pracuje s modernistickou představou nezávislosti ve dvojím směru. 1. Konstruuje nezávislost jako výsledek očištění Komise od všeho „neodborného“ a směřuje tedy k jejímu zúžení, spíše než rozšíření o zástupce různých stran a typů vědění. 2. Pracuje s představou, že při vstupu do Komise mohou její členové odložit vše ostatní, kromě svého odborného vědění, po příchodu „v šatně“. Jak se říká v prvním odstavci článku 6, „člen komise musí v rámci své činnosti pro ko-

mainstreamovému příklonu ke GMO. Řešení „konfliktu zájmů“ tedy viděla spíše v rozšíření Komise o další lidi (např. bioetika, botanika), kteří by reprezentovali jiná hlediska (výzkumný rozhovor, 19. 3. 2003).

33/ Výzkumný rozhovor, 22. 5. 2007.

34/ „Členy komise jsou nejméně: dva odborníci na geneticky modifikované rostliny, dva odborníci na geneticky modifikované živočichy, dva odborníci na geneticky modifikované mikroorganismy, jeden biolog/ekolog, jeden odborník na laboratorní detekci geneticky modifikovaných organismů, jeden odborník pro návaznost na potraviny – zdravotní nezávadnost, související předpisy, dva odborníci pro návaznost na zemědělství – registrace odrůd, potravinářské suroviny, krmiva, související předpisy, jeden odborník pro návaznost na zdravotnictví – hygiena, léčiva, související předpisy, dva odborníci na kontrolu nakládání s geneticky modifikovanými organismy, včetně problematiky vývozu a dovozu“ [Status ČKGMO, článek 3, odst. 4].

misí pracovat nezávisle na vnějších vlivech.“ Třetí odstavec téhož článku, kde se řeší možná „adekvátní opatření“ v případě střetu zájmů, k tomu pak dodává, že „pokud člen komise nebo odborník ze skupiny expertů deklaruje střet zájmů, předsedající ve spolupráci s ostatními členy komise rozhodne o adekvátních opatřeních. Ta mohou zahrnovat zejména podání příslušné odborné informace, omezení práva hlasovat anebo opuštění jednací místnosti v případě projednávání příslušného bodu programu.“ Odborná informace sama o sobě závislá není, proto může a má být podána, závislý může být jen akt hlasování, popřípadě projednávání. Podání informace představuje v tomto pojetí úkon čistě odborný.

Pokud bychom měli umístit vědění a výzkum v oblasti GMO v České republice do pomyslného trojúhelníku moderní autonomní vědy a její ekonomizace a socializace, zdejší situace by se nacházela někde na spojnici mezi moderní vědou a ekonomizací vědy, s normativními představami nezávislé expertizy a pro-růstového inovačního vědění. Procesy ekonomizace vědění nejsou zde, na rozdíl od mnoha jiných evropských států, podrobovány zřetelné veřejné kritice a „vyvažovány“ nároky na socializaci vědění (např. v podobě rozrušování „standardních“ toků vědění, rozšiřování okruhu legitimního vědění nebo přímých akcí proti výzkumným projektům).³⁵ Greenpeace jako NNO oponující GMO se soustředí téměř výhradně na kritiku nedostatečného posouzení, přičemž se drží ideálu nezávislého vědění. Případ GMO v tomto směru nepředstavuje žádnou výjimku – nevládní organizace často sázejí na distancování se od „politiky“ a zdůrazňování technické či odborné povahy problémů životního prostředí a jejich řešení [Konopásek, Stöckelová, Vajdová, Zamykalová 2004: 77–78; Jehlička, Sarre, Podoba 2005]. Vzhledem k tomu, že v případě GMO v podstatě neexistuje kontraexpertiza ztělesněná místními vědci (a pokud existuje, prakticky se nedostává do veřejného prostoru), není zde ani viditelný spor, který by – na rozdíl od jiných případů, jakým byl například spor o dálniční obchvat Plzně [např. Konopásek, Stöckelová, Zamykalová 2008] – podřýval ideál nezávislého a jednoznačného odborného vědění alespoň nepřímo.

4.4. Spor jako problém, nebo forma soužití?

V první části této kapitoly jsem ukazovala, že výzkum a vědění GMO se na jednu stranu ekonomizuje – především v tom směru, že dochází k posunu výzkumné agendy směrem k průmyslově využitelné znalosti a k rozvíjení spolupráce mezi průmyslem a veřejnými výzkumnými institucemi, která často vede k nejednoznačné identitě výzkumníků (např. jako členů odborných komisí); na stranu druhou se ale věda také socializuje – vzniká kontraexpertiza, NNO se soudí o primární data, aby je mohla zveřejnit a přezkoumat, polní pokusy se stávají předmětem veřejných sporů, rozvíjejí se institucionalizované formy účasti veřejnosti na rozhodovacích procesech.³⁶ V obou případech ztrácí věda svou „čistotu“ specifické oblasti lidské činnosti. V prvním případě má vstřebat principy a cíle podnikatelského záměru (výkon, zisk, ochrana duševního vlastnictví) a ve druhém fungování politické instituce (zastoupení, vykazatelnost). Tyto procesy se týkají obecnější proměny vědy a vědní politiky, kterou např. Gibbons et al. [1994] pojmenovali jako posun k modu 2.

35/ Určení „zde“ nemůže vymezovat žádnou jasně ohraničenou oblast, proto také mluvím v názvu kapitoly o „poloostrovu jistoty“. To, co mám pod tímto určením především na mysli, jsou veřejné a institucionální diskursy odehrávající se v českém jazyce. Je např. příznačné, že česká verze Wikipedie přejímá v hesle GMO strukturu anglické verze Wikipedie, avšak v odřídě „Spory ohledně genetických modifikací“ najdeme formulaci: „Tato část je pahýl. Můžete pomoci Wikipedii tím, že ji rozšíříte.“ Viz http://cs.wikipedia.org/wiki/Geneticky_modifikovan%C3%BD_organismus; pro verzi v angličtině viz http://en.wikipedia.org/wiki/Genetically_modified_organism [obě stránky navštíveny 24. 7. 2007].

36/ Tomuto poslednímu jevu se detailně věnuji v následující kapitole.

Tyto změny však neznamenaají konec moderního pojetí vědy jako nepodmíněné a nezávislé poznávací činnosti. Jak zastánci, tak odpůrci GMO takovou vědu mobilizují, když se jejím prostřednictvím snaží podložit a legitimizovat vlastní pozice. A mobilizují ji také proti svým oponentům, když jejich nároky zpochybňují poukazem na jejich nedostatečnost ve vztahu k moderním požadavkům na nezávislost. Vědění je tak střídavě spojováno a odpojováno od kontextu svého vzniku (od toho, kdo výzkum financuje, jaké disciplíny a hlediska jsou zastoupeny, nebo od obecnějších politických souvislostí vzniku): ekonomizaci a socializaci má tedy střídavě podléhat pouze organizace vědy – nebo naopak organizace vědy včetně vědění samého. Jisté, bezpečné a jednoznačné vědění, které je příznačné pro moderní myšlení, zůstává záchytným, strategicky užívaným bodem pro všechny aktéry sporu. A stejné vlastnosti si uchovává i „sama skutečnost“, kterou má toto vědění reprezentovat. Ačkoli aktéři nesázejí jen na nezávislé vědění a neustále pracují s předpokladem jeho závislosti, zůstává „nezávislé vědění“ heslem napsaným na praporu.

V zákrytu diskursu nezávislého vědění a sporů o něj se však již více než deset let odehrává evropský spor o GMO, který implicitně sděluje, že normální je vlastně naopak stav sporu. I když se všechny snahy upínají k jeho pomyslnému rozhodnutí a ukončení, prakticky se tento spor jeví jako nerozhodnutelný, ať už politicky, či vědecky. Daleko spíše než „pravda“ o bezpečnosti GMO nebo o jejich morální podstatě je předmětem tohoto sporu praktický příklon lidí (jako zemědělců, spotřebitelů či voličů) k jednání, které napomáhá (nebo naopak blokuje) rozšíření GMO jako „průmyslového genu“ nebo naopak „genu-aktéra“. Průmyslový gen, s nímž pracuje biotechnologický průmysl v laboratořích, na trhu a popřípadě i v soudních síních, je ten, který „může být definován, vlastněn, sledován, prokázán jako bezpečný a neměnný, prodáván a stažen z oběhu,“ jak ho pro New York Times [Caruso 2007] popsal profesor molekulární biologie Jack Heinemann. Takový gen může existovat jen spolu s výše popsaným centrálním dogmatem o genetické informaci, které pracuje s představou jednoznačného a kontrolovatelného působení genů a také s určitým nastavením právního řádu a patentních pravidel, podle nichž lze od roku 1980 patentovat živé organismy.³⁷ Pojmem „genu-aktéra“ se naopak pokouším shrnout povahu GMO, s nimiž pracují odpůrci, skeptici a aktivisté: jde o gen, který existuje a působí v komplexních biologických i společenských vazbách, nemůže být nikdy úplně kontrolován a nemůže být proto patentován a vlastněn (patentovat lze pouze takový gen, jehož fungování a produkt jsou přesně popsány).³⁸ Gen-aktér nemůže být proto podle odpůrců GMO dostatečně regulován v současném rámci vymezeném centrálním dogmatem – který je mu nepřiměřený jak disciplinárně, tak politicky. Spíše než v polaritě pravda – omyl na úrovni vědeckého diskursu se v tomto sporu pohybujeme na škále větší či menší reálnosti různých podob GMO (jako genetického materiálu v životním prostředí, výrobků z GMO na pultech obchodů a na talířích nebo jako předmětů předvolební kampaně).

Soužití různých skutečností a praktik, které tyto skutečnosti uvádějí v život, studovala filozofka Anemarie Mol na případě léčby arterosklerózy [Mol 2002]. Jako výsledek své etnografie lékařské praxe popsala několik způsobů, jak koexistují mnohonásobné (multiple) skutečnosti bez toho, že

37/ V roce 1980 rozhodl americký nejvyšší soud ve sporu *Diamond v. Chakrabarty*, že hranice patentovatelnosti nevede mezi živými a neživými organismy, ale mezi přírodou a výtvary společnosti, přičemž geneticky modifikované organismy patří do sféry výtvarů [podle Lezaun 2004: 136–138]. Již v roce 2005 bylo jen ve Spojených státech patentováno více než 4000 lidských genů, což představuje jen zlomek celkového počtu patentovaných rostlinných, zvířecích a mikrobiálních genů [Caruso 2007]. Vzhledem k tomu, že patentovat výtvary přírody není možné, jde nejčastěji o laboratorně izolované, purifikované nebo modifikované geny, což již ustavuje jejich příslušnost ke „společnosti“ (viz např. http://www.ornl.gov/sci/techresources/Human_Genome/elsi/patents.shtml [cit. 25. 9. 2007]).

38/ Viz http://www.ornl.gov/sci/techresources/Human_Genome/elsi/patents.shtml [cit. 25. 9. 2007].

by se dostávaly do otevřeného konfliktu. Různá vědění, praktiky, přístroje nebo sociální vize jsou rozprostřeny mezi jednotlivá nemocniční oddělení či vedle sebe kladeny v klinické praxi bez nutnosti rozhodnutí, které vědění, praktika či skutečnost je ta „pravá“. Zatímco nemocnice a lékařská praxe jsou pragmatické a takové soužití (často ke svému prospěchu) dovolují, vědecký diskurs je daleko nesmiřitelnější – neshody a rozpory má sklon zviditelňovat, trestat a eliminovat [Mol 2002: 87–117]. Jak je to v případě GMO?

Na jednu stranu existují podstatné rozdíly a rozpory a je zřejmé, že žádná ze stran není připravena dělat kompromisy nejen ohledně vědění, ale především co se týče zavádění GMO do životního prostředí a do společnosti. Pro proponenty GMO je příliš ekonomicky nákladné každé další omezení jejich volného toku (značení, přísné požadavky na koexistenci typů hospodaření); pro odpůrce je ve hře hrozba nevratného genetického znečištění, které nemá podle jejich názoru žádnou přijatelnou prahovou hodnotu. Zdá se tedy, že případ GMO je ve stavu, kdy nejen že nelze dosáhnout vědecké shody, ale nelze ani najít způsob koexistence různých skutečností a vědění o nich. Na druhou stranu bychom ale jako o způsobu soužití mnohonásobné skutečnosti mohli uvažovat o samotném sporu o GMO. Tento spor trvající už více než deset let se ani neuzavírá, ani neodumírá – na několika místech se průběžně sytí a udržuje (např. Rada ministrů, veřejný prostor ve Velké Británii, zemědělská půda ve Francii), na jiných převažuje jedna nebo druhá skutečnost/vědění GMO, některá místa přeskakují mezi sporem a převahou jedné z vícero skutečností/vědění GMO. V tomto smyslu se spor a s ním spojená nejistota, jakkoli na obou stranách překrývaná ideálem konečného (roz)řešení, stávají „normálním“ stavem světa.

V následujících dvou kapitolách budu sledovat dvě odlišné linie vyrovnávání se s tímto stavem. První z nich se zaměřuje na hledání diskursivní legitimacy pro rozhodování o GMO, a tedy GMO samých. Hledá usmíření rozporů prostřednictvím konsenzu. Tato linie vychází z představy, že je možné obnovit důvěryhodnost a legitimitu vědění a nových technologií prostřednictvím rozšíření pojmu expertizy a zvýšení její inkluzivnosti ve vztahu k různým typům zkušeností, hodnotám či různým sociálním skupinám. Nástrojem tohoto rozšíření mají být institucionalizované procedury účasti veřejnosti v konzultačních a rozhodovacích procesech. Skutečnost má být jako výsledek tohoto procesu garantována legitimitou.

Pro druhou linii je diskursivní legitimita spíše okrajová. Daleko spíše jde v tomto případě o materiální jednání ve prospěch určitých skutečností/vědění nebo v neprospěch jiných. V této kapitole se budu zabývat různými způsoby šíření a omezování GMO, které se dějí jen s částečným ohledem na jejich nestabilní legitimitu v režimech vědecké pravdy/platnosti či mezinárodního práva: na straně biotechnologických firem se budu věnovat strategiím kontroly GMO v zemědělském prostoru prostřednictvím systému licenčních smluv a naopak snahám o jejich materiální nerozlišitelnost od konvenční produkce ve fázi potravinářského zpracování; na straně odpůrců se pak budu zabývat spotřebitelskými bojkoty, pokusy o ustavení stopovatelnosti GMO za rámec současných legislativních požadavků EU a ničením polí. Spíše než k usmíření směřuje tato linie k napjatému soužití různých skutečností/vědění.

5. ÚČAST VEŘEJNOSTI – DEMOKRATIZACE VĚDĚNÍ A TECHNOLOGIÍ?

Otázka vytváření a užívání odborného vědění tvořila v posledních 20 letech v západní Evropě jednu z důležitých součástí případů a sporů o životní prostředí a nové technologie – jaderná energetika, BSE, GMO či další případy týkající se environmentálních či zdravotních rizik a nezamýšlených důsledků technologií [např. Harremoes et al. 2001]. Na základě jakých kritérií je hlas některých oprávněn jako zdroj objektivní expertizy a hlas jiných diskvalifikován jako subjektivní a stranický? Nevytlačuje prioritou vědeckého posouzení těchto technologií jiný typ vědění, zkušeností či obav, které se později ukážou jako relevantní? Příkladá se v rozhodovacích procesech dostatečná váha vědeckým nejistotám, které jsou s technologiemi spojené? Můžeme odborné expertize věřit? Jakou roli může a má hrát v posuzování technologií širší veřejnost? Tyto otázky se staly předmětem veřejných debat, akademických výzkumů, jednání odborných i politických komisí.

Skutečnost, že vědecké poznání není nikdy definitivní a reprezentační síla vědeckých faktů ve vztahu ke skutečnosti je omezená, je všeobecně přijímaným klišé. Jak ale ukazují empirická studia vědy a technologií, v moderní společnosti existují místa a diskursy, kde se tato povaha vědeckého poznání dostává do pozadí a mluví se výlučně v termínech objektivních faktů, evidence a jistoty. Jde například o učebnice, úvodní ročníky univerzitních poslucháren, ale často také o odborné posudky a politické rozhodování, při kterém se k vědeckým poznatkům odkazuje. Bruno Latour [1987: 2–13] mluví o dvojí tváři vědy. První tvář charakterizuje výzkum, experiment, nejistota a také nejrůznější propojení s průmyslovými a politickými zájmy nebo logika vědeckých kariér. To je věda v akci, syčená z různorodých zdrojů a motivací. Druhá tvář mluví v pojmech nezaujatosti, univerzality a vědy jako ryze poznávací činnosti. Síla moderní vědy se podle Latoura rodí právě z této podvojnosti a jejího zvládnání: věda má obě tváře, které se ale v zásadě nikdy nekonfrontují.

Jak jsem ukázala v minulé kapitole na případě GMO, tato podvojná hra ale přestává v poslední době fungovat. Připomenu tři důležité momenty. 1. Věda dovolila v bezprecedentní míře propojit nejrůznější přírodní, společenské a technologické skutečnosti, vytvořila vazby zahrnující škály různých úrovní. Funtowicz a Ravetz [1994] mluví v této souvislosti o tzv. komplexních systémech, které – jak dnes zjišťujeme – charakterizuje vysoká míra nejistoty a nemožnost popsat je z jednoho privilegovaného hlediska. Tváří v tvář těmto skutečnostem neumí věda přesvědčivě nabídnout jisté vědění jako základ politického rozhodování a společenských voleb. 2. Rozšířila se nová masová a později interaktivní média, která zviditelňují a často povzbuzují rozpory, umožňují mobilizovat různé vědomosti a veřejnosti a vytvářet komunity a arény nesouhlasu [Bach, Stark 2004]. V tomto informačním prostředí lze stěží udržet dvě tváře vědy nekonfrontované. 3. Důležitým aspektem západních (severních) společností blahobytu je skutečnost, že nezanedbatelná část obyvatel disponuje zdroji – časovými, finančními, intelektuálními – umožňujícími jim občansky se angažovat [např. Barnes 2005: 14–15]. Nejrůznější sociální hnutí působící v oblasti ochrany životního prostředí a sdružení pacientů se stávají důležitými aktéry odborných i politických sporů, ve kterých často konkurují oficiálním reprezentacím skutečností a problémů.

Nejistoty, zájmy, nahodilosti spojené s praxí vědy a vepsané do odborného vědění a do rozhodování, které k němu odkazuje, pronikly do veřejného prostoru, který v moderní společnosti obvykle ovládala druhá, objektivní tvář vědy. V souvislosti s procesem evropské integrace se navíc od 90.

let minulého století začala i obecněji tematizovat demokratická legitimita rozhodovacích procesů a užívání vědění a technologií se v tomto kontextu stalo jedním z důležitých prvků širší debaty o reformě vládnutí v Unii [European Commission 2001] i v jednotlivých evropských státech.

V této kapitole se budu věnovat institucionalizovaným, vládami či jinými orgány státní správy iniciovaným formám účasti veřejnosti na debatách a rozhodovacích procesech o nových technologiích (a konkrétně GMO), které představují pokus jak na měnící se pozici vědy ve společnosti zareagovat a jak vědě, expertizě a technologiím obnovit širší sociální legitimitu. Nejprve krátce představím pozice Evropské komise k těmto otázkám a pak budu detailně diskutovat některé konkrétní participativní projekty v Dánsku, Francii a České republice a veřejné i odborné debaty, které je doprovázejí.

5.1. Reformy přístupu k vědění, expertize a technologiím v diskursu EU

V 80. a na počátku 90. let bylo napětí mezi veřejností a vědeckým a technologickým vývojem (např. ve sporu o jadernou energetiku) nejčastěji vysvětlováno – jak v akademických, tak politických kruzích – tzv. modelem nedostatečnosti (deficit model), podle kterého mají kritické či odmítavé postoje veřejnosti k některým novým technologiím původ v nevědomosti nebo jsou výsledkem dezinformace. Veřejnost podléhá neracionálnímu strachu, který musí být vykořeněn zvýšeným vzděláváním a osvětou a lepší komunikací vědy.

Záhy se objevila kritika modelu nedostatečnosti. Jeden typ této kritiky problematizoval jednoduchost tohoto modelu a v podstatě směřoval k jeho rozvíjení ve složitějších formách [např. Evans, Durant 1995; Miller 1998]. Tito autoři zakládali své výzkumy většinou na velkých šetřeních populací a ukazovali, že jednoduchá souvislost mezi vědomostmi a přijetím určité technologie neexistuje. Druhý, radikálnější typ kritiky se soustředil na celkové rámování této hypotézy, která předpokládá, že „problém“ je na straně veřejnosti, laiků či společnosti, nikoli (také) na straně vědy [např. Wynne 1991, 2006: 212–218; Felt 2006: 52–59]. Tito autoři vycházejí většinou z kvalitativních studií toho, jak probíhá užívání vědeckých znalostí vně specializovaných institucí, a ukazují, že nedůvěra, zdrženlivost či kritika veřejnosti či angažovaných občanů ve vztahu k vědě a expertizě je často založena na opodstatněných negativních zkušenostech. „Náprava“ vztahu vědy a společnosti musí být podle nich založena (také) na reformě institucí, které takové vědění vytvářejí a používají [např. Marris et al. 2001: 91–95].

Model nedostatečnosti se začal ukazovat jako problematický také z hlediska výsledků průzkumu veřejného mínění Eurobarometr o biotechnologiích. Podle Eurobarometru 46.1. byla „objektivní“ znalost v oblasti biotechnologií, na rozdíl od výsledků dvou předcházejících Eurobarometrů, mírně korelována s pojmáním biotechnologií jako rizika pro společnost [INRA 1997: 41–42]. Podle autorů Eurobarometru 58.0 [Gaskell 2003] ukazují sice výsledky některých výzkumů, že existuje mírná korelace mezi mírou vědeckých znalostí a podporou biotechnologií, to ovšem ještě nemusí znamenat, že vědecká znalost sama o sobě určuje pozitivní přístup. Může to být právě naopak, argumentují autoři. Lidé s kladným vztahem a důvěrou k vědě se o ni více zajímají a více tedy vědí, což však může být stejně tak pravda pro odpůrce technologií. „Model nedostatečnosti veřejnosti jako vysvětlení postojů veřejnosti k vědě a technologii je tedy diskutabilní a ústřední pojem ‘vědecké znalosti’ problematický. Nanejvýš můžeme asi tvrdit, a není to nedůležité tvrzení, že vědecká znalost, stejně jako například znalost politického systému, představuje zdroj, s nímž mohou občané (po)rozu-

mět vědeckému vývoji a přispívat do veřejných debat o těchto otázkách.“ [Gaskell 2003: 19] Tento Eurobarometr přestává pracovat s úzce pojatou konstrukcí vztahu znalost – postoj, založenou na deficitní hypotéze.

Levidow a Marris [2001] zkoumali, co se s principem nedostatečnosti dělo v diskursu vybraných evropských dokumentů z let 1993–2001. Vysvětlení opozice veřejnosti vůči některým novým technologiím se podle jejich analýzy posunulo od neznalosti k nedůvěře. Spolu s tím se vynořilo i nové řešení: ne lepší komunikace vědy ve společnosti, ale lepší debata, dialog vědy se společnostmi. Taková rozprava ale podle Levidow a Marris stále udržuje dva póly (poznatků) vědy a (strachu) veřejnosti, přičemž navrhovaný dialog má přispět k obnovení uznání pro vědu a technologii, ne k reflexi a přehodnocení procesů technologického vývoje. Stále platí, že změnit se má veřejnost, ne věda, technologie a pojetí inovace. Ve studovaných dokumentech Evropské komise si vědecká znalost udržuje postavení jasného protikladu k hodnotám a „jiným záležitostem“ (other concerns). Zdůrazňováním této podvojnosti se udržuje představa nezaujaté a nehodnotící vědy. Podle Levidow a Marris tak znovu dochází k nedorozumění ohledně povahy kritické pozice veřejnosti vůči vědě a technologiím. Ty jsou totiž „odpovědí na sociální, etické a ekonomické hodnoty, které veřejnost rozpoznává jako obsažené ve vědě samé“ [Levidow a Marris 2001: 349].¹

Jako dokument, který se tomuto trendu vymyká, uvádějí autoři zprávu pracovní skupiny „Demokratizace expertizy a ustavení vědeckých referenčních systémů“ [Liberatore 2001], která podle nich překračuje podvojnost vědy a společnosti nebo faktů a hodnot a stojí tak v napětí vůči většině dokumentů ostatních. Podívejme se tedy nyní již nezávisle na Levidow a Marris, jaké pozice zpráva zaujímá a jaké kroky a reformy navrhuje. Její autoři vycházejí z následující diagnózy současné situace:

Prožíváme dnes paradoxní situaci, kdy je expertní znalost ve vzrůstající míře žádána jako základ vytváření politik a společenských voleb, ale zároveň stále častěji napadána. Úsilí o obnovení její důvěryhodnosti je životně důležité. Nemůže být ale omezeno na pouhé „vzdělávání veřejnosti“: průhlednějším a vykazatelnějším se musí stát sám proces budování a užívání expertizy a musí se rozvíjet dlouhodobý dialog mezi experty, veřejností a politickými aktéry [Liberatore 2001: 2].

Zpráva definuje tyto základní principy, které mají být ustaveny a/nebo posíleny: přístupnost a průhlednost procesů spojených s budováním, výběrem a užíváním expertního vědění; vykazatelnost producentů a uživatelů expertizy vůči občanům a institucím; efektivita při zajišťování expertizy tak, aby odpovídala na skutečné potřeby a požadavky občanů; včasné varování a předvídání; nezávislost a integrita expertů, posilovaná např. požadavkem na prohlášení o jejich možných zvláštních zájmech; mnohost zdrojů a typů expertního vědění, včetně zohledňování menšinových hledisek; kvalita expertizy. Cílem je zajistit pro rozhodování „sociálně robustní“ vědění, které zahrne různé formy znalosti: různé obory, sektory a vstupy od odborníků z akademické sféry, dotčených stran a občanské společnosti. Musí být ustaveny procedury hodnocení expertizy, které půjdou za hranice tradičního společenství odborníků (peer community), aby tak zahrnuly například ty, kteří mohou přispět místním či praktickým věděním nebo lidi s porozuměním pro etické aspekty. Jde tedy o rozšíření „komunity vědění“ (extended peer review) [Liberatore 2001: ii].

1/ Podobně se o šest let později k praxi institucionalizované participace vyjadřuje expertní zpráva pro Evropskou komisi *Taking European Knowledge Society Seriously*: Na globální scéně se Evropská komise vyznačuje bezvýhradnou oddaností novým konceptům předběžné opatrnosti a veřejné debaty o vědě. Množství z těchto závazků však doposud zůstává pouze rétorických. Důraz se klade na komunikaci spíše než na informování a pokud možno *transformování* rozhodnutí a závazků. Zájem se zdá být upřen na nové procedury spíše proto, aby ospravedlnily ustavené představy a závazky a zajistily „důvěru“ pro téměř nezměněné představy, způsoby myšlení a rozhodovací procesy [Felt 2007: 40].

Navrhované reformy znějí poměrně radikálně. Na vytváření a hodnocení relevantní expertizy se nemají podílet jen ustavení odborníci, ale i lidé a instituce s velmi odlišnými hledisky. Hranice mezi fakty a hodnotami, mezi odborníky a laiky, které měly být podle doktríny moderního vládnutí absolutně neprůchozí, se uvolňují. Zpráva pracuje s tradičními kritérii pro vytváření vědění jako přístup a průhlednost, vykazatelnost, nezávislost a integrita, ale rozšiřuje se okruh lidí a institucí, které se na jejich naplňování mají, a musí, účastnit. V praktické rovině jsou tyto principy přeloženy do pěti akčních plánů, z nichž dva se přímo týkají otázek zveřejňování a účasti veřejnosti v průběhu rozvoje, hodnocení a užívání nových technologií či řešení problémů životního prostředí.²

Účast veřejnosti má přitom podle autorů zprávy dvojí hodnotu. 1. Zvyšuje demokratickou legitimitu rozhodovacích procesů a politik. Problém se diskutuje a řeší více na veřejnosti. Široká veřejnost a její hlediska jsou reprezentovány nejen vědci, úředníky, volenými politiky nebo občanskými sdruženími, ale i zástupci z řad běžných občanů. 2. Dalším přínosem je obohacení debaty o znalosti a zkušenosti např. místních obyvatel žijících v dotčeném místě nebo jiných neexpertních aktérů. Veřejné projednávání tak přispívá k vyšší kvalitě rozhodování a výsledného řešení. Legitimita i kvalita jsou důležitými zdroji širšího společenského přijetí řešení, technologie či inovace.

V souvislosti s diskutovanými evropskými dokumenty je třeba zdůraznit, že zprávy o demokratizaci expertizy nepřicházejí s ničím zcela novým. Povinnosti zveřejňovat a poskytovat informace se v některých západoevropských státech objevují, např. v právu životního prostředí, od konce 80. let. Od této doby se také datují experimenty s participativním hodnocením technologií v podobě více či méně formalizovaných, celostátních či místně vázaných procedur.³ Hodnota zprávy Liberatore spočívá tedy spíše než v originalitě v tom, že se tento způsob uvažování o vědění a technologiích ustavuje a legitimizuje na úrovni evropských dokumentů. Je také důležité si uvědomit, že evropské politické dokumenty v oblasti vědní politiky a zacházení s expertizou nejsou stejnorodé. Jak ukázali Levidow a Marris [2001], většina z nich sice mluví o nutnosti oprostit se od „modelu nedostatečnosti“, nejde jim ale o zásadnější proměnu fungování expertních institucí a hledají spíše manažerské možnosti, jak komunikačně obnovit důvěru veřejnosti ve vědu a expertizu. Jen ve výjimečných případech, jakým byla výše diskutovaná zpráva Liberatore [2001], pak uvažují o tom, jak reformovat samotné vytváření a užívání expertizy. Ve většině dokumentů vědní politiky, včetně tzv. rámcových programů financování vědy v EU, není vztah vědy a společnosti a jejich možné interakce tematizován v podstatě vůbec. Vzhledem k tomu, že – jak jsem ukázala již ve třetí kapitole – evropské dokumenty představují spíše zdroje pro jednání různých domácích aktérů než zdroje přímého působení na politiku členských států, záleží velmi na tom, jaké evropské dokumenty a jak jsou v členských státech mobilizovány. V následujícím oddílu se zaměřuji na to, jaké podoby participativní diskurs prakticky nabývá v různých evropských kontextech.

2/ Jde o akční plán 3 (zajištění obecné dostupnosti expertizy, zlepšení participace a vytváření zprostředkujících platform pro transparentnější a vykazatelnější tvorbu politik a pro informovanou veřejnou debatu) a 4 (rozšiřování a sjednocování expertizy užívané při vytváření politik).

3/ Například na stránkách *Danish board of technology*, který je považován za jednu z průkopnických institucí v organizování účasti veřejnosti v hodnocení technologií, najdeme tento přehled „metod“: cafe seminar, citizens hearing, citizens' jury, citizens' summit, future panel, hearing for parliament, interdisciplinary work group, interview meeting, consensus conference, the voting conference, workshop methods, Danish participatory model. Viz <http://www.tekno.dk/subpage.php3?survey=16&language=uk> [cit. 15. 7. 2007].

5.2. Účast veřejnosti v západní Evropě: případ Dánska a Francie

Jak účast veřejnosti na hodnocení vědění, technologií a politik ovlivňuje vývoj těchto diskutovaných případů a politik? Daří se prostřednictvím těchto procedur obnovovat legitimitu rozhodovacích procesů? Jak jsou participativní procedury využívány ze strany NNO a veřejnosti? A k čemu (všemu) tato aranžmá využívají vlády a správní orgány? Tyto otázky nelze zodpovědět obecně. Odpovědi se budou lišit v jednotlivých zemích, případ od případu. Budou se ale také odvíjet od hlediska konkrétního zúčastněného aktéra – a také sociálního vědce, který o nich píše. V této sekci se snažím skrze některé procesy, které v souvislosti s GMO proběhly v Dánsku a ve Francii, a skrze způsoby, jak tyto procesy diskutují různí sociální vědci, představit klíčové body možných porozumění fenoménu participativních procedur jako součástí rozhodovacích procesů.

V politickém diskursu, stejně jako v mnoha akademických studiích, zejména jiných než dánských autorů, slouží Dánsko jako příklad země, ve které procedury účasti veřejnosti fungují nejlépe tomu, za co se vydávají, tedy jako platformy veřejné debaty zahrnující a zviditelňující nejrůznější hlediska a zájmy, které mají následně vliv na vytváření politik [např. Levidow 1998: 218; Joss, Durant 1995] a které „dobře cestují“ do jiných zemí [Einsiedel, Jelsøe, Breck 2001]. Jamison [2004] vysvětluje fungování těchto procedur jako účinného prostředníka mezi veřejnou debatou a rozhodovacími procesy třemi rysy dánské společnosti. První představuje tradice dánské politiky založená na kompromisu, která se musela vyrovnat s existencí dvou značně odlišných politických kultur, města a venkova, z nichž ani jedna neměla sílu převládnout a společnost sjednotit; druhým rysem jsou dlouhodobé vztahy mezi státem a občanskou společností, daleko užší, než je to obvyklé v jiných zemích; a konečně třetí rys podle Jamisona představuje silná tradice sociálních hnutí a kontraexpertizy, spojená s lidsko-právními a feministickými otázkami a problémy životního prostředí.

Jiní dánští autoři jsou však daleko kritičtější. Kamara [2002] například popisuje, jak se dánská vláda v letech 1988–1997 obratně vyhýbala konfrontaci s veřejností, zatímco schvalovala polní pokusy firmy Danisco. Lassen [1999] píše na adresu procedur účasti, že „veřejné hodnocení (biotechnologie) formou debatních setkání, konsenzuálních konferencí“ nebo v médiích (fungovalo) (...) jako prostředek smírného zavádění nových biotechnologií spíše než jako nástroj proměny těchto technologií v souladu s výsledky hodnocení veřejností.“ [tamtéž: 82] Závěrečný dokument první konsenzuální konference o GMO z roku 1987 ukázal podle Lassena velmi kritický pohled zúčastněných občanů na biotechnologie: genové manipulace zvířat jsou zcela odmítnuty a polovina členů občanského panelu odmítá také manipulace rostlin. Tento závěr vedl ke konkrétním opatřením, především k rozhodnutí nefinancovat genetický výzkum se zvířaty, a z všeobecně kritické atmosféry se v roce 1986 zrodil také zákon zakazující uvolňování GMO do životního prostředí. V krátkodobém horizontu zareagovalo vytváření biotechnologické politiky v Dánsku poměrně otevřeně na postoje veřejnosti. Tak zřejmě situaci hodnotily i dánské nevládní organizace zapojené v 80. letech do

4/ Konsenzuální konference je forma účasti veřejnosti na hodnocení technologií, která Dánsko speciálně proslavila jako v tomto směru novátorskou zemi. Konference se účastní 1020 občanů vybraných s ohledem na reprezentaci základních charakteristik jako pohlaví, vzdělání nebo velikost sídla; důležitý je přitom požadavek, aby účastník nebyl k diskutované problematice vázán žádným „zvláštním“ zájmem. Konference se zpravidla skládá ze tří víkendových setkání těchto občanů s panelem expertů a ústí do formulace společného závěrečného prohlášení občanů. To shrnuje jak konsenzuální stanoviska, tak rozporné postoje a často obsahuje přímo doporučení pro politickou reprezentaci týkající se právní úpravy nebo podpory výzkumu. K různým aspektům této metody viz např. Joss a Durant [1995] (pozn. TS).

kampaně proti biotechnologiím, které od ní upustily a nechaly kontrolu nad tématem státní správě a univerzitám. Z dlouhodobějšího hlediska však situace vypadala jinak. Na začátku 90. let začala dánská vláda užívat v zákoně zakazujícím uvolňování GMO do životního prostředí klauzuli, podle které byl ministr životního prostředí za „zvláštních podmínek“ oprávněn udělit výjimku z tohoto zákazu. V průběhu první poloviny 90. let bylo v Dánsku pomocí této zákonné výjimky schváleno pro uvolnění do životního prostředí několik GMO, aniž by ministr zdůvodnil „zvláštní podmínky“ tohoto kroku [Lassen 1999: 89].

Na dánském případě si všimněme dvou podstatných rysů participativních procedur. 1. Jejich účinnost (která se projevila ve formě užívání zákona) je kriticky závislá na aktuálně (ne)existující kontrole a tlaku ze strany veřejnosti. Participace veřejnosti v Dánsku působila jako faktor ovlivňující regulaci GMO, ale jen dokud byla „pod dohledem“. Procedura a její výsledky nepůsobí „vlastní silou“, ale získávají relevanci v širším společenském kontextu. 2. Rozhodnutí, alespoň v případě GMO, není jednorázovým aktem, ale spíše počátkem nebo mezníkem určité trajektorie, jejíž vývoj se odvíjí od toho, kdo a jak o ni „pečuje“.

Velmi odlišně od Dánska se situace ve vztahu ke GMO odvíjela ve Francii, která se považuje za evropský stát s jednou z nejsilnějších technokratických a zároveň i konfliktualistických tradic [Marris, Joly 1999: 3, 24]. Na rozdíl od Dánska sílil spor kolem GMO ve Francii teprve v druhé polovině 90. let v souvislosti s prvními dovozy GM plodin ze Spojených států. První participativní iniciativa se pak objevila až v roce 1998 v reakci na silně polarizovanou veřejnou debatu. Parlamentní kancelář pro hodnocení vědeckých a technologických voleb (Office Parlementaire de l'Evaluation des Choix Scientifiques et Techniques) zorganizovala tzv. konferenci občanů (conférence des citoyens), kterou představila jako variantu dánské konsenzuální konference bez důrazu na shodu.⁵ Důraz na konsenzus by byl totiž ve Francii vnímán jako signál o manipulaci procesu. Přesto byla konference silně kritizována nevládními organizacemi se záporným postojem ke GMO (Greenpeace France, Confédération paysanne, Agir pour l'Environnement a další). Důvodů uváděly hned několik.

1. Organizátoři konference udělali několik úprav dánského protokolu, a to ve směru jejich větší kontroly nad událostí. Strany sporu (nevládní organizace ani zástupci průmyslu) nebyly přizvány jako členové organizačního výboru, ani jako účastníci přípravných setkání, na kterých předběžně debatuje občanský panel. Účastnily se v roli odborníků až samotné konference. Nevládní organizace tak byly ze značné části procesu cíleně vyloučeny. 2. Jako zdroj faktů a znalostí figurovali výlučně členové státní správy a výzkumníci z institucí financovaných z veřejných rozpočtů, kteří byli z hlediska organizátorů zprostředkovateli nezaujatých informací o GMO. Většina lidí podílejících se na organizaci byla ale podle nevládních organizací buď nakloněna GMO, nebo se přímo podílela na jejich vývoji (v přípravných dokumentech ke konferenci také nikde nebyla uvedena možnost, že i přizvaní odborníci by mohli konferenci projít jako zkušeností a pozměnit na jejím základě svůj postoj). Účastníci konference z řad občanů měli být podle kritiků raději hned od začátku vystaveni konfliktním informacím zprostředkovaným různými stranami sporu. 3. Procedura podle nevládních organizací nebyla dostatečně demokratická. Patnáct občanů nereprezentuje francouzskou populaci. Kritici navíc vyjádřili i podezření o manipulaci výběru účastníků, protože procedura prvotního samovýběru občanů prostřednictvím inzerátu v místních novinách (obvyklá podle dánského protokolu) byla nahrazena výběrem řízeným najatou agenturou pro výzkum trhu. 4. Neexistovala jasná

5/ Následující popis a hodnocení této konference občanů z roku 1998 vychází z článků Marris, Joly [1999] a Joly, Marris [2003].

vazba výsledků konference na následné rozhodování politické reprezentace. Významná je skutečnost, že vláda ohlásila úmysl uspořádat konferenci ve stejném tiskovém prohlášení, kde zároveň oznamuje plánované povolení kukuřice Bt 176 jako prvního GMO pro komerční pěstování ve Francii. Konference se tedy konala až poté, co bylo učiněno jedno z klíčových rozhodnutí. Ani po skončení konference se francouzská vláda nikdy nevyjádřila, jakým způsobem vzala v úvahu výsledná doporučení panelu občanů.

Podle Marris a Joly [1999: 24] je zhodnocení skutečného vlivu konference na rozhodování velmi těžké. Domnívají se však, že spíše než by změnila linii francouzské politiky GMO, podpořila vývoj, který byl zahájen. Vzhledem k tomu, že se závěrečné stanovisko pohybovalo ve velmi liberálním rámci, který byl v podstatě v souladu s oficiální linií francouzské politiky [tamtéž: 19], konference tuto linii spíše posílila, než by ji nějak zásadněji proměnila. Na rozdíl od dánské konsenzuální konference v roce 1987 nevedla tato participativní debata ve Francii k usměrnění veřejné mobilizace a opozice, ale naopak k jejich posílení.

Po roce 1998 následovalo ve Francii několik let plných střetů mezi příznivci a odpůrci technologie ve formě veřejné a mediální debaty, fyzického ničení polí s GMO, policejních akcí i soudních procesů (některým z nich se budu věnovat v následující kapitole). Z hlediska fungování institucionalizovaných procedur účasti veřejnosti je pozoruhodné, že se v lednu 2003 sdružilo šestnáct neziskových organizací do Francouzského kolektivu pro konferenci občanů o GMO (Collectif français pour une conférence de citoyennes sur les OGM), aby požadovaly uspořádání takové konference.⁶ Některými ze sdružených organizací byli přítom kritici první konference uskutečněné v roce 1998. „Naše organizace si přejí uskutečnění opravdové veřejné debaty, předcházející jakémukoli novému rozhodnutí nebo autorizaci GMO, ale ne debatu částečnou nebo manipulovanou, jejímž účelem není nic jiného než konec moratoria (...) Naše organizace zdůraznily, že chtějí demokratickou, průhlednou, reprezentativní a decentralizovanou debatu...,“ uvádí tisková zpráva Confédération paysanne [2003].

Jako klíčové pro postoj těchto nevládních organizací k institucionalizovaným procedurám účasti se ukazují dva momenty. 1. Možnost ovlivnit jejich podobu, stát blízko jejich zrodu, nebýt procedurou pasivně organizován, ale účastnit se jí jako hráč ovlivňující nejen její průběh, ale také pravidla hry. 2. Je důležité si všimnout, že veřejná mobilizace proti GMO ve Francii vrcholila teprve po roce 1998. Například podle Eurobarometru z roku 2002 je Francie jedna z mála členských zemí, kde mezi lety 1996 a 2002 výrazně poklesla podpora užití GMO v zemědělství [Gaskell et al. 2003: 18]. Nevládní organizace vedoucí kampaň proti GMO – jejímž prostředkem se teď stává i uspořádání institucionalizované debaty – mohly tedy v roce 2003, na rozdíl od roku 1998, očekávat výsledky, které by byly blízko jejich vlastním kritickým pozicím a prokázaly kritický vztah veřejnosti ke GMO v další aréně, např. vedle výzkumů veřejného mínění nebo spotřebitelského chování. V tomto kontextu je signifikantní, že francouzská vláda tuto konferenci občanů o GMO, po které Kolektiv neziskových organizací volal, nikdy neuskutečnila.⁷

6/ Členy kolektivu jsou Fondation Charles Léopold Meyer pour le progres de l'homme, Inf'OGM, Confédération paysanne, Bede, Solagral, Fondation sciences citoyennes, FRAPNA Ardeche, Giet, Geyser, Nature et progres, Greenpeace, France nature environment, Attac, Mouvement de résistance pour génération futures, Coordination national de defence des demences fermiers.

7/ V Itálii se během podzimu 2007 uskutečnila série veřejných konzultací „ITALIA EUROPA – LIBERI DA OGM“ (Itálie Evropa – bez GMO), kterou pořádala koalice 28 organizací reprezentujících zemědělce, distributory, prodejce, spotřebitele a dále environmentální, vědecká a kulturní sdružení. V rámci této iniciativy se uskutečnily tisíce konzultací na místní úrovni, politická jednání na národní úrovni a evropská debata o organickém zemědělství, během kterých měli občané možnost hla-

Procedury účasti veřejnosti jsou v politických dokumentech často představovány jako do sebe uzavřené dialogy odehrávající se mimo mocenské pole.⁸ Vývoj dánských participativních procedur i francouzské konference občanů však názorně ukazuje, jak průběh a výsledky těchto procesů závisejí na širších okolnostech, ve kterých se odehrávají. Spíše než by představovaly řešení existujících sporů a neshod, tvoří procedury účasti veřejnosti součást těchto sporů. Představují arény, které se jednotlivé strany sporu – aktivisté, experti, politici – snaží využít ve svůj prospěch, snaží se nastavit jejich pravidla a diskursivní rámce tak, aby v nich byli schopni uspět. Tyto procedury se tedy usku- tečňují v poli již existujících sil a mocenských asymetrií, které se odvíjejí od důvěryhodnosti různých aktérů, mobilizace veřejnosti nebo možnosti kontrolovat mediální interpretace výsledků. Tyto procedury, které jsou často prezentované jako nástroje převrácení ustavených institucionálních a dis- kursivních pořádků, tak mohou sloužit spíše k jejich upevňování.

Participativní procedury hodnocení technologií či konkrétních technologických projektů a aplika- cí se stále častěji začleňují do procesů plánování a rozhodování. Podoba, výstupy a dopady těch- to procedur jsou však kontextuální a velmi záleží na tom, jak je jednotliví aktéři mohou a umí vyu- žívat. Tyto procedury nemohou nahradit mobilizaci veřejnosti a (kontra)expertů nebo medializaci problémů a sporů, neboť tyto formy opozice představují klíčové zdroje aktérů ze strany veřejnos- ti při účasti v těchto procedurách. Nevládní organizace v západoevropských společnostech, které vedou kampaň proti GMO, to zřejmě rychle pochopily – institucionalizovaná participace tam proto nenahrazuje jiné formy protestu, spíše je doplňuje a u většiny z nich nehraje roli hlavního nástro- je kampaní. V následujícím oddílu se věnuji tomu, jak byly tyto procedury uskutečňovány v případě GMO v České republice, když byla po roce 2001 účast veřejnosti na schvalovacím řízení umožně- na prvním zákonem o GMO.

5.3. Změna kontextu: účast veřejnosti v České republice

Doktrína participativního vládnutí a procedury účasti veřejnosti se v České republice objevují v prv- ní polovině 90. let, tedy ve stejné době jako v mnohých západoevropských státech, ve zvláštních podmínkách. Nevstupují totiž do prostředí s ustavenou občanskou společností a strategiemi kon- fliktu a odporu. Na rozdíl od západní Evropy nepřicházejí v reakci na masivní spory o životní prostře- dí a nové technologie (jakými tam byl například spor o jadernou energetiku) a na klesající důvěru široké veřejnosti v expertní znalost a rozhodovací mechanismy úzce zastupitelské politiky. Partici- pativní vládnutí přichází poněkud mechanicky s tím, jak se země orientuje, zejména legislativně, na vstup do Evropské unie.

Jakkoli se v českém prostředí v 90. letech neexperimentovalo s „nadstandardními“ procedurami typu konsenzuální konference nebo občanské poroty, prvky participativního vládnutí se dostávaly do mnoha norem, obecných nebo přímo se týkajících životního prostředí, které ustavovaly zákonné právo pro občany nebo neziskové organizace s odpovídajícím zaměřením účastnit se správních ři-

sovat pro zemědělství a potraviny bez GMO formou hlasovacích lístků používaných při referendu (viz <http://www.liberida-ogm.org/liberi/default.php>; <http://www.gmwatch.org/archive2.asp?arcid=8159> [obě stránky navštíveny 17. 10. 2007]). Neziskové a profesní organizace oponující GMO učinily v tomto případě ve srovnání s Francouzským kolektivem pro konfe- renci občanů další krok: nepožadovaly uspořádání participativní iniciativy od státní správy, ale samy se staly jejími organi- zátory, přičemž využívaly forem mobilizace a reprezentace veřejnosti využívaných standardně státem (forma referenda).

8/ Např. White paper on European governance používá v této souvislosti spojení „kultura konzultace a dialogu“ [Eu- ropean Commission 2001: 16] nebo „partnerská uspořádání“ (partner arrangements) [tamtéž: 17], která mají jasně od- kazovat k ne-mocenskému modu komunikace.

zení nebo podávat připomínky. Mezi zákonné úpravy takovou účast umožňující patří například zákon 100/2001 o posuzování vlivů na životní prostředí (který nahradil zákon z roku 1992) nebo zákon 114/1992 o ochraně přírody a krajiny.⁹ České NNO v oblasti ochrany životního prostředí tyto právně otevřené možnosti účasti v 90. letech velmi přivítaly a soustředily na ně velké množství své energie. Pro mnohé z nich se tyto institucionální nástroje staly nejdůležitějším prostředkem zapojení se do tvorby politiky životního prostředí i sporů o konkrétní projekty.¹⁰

Bylo tomu tak i v případě GMO. Vylíčíme nyní tři podoby účasti veřejnosti na debatě a na procesu schvalování GMO, které mi dovolí postihnout jak postoj státní správy k veřejné participaci v této oblasti, tak vývoj, kterým ve vztahu k těmto procedurám prošlo Greenpeace. První případem bude seminář Výzkum GMO v České republice konaný v roce 2002, druhým účast Greenpeace na schvalování Bt kukuřice MON 810 pro polní pokusy a komerční pěstování a třetím pak Seminář GMO v agrosystému a jeho okolí konaný v roce 2007.

Seminář Výzkum GMO v České republice uskutečněný v říjnu 2002 pořádal Ústav zemědělských a potravinářských informací¹¹ ve spolupráci s ČK GMO a sdružením Biotrin. V jeho rámci bylo předneseno pět příspěvků, v podstatě všechny ve prospěch GMO, přičemž čtyři z pěti mluvčích byli členové ČK GMO (jeden z nich zároveň členem Biotrinu).¹² Zúčastnila se ho asi stovka posluchačů. Na pozvánce byla uvedena formulka, že „ke každému tématu budou následovat dotazy a diskuse“. Ty však nenásledovaly. Co následovalo, byla krátká výměna replik mezi zástupci Greenpeace, kteří položili „standardní“ otázku, kdo bude odpovědný v případě genetického znečištění, na niž dostali „standardní“ odpověď založenou na tvrzení, že GMO jsou bezpečné (resp. nejsou nebezpečnější než konvenční plodiny) a obavy z genetického znečištění nejsou tedy relevantní. Výjimkou mezi účastníky semináře byl jeden ekologický zemědělec a člen Svazu ekologických zemědělců, který po každém příspěvku výřečně polemizoval pomocí argumentů vědeckých, etických, právních (možné žaloby rakouských ekologických zemědělců) i ekonomicko-politických (závislost farmářů na výrobcích osiv). Jeho reakce byly organizátoři i částí publika pronásledovány tichou nevolí nebo dokonce posměchem. Nakonec se tento zemědělec zeptal, proč nebyl k přednesení příspěvku vyzván někdo z druhé strany, z Greenpeace nebo ze Svazu ekologických zemědělců (zároveň ale přiznal, že v této organizaci se problému nikdo aktivněji nevěnuje). Dostalo se mu odpovědi, že tito lidé byli přizváni na první seminář před dvěma roky a že tentokrát šlo víceméně jen o seznámení s připravovanou legislativou (což ale nebyla pravda, protože tím se zabýval jen jeden z příspěvků). Poslání semináře, tak jak ho pojímali jeho organizátoři, dobře shrnuje poslední věta ze třístránkového materiálu, který byl k příležitosti semináře připraven organizátory a v jeho průběhu volně k rozebrání:

Je na čase, aby lidé byli povzbuzováni ke skončení s obavami z geneticky modifikovaných kulturních rostlin a brali je jako samozřejmou součást proměn života, umožněných vědeckým pokrokem podobně jako používání mobilních telefonů nebo počítačů. [Geneticky modifikované organismy 2002]

9/ Přehled úprav v jednotlivých zákonech lze najít na internetové stránce Webu pro otevřenost státní správy <http://www.otevrete.cz/index.php?id=86&akce=clanek> [cit. 17. 7. 2007].

10/ V případě v mnoha směrech precedentního sporu o obchvat Plzně viz Konopásek, Stöckelová, Zamykalová [2008].

11/ Tento ústav je podle vlastních slov „specializovanou příspěvkovou organizací s celostátní působností, zřízenou Ministerstvem zemědělství ČR. Jsme institucí s republikově, ale i v okolních evropských státech ojedinělým posláním – zabýváme se v plné šíři komplexním transferem oborových znalostních informací z oblastí: zemědělství, potravinářství, výživa, ochrana spotřebitele, lesnictví a životní prostředí“ <http://www.agronavigator.cz/static.asp?str=o-nas&ch=18&ids=211> [cit. 17. 7. 2007].

12/ Při popisu semináře vycházím se svých terénních poznámek.

GMO jsou tu spojované s pokrokem, vědou, proměnou, životem, samozřejmostí, kulturou; jejich odmítnutí naopak s obavami (a v logice daného diskursu s pasivitou, zpátečnictvím, nerozumem). Kritická pozice je nenormální a snaha o rozšíření debaty o jiná než „vědecká“ hlediska sklízí posměch. Nejen organizátorům, ale ani převážné většině přítomných v auditoriu nešlo o debatu, ale o vzdělávání veřejnosti a setkání se odvíjelo v souladu s tím, co jsem výše popsala jako „model nedostatečnosti“. V této logice není překvapující, že byla jedna část veřejnosti, občanské sdružení vědců Biotrin, přizvána jako spolupředatel setkání a povýšena do role toho, kdo společně se státní správou vzdělává „zbytek“ veřejnosti, přičemž jiná část veřejnosti byla na posteru „Odpor vůči GM plodinám“, prezentovaném o přestávce na chodbě entomologem Františkem Sehnalem, charakterizována jako „malé, avšak velmi agresivní a dobře organizované skupiny, (které) nejsou schopny připustit jakoukoli diskusi“.

Zhruba ve stejné době, kdy probíhal tento seminář, se Greenpeace zapojilo do procesu schvalování GMO. Jak jsme viděli ve třetí kapitole, zákon 153/2000 o nakládání s GMO stanovil v paragrafu 12, že „občanské sdružení, jehož cílem je podle stanov ochrana životního prostředí nebo ochrana práv nebo zájmů spotřebitelů, je oprávněno účastnit se správního řízení“. V prvních letech po přijetí zákona se Greenpeace právě na tuto participaci soustředilo. V lednu 2002 požádala firma Monsanto o schválení geneticky modifikované Bt kukuřice MON 810 pro uvolňování do životního prostředí (polní pokusy) a začalo probíhat správní řízení. Greenpeace zaslalo k této žádosti své připomínky. V březnu 2002 se na MŽP konalo projednání žádosti. Toto setkání nebylo veřejné; publikován byl ministerstvem připravený zápis.¹³ Projednání se podle zápisu zúčastnili tři zástupci ministerstva, pět členů ČK GMO (dva z nich členové Biotrinu a jeden odborný konzultant firmy Agritec, české biotechnologické firmy experimentující v té době s GM Inem), dva zaměstnanci firmy Monsanto, dva hosté (jeden z nich byl již zmíněný entomolog František Sehnal, který spolupracoval na experimentu s firmou Monsanto), a jedna zástupkyně Greenpeace (koordinátorka genetické kampaně). Setkání charakterizovala velká početní převaha odborníků s principiálně kladným postojem ke GMO. Tomuto složení odpovídalo celkové rámování a povaha setkání. Odborníci z Komise měli podle zápisu vždy poslední slovo v tom, co je relevantní námitka a správný, vědecky ověřený fakt. „Při této příležitosti předseda komise upozornil na skutečnost, že v odborných kruzích jsou za relevantní údaje považovány takové, které jsou publikovány v obecně dostupných a pokud možno recenzovaných časopisech,“ čteme na str. 6 zápisu. Převaha odborného rámování se v zápisu projevuje například i tím, že jména všech přítomných jsou vždy důsledně uváděna se všemi vědeckými a akademickými tituly.

Definitivní verdikt byl během projednání vyneseno i nad publikací, která byla v té době v zahraničí předmětem ostrých sporů. „Prof. Drobník zmínil zásadní metodické chyby dané publikace (s odkazem k ní argumentovalo Greenpeace ve své námitce – TS), na které ve zcela nedávné době poukázalo několik desítek autorů, v důsledku čehož byla publikace vyvrácena,“ uvádí str. 6 zápisu. J. Drobník pronesl tato slova na adresu článku o genetickém znečištění mexické kukuřice publikovaném v časopisu Nature, které její autoři interpretovali jako možný důsledek křížení s GM kukuřicí [Quist, Chapela 2001]. Drobník vynášel kategorické soudy bez toho, že by připustil, že kolem této

13/ Při popisu setkání vycházím z tohoto zápisu [Zápis z projednání připomínek k žádostem firmy MONSANTO o zápis geneticky modifikované kukuřice linie MON 810 (Bt – insekt rezistentní) do Seznamu GMO schválených pro uvádění do životního prostředí (č.j. 142A/OER/O2) a o zápis společnosti MONSANTO CR s. r. o. do Seznamu uživatelů (č.j. 142B/OER/O2)], který byl v roce 2002 přístupný na internetových stránkách ministerstva, ale dnes tam již není, a z rozhovoru s tehdejší koordinátorkou genetické kampaně Greenpeace, která se projednávání za Greenpeace zúčastnila (výzkumný rozhovor, 23. 10. 2002).

publikace probíhají zásadní spory. Inkriminovaný článek byl totiž po svém zveřejnění ostře napaden z jedné části vědecké komunity a v důsledku toho v roce 2002 časopisem *Nature*, jako první článek v historii časopisu, stažen zpátky [Meek 2002; Monbiot 2002]. Na to J. Drobník odkazuje, když mluví o „vyvrácení publikace“. Na druhou stranu se však článku a jeho autorům dostalo podpory, především z té části vědecké komunity, která se ke GMO stavěla opatrně až kriticky [např. Rowell 2003; Vidal 2005], přičemž se otevřela i obecnější diskuse o fungování recenzovaných časopisů a garancích platnosti, které mohou poskytovat. Ohledně platnosti a okolností publikace tohoto článku tedy existovaly nejasnosti, ty však J. Drobník úplně pominul.

Převaha odborného rámování spolu s apriorním vyloučením toho, že by přítomná zástupkyně veřejnosti mohla do debaty aktivně přispět, vyjadřuje i následující popis průběhu setkání, který se v srpnu 2002 objevil na internetových stránkách sdružení Biotrin:

Zaměstnanci České kanceláře Greenpeace (ing. Píknová) byli projednávání přítomni jako účastníci správního řízení. Měli k dispozici všechny podklady a byli dobře seznámeni se skutečností, že cílem pokusu je objektivně zjistit vliv Bt kukuřice na hmyzí společenstvo. Přednesli své připomínky, které byly odborníky zodpovězeny. V zápisu z jednání (viz www.env.cz) lze ověřit, že přítomná zaměstnankyně kanceláře Greenpeace neměla k vysvětlení a zodpovězení připomínek námítky. [Drobník 2002b; zdůraznění TS]

Veřejnost přednáší své připomínky, odborníci je vysvětlují a zodpovídají, tj. uvádějí veřejnost na pravou míru. Projednání bylo postaveno na jasném předělu mezi laiky a odborníky a jim příslušejícími rolemi. Jak jsem uváděla v předchozí kapitole, disciplinární reprezentace v ČR GMO byla v té době navíc velmi úzká – neměla například jediného člena, který by se specializoval na rizika GMO pro životní prostředí. Určující roli odborníků při projednávání a pasivní úlohu připisovanou Greenpeace podtrhuje skutečnost, že zápis z projednání sepsaný dvěma úředníky ministerstva byl schválen předsedou ČR GMO, k čemuž neexistoval žádný formální důvod.

O tom, že v projednání nemělo jít o otevření veřejné diskuse, ale v podstatě jen o opravení údajně pomýlených a nerelevantních připomínek Greenpeace, svědčí i skutečnost, že tyto připomínky netvořily součást zápisu a nebyly ministerstvem zveřejněny. A nebyly ovšem publikovány ani samotným Greenpeace. Ani jeden z těchto aktérů také z projednání nevydal tiskovou zprávu. Bylo to tedy nejen MŽP, ale také Greenpeace, kdo setkání pochopil jako odbornou záležitost, nikoli jako událost otevírající potenciálně širší veřejnou debatu. Litera zákona byla naplněna. Principy jako přístupnost, vykazatelnost, sociální ukotvenost vědění nebo pluralita hledisek, které určují evropský diskurs o participativním vládnutí, byly přinejlepším parodovány. Byl to přitom právě tento evropský diskurs, který vedl k zavedení prvků účasti veřejnosti do českého zákona.

Jiný příklad podobného chování MŽP ve věci GMO, ve kterém sice byl naplněn zákon, ale principy práva na informace a demokratické správy byly poškozeny, představuje jednání týkající se polních pokusů s GM pšenicí. V září 2000, ještě před vstoupením zákona 153/2000 v platnost, zasedlo Monsanto se svolením MŽP upravenou Roundup ready pšenici. Zákon začal platit v lednu 2001 a Monsanto mělo podle formule upravující přechodné období šest měsíců na to, aby získalo souhlas s pokusy v souladu s tímto zákonem. Monsanto předložilo žádost o schválení, které bylo nakonec v červnu zamítnuto. Na jaře toho roku ovšem Greenpeace s odvoláním na nový zákon požádalo o informaci o GM plodinách, se kterými jsou na území ČR prováděny pokusy. Pšenice mezi nimi nebyla, ačkoli pokusy v tu dobu probíhaly. Nebyly však schváleny podle zákona 153/2000, k němuž se Greenpeace ve svém dotazu odvolávalo. Ministerstvo tedy informaci o pěstování pšenice

neposkytlo. Z hlediska litery zákona byla věc v pořádku, z hlediska principu průhledného informování veřejnosti však vysoce problematická.

Vraťme se znovu k účasti Greenpeace v procesu schvalování Bt kukuřice. Skutečnost, že byla tato účast ve vztahu k rozhodnutí MŽP v podstatě neúčinná, totiž ještě neznamená, že neměla žádný efekt. Orientace Greenpeace na účast ve správních řízeních měla alespoň dva nepominutelné důsledky. První z nich souvisí s tím, že se v Greenpeace genetické kampani naplno věnovala (a stále věnuje) jen jedna osoba a orientace na správní řízení se proto děla na úkor jiných možných cílení a strategií kampaně (veřejné mobilizace, spotřebitelské kampaně, lobbingu). Druhý důsledek se pak vyjevil o několik měsíců později, když Greenpeace uspořádalo přímou akci na pokusných polích se schválenou Bt kukuřicí v Branišovicích na Moravě, jejíž účastníci označili pole páskou a na kvetoucí kukuřici nasazovali igelitové sáčky. Podle samotného Greenpeace nebyla akce příliš úspěšná, protože upoutala pozornost mizivého počtu místních občanů, na jejichž mobilizaci byla především zaměřena. A ani v médiích nezískala velký prostor. To, co je však důležité z hlediska předchozí účasti Greenpeace na správním řízení, je následná reakce sdružení Biotrin publikovaná v Britských listech.

Ministerstvo projednalo žádost ve správním řízení, jehož plnoprávným účastníkem bylo sdružení Greenpeace a jeho zaměstnanci se projednávání osobně účastnili, měli přístup ke všem materiálům a věděli, co je cílem pokusu. Přednesli své připomínky, které byly odborníky zodpovězeny, vysvětleny a provedly se příslušné změny. Proti výsledku jednání neměla přítomná zaměstnankyně Greenpeace námitek. Ministerstvo vydalo souhlas s registrací. Greenpeace jako účastník správního řízení mohlo podat námitku, čímž by se řízení prodloužilo a kukuřice by nemohla v agrotechnické lhůtě být zaseta. Byla tedy snadná možnost zákonným postupem vyšetřit kukuřice zabránit. Nicméně žádná námitka podána nebyla. [Drobník 2002b]

J. Drobník tu vlastně říká, že Greenpeace svou účastí potvrdilo platnost vydaného kladného rozhodnutí a ztrácí tak oprávnění protestovat proti němu jinak než formou odvolání se v tomto institucionalizovaném rámci. A povšimněme si, že argument by se mohl rozšířit a použít i v případech, kdyby se Greenpeace správního řízení neúčastnilo. Kritici jejich přímé akce by mohli poukázat na existující právní cestu, jak se k pokusu vyjádřit a zablokovat ho, jakkoli teoretická možnost by to ve skutečnosti byla. Institucionalizace účasti veřejnosti v sobě skrývá možnost oslabení oprávněnosti jiných forem protestu.

Podobnou perspektivu na procedury účasti veřejnosti nabízí Levidow [1998], když upozorňuje na „past účasti“, do které se svojí účastí dostaly v první polovině 90. let nevládní organizace v Německu a ve Velké Británii.¹⁴ Jejich účast je odkazovala do diskursivních mezí předem daných organizátory, které vyloučily srovnávání biotechnologických řešení s alternativami a reprodukovaly přístup k problému vlastní regulatorním institucím, podle něhož jsou objektivní rizika (náležející do správy odborníků) jasně oddělitelná od sociálních a ekonomických aspektů (které jsou předmětem tržního chování spotřebitelů) a jenž tak potvrzuje ostrý předěl mezi odborníky a občany-spotřebiteli-laiky. Proto také německé environmentální NNO z procesu před jeho ukončením vystoupily, aby si uchovaly důvěryhodnost ve vztahu ke svým členům a mohly více zdrojů soustředit na veřejný protest [Levidow 1998: 217].

14/ V Německu šlo o participativní hodnocení GMO, které financovalo Ministerstvo průmyslu a výzkumu a organizovalo Berlin Wissenschaftszentrum; ve Velké Británii šlo o konsenzuální konferenci z roku 1994, kterou financoval Biotechnology and Bioscience Research Council a koordinovalo Science Museum.

A bylo to nakonec i české Greenpeace, které z institucionalizované participace vystoupilo, nebo od ní alespoň poodstoupilo. O několik měsíců později, v říjnu 2002, požádala firma Monsanto o schválení Bt kukuřice MON 810 pro uvedení do oběhu. Greenpeace se znovu přihlásilo jako účastník řízení. V jeho průběhu však vydalo tiskovou zprávu, ve které kritizovalo zaujaté a nevyvážené složení ČK GMO a odmítlo s Komisí jednat až do doby, než bude její složení pozměněno směrem k větší pestrosti. Organizace zůstala formálním účastníkem správního řízení, ale rozhodla se dále komunikovat jen s ministrem [Greenpeace ČR 2003]. Krátce poté se změnila i osoba koordinátorky GMO kampaně, která ohlásila zaměření na veřejnost a spotřebitele, na kampaň „britského“ typu.¹⁵

Vystoupení Greenpeace proti ČK GMO, vycházející ze špatné zkušenosti s podobou administrativních řízení a reálného vlivu jeho účasti na tato řízení, nevedlo nicméně k zásadnímu obratu v jeho přístupu. Greenpeace v řízení o schválení Bt kukuřice pro komerční pěstování dvakrát využilo možnosti odvolat se proti rozhodnutí, kterou může jako účastník řízení uplatnit. O několik měsíců později pak kritizovalo navrhované vyloučení účasti nevládních organizací z nového zákona. Špatná zkušenost tedy nevedla k principiálnímu odmítnutí formalizovaných postupů, ale spíše jen k větší opatrnosti vůči příslibům o vlivu veřejnosti v této podobě a k rozrůznění strategie ve srovnání s předchozími dvěma lety, kdy energie investovaná do správních řízení byla značná. O ukončení institucionalizované účasti Greenpeace na správních řízeních tak fakticky rozhodl až nový zákon 78/2004, který tuto možnost nezakotvuje.

V této souvislosti se nabízejí dvě otázky. Proč zákonodárci rozhodli o zrušení účasti nevládních organizací ve správních řízeních, i když, jak jsme viděli, účast veřejnosti průběh řízení nijak neohrožovala, ba naopak vytvářela určitou legitimizaci autorizačních rozhodnutí; a proč Greenpeace přes svoji špatnou zkušenost obhajovalo toto ustanovení a bylo připraveno dále ho využívat. Ve třetí kapitole jsem vysvětlila, že ustanovení o účasti ve správních řízeních nebylo jednoduše zrušeno, ale spíše šikovně nahrazeno jiným, podle kterého nejen NNO, ale „každý“ může předložit komentáře a námítky vůči žádosti o autorizaci nového GMO. Tento „každý“ však nebude účastníkem správního řízení a vypořádání se s připomínkami tedy nemá právní váhu. Tato změna řeší z pohledu zákonodárců problém možného protahování právních řízení, ke kterému účast NNO mohla vést (prostřednictvím sérií jakkoli marných odvolání a rozkladů), a zároveň si uchovává potenciál legitimace rozhodnutí odkazem k „účasti veřejnosti“. Takové uspořádání navíc ještě zdůrazňuje ostrý rozdíl mezi „odborníky“ ministerské poradní komise a „veřejností“ bez statusu a práv účastníka.

Proč ale na právní možnosti účasti veřejnosti trvalo Greenpeace, ačkoli se mu skrze ni nepodařilo prosadit žádné podstatnější změny? Tímto způsobem se mu přece jen podařilo prosadit některé menší změny (což není zanedbatelné) a prostřednictvím účasti také mohlo jednoduše nárokovat přístup k některým podkladům a dokumentaci, která jinak nemusí být dostupná. Greenpeace také mohlo svou účastí narušovat a protahovat hladký a neveřejný průběh schvalování. Po prvních dvou letech zkušeností s účastí v právních řízeních Greenpeace pochopilo, že právě toto jsou užitečné způsoby, jak ji využívat (nikoli jako „hlavní strategii“ opozice vůči GMO). Právě v té chvíli jim však byla tato možnost novým zákonem uzavřena.¹⁶

15/ Výzkumný rozhovor, 19. 3. 2003.

16/ Dvojakost působení institucionalizovaných procedur zachycuje také např. Cécile Blatrix [2002] v kontextu vyjednávání stavby rýnsko-rhonské linie TGV. Série konzultací podle ní rozšířila legitimitu projektu, který tak získal nálepku, že „prošel veřejnou debatou“. To, co tomu předcházelo, se však „jen málo podobá ideálu veřejné rozpravy dovolující výměnu racionálních argumentů, jejichž cílem a výsledkem je kolektivní objevení nejlepšího projektu. Projekt, který vyšel z debaty, je konsolidovanou, jen okrajově upravenou verzí projektu, který do ní vstupoval.“ [tamtéž: 90] Celá procedura měla podle Blatrix aspekt umlčení nesouhlasu a získávání veřejného uznání již připraveného rozhodnutí. Ačkoli veřejné kon-

Jako třetí příklad institucionalizované veřejné debaty uvedu nakonec seminář Geneticky modifikované organismy v agroekosystému a jeho okolí, konaný 17. 5. 2007, který navázal na každoroční semináře k problematice GMO pořádané státní správou, z nichž jeden z prvních z roku 2002 jsem uvedla a rozebírala výše. S tím, jak se užívání GMO rozšířilo z laboratorních a polních pokusů i do fáze komerčního pěstování, se také proměnila témata semináře a instituce, které ho organizují: od GMO ve výzkumu ke GMO z agrosystému a od Ústavu zemědělských a potravinářských informací, ČK GMO (MŽP) a sdružení Biotrin k Ministerstvu zemědělství a České zemědělské univerzitě v Praze. Seminář měl formu celodenního setkání v komplexu České zemědělské univerzity v Praze-Suchbale a zúčastnila se ho odhadem více než stovka lidí.¹⁷ Mezi devíti přednášejícími byl kromě zástupců státní správy, členů poradních orgánů ministerstev a výzkumníků z veřejných institucí v tomto roce poprvé také zástupce ekologických zemědělců, ředitel společnosti PRO-BIO Martin Hutař. Pozván byl, slovy moderátorky, úřednice MZe ČR, která tam má problematiku GMO na starosti, aby se „pokusil vysvětlit, proč není GMO slučitelné s ekologickým zemědělstvím.“

Hutař ve svém příspěvku mluvil o vztahu GMO a ekologického zemědělství spíše nepřímo. Soustředil se na filozofii tohoto typu hospodaření, která vychází z negativního hodnocení industrializace zemědělství po druhé světové válce a která se snaží obnovit jiné hodnoty a postupy – nejen v biologických, ale také ekonomických a sociálních vztazích (především zdůrazňuje soběstačnost a svobodu hospodáře). GMO odmítá, protože je vidí – v biologických, ekonomických i sociálních rozměrech – jako prohlubování logiky industrializace. Hutař se pokud možno vyhýbal „vědecké“ debatě o rizicích GMO a soustředil se především na kulturní a sociální souvislosti této technologie. Připomínka adresovaná k němu z publika v celkové závěrečné diskusi, kterou moderátorka povzbuzovala slovy, „nebojte se ptát se i na méně odborné věci, proto tu máme naše na slovo vzaté odborníky, aby vám to vysvětlili,“ byla však formulována tak, že by ekologičtí zemědělci měli zvážit přijetí GMO na základě vědeckých argumentů o jejich bezpečnosti a přínosu. Když pak Hutař ve své reakci zmínil motýla Monarchu, který „umírá při styku s GM plodinou“, byl následně přítomným odborníkem usvědčen z toho, že problematice nerozumí. Kromě několika otázek a připomínek závěrečná diskuze vázla. Moderátorka nad tímto nedostatkem zájmu vyjádřila politování s tím, že „se nedostavila druhá strana, ač byli zaregistrováni“. Tou „druhou stranou“ zřejmě myslela Greenpeace.

Když srovnáme semináře z let 2002 a 2007, najdeme ve formě semináře podobnosti i rozdíly. Na jednu stranu je rozvrh semináře vyváženější – mezi organizátory nefiguruje jasné vyhraněný Biotrin a mezi řečníky se objevuje ekologický zemědělec, který dostal prostor vystoupit s tématem, jež by bylo před pěti lety těžko myslitelné. Na druhou stranu stále jasné převažuje agenda nastolená a formulovaná státní správou a odborné rámování témat v pojmech rizika – do kterého je v diskusi tlačén i přítomný ekologický zemědělec. Jedině takto rámované argumenty pro odmítnutí GMO by, zdá se, mohly na tomto fóru uspět jako legitimní. Jak v této souvislosti rozumět pojetí Greenpeace jako „druhé strany“? Jaké je kritérium rozdělení debaty na „dvě strany“ (a jen dvě strany, jak z tohoto výroku vyplývá)? Greenpeace nemůže být v tomto případě ztotožněno s veřejností jako takovou, protože veřejnost (například já) na registračním listě i v sále evidentně přítomna je. Greenpeace

zultace neodzbýjily mobilizaci proti navrhovanému projektu, mohou ji učinit méně důvěryhodnou a nákladnější. Mezi pozitivní důsledky institucionalizace účasti veřejnosti naopak podle autorky patří povýšení identity protestujících NIMBYistů, hájících své soukromé zájmy („not in my backyard“), na zodpovědné občany, kteří se starají o ochranu přírody a také o optimální využití veřejných prostředků [tamtéž: 93], a otevření konzultací jako prostoru pro zviditelnění alternativních řešení. „Procedury veřejné debaty jsou nadány přitažlivou silou a zdá se nemyslitelné se jich neúčastnit. Mají podobu neobejitelných, nikoli však vylučných míst sporu.“ [tamtéž: 92]

17/ Vycházím zde ze svých terénních poznámek.

tedy může být ztotožněna s odpůrci GMO – což by ovšem odhalovalo, existují-li jen „dvě strany“, že státní správa sama sebe pojímá jako příznivce GMO a stojí na stejné straně jako např. v sále také přítomná mluvčí firmy Monsanto. Nebo může být Greenpeace ve výroku moderátorky ztotožněno s těmi, kdo stojí na druhé straně rozumu a racionálních argumentů. Tahle interpretace se mi zdá nejpravděpodobnější – ovšem s tím, že se do značné míry překrývá s první interpretací (ztotožňující „druhou stranu“ s odpůrci GMO), neboť racionálnost, jak je na těchto fórech obvykle pojímána, do značné míry vyznačuje právě principiální souhlas se zaváděním GMO.

Zajímavá je také otázka, jak rozumět relativní krátkosti závěrečné debaty. Znamená to, že přítomným bylo všechno jasné, s řečníky se shodují a že se na věci nedívají i z jiných stránek? Nebo že jsou prostě unavení? Při cestě autobusem ze Suchdola do Dejvic jsem vyslechla zhruba následující rozhovor mezi dvěma ženami, které stejně jako já odjízděly ze semináře.¹⁸

X: Měla jsem nějaké komentáře, ale neřekla jsem to.

Y: Povídej.

X: Bylo to prezentováno jednostranně... lidi se tam tvářili, jako že je to stoprocentně v pohodě, ale tak to není. Bude se to šířit.

Y: Jasně, dříve nebo později ta rezistence musí přijít.

X: Šíření třeba kolem překladových míst... řepka, pšenice... rostliny, které se tu kříží.

Y: To, co tam říkali, nebylo přesvědčivé... třeba ten Soukup, vždyť to bylo dost sporný, jak mu ty pokusy vycházely, a prezentoval to, jako kdyby to bylo jasné.

X: Bylo to o ničem ty pokusy... jeden rok, co to znamená. My jsme dělali pokusy dvacet let, každý čtvereček louky nám vždy vycházel jinak. Pro vědce je to vzrušující, ale jaké závěry se z toho dají vydolovat?

Y: Mně se líbilo něco z toho, co říkal ten ekologický zemědělec. Má pravdu, že potřebujeme uzavřené cykly, zpracovávat vlastní odpad.

X: Mně se taky líbily některé jeho věci. Ale co to vlastně je to ekologické zemědělství? Návrat k tomu, jak se to dělalo dříve. Je to zpátečnictví (říká s distancí).

Y: Ekologické zemědělství je dobré z hlediska životního prostředí, ale co se týče kvality potravin horší, za to bych se neodvážila ručit.

X: Já bych to nekupovala.

(Shodují se, že se jim na ekologickém zemědělství líbí idea nezávislosti, soběstačnosti hospodaření. A před příjezdem do Dejvic končí tím, že „se vůbec nemluvilo o sóje, přitom celá ta zdravá výživa je na tom založená...“).

Tento rozhovor poukazuje na skutečnost, že neexistující diskuse v sále neznámá souhlas a odbornou shodu, že mezi odbornými a „jinými“ (politickými, sociální, ekonomickými) hledisky neleží jasné hranice, a také na to, že naše postoje (ať už se počítáme mezi odborníky nebo laiky) nejsou často jednoznačné a konzistentní. Ze skutečnosti, že hovor neproběhl veřejně na semináři, ale soukromě (přesněji řečeno polosoukromě!) při cestě domů v autobuse dovozují, že seminář nepředstavuje prostor pro diskusi nejen s „druhou stranou“, kterou má být Greenpeace (jehož zástupci už ani nepřišli, i když se zaregistrovali), ale ani s „druhou stranou“ účastníků se odborníků (rozmlouvající ženy byly podle obsahu hovoru vzdělané v přírodních vědách a alespoň jedna z nich byla „praktikující“ biologka) – s tou jejich druhou stranou, která kriticky zkoumá rozvržení pokusů nebo spojuje přemýšlení o odborné stránce věci s jejími politickými a sociálními souvislostmi. Tedy s tou stranou, která pochybuje, táže se a teprve potom si dává věci dohromady. Tuto druhou stranu můžeme chápat buď jako tu část odborné komunity, která si ještě neudělala jasno a hledá si ke GMO pozici, nebo, a to se mi

18/ Jedná se o přibližné, po paměti později rekonstruované znění. Základní smysl a struktura rozhovoru je však zachována.

zdá zajímavější, jako druhou tvář vědy, tak jak o ní píše Bruno Latour: tvář vědy jako výzkumu, nejistoty, nesourodosti, která je přítomna v každém vědeckém faktu i v každém výzkumníkovi, ale která je na určitých místech a fórech potlačena, aby mohla v plné síle promluvit tvář objektivní a sebejistá.

5.4. Povaha a meze institucionalizované účasti

Pokusím se nyní shrnout základní rysy institucionalizované účasti veřejnosti na debatě a rozhodování o GMO v České republice a uvést je do vztahu k širšímu vývoji v této oblasti v EU. Určující rámování, ve kterém se zde účast veřejnosti odehrává, představuje odbornost. Legitimní témata k diskusi jsou v podstatě jen odborná, okrajově pak v návaznosti na otázku koexistence různých typů hospodaření také témata ekonomická. V žádném případě to však nejsou témata politická. Odborná znalost je přitom prezentována jako relativně úzce definovaný (především molekulárně-biologický), soudržný a vysoce prověřený korpus vědění, o němž ve vědecké komunitě panuje shoda. Veřejnost je naproti tomu v intencích „modelu nedostatečnosti“ chápána jako odborně nekompetentní, nebo v lepším případě odborně retardovaná, a často jako poněkud ohrožující entita, protože lehce manipulovatelná směrem k „iracionálním“ postojům. V žádném případě není pojmána jako strana, která může přinést do debaty nová hlediska, zkušenosti či znalost. Už do samotného rozvrhu veřejné účasti na správním řízení byl zapracován paradox, který signalizoval, že účast veřejnosti není myšlena vážně: k projednání se na jednu stranu připouštěly jen odborné, maximálně podložené připomínky, na druhou stranu pro jejich podání byl vymezen termín pouhých 45 dní, ve kterém se účastníci správního řízení musejí k žádosti vyjádřit.

Rigidní pojení expertizy a její položení do ostrého protikladu k neodborným záležitostem, které jsou z hodnocení technologie vykázány, identifikovala jako určující rys jimi studovaných procedur účasti veřejnosti také řada zahraničních autorů [např. Goven 2003; Irwin 2001; Kerr, Cunningham-Burley, Tutton 2007; Levidow 1998; Robins 2001]. V žádném případě tedy nejde o české specifikum – i když lze na druhou stranu říci, že orientace na odbornost je tu obzvláště silná, například díky tomu, že tu na rozdíl od zemí západní Evropy v debatě o GMO nezaznívají v podstatě žádné kritické hlasy ze strany profesionálních vědců. Síla odborného rámování přitom nemusí pramenit jen z nevdě zúčastněných a z jejich snahy smysluplnou účast veřejnosti zablokovat. Opozice vědy, expertizy a objektivity na jedné straně a společnosti, hodnot a politiky na straně druhé tvoří jeden ze základních organizujících principů modernity [Latour 1993: 27]. Pokud se tento určující rámec v současné době proměňuje, jak si myslí a o což usilují někteří myslitelé, sociální vědci, vědci, aktivisté či novináři, potom nejde jen o změnu našeho zažitého uvažování o světě (což není samo o sobě snadné), ale také – a především – o proměny forem a institucionálních praktik organizování společností. Tyto proměny, které jsem v předešlé kapitole shrnula pod pojem socializace vědění, nelze jednoznačně lokalizovat, ale týkají se způsobu organizování světa rozšířeného v diskurzech a praktikách napříč různými institucemi a místy. Tyto nové formy a způsoby nelze navíc jednoduše zavést, je třeba je vynalézat a experimentovat s nimi, což je věc, kterou nelze udělat shora a která musí být iniciována z různých stran (včetně samotných vědců).

S touto pozicí vědy a odbornosti v moderních společnostech zřejmě souvisí i skutečnost, že na expertní pojetí účasti veřejnosti přistoupilo po přijetí zákona 153/2000 i samo Greenpeace, např. tím, že se na ni soustředilo bez snahy učinit tento proces veřejným (např. nevydávalo o jeho průběhu ani výsledku tiskové zprávy ani nezveřejnilo svoje připomínky na internetových stránkách). Snažilo se hrát roli „odborné“ veřejnosti a odstoupilo od ní teprve poté, co bylo v této roli ministerskou

poradní Komisi odmítnuto. Tento postoj nepředstavoval však v kontextu českého environmentálního hnutí nic neobvyklého. Jehlička, Sarre a Podoba [2005] ukázali ve své studii o podobě tohoto hnutí v 90. letech, že problémy životního prostředí jsou jeho představiteli nejčastěji pojímány jako otázky odborné a technické, méně často politické a společenské. Oceňují využití „systémových“ forem opozice a spolupráce se státní správou vidí jako ideální modus vivendi; protestní kampaně naproti tomu spojují s malou profesionalitou, nedostatkem argumentů a nezralostí [Jehlička, Sarre, Podoba 2005: 69–71]. Nejen v případě GMO, ale i dalších sporů o životní prostředí na konci 90. let a po roce 2000, se ale ukazuje, že spolu s tím, jak jsou nevládní organizace z prostoru institucionalizované diskuse vytlačovány legislativními změnami a praxí státních orgánů, uvědomují si, že jednostranná orientace na odborné rámování a institucionalizované procedury může být slabým a na momentálním naladění správního orgánu závislým nástrojem prosazování jejich hledisek a cílů.¹⁹

Druhým rysem institucionalizované účasti veřejnosti v případě GMO v ČR je skutečnost, že politická a sociální hlediska jsou nejen oddělena od debaty odborné, ale neprobíhá o nich institucionalizovaná debata prakticky vůbec žádná. Přijetí GMO v zemědělství není pojímáno jako politická volba (o přírodě, krajině a společnosti, v nichž si přejeme žít), ale jako samozřejmý krok v procesu technologického pokroku – jehož odmítání nás v podstatě vylučuje ze společnosti „racionálních“ jedinců. Určitá politická debata se odehrála při dojednávání zákonů o GMO v parlamentu, ovšem státní správa, v jejichž rukou je praktické zavádění GMO do České republiky, takovou politickou debatu s veřejností už dále nevede. Právě toto také dovoluje, aby bylo přijetí GMO vnímáno jako jediná (racionální) možnost a proces schvalování GMO prezentován jako ryze odborná záležitost. Tam, kde (údajně) neexistuje alternativa, neexistuje ani politika.

V této souvislosti je zajímavá studie Joanny Goven [2006] o novozélandské Královské komisi pro genetickou modifikaci (Royal Commission on Genetic Modification), která v letech 2000–2001 organizovala veřejnou konzultaci o využití GMO. Tato komise v závěrečné zprávě identifikuje tři „světonázory“, v nichž byly argumenty veřejnosti zasazeny: maorský, ekologický a náboženský (ve smyslu židovsko-křesťanské tradice). Zpráva ale podle Goven vůbec neidentifikuje dva další v ní přítomné světonázory – vědecký a neoliberální světonázor, které se ve zprávě užívají zcela samozřejmě a slouží jako popisy „skutečnosti samé“. Zatímco se třemi identifikovanými světonázory se ve zprávě zachází jako s pozicemi, které jsou relativizovány v procesu hledání kompromisu, fungování vědy a neoliberální agenda stojí mimo diskusi [Goven 2006: 576]. Toto propojení vědy a neoliberální ekonomické vize a jejich hegemonie v politickém rozhodování se odvíjí od procesů, které jsem v předchozí kapitole shrnula pod pojem ekonomizace vědy. Výzkum a inovace v roli hlavního motoru „znalostní ekonomiky“ jsou legitimizovány a chráněny skrze ztotožnění veřejného prospěchu s kvantitativním růstem ekonomiky. Biotechnologický výzkum je přitom ten, který patří mezi hlavní priority výzkumu jak v EU, ČR, tak i ve všech dalších vyspělých státech.²⁰

19/ Například vedoucí kampaně Děti Země ve sporu o obchvat Plzně se v roce 1999 vyjádřil v tom smyslu, že „český nevládky se hrozně zaměřily na právní prostředky, abych mluvil sám za sebe, hlavně tady v Plzni. A tím pádem podcenily ostatní nástroje, který u nás nejsou tak účinný, ale třeba na Západě tvoří nejméně stejně podstatnou část, jako třeba práce s veřejností a veřejný kampaně. My jsme si prostě zvykli na to, že když někde podepíše petici padesát tisíc lidí nebo deset tisíc lidí, tak si s tím úředníci prostě vypucují boty a zahodí to. Tím pádem jsme na tyhle prostředky rezignovali. Ale to je z dlouhodobého hlediska špatně a může nám to zlomit vaz, protože jakmile se práci s veřejností nevěnuješ, nebo maximálně tou formou, že jednou za měsíc vydáš tiskovou zprávu, tak ti lidi přestanou rozumět. Ti, kteří by tě jinak podporovali, tě podporovat přestanou“ (výzkumný rozhovor, listopad 1999).

20/ Pro EU viz Council decision of 19 December 2006 concerning the specific programme 'Cooperation' implementing the Seventh Framework Programme [Council of the European Union, 2006: 11–18]; pro Českou republiku viz Charakteristika aktualizovaných dlouhodobých základních směrů výzkumu [2006: 2–11].

Třetí rys institucionalizované účasti veřejnosti jak v České republice, tak v jiných evropských státech pak představuje skutečnost, že participativní procedury nemají povahu neutrálních prostorů, ale že se v nich odrážejí, udržují a posilují existující mocenské a epistemologické asymetrie – např. skrze možnosti definovat témata a pravidla jednání, rozhodovat o legitimitě argumentů, pořizovat a autorizovat zápisy z jednání nebo interpretovat jejich výsledky v médiích. Slabší účastníci pak mohou být do takového rámování chyceni jako do pasti, když svou účastí legitimizují probíhající proces a potenciálně tak zpochybňují jiné formy protestu. Participativní procedury jsou tedy spíše součástí problému (předmětem sporu) než neutrálními arény, kde by ho bylo možné jednoduše vyřešit.

Z tohoto hlediska je pozoruhodná aktivita některých sociálních vědců, kteří se snažili definovat kritéria posouzení kvality těchto procedur [např. Rowe, Frewer 2000; Callon, Lascoumes, Barthe 2001: 215–223]. Rowe a Frewer [2000] uvádějí například následující kritéria:²¹ zastoupení (vyváženost hledisek a názorů), nezávislost (nezaujaté řízení procedury a jeho vnímání jako takového), časné zahrnutí veřejnosti (možnost podílet se na určování agendy, podle těchto autorů ovšem pouze ve vztahu k hodnotám, nikoli faktům), vliv (vliv výstupů na rozhodování), průhlednost (otevřenost procesu, případné utajení musí být zdůvodněno), dostupnost zdrojů (přístup všech účastníků k relevantním informačním, lidským, materiálním a časovým zdrojům), definice úkolu (předem známá pravidla hry), strukturování rozhodnutí (dokumentace procesu a výstupů) a efektivita (náklady přiměřené kvalitě výstupů a závažnosti rozhodování). Takové hodnocení může být jistě přínosem pro kontextualizaci výsledků procesu, zároveň ale tento způsob uvažování otevírá prostor pro to, aby byly z participativních procesů vytěsněny přesně ty fenomény, kvůli jejichž začlenění a zviditelnění se tyto procesy měly zavádět: politika, ambivalence, nejistá hranice mezi známým a neznámým, vědeckým a sociálním. Pokud bychom přistoupili na to, že lze pomocí „těch pravých“ participativních procedur extrahovat objektivní „fakta“ o vztahu veřejnosti k technologiím, potom by otřesená expertiza přírodních věd byla pouze nahrazena expertizou sociální. V této souvislosti je příznačné, že Rowe a Frewer [2000: 13] uvádějí jako ideální organizátory participace lidi z „nezávislých institucí“, např. akademiky z univerzit.

Tendence k technizování participace kriticky pozoruje např. Stirling, když uvádí, že „existují tendence (v případě reduktivních specializovaně zaměřených procesů, ale také některých participativních přístupů) vidět posouzení jako černou skříňku řešení komplexních a nepoddajných problémů. Vytvářejí se jednotná a pevná normativní doporučení, která jsou potom (v závislosti na přístupu) různě ospravedlňována odvoláváním se k autoritě analytické, komunikativní nebo procedurální racionality, nebo k transcendentnímu normativnímu principu důvěry, legitimitě a demokracie. Některé z více instrumentálních perspektiv na participaci někdy skutečně naznačují, že se takové procesy mohou pojímat jako nahrazení za chaos a těžkosti politického procesu.“ [Stirling 2003: 63] Podobné tendence pojmenovává i Rayner [2003: 164] a Lezaun a Soneryd [2007: 293–294] ukazují, jak se v britském konzultačním procesu GM Nation? vytvářela jako (ta pravá) veřejnost ta, která je složena z lidí bez předběžné vazby a názoru na GMO, a jako (ten pravý) dialog ten, který z principu vylučuje antagonismus.

V českém prostředí, alespoň v případě GMO, se tato tendence k technizaci zatím neprojevuje a neutralizace těchto procedur do podoby, která nenaruší ustavené způsoby myšlení a rozhodování, se děje poměrně méně sofistikovanými způsoby, na něž není třeba povolávat žádné sociálněvědní

21/ Autoři tady mají jako model participativní procedury na mysli formy typu konsenzuální konference.

techniky. Účast NNO na správním řízení, která sice neměla podstatný vliv na průběh procesu ani výsledné rozhodnutí, ale mohla tento proces protahovat prostřednictvím podávání rozkladů, byla při nejbližší příležitosti jeho novelizování ze zákona zcela vyloučena. Jak ukazují příklady ze zahraničí, řešením hrubé převahy regulačních orgánů a expertních hledisek ve vztahu veřejnosti nemůže být povolání sociálněvědních expertů k zajištění nestrannosti, ale spíše propojení institucionalizované účasti s dalšími formami angažování, které mohou sloužit jako zdroj posilující pozici NNO ve vztahu ke státní správě. Jakkoli je zároveň důležité, aby se jednalo také o samotné podobě participativních platform a o kritériích jejich kvality, sociální vědci by neměli být považováni za ty, kteří mohou garantovat jejich nestrannost (ale pouze za ty, kdo mohou do debat o podobě účasti užitečně přispět).²²

Institucionalizovaná účast veřejnosti se může stát důležitou platformou zviditelnění rozdílů, různých pozic, nesouhlasu a protestu, avšak sama o sobě nepředstavuje řešení. Důvody jsou alespoň dva. První z nich jsem již v této kapitole zformulovala. Potenciál těchto procedur rozrušit existující mocensko-epistemologické rozpoložení správních institucí se odvíjí od širší veřejné mobilizace (podpora veřejnosti, spotřebitelský bojkot, vytváření kontraexpertizy, lobbying), která pak vytváří zdroje účinné participace. Participativní procedury stojící samy o sobě fungují spíše jako prostředek vládnutí než jako forma jeho reflexe a možné proměny.

Druhý důvod je zásadnější a týká se povahy moci v soudobých společnostech. Institucionalizovaná účast veřejnosti představuje pokus o obnovení sociální legitimity odborného vědění a technologií (skrze rozšíření prostoru jednání a relevantních hledisek). Tento pokus vychází z předpokladu, že pro politiku, tedy pro podobu světa, který sdílíme, je rozhodující legitimita v podobě pravdy, dobra nebo politické shody. Tato normativní představa, která charakterizuje moderní liberální myšlení, se projevuje jako určující například i v tom, že velká část sociálněvědních prací o GMO (a nových technologiích obecně) se dnes zabývá právě možnostmi a formami institucionalizované účasti veřejnosti. Sociální vědci také podstatně přispěli k participačnímu či demokratizačnímu diskursu EU;²³ a když ho dnes mnozí z nich kritizují, tak z toho hlediska, že nenaplnuje principy, kterými se zaštiťuje. Hledání diskursivní legitimity a jejich nových forem stojí v centru pozornosti.

Možná, že se ale věci dějí trochu jinak; že na této legitimitě nezáleží tolik, jak by si moderní liberálové přáli; že legitimita, pokud na tomto pojmu chceme trvat, se odvíjí spíše od skutečnosti samé (a představuje tedy její efekt), než že by skutečnost předcházela a garantovala. V následující kapitole se budu zabývat právě těmi procesy, ve kterých se uskutečňují GMO (a spolu s nimi určité vě-

22/ V korpusu sociálněvědních textů o tom, „co si veřejnost myslí o GMO“ a jak to lze zjistit, nejde jistě jen o „nejpřesnější reprezentaci“, ale také o ustavení jednoho typu sociálních vědců v roli expertů na reprezentaci veřejnosti (a delegitimizaci jiných). V polovině 90. let byla podrobována kritice dotazníková šetření, avšak později byly jako lepší reprezentační praktiky navrženy participativní metody typu konsenzuálních konferencí [např. Davison, Barns, Schibeci 1997]. Dnes, o deset let později, se stávají předmětem kritiky tyto formy participace, ať už jako nedostatečně nestranné [např. Rowe, Frewer 2000], nebo depolitizující [např. Stirling 2003]. V prvním případě jsou pak navržena kritéria kvality, nad nimiž mají bdít „nezávislí“ akademici z univerzit. Ve druhém je to složitější. Stirling sice nenavrhuje roli sociálních vědců jako jediných (pravých) mluvčích veřejnosti (protože by měli v rukou metody tuto reprezentaci umožňující), na druhou stranu však figuruje mezi členy expertní Expert Advisory Board Science in Society of the European Commission (<http://ec.europa.eu/research/fp7/pdf/advisory-groups/sis-members.pdf#pagemode=none> [cit. 29. 7. 2007]), kde zřejmě (viz citace výše v textu) hájí a reprezentuje společnost v tom smyslu, že nemůže být jednoduše expertně reprezentována a že tedy politický proces nelze obejít. Legitimizace vlastní odborné pozice skrze reprezentace veřejnosti se tu posouvá od silné formy (výlučného reprezentačního nároku) ke své slabé formě (nepřímému reprezentačnímu nároku vytvářet prostor pro hlasy ostatních). Určitou formu této legitimizace v sobě skrývá každá odborná práce, včetně této knihy.

23/ Např. na přípravě v tomto textu citované zprávy Liberatore [2001] se podílela řada sociálních vědců. K vlivu výzkumníků z oblasti vědních studií viz též Barry [2002].

dění o genech) bez větších ohledů na předběžnou diskursivní legitimitu. Bude mě zajímat jednání, které není iniciováno „shora“, tedy ze strany státní správy, ale jinými aktéry a na jiných místech; které se neomezuje na účast na debatách, ale má materiální povahu, okolnosti a důsledky; které není lokalizováno na jednom místě nebo v jednom institucionálním rámci, ale odehrává se na mnoha místech současně; a ve kterém jsou v sázce nejen „názory“, ale také zisky podniků nebo trestní stíhání. Soustředím se přitom hlavně na formy odporu proti šíření GMO jako „průmyslového genu“ – jejich prostřednictvím ale zároveň zkoumám i strategie šíření GMO, s nimiž tento odpor vstupuje do vztahu.

6. POLITIKA SLOV A VĚCÍ

V předcházejících čtyřech kapitolách této práce jsem sledovala a rozebírala pokusy o ustavení a podrývání legitimacy určitých forem a pohybů GMO. Soustředila jsem se na čtyři platformy, v rámci kterých se tyto procesy odehrávají: Světová obchodní organizace, normativně-správní rámec EU v čele s Evropskou komisí, specializované odborné orgány zajišťující vědecké posouzení a institucionalizované participativní debaty. Žádná z nich nebyla však dostatečně silná na to, aby svou legitimitou zaštitila rozhodování o GMO. Naopak došlo k politizaci a rozrušování samotných těchto platform, k vytváření alternativních politických geografí Evropy (skrze regiony nebo NNO), alternativního vědění a posuzování GMO i alternativních veřejností. Jsou místa, kde převažuje jedna legitimita (politická geografie, vědění, veřejnost) a s ní spojená podoba GMO; jinde převažuje legitimita alternativní. GMO jsou planetárním jevem, jejich oprávnění a podpora jsou ale lokální, někdy velmi lokální.

Budování legitimacy GMO v režimech vědecké pravdy či mezinárodního práva však nepředstavuje jediné způsoby prosazování nebo naopak blokování GMO. Jiné formy výkonu moci mohou být dokonce důležitější. Scott Lash [2007] například uvažuje o posthegemonní moci. Pojem hegemonie pracuje s představou, že moc působí skrze symbolickou dominanci, která legitimizuje disciplinární instituce. Tato moc působí podle Lashe epistemologicky: skrze diskursivní reprezentace, sociální normy, kulturní reprodukci. V posthegemonní době se však stále silněji prosazuje jiná forma moci: spíše než o legitimní moc, která by působila prostřednictvím reprezentací a symbolické dominance, jde o ontologicky působící sílu.¹ „Moc, která dříve operovala extenzivně a zvnějšku, se stává intenzivní a působí zevnitř“ [Lash 2007: 59]; metafyzika kolabuje do fyziky [tamtéž: 60].

Tomu, co výše nazývám pokusy o ustavení legitimacy GMO, můžeme rozumět jako operaci moci skrze symbolickou dominanci. Jde o pokusy o ustavení legitimacy prostřednictvím široce konsenzuálních platform vědecké expertizy či mezinárodního práva. Tyto konsenzy mají však významný počet vlivných disidentů, kteří mají prostor v médiích, disponují vlastními komunikačními kanály, jsou částečně napojeni na oficiální instituce (univerzity, Evropskou komisi). Silnou legitimitu (ve prospěch, a na druhou stranu i v neprospěch GMO) lze těmito prostředky ustavit jen lokálně; na mnoha místech ji kontrolovat nelze. Vzhledem k tomu, že je možnost působení skrze symbolickou dominanci či hegemonii silně omezena (nebo se stává příliš nákladnou), do popředí se dostává moc ve formě síly. I když jsme v předchozích kapitolách viděli, že všichni aktéři o reprezentaci a legitimitu stále nějak pečují, domnívám se, že rozhodující střety – tj. střety, které rozhodují o podobě skutečnosti, o tom, co je a není skutečné – se odehrávají mezi silami. Participativní procedury, které jsem výše rozebírala, odvozené od obecnější ideje tzv. deliberativní demokracie, se snaží regulovat (rozšířit či narovnat) moc jako symbolickou dominanci. Jejich oficiální doktrína, kterou jsem diskutovala v předchozí kapitole, přitom pomíjí, že to, o co se především jedná, je střet sil. V tomto směru je zavádějící.

Spor o GMO v Evropě trvá více než deset let, během kterých jednání na užších moderních platformách (věda, WTO, EU) ani na širších participativních platformách nevedlo ke shodám, ale spíše k politizaci samotných těchto platform a narůstání konfliktů. GMO ale na žádnou shodu nečeká-

1/ Lash používá pro odlišení těchto dvou typů moci latinské pojmy *potentia* a *potestas*, která podle něj v jiných jazycích odkazuje ke dvojici *puissance/pouvoir* nebo *Kraft/Macht* [Lash 2007: 6]. Formulace v těchto jiných jazycích, včetně češtiny (moc/síla) je podle mého názoru výstižnější. V latině totiž *potestas* a *potentia* fungují v jiných protikladech: *potestas* (lokální moc regionů nebo otce v rodině) stojí proti moci imperiální (imperiú); a *potentia* (odkazující k možnosti) proti *actualitas*. Za upřesnění děkuji Václavu Bělohradskému.

ji, žijí vlastním životem: jejich pyl se dostává do větru, jejich úlomky do potravy, jejich genové vektory do okolních organismů. A na konsenzus či sdílenou legitimitu nečekají ani různí aktéři sporu o GMO, ale naopak se snaží vývoj průběžně směřovat a ovlivňovat prostřednictvím materiálního jednání: vytvářejí GMO, prodávají je, prosazují je mezi zemědělci, ničí je, označují či bojkotují. Podobu GMO se vytváří skrze tyto místní materiální zásahy zaměřené na upevňování (nebo rozrušování) GMO jako materiálního sociálně-technického objektu spíše než na primární péči o jeho legitimitu v režimech vědecké pravdy a mezinárodního práva. Právě těmito zásahy, těmito střety sil, se nyní budu zabývat.

Na co se zaměřit při sledování tohoto jednání a těchto procesů? První linie je zřejmá. Týká se materiální existence GMO a dalších objektů, které se s nimi dostávají nebo mohou dostat do kontaktu (rostlinných a živočišných těl, strojů), pohybu GMO v prostředí a strategií jejich šíření, blokování a kontroly ze strany zastánců a odpůrců. Druhá linie se týká vědění. I síla totiž působí prostřednictvím vědění. Nejde ale primárně o soudržné diskursy, o reprezentace skutečnosti, které garantují pravdu, právo či jiné formy moderní legitimacy, ale spíše o praktické, performativní znalosti, návody (které nemusejí být pravdivé, ale musí fungovat).² Třetí linie se týká toho, čeho si na radikálním environmentálním protestu (ve Velké Británii) všímá Bronislaw Szerszynski [2002: 54]: formy tohoto protestu jsou často vysoce symbolické a ritualizované; odehrávají se skrze symboly spíše než propracované promluvy, skrze naznačování spíše než označování; vizualitu, tělesnost a osobní zkušenost spíše než habermasovské komunikativní jednání. Ritualizované jednání odstupuje od modelu diskursivního vyjednávání a legitimizace, tak jak jej představují moderní režimy vědy, práva a správy, ve třech podstatných směrech: 1. vtahuje do hry materialitu zúčastněných, angažuje jejich těla, vystavuje je rizikům a tělesným zkušenostem; 2. neaspiruje jen na to někoho „přesvědčit“, změnit jeho názory, ale skrze tyto zkušenosti proměnit jeho identitu; 3. zpřítomňuje to, co nutně není vyjádřitelné v „racionální“ řeči.³

Oslabení moci ve formě symbolické dominance neznamená konec aspirace na legitimitu jako takovou, ale spíše jen odstup od univerzalistických a racionálně či administrativně založených forem legitimacy (jako pravda v režimu vědy, spravedlnost v režimu formálního práva), které převažovaly v moderních společnostech. Podle Lashe se prosazuje taková forma legitimacy, která „již není oddělena od toho, co měla legitimizovat, stává se automatickou.“ [Lash 2007: 66] Jde o legitimizaci performancí, výkonem, existencí samou: co je životné, co přežívá, je legitimní. Tato forma začíná organizovat např. ekonomizující se vědu, kterou jsem zkoumala ve čtvrté kapitole: určujícím kritériem a metou tu přestává být pravda či platnost a stávají se jimi užitečnost, inovace, patentovatelnost, vytváření a přetváření objektů (od kterých se pak pravdivost teprve eventuálně odvíjí). O další formě legitimacy, která může být ve hře v posthegemonní době, píše Szerszynski v souvislosti s ritualizací protestu, která podle něj slouží také k vyznačení mimořádných podob legitimacy:

- 2/ Podobného posunu od reprezentačního typu k performativnímu typu vědění si všímají Savage a Burrows [2007] v případě marketingových praktik: marketing přestává fungovat na základě informací z reprezentativních šetření, která by spotřební vzorce předvídala podle příslušnosti k sociální třídě, ale přímo na základě digitální stopy spotřeby (na internetu, na platebních kartách): „(Obchodníci) tak mohou úplně obejít princip inference a pracovat přímo s reálnými úplnými daty odvozenými z obchodů v rámci jejich systému.“ [tamtéž: 891]
- 3/ Domnívám se, že tyto procesy jsou také velmi blízko tomu, o čem v souvislosti s nutností vynalézání nových forem protestu mluví Slavoj Žižek. „Nemám rád fyzické násilí, bojím se ho, ale nejsem připraven zřít se tradice lidového násilí. To nemusí být vždy násilí na osobách. Gándhí se například nespokojil s organizováním manifestací, ale podněcoval bojkot, vytvářel silový vztah. Obhajoba vyloučených, ochrana životního prostředí se bude dít prostřednictvím nových forem nátlaku, násilí. Nahnat strach kapitalismu, ne kvůli zabíjení, ale kvůli změně. Protože pokud se to nestane, riskujeme dospět k násilí mnohem většímu, fundamentalistickému násilí, novému autoritářství.“ [Aeschmann 2008]

Ritualizace se často uplatňuje tam, kde se moc a oprávnění neodvozují od světské autority, ale od vyššího morálního zákona. Důležitý symbolický prvek mnoha protestních akcí, jako poslední ultimátum v podobě připoutání se na vrcholu osamělého stromu, můžeme vidět jako to, co poskytuje rituální legitimizaci jednání, kterému se nedostává legitimacy z formálních zdrojů legální autority. Právě protiprávnost mnoha protestních akcí je tak přeměněna ze symbolu neoprávněnosti do jiného typu oprávnění, které svoji morální sílu odvozuje od osobního rizika, jenž je aktér připraven podstoupit, aby stvrdil svůj závazek chránit přírodu. [2002: 62]

Legitimita se v tomto případě odvíjí na jednu stranu od prožívané zkušenosti, od způsobu existence (v tom je blízko tomu, o čem píše Lash), na druhou stranu má mimosvětový, posvátný charakter. Za další specifickou formu legitimizace lze považovat reklamu, která stále více proniká do všech oblastí technovědy: reklama se týká nejen technologických inovací směřujících z laboratoře na trh, ale také laboratorního zařízení a postupů, tedy epistemických procesů samých. Server AgBioWorld, podporující zemědělské využití biotechnologií, např. v lednu 2008⁴ rozesílal píseň „Scientists for better PCR“ zveřejněnou na stránkách společnosti Bio–Rad jako reklamu na jejich laboratorní přístroj.⁵ Tato píseň, končící veršem „So there you have it – fun. Kind of.“, v sobě pozoruhodně spojuje explicitní propagaci přístroje na provádění techniky PCR⁶ a zároveň implicitní normalizaci/legitimizaci samotné techniky PCR, biotechnologických metod a biotechnologií jako jejich výsledků. Důležité je, že ani v případě performance, ritualizace či reklamy nejde o legitimitu odvozenou od formalizovaných „racionálních“ diskursů.

V této kapitole budu sledovat utváření GMO prostřednictvím silových procesů. Z několika důvodů nepůjde o systematickou práci. Zatímco v případě studia moci ve formě symbolické dominance lze totiž dopředu identifikovat několik geografických a institucionálních míst, kde se budou odehrávat nejdůležitější vyjednávání a procesy (parlament, odpovědné správní orgány, administrativní řízení), míst, kde působí síla, je ohromné množství, která dopředu nelze nijak jasně hierarchizovat. Navíc: zatímco symbolické reprezentace podléhají základnímu požadavku určitého režimu vykazatelnosti (ať již veřejné, nebo vědecké), musí být tedy alespoň do určité míry dokumentované a viditelné a relativně dobře se proto studují, síly působí jak velmi veřejně a skrze zveřejňování, tak velmi skrytě a jejich sledování a studium je proto náročné a vyžadovalo by samostatnou, na působení síly přímo zaměřenou studii. K některým strategiím tu proto nabídnu podrobnější rozbor, k jiným však pouze indicie.

Utváření GMO prostřednictvím silového působení se děje především tam, kde jsou (nebo mohou být) GMO fyzicky přítomny, biologicky materializovány – v laboratoři (jako předměty výzkumu a vývoje), zemědělském prostoru (jako komerčně pěstované plodiny) a na trhu s plodinami a potravinami (jako potravinářské suroviny a výrobky). Tyto tři sítě či režimy výskytu GMO spolu souvisejí, navazují na sebe (polní pokusy představují např. zajímavý mezistupeň mezi laboratoří a polem), přesto však v každém z nich můžeme zachytit specifický typ strategií. Události a místa v těchto sítích byly již částečně přítomny v předchozích kapitolách, kde jsem je sledovala jako místa působení a politizace symbolické dominance. Lze se na ně ale podívat i skrze čočku materiálních a rituálních střetů.

4/ Viz http://www.agbioworld.org/newsletter_wm/index.php?caseid=archive&newsid=2791 [cit. 25. 2. 2008].

5/ Viz <http://bio-rad.cnpg.com/lsc/videos/ScientistsForBetterPCR> [cit. 25. 2. 2008].

6/ PCR, polymerase chain reaction, je klíčová technika molekulární biologie, která s využitím enzymu DNA polymerázy umožňuje řetězovou replikaci vybraného kousku DNA.

V následujících dvou oddílech se budu věnovat zemědělskému prostoru a trhu s potravinami. Tady jsou GMO předmětem sporů a střetů, jejichž prostřednictvím se působení sil stává viditelnější. Laboratorní výzkum a vývoj GMO je stejně důležitý, zůstává ale více stranou veřejného prostoru a kampaní, na které byla tato práce metodologicky soustředěna. O některých z obecnějších trendů v této oblasti, které jsou relevantní i pro uvažování o povaze moci, jsem již diskutovala v kapitole 4. Především jde o to, že v procesu ekonomizace vědy, projevující se zejména v oblasti „biosciences“, se ústředními hodnotami stávají výzkumná spolupráce s průmyslem a praktická využitelnost výsledků nejlépe ve formě patentu (nikoli „pravdy“ či platnosti samy o sobě). Jak napsal Lyotard již v roce 1979, „vědci, technici a přístroje se nekupují proto, aby se zvěděla pravda, ale aby se dosáhlo větší moci.“ [Lyotard 1993: 152] Vědění, o které tu jde, má formu patentu, návodu k manipulaci s materiálními objekty – a legitimita se odvíjí od úspěšnosti této manipulace. Tait a Chataway citují ve své studii vývojových strategií firem v oblasti zemědělských biotechnologií jednoho z manažerů Monsanto: „(S)kutečnost je taková, že řídicími faktory ve vývoji technologií jsou obvykle samy technologické záležitosti, jak obtížné je plodinu transformovat, jak jsme úspěšní ve vložení vlastnosti do plodiny, to nás ujišťuje o tom, že to je účinné, že to je bezpečné“⁷ [Tait, Chataway 2007: 25; zdůraznění TS]. Tvzení o bezpečnosti jako povaze technologie se tu plně odvíjí od možnosti manipulace a překrývá se s účinností.

6.1. Vytváření reference

GMO dovážená, především ze Spojených států, do Evropy od roku 1996 byla označována podle nařízení (EC) 258/97 týkajícího se nových potravin a potravinových složek.⁸ Toto nařízení vyžadovalo značení potravin obsahujících aktivní DNA (tedy například zrna), nikoli však vysoce zpracovaných potravin jako jsou rostlinné oleje, kde již DNA aktivní nebyla. Jak ukazuje Lezaun [2004] ve své studii o marketingových strategiích biotechnologického průmyslu ve Velké Británii, průmysl se značení nijak nebránil a značení naopak považoval za marketingovou strategii, která pomůže získat povědomost a důvěru spotřebitelů ve vztahu ke GM potravinám. Ještě před přijetím evropského nařízení se v Británii klíčoví průmysloví hráči dohodli dokonce na tom, že budou značit i vysoce rafinované potraviny neobsahující aktivní DNA. Takovým byl i první výrobek uvedený tam v roce 1996 na trh, rajčatový protlak vyrobený z geneticky upravených rajčat FlavrSavr britské firmy Zeneca. Marketingová strategie v tomto případě zapůsobila a protlak se dobře prodával. Na konci 90. let se však situace prudce obrátila, genetická modifikace začala být spotřebiteli spojována s obavami o bezpečnost potravin, obchodní řetězce vyřazovaly GM potraviny a složky ze své nabídky a začaly potraviny značit negativním vymezením „bez GMO“ [Lezaun 2004: 54]. V roce 1998 bylo zároveň na evropské úrovni uvaleno moratorium na schvalování dalších GMO, jehož odvolání bylo mimo jiné podmíněno i zpřísněním označování. Nové nařízení 1831/2003 o označování a stopovatelnosti zavedlo povinnost značit nejen potraviny obsahující GMO, ale také potraviny odvozené od GMO s neaktivní DNA (jako rostlinné oleje) a zemědělská krmiva.⁹

7/ „(...) the fact is that the controlling factors in the technology development are usually the technology issues themselves, how hard it is to transform a crop, how successful we are in being able to put a trait into a crop, assure ourselves that the efficacy is there, that the safety is there.“

8/ Do českého právního řádu se dostalo vyhláškou 24/2001 Ministerstva zemědělství o systému značení potravin a tabákových výrobků. Povinnost značení vstoupila v platnost k 1. lednu 2002.

9/ Ve všech případech přitom platí limit 0,9%, nad kterým teprve vzniká označovací povinnost. Výše tohoto limitu byla předmětem sporů (více k tomu v kapitole 2). Při jakémkoli zavedení GMO se nelze vyhnout náhodnému znečištění konvenční produkce v řádech desetin procenta. Ačkoli je tedy současné detekční minimum desetina procenta, pokud by bylo

Tento obrat byl výsledkem a zároveň i součástí kampaně proti GMO v Evropě, jejíž různé podoby jsem popisovala v předchozích kapitolách. Snaha ovlivnit a politizovat v tomto směru spotřebitelské chování tvořila její důležitou součást. Tato spotřebitelská kampaň má v různých zemích odlišnou podobu a zapojuje trochu jiné aktéry: například v Británii mohla navázat na tradici etické spotřeby, která se tam podstatně rozvíjela od 80. let [Clarke, Barnett, Clime, Malpass 2007: 235] a výrazným aktérem tam na konci 90. let byla média (Independent, Daily Mail); ve Francii rezonovala tato kampaň s tradicí, která místní zemědělství, kulinářství a jídlo spojuje s obecnější kulturou a místní *savoir-faire*, a výraznou roli tam hrály zemědělské odbory *Confédération paysanne* [Heller 2002: 10–12]. Aktérem, který v případě spotřebitelské kampaně propojoval různé národní kontexty a který takovou kampaň inicioval i v zemích, jako byla Česká republika, kde by jinak vstup GMO do potravin zřejmě nezaznamenal přílišnou pozornost, bylo Greenpeace.

Kampaň Greenpeace není založena pouze na sdělení „nekupujte a nejzte GMO“, ale na vytváření infrastruktury, v níž nekupovat a nejíst GMO je normální, v níž je to první „volba“. Od konce 90. let začalo Greenpeace vyvíjet tlak na výrobce a prodejce potravin, aby GMO vůbec nezačleňovali do svých výrobků, a pravidelně zveřejňuje přehledy výrobků, které obsahují GMO, a přehled výrobců a prodejců, kteří garantují potraviny bez GMO a kteří tuto záruku neposkytují.¹⁰ Greenpeace v tomto případě mobilizuje, vytváří a následně reprezentuje spotřebitelskou skupinu těch, kdo odmítají GMO a pro které se asociace, resp. disociace výrobce či prodejce s GMO může stát rozhodující pro vztah ke značce. Greenpeace nemůže tímto způsobem vytlačit z trhu všechny značené GMO, daří se mu ale jejich množství omezit natolik, že „normální“ je GMO nekupovat.

Greenpeace však ve své kampani překračuje apel na identitu „spotřebitelů“ a nabízí možnost aktivně se účastnit vytváření infrastruktury bez GMO. Lidé jsou osloveni, aby se stali „detektivy“ – aby pátrali po GMO na pultech obchodů a své nálezy zasílali do databáze GMO výrobků, výrobců a prodejců, kterou provozuje Greenpeace; vyzývali sami „své“ výrobce a prodejce k vyloučení GMO z potravin; a popřípadě aby v obchodech na GM potraviny nalepovali výstražné štítky.¹¹ Greenpeace přitom apeluje nejen na individuální zájmy, ale také na obecnější kolektivní zájmy: „jistě, že preferujete své zdraví, ale především konkrétně jednáte, abyste uzavřeli cestu GMO a ochránili tak životní prostředí,“ formuluje francouzské Greenpeace ve svém Průvodci výrobky s GMO a bez nich.¹² Ve spotřebitelské kampani jde tedy nejen o využití tržní strategie, která je obvykle spojena s protivníky environmentálních organizací, tedy o změnu tržních podmínek pro výrobce a zpracovatele a znevýhodnění situace GM potravin na trhu, ale také o změnu povahy samotné spotřeby a identitu spotřebitele. Individuální, sebestředná spotřeba se tu má proměnit v kolektivní, politizovanou aktivitu, která bere v úvahu širší environmentální a sociální souvislosti.

Spotřebitelství rozvíjené kolem GMO tu na sebe bere podobu toho, co Ulrich Beck [2004: 302–307; viz též Holzer a Sørensen 2003] nazývá „subpolitikou“ – politikou, která se neodehrává v mo-

přijato jako limit pro označování, musely by být buď značeny v podstatě všechny potraviny, nebo by musely být produkce a zpracování GMO plodin v Evropě zcela vyloučeny.

10/ Pro evropskou verzi v angličtině viz Greenpeace International [2005]; pro francouzskou verzi Greenpeace France [2007]; pro českou verzi Greenpeace ČR [nedat.]. Greenpeace UK svého průvodce stáhla s tím, že většina výrobců a prodejců potravin GMO již vyloučila (viz <http://www.greenpeace.org.uk/gm/gm-shoppers-guide> [všechny stránky v této poznámce navštíveny 5. 8. 2007]). Britská Greenpeace se zřejmě může spolehnout na tak přesvědčivé odmítnutí GM potravin spotřebiteli, že si výrobci a prodejci „netroufnou“ se ke GMO vrátit poté, co se seznam přestane aktualizovat.

11/ Viz např. francouzská Greenpeace (<http://www.greenpeace.org/france/detectivesOGM/manuel-detective/detective-villes/comment-rejeter-le-produit-tra#> [cit. 5. 8. 2007]).

12/ Viz <http://www.greenpeace.org/raw/content/france/press/reports/guide-ogm-greenpeace-2006-2.pdf> [cit. 5. 8. 2007].

derních institucí a arénách standardně vymezených politickému jednání, ale přelévá se do jiných oblastí, které byly považovány za nepolitické (či mimopolitické). Takové spotřebitelství může mít formu bojkotu nebo preference určitého výrobku (např. fair trade). V případě GMO může jít ryze o odmítnutí GMO. Často je ale toto odmítnutí spojené s preferencí ekologických nebo jinak certifikovaných potravin.¹³ Tato subpolitika přitom nejen politizuje vlastní jednání, ale zároveň (nepřímo) politizuje také celou sféru údajně nepolitické spotřeby a ukazuje tak, nakolik trh a spotřeba vždy byly politickými nástroji utváření společného světa – jakkoli ke strategiím této politiky mohlo patřit, jak je tomu u ekonomického (neo)liberalismu, právě to, že se takové jednání vydává za mimopolitické. Bojkot GMO a aktivní strukturace trhu proti GMO za pomoci občanů-spotřebitelů tedy není jen použitím prostředků „protivníka“ pro vlastní kauzu, ale jejich proměnou v nástroj, který misí údajně oddělené oblasti (trhu a politiky) – alespoň dokud se tento bojkot nestane např. do sebe uzavřenou performancí příslušnosti k určité společenské skupině.¹⁴

Kampaň Greenpeace jde přitom za rámec současných pravidel o značení potravin. Naprostá většina GM sóji a kukuřice dovážené do Evropy se využívá jako krmivo pro zemědělská zvířata. Jakkoli toto krmivo musí být značeno (a ekologičtí zemědělci ho nesmějí podle evropské normy užívat), masné a mléčné produkty ze zvířat krměných GM značeny být nemusí. Pokud tedy chce Greenpeace a ostatní odpůrci GMO v Evropě na tyto GM plodiny „dosáhnout“, musí jít za rámec současného značení potravin a v podstatě vytvářet vlastní systém certifikace. Například průvodce potravinami vydávaný francouzským Greenpeace se v současné době soustředí výhradně na to, zda výrobci potravin zaručují používání živočišných surovin, které nepocházejí ze zvířat krměných GMO. Jako návodů pro spotřebitelské volby jsou zveřejňovány seznamy „zelených“ firem a výrobků (které nepoužívají GM krmiva) a „červených“ (kteří je používají nebo negarantují, že je nepoužívají).¹⁵ Kromě toho se Greenpeace paralelně snaží vyvíjet tlak na Evropskou komisi, aby takové značení sama zavedla a vynucovala: v únoru 2007 předalo komisaři Markosi Kyprianou petici s tímto požadavkem podepsanou milionem občanů z 21 členských států EU.¹⁶ Krmivo neobsahující GMO však není jen výsledkem volby jednotlivých evropských producentů a zpracovatelů masa a mléka: o tom, zda bude krmivo pro zvířata obsahovat GMO, nebo ne, rozhodují i praktické možnosti nákupu jednotlivých druhů krmiv. Právě na ovlivnění globálního trhu s krmivy se dnes také soustředí snahy odpůrců GMO. Například Evropský výbor regionů (The European Committee of Regions) a Evropská síť regionů bez GMO organizovali v prosinci 2007 v Evropském parlamentu konferenci „Krmiva bez GMO, kvalitní produkce a evropské regionální zemědělské strategie“, které se účastnili dodavatelé krmiv ze Severní Ameriky, Brazílie, Indie a Jižní Afriky.¹⁷

Síť aktérů, která se vytvořila kolem cíle zamezení či omezení průniku GMO do Evropy, se tedy nejen snaží přesvědčovat správní instituce modernity, aby nastolily změnu (popřípadě jistým změnám zabránily), ale především sama tímto směrem jedná. Vychází přitom z těch sociologických předpo-

13/ Ve Spojených státech, kde GM potraviny nejsou značené a nelze je tedy rozeznat od konvenčních, představuje ekologická produkce z principu zakazující používání GMO v podstatě jedinou možnou záruku vyhnout se GMO (alespoň do té míry, do které lze vůbec genetickému znečištění zamezit).

14/ Tohle se podle George Monbiota [2007] do značné míry děje se současným britským „green consumerism“, který se natolik integroval na trh i do habitu středních tříd, že zcela vytěšňuje možnost a podle Monbiota potřebu spotřebovávat méně (a nejen „jinak“).

15/ Viz <http://www.greenpeace.org/raw/content/france/press/reports/guide-ogm-greenpeace-2006-2.pdf> [cit. 5. 8. 2007]. Podle deníku The Irish Examiner tyto produkty ze svých „kvalitních značek“ v Británii vyloučilo Tesco, Sainsbury's, M&S, Budgen Stores; ve Francii Carrefour, Cora, Auchan, Monoprix [O'Callaghan 2007].

16/ Viz <http://www.greenpeace.org/raw/content/eu-unit/press-centre/policy-papers-briefings/1-million-europeans-call-for-g.pdf> [cit. 5. 8. 2007].

17/ Viz http://www.non-gmoreport.com/articles/jun07/non-GMO_soy.php [cit. 5. 8. 2007].

kladů, které zachycuje citovaný Scott Lash [2007]: moc nepůsobí jen prostřednictvím moderních mašinérií práva, parlamentu a vědecké expertizy (a jejich rafinovaných a soudržných reprezentací a zdůvodnění), ale stále účinněji také „přímo“ a materiálně prostřednictvím celé řady aktérů-praktiků, přístrojů, kódů či návodů. Důraz na návody, spíše než na důvody a argumenty, přitom dovoluje propojit různorodé aktéry, kteří případné důvody či postoje sdílet nemusejí, ale mohou sdílet konkrétní cíle či zájem na určitých propojeních.¹⁸

Značení potravin s neaktivní DNA vyrobených z GMO, které zavedlo nařízení (EC)1830/2003, vyvolalo u některých vědeckých zastánců GMO značné pobouření. Na stránkách českého Biotrinu byl například zveřejněn názor, v jehož perexu stojí:

Proběhl další obraz v komedii, jejíž hlavní zápletkou je zavést značení potravin a krmiv, které nic hmotného z genetické modifikace neobsahují, ale někde v řetězci výroby se modifikovaná surovina vyskytla. Ladění je nostalgii na středověk s jeho vírou v uhranutí, čarování a posedlostí ďáblem. Zpočátku chorus EU vyzýval starostlivost o zdraví občanů, ale poté, co se za scénou ozvalo prohlášení Royal Society, Toxikologické společnosti a dalších deklarující bezpečnost potravin z GMO, se chor změnil v rozpačitá sóla. Teď, když se má značit i to, v čem nic není, už se nikdo nechce zesměšnit a popěvek o zdravotním riziku ponechává skupinám, které si stále budují moc na lidské nevědomosti. [Biotrin *nedat.*]

Chorus expertů, abych parafrázovala autora citace, zapěl ozvěnou svoji fugu o iracionalitě, nevědomosti a uhranutí veřejnosti. „Jen jedna globální organizace vydá na profesionální propagandu přesvědčující občany o nebezpečnosti GMO přes 7 milionů eur za rok.“ [tamtéž] Podobná fuga byla jistě ještě hlasitěji provedena na adresu snahy o značení či diskriminaci potravin ze zvířat krmných GMO. Pointou této skladby je existence racionality, vědění a vzdělané veřejnosti, která pod vedením nezávislých expertů GMO přijímá. V citovaném úryvku se strategicky pracuje s figurou ne/podmíněnosti a ne/závislosti určitého typu vědění (a přístupu k veřejnosti), kterou jsem rozebírala v kapitole 4 a jejíž soustavné užívání příznivci i odpůrci GMO vedlo průběžně k jejímu nezamyšlenému vyprázdnění; k jejímu vybití jako přesvědčovací figury (která dnes může přesvědčit leda přesvědčené). Citace však zachycuje podstatný rys snahy odpůrců GMO: jde jim o identifikaci a zablokování GMO ve všech jeho souvislostech a převtěleních, i těch „nemateriálních“.¹⁹ 1. Pokud se má účinně blokovat materiální přítomnost GMO v Evropě, je to často možné jen skrze působení na její „nemateriální“ převtělení, na místa, která „nic hmotného z genetické modifikace neobsahují“. 2. V citaci obsažená definice ne/hmotnosti je součástí sporu, nikoli tím, co mu dává základ. Zatímco pro zastánce GMO není v sójovém oleji „nic hmotného“, podle kritiků současné regulace tam mohou být např. toxiny vytvořené jako výsledek interakce vložených vektorů DNA s cílovým genomem, které v rámci současné regulace neumíme zachytit a posoudit. 3. V silovém střetu o GMO nejde (jen) o vědecký a „bezpečnostní“ spor, ale především o spor politický, estetický a morální v tom smyslu, s jakými objekty vytváříme a sdílíme prostor, odpočítáváme čas a jak si představujeme „pokrok“. V tomto směru pak opravdu může jít o rituální, „čarovné“ odmítání GMO, v němž se

18/ Andrew Barry [2001: 182–184] popisuje ve své studii protestů v podobě přímých akcí proti výstavbě silnic ve Velké Británii, které probíhaly na konci 90. let, právě tuto výraznou antiideologičnost protestu. Lidé podle něj demonstrovali na místech výstavby silnic ne proto, aby reprezentovali názory či zájmy určité existující sociální skupiny, ale aby na místě poukazovali na působení škody, na to, že „existence lidí, zvířat a krajiny je různými způsoby vzájemně provázaná.“ [tamtéž: 183]

19/ Podle závěru EFSA z července roku 2007, které si nechala Evropská komise vypracovat v reakci na výše zmíněnou petici za značení masných a mléčných výrobků ze zvířat krmných GMO, „velké množství doposud provedených studií s hospodářskými zvířaty ukázalo, že rekombinované fragmenty DNA ani proteiny pocházející z GM plodin nebyly zjištěny ve tkáních, tělních tekutinách ani jedlých produktech z hospodářských zvířat, jakými jsou brojleři, prasata nebo křepelky [EFSA 2007c].“

zpřítomňuje odmítání určité politické a morální vize světa. A právě tato skutečnost většinu zastánců GMO nejvíce pobuřuje, protože nedokážou či nechtějí pochopit nebo přijmout, že taková alternativa – která nebude pouze ekonomickou nebo v úzkém slova smyslu politickou (zájmovou) alternativou stojící na pevné půdě moderního vědeckého názoru, ale bude alternativou tohoto názoru samého – je možná.

Spotřebitelská kampaň Greenpeace probíhala od roku 2000 i v České republice, Vzhledem k tomu, že zde však není (spotřebitelská) veřejnost proti GMO nijak výrazně mobilizovaná,²⁰ měla tato kampaň spíše poměrně krátkodobé účinky. V roce 2000, kdy kampaň proti GMO zaznamenávala masivní úspěchy v mnoha státech západní Evropy a kdy se v ČR přijímal první zákon o GMO, začalo Greenpeace oslovovat prodejce s požadavkem, aby vyloučili GM potraviny ze své nabídky. Jeho dva hlavní argumenty byly ty, že čeští spotřebitelé GMO nechtějí (s odkazem na jistý výzkum veřejného mínění pořízený pro MF DNES) a že zde mají nadnárodní řetězce dodržovat stejné standardy jako v západoevropských zemích. „Krmí nás tím, co v Anglii nedává už ani dobytku,“ deklarovalo Greenpeace na adresu Tesco ČR před jeho pražskou prodejnou v situaci, kdy se Tesco v Británii zavázalo, že nebude pod vlastní značkou prodávat maso a mléčné výrobky ze zvířat krmených GMO, zatímco zde prodávalo GM potraviny [Greenpeace ČR 2001a]. Tesco ČR následně oznámilo, že pod svou vlastní značkou nebude prodávat GM potraviny [Greenpeace ČR 2001c], avšak v průvodci spotřebitele, který Greenpeace vydalo v roce 2005, už je Tesco ČR znovu uvedeno mezi těmi řetězci, které GMO pod vlastní značkou prodávají. Podobně krátkodobý úspěch slavilo Greenpeace o tři roky později i se Setuzou. Tento domácí výrobce olejů nejprve v roce 2001 přislíbil, že GMO z výroby vylučuje [Greenpeace ČR 2001b]; v roce 2004, kdy se po přistoupení ČR do EU stalo povinné značení všech výrobků z GMO, ale sójový olej označený jako vyrobený z GMO prodával [Greenpeace ČR 2004a]. V reakci na tlak ze strany Greenpeace se Setuza zavázala k „výraznému omezení dodávek rostlinných jedlých olejů vyráběných z geneticky modifikovaných polotovarů,“ což Greenpeace interpretovalo jako závazek ukončení výroby [Greenpeace ČR 2004b]. Výroba ale evidentně ukončena nebyla a Setuza se tak v průvodci spotřebitele v roce 2005 znovu dostala na seznam výrobců GMO.

Greenpeace se od roku 2000 snažilo mobilizovat a reprezentovat české spotřebitele jako ty, kteří odmítají GMO. V roce 2004 se např. koordinátorka genetické kampaně vyjádřila v tom smyslu, že „není důvod se domnívat, že by se český zákazník choval jinak než zákazník např. v Rakousku či Británii“ a „průzkumy ukazují, že většina českých spotřebitelů nechce kupovat GM potraviny a že stále větší množství zákazníků se orientuje na kvalitu.“ [Greenpeace ČR 2004a] Čeští spotřebite-

20/ V odpovědi na otázku „kupoval(a) byste GM potraviny?“ v omnibusovém šetření agentury GfK, kterou zadal Vědecký výbor pro potraviny (zřízený MZD při Státním zdravotním ústavu), odpověděly v roce 2003 dvě pětiny dotázaných, že nemají dost informací a nevědí; jedna pětina, že je to nezajímá; jedna pětina, že by GMO kupovala; a jedna pětina, že by nekupovala [Vědecký výbor pro potraviny 2003]. Výsledky opakovaného průzkumu z roku 2005 shrnuje odpovědný expert Vědeckého výboru pro potraviny doc. Ruprich následovně: „37,5 % populace nemá o dané problematice dostatek informací, a tudíž neví, jak se má zachovat v případě jejich možné konzumace. Jedná se zejména o nejstarší spoluobčany a osoby se základním vzděláním. 28,5 % populace by si nikdy geneticky modifikované potraviny nezakoupilo, ani by je nikdy nekonzumovalo. 17,5 % obyvatelstva nemá z konzumace takovýchto potravin žádné obavy (častěji osoby ve věku 21–25 let). 16,4 % osob problematika takto upravovaných potravin vůbec nezajímá. Výsledek průzkumu se v posledních třech letech moc neliší.“ [Ruprich 2006] Se závěry doc. Rupricha by se dalo polemizovat v tom smyslu, že podíl těch, kdo odpověděli, že „by GM potraviny nekupovali“, během posledních dvou let podstatně narostl. Z hlediska přístupu k veřejnosti je pak především pozoruhodné, že pozitivní odpověď na otázku po nákupu těchto potravin je Ruprichem jednoduše přeformulována do tvrzení, že „17,5 % obyvatelstva nemá z konzumace takovýchto potravin žádné obavy“. Jejich odpověď může například vyjadřovat „realistický“ postoj, že GMO v potravinách v určitém malém množství nebo skrze zvířata krmená GM plodinami se dnes v podstatě nelze vyhnout. Přestože o samotné „veřejnosti“ toho z uvedených zjištění nelze mnoho usoudit, je zřejmě možné říct, že se jí otázka GMO v době těchto šetření moc netýkala, že ji nemobilizovala.

lé je ale v této reprezentaci spíše zradili. V Eurobarometru se nechali reprezentovat jako GM potravinám nejvíce naklonění (nebo od nich nejméně odklonění) Evropané a ani jinak nedokázali vytvořit přesvědčivý tlak na výrobce a obchodníky v neprospěch těchto potravin: zpracovávání a prodej GM potravin se zde neproměnily v obecně rozpoznanou negativní a nemorální činnost. V této souvislosti je příznačné, že na začátku roku 2008 je poslední aktualizace průvodce spotřebitele na internetových stránkách Greenpeace z listopadu roku 2006 a navíc nefunguje;²¹ poslední informace o laboratorních kontrolách GM potravin na stránkách Vědeckého výboru pro potraviny při Státním zdravotním ústavu pochází z roku 2003; na stránkách Ministerstva zdravotnictví, které tento výbor zřizuje a za bezpečnost GM potravin odpovídá, není informace vůbec žádná. Poptávka po informacích a tlak na zveřejňování tu zřejmě chybí. Greenpeace ČR se nepodařilo udělat z GM potravin „předmět jednání“ – zároveň ale můžeme říct, že situace v České republice mu nedovolila z nich takový předmět udělat. V každém případě však, v té míře, v níž nejsou GM potraviny v ČR přítomny, nejsou zde především proto, že nejsou v Evropě a že je odmítají „evropští spotřebitelé“, nikoli proto, že by zde byly aktivně nevitány. Uvidíme v dalším oddílu, že podobně je tomu i s plodinami na poli.

Značení GM potravin není žádným automatickým nástrojem blokování GMO. Tím se stává pouze v rámci specifických sociálních praktik, které ho jako takové uskutečňují. V roce 1996 bylo v případě rajčatového protlaku firmy Zeneca úspěšně využito jako marketingový nástroj vyznačující důvěryhodnost nové potraviny a bez působení kampaně proti GMO v Evropě by toto značení zřejmě – pokud by vůbec existovalo – vedlo k normalizaci GMO. Vidět na obalech potravin nápis „vyrobeno z GMO“ by se stalo běžnou věcí – vlastně bychom ho ani neviděli. To, co se sítí aktérů odporujících GMO v Evropě podařilo, bylo propojení tohoto označení s určitým souborem významů o dobrém, bezpečném či udržitelném uspořádání společnosti a přírody a jako takový ho učinilo předmětem jednání kritického množství lidí, firem a organizací. Potraviny však nejsou jedinou podobou GMO, na niž se opozice vůči GMO soustředí. Stejně podstatnými jsou také GMO v podobě zemědělských plodin, kterými se zabývám v následujícím oddílu.

6.2. Boje o zemědělský prostor

Stejně jako na pohyb GM potravin, snaží se strany sporu o GMO působit také na jejich pohyb v životním prostředí a zemědělském prostoru. Toto působení se děje jak skrze instituci moderní správy a formální legitimacy, tak silově. Zatímco kritici biotechnologií se GMO snaží, alespoň v jejich současné podobě, pokud možno zablokovat, neplatí, že by proponenti biotechnologií měli zájem o jejich maximální šíření ve formě zemědělských plodin: mají zájem o jejich maximální kontrolované šíření. Ústřední roli v této kontrole hrají patenty, které biotechnologické firmy na tyto plodiny vlastní. Patenty jsou uplatňovány nejen ve vztahu ke konkurenčním firmám při vývoji GMO, ale také ve vztahu k zemědělcům. Nákup GM osiva doprovází licenční smlouva, v níž se zemědělec kromě jiného zavazuje, že semena z úrody nebude používat jako osivo pro následující rok a že je neposkytne třetím osobám. Podle publikace Monsanto vs. US farmers zaměstnává Monsanto 75 lidí v roli detektivů, kteří pátrají po neoprávněném (ať již úmyslném, nebo neúmyslném) výskytu patentovaných osiv a plodin [Center for food safety 2004: 23]. Ve Spojených státech podalo již 90 soudních žalob na zemědělce, kteří prý patent zcizili, a v uzavřených případech vysoudilo již více než 15 milionů USD [tamtéž: 31–34].

21/ Viz <http://www.nogmo.cz/archiv/pruvodce1.pdf> [cit. 25. 2. 2008].

Při kontrole pohybu patentovaných GM plodin nejde pouze o kontrolu jednání zemědělců. Ve hře je také jednání samotných plodin jako biologických aktérů, kteří se v životním prostředí či zemědělském prostoru pohybují vlastní energií: kříží se a zanechávají po sobě v půdě semena, která mohou vyklíčit v dalších letech. Ve hře je tedy všechno to, kvůli čemu se v Evropě zaváděla pravidla koexistence – a kvůli čemu také zůstávají tak sporná (pro jedny příliš nákladná, pro druhé nedostatečná). Napětí vytvářená ve střetech patentového nároku a biologické energie GM rostlin ukazuje například spor Monsanto vs. Percy Schmeiser.²² Tento kanadský zemědělec byl Monsantem v roce 1998 zažalován za porušení patentu poté, co detektivové Monsanto na jeho poli našli modifikovanou Roundup ready řepku. Schneider údajně podle žaloby tuto řepku nelegálně vysadil a porušil tak patentní právo Monsanto. Schmeiser to však popíral a v roce 1999, během probíhajícího soudního řízení o porušení patentu, naopak zažaloval Monsanto za genetické znečištění jeho polí GM řepkou. Kanadský federální soud rozhodl v březnu 2001 ve prospěch Monsanto s tím, že způsob, jak se GM plodiny dostaly na pole, není podstatný, a rozhodující je skutečnost, že došlo k užití patentované řepky. Toto užití přitom představuje samotná přítomnost řepky na poli. Schmeiser se proti rozhodnutí odvolal a Nejvyšší soud, který nakonec případ projednával v roce 2004, rozhodl v tom smyslu, že patent Monsanto je sice platný, ale zemědělec mu nemusí nic platit, protože GM řepku „neužíval“: z přítomnosti GM řepky na svém poli neměl žádný užitek, neboť ji nestříkal herbicidem Roundup, vůči kterému je tato GM řepka tolerantní. Schmeiserova žaloba na adresu Monsanto z roku 1999 se měla projednávat v lednu 2008.

Patentované GM plodiny představují na jednu stranu vysoce chráněný soukromý statek, na druhou stranu se však vzhledem ke své biologické povaze chovají v zemědělském prostoru (v jeho současné podobě) i jako veřejný statek, resp. veřejný nedostatek či riziko – jako externalita z hlediska jiných aktérů. Toto napětí lze v principu vyřešit dvěma způsoby: změnou biologické povahy GMO nebo změnou podoby a fungování zemědělského prostoru. První způsob měla představovat technologie „terminator gene“, patentovaná poprvé v roce 1998. Tato technologie byla motivována snahou kontrolovat GM plodiny jako soukromý statek. Může fungovat na různých principech, jejím cílem je ale vždy to, aby semena vytvořená plodinami první generace byla sterilní, a tedy nepoužitelná k dalšímu výsevu. Sociální norma týkající se distribuce práv se v tomto případě technologizuje: ochrana patentového práva měla být zabudována do samotné GM plodiny jako předmětu nebo (v případě, že předmětem patentu není rostlina, ale část DNA) nositele patentu. To ale zároveň znamená, že taková technologie se (nově) politizuje, protože nese a prosazuje určitou sociálně-politickou vizi uspořádání světa. A vskutku: sterilizační technologie vzbudila všeobecnou kritiku a odpor (např. konvence o biologické rozmanitosti Spojených národů z roku 2000 doporučila přijetí moratoria na polní testování a komercializaci této technologie), a to především ze dvou důvodů: jde proti principu uchovávání semen z roku na rok, který představuje klíčový mechanismus pro většinu světových zemědělců především v rozvojových zemích;²³ zároveň hrozí, že geny způsobující sterilitu by se samy mohly uvolnit do životního prostředí (skrže to malé procento rostlin, u kterých by se sterilita v první generaci neprojevila). Tato technologie, alespoň doposud, komercializována nebyla.

22/ Při popisu případu čerpám z internetových stránek Percy Schmeisera (<http://www.percyschmeiser.com/conflict.htm> [cit. 10. 7. 2007]) a z textu Javiera Lezauna [2004].

23/ V tomto směru působí i licenční smlouva. Sterilizační technologie tak ale prostřednictvím biologické inskripce činí daleko nekompromisnější. Zatímco licenční smlouva ztělesňuje potencialitu, která je účinná jen v případě, kdy je vymáhána (což se dnes zřejmě v mnoha zemích „třetího světa“ neděje), biologický mechanismus působí přímo na materialitu plodin. Proto vyvolala sterilizační technologie, na rozdíl od licencí, nekompromisní odmítnutí.

Druhý možný způsob urovnání napětí mezi GM plodinou jako soukromým statkem a tendencí této plodiny nebo specifického genového vektoru šířit se do prostředí pak představují pokusy o úpravu samotného zemědělského prostoru a pěstebních pravidel. Základní opatření, které se pěstitelé zavazují dodržovat, je vysazování refugií konvenčních plodin pro škůdce, která mají zamezit tomu, aby se v prostředí Bt plodin (založených na principu permanentní produkce toxinu hubícího škůdce) nevytvářely silné populace rezistentních škůdců. Dále sem patří pravidla koexistence, která se v různých podobách zavádějí v členských státech EU a která mají zamezit genetickému znečištění konvenčních a ekologických plodin nad stanovené limity 0,9 %. Jak jsme viděli v kapitole 2, proti „koexistenci“ jsou však ze strany kritiků vznášeny zásadní námitky. Kladou otázku, proč máme v Evropě měnit pravidla hospodaření a přijímat určitou nevyhnutelnou míru genetického znečištění kvůli technologii, kterou většina evropských spotřebitelů a zemědělců odmítá a pro jejíž přijetí neexistuje podle nich dobrý, demokraticky vyjednaný důvod.

Ani v případě úpravy GM plodiny, ani úpravy prostředí a souvislostí, v nichž se pěstuje, se tedy nelze napětí mezi soukromým a veřejným úplně vyhnout. Lze ho jen přeložit do jiné konstelace. V prvním případě by sice sterilizační technologie zabránila nelegálnímu využívání patentovaných plodin a šíření modifikovaných genů skrze zapomenutá semena, má ale další, obecnější důsledky pro socio-naturální uspořádání zemědělského prostoru a navíc vytváří nový problém možného úniku samotné sterilizační technologie do prostředí. V druhém případě se otázka genetického znečištění přeměňuje do požadavku na změnu zemědělských praktik, které se netýkají jen zemědělců pěstujících GM plodiny, ale celého zemědělského systému. Problém určité míry genetického znečištění navíc přetrvává.

Vrátím se nyní k otázce existence GMO v evropském zemědělském prostoru. Ve druhé kapitole jsem rozebrala koncepci koexistence navrhovanou Evropskou komisí a hlediska, ze kterých je odmítána koalicí environmentálních a zemědělských organizací a některých evropských regionů. Určující strategií této koalice přitom představuje vyhlásování oblastí bez GMO, které v sobě obsahuje zpochybnění politické autority Evropské komise, jež pěstování GM plodin v rámci EU povoluje, a snahu o redefinici Evropy jako regionalizované (v případě regionů), resp. decentrované (v případě kampaně za Evropu bez GM vedenou FoEE) politické entity. Zároveň se tito aktéři snaží lobbovat za nastavení takových koexistenčních pravidel na národních úrovních, které jim dovolí zóny bez GMO co nejnadhodněji prakticky uskutečňovat.

V mnoha zemích EU však současně probíhají polní pokusy²⁴ a v šesti zemích (Španělsko, Francie, Česká republika, Portugalsko, Německo, Slovensko) se komerčně pěstuje Bt kukuřice.²⁵ Tato pole, ať již pokusná, nebo komerční, se od konce 90. let stávala v některých zemích terčem útoků v podobě fyzického ničení. Tyto útoky probíhaly ve Francii, Velké Británii, Německu, Belgii, Finsku či Portugalsku.²⁶ Například ve Velké Británii proběhly mezi lety 2000–2003 poměrně rozsáhlé Farm scale evaluations, o kterých jsem psala v kapitole 4, v současnosti tam ale neprobíhá ani jeden pokus: poslední v současné době probíhající pokus s GM bramborami firmy BASF byl zničen v noci z 6. na 7. července 2007 s tím, že od druhého pokusu odstoupila firma BASF kvůli veřejným pro-

24/ Podle aktuální databáze EU probíhají polní pokusy v sedmnácti z 27 členských zemí (http://gmoinfo.jrc.it/gmp_browse.aspx [cit. 11. 8. 2007]).

25/ Jde o stav v roce 2006 [viz ISAAA 2006b].

26/ V České republice se uskutečnila jedna akce toho druhu. Na začátku července 2002 bylo při noční akci zničeno pokusné pole s Bt kukuřicí firmy Monsanto v Branišovicích na Moravě. Greenpeace [2002b] ani nikdo další se k němu nepřihlásil a zůstalo zde ojedinělým aktem tohoto druhu.

testům a hrozbě zničení ještě předtím, než byly plodiny vysázeny. „Díky zničení těchto plodin (...) se Británie znovu stává zemí bez GMO,“ uvádí se v prohlášení na aktivistické stránce s tím, že „události z páteční noci ukazují, že znepokojení veřejnosti ve věci GM potravin a ochota podnikat přímé akce k udržení Británie bez GMO zůstávají vysoké.“ [Digger 2007] Ničení polí s GMO má vzhledem ke své protiprávnosti vysoce symbolickou a osobně angažující povahu, ale má také materiální rozměr – stejně jako mají nejen výzkumný (informační), ale také symbolický a materiální rozměr samotné polní pokusy s GMO. V následujícím textu se budu podrobněji věnovat situaci ve Francii, kterou charakterizuje na jednu stranu silná opozice proti GMO uskutečňovaná také masivním ničením polí, a na druhou stranu existence zastánců GMO, kteří v jejich prospěch jednájí komerčním pěstováním. Spor o GMO tam má podobu otevřeného konfliktu.

První přímá akce proti GMO ve Francii se uskutečnila v roce 1998, kdy se do kampaně proti zemědělským biotechnologiím, předtím vedené převážně Greenpeace, vložily rolnické odbory Confédération paysanne. Jejich vedoucí José Bové a René Riesel zaútočili v lednu 1998 spolu se stovkou dalších zemědělců na sklad společnosti Novartis a zničili tři tuny GM kukuřice. Následný soudní proces, který začal jako řízení proti pachatelům ničení, se podle Heller [2002: 13–14] proměnil v proces se samotnými GMO a znamenal podstatný posun v jejich tematizaci ve Francii. Zemědělci-aktivisté legitimizovali svou akci nejen odkazy k odborným posudkům, které zpochybňovaly bezpečnost GMO, ale otevřeli debatu širším souvislostem zahrnujícím otázku kvality potravin, zemědělských tradic, patentů a dopadů GM plodin na podobu hospodaření a krajiny v Evropě a tzv. třetím světě. GMO začaly ztělesňovat prostředky a negativní důsledky globalizace a kulturní homogenizace a dostaly se v novém interpretačním rámci do protikladu s lokálním, tradičním, udržitelným a s vybranou chutí a vkusem [Heller 2002: 18–29].

V srpnu 2003 se během každoročního setkání anti/alterglobalistů v jihofrancouzském Larzacu zorganizovala iniciativa Faucheurs volontaires – „dobrovolných sekáčů“ polí s GMO. Tato iniciativa měla podporu Confédération paysanne a jejími klíčovými a nejviditelnějšími aktéry, které také justice většinou předvolala v roli obviněných k soudu, byli José Bové, poslanec za Stranu zelených Noël Mamère, poslanec Evropského parlamentu za Stranu zelených Gérard Onesta, bývalý tajemník Strany zelených Gilles Lemaire a zakladatel hnutí Jean-Baptiste Libouban. V současné době se k Faucheurs volontaires hlásí více než 6000 lidí.

Faucheurs volontaires vycházejí z principu občanské neposlušnosti, která se opírá o rozdíl mezi zákonností a legitimitou. Tento koncept rozpracoval v 19. století Henry David Thoreau, který protestoval proti válce v Mexiku a proti otroctví tím, že odmítal platit daně. K principu se později hlásilo například britské environmentální hnutí Earth First. Ve Francii se pojem vynořil v druhé polovině 90. let v souvislosti s politikou vůči cizincům, sňatky homosexuálů a GMO [Sommier 2005]. Charta Faucheurs volontaires nabízí tento pohled na současnou situaci ve Francii:

Když vláda podporuje soukromé zájmy nebo je nechá prosazovat se na úkor všech a planety, když zákon dává přednost zvláštním zájmům na úkor zájmu veřejného a kriminalizuje těch pár lidí, kteří se ho odváží překročit, co potom mohou dělat odpovědní občané, aby se právo znovu stalo regulačním rámcem mezi osobami a statky, aby demokratické instituce obnovily svoji nezávislost a staly se instancí obrany a ochrany společného prospěchu? Svědomí těchto občanů nezbyvá nic jiného než čelit tomuto stavu ne-práva, aby byla, s rizikem možných pokut a věznění, obnovena spravedlnost. Čím silnější bude přesvědčení, čím větší počet bude dobrovolníků, tím více změníme poměr sil. Naší silou a naším demokratickým výrazem je jednání za bílého dne a s odhaleným obličejem, aby se nebezpečí vzalo v úvahu dříve, než bude příliš pozdě. [Faucheurs volontaires, nedat.]

Faucheurs volontaires nadřazují legitimitu zákonnosti. Tento postoj vyznačuje o to větší napětí, že členy iniciativy jsou i někteří volení zástupci a zákonodárci, čili ti, kteří se sami spolupodílejí na tvorbě práva. Gérard Onesta, poslanec Evropského parlamentu reflektoval svoji situaci před odvolacím soudem takto:

„Právními prostředky jsem se proti GMO již postavil. V první řadě skrze moji práci zákonodárce v Bruselu.“ Zvýšil hlas: „Pánové a dámy, směrnice týkající se transparency a bezpečnosti GMO nebyly ale ve Francii doposud převedeny. Jednal jsem, jak jsem jednal, výhradně proto, že demokracie nefunguje.“ [Laval 2005]

Stejně jako se Confédération paysanne podařilo přerámovat debatu o GMO ve Francii z expertního diskursu o rizicích do politického diskursu především o globalizaci, venkovu a kvalitě potravin, podařilo se Faucheurs volontaires zvrátit soudy, před kterými jsou obžalováni pro nezákonné ničení cizího majetku, do politické debaty o GMO a demokracii a zákonnosti ve Francii obecně. Deník Le Monde z 30. srpna 2005 reprodukuje například tuto výměnu mezi prokurátorem a obhájkyňí Faucheurs volontaires u soudu v Clermont-Ferrand:

„Veřejný pořádek,“ vysvětlil žalobce, „to je ochrana vlastnictví každého, právo užívat, právo pracovat. Kromě toho je ale veřejný pořádek Zákon s velkým Z, který tvoří základ demokracie, našich, vašich svobod. Pokud není zákon respektován, nastupuje jiný zákon, zákon džungle, zákon silnějšího. Pokud stavíte svoji legitimitu proti zákonu, pomíjíte rozhodnutí parlamentu a stanoviska řady odborníků.“ „To, co chcete zastavit, není ale jejich jednání,“ odpověděla obhájkyňe Faucheurs volontaires Etelin, „to je kolektivní hnutí odporu proti GMO. Toto opoziční hnutí vychází zdola a není právní, ale politickou záležitostí. Mluvíte o veřejném pořádku. A veřejný zájem? O něm nemluvíte. Jestliže 80 % Francouzů odmítá GMO, máme tu problém s demokracií.“ [Deux nuits en prison pour des faucheurs d'OGM 2005]

Ačkoli akce Faucheurs volontaires probíhají od roku 2004, první soudy se uskutečnily teprve v září 2005. Soudy přitom nerozhodovaly vždy stejně. V Riomu a v Clermont-Ferrand byly vyneseny rozsudky podmíněných trestů odnětí svobody v délce několika měsíců a finanční tresty (odškodné); soud v Toulouse vynesl v listopadu 2005 nepodmíněný trest čtyř měsíců odnětí svobody pro José Bového (tresty pro ostatní obžalované byly podmíněné); v prosinci naopak trestní soud v Orléans osvobodil všech 49 souzených. Tento soud uznal, že regulace GMO v zemi je nedostatečná, protože Francie doposud neimplementovala Evropskou směrnici 2001/18²⁷ a Faucheurs volontaires tedy jednali ve „stavu nouze“ a svým jednáním chránili území před „nekontrolovaným šířením genů z GMO, jejichž autorizace pro uvolnění do životního prostředí proběhla v rozporu s ústavním právem na zdravé životní prostředí.“ [Faucheurs volontaires 2005] Podobné rozhodnutí učinil i soud ve Versailles v lednu 2006 [Lecadre 2006]. V únoru 2007 potvrdil odvolací soud rozsudek čtyř měsíců nepodmíněně pro José Bového, tehdy prezidentského kandidáta. Proti rozsudku soudu v Orléans se odvolalo Monsanto, jehož pole bylo zničeno, a odvolací soud nakonec v červnu 2007 rozhodl o dvouměsíčním nepodmíněném trestu pro Jean-Emile Sancheze a tříměsíční nepodmíněné tresty pro ostatní účastníky [Confédération paysanne 2007b]. Ani jeden z nepodmíněných rozsudků pro Bového a Sancheze však doposud (podzim 2007) nebyl naplněn, neboť soudce k němu nevydal pokyn. Soudní řízení vztahující se k akcím proti polním pokusům Monsanto z roku 2006 bylo v září 2007 odloženo „sine

27/ Směrnice byla nakonec ve Francii implementována teprve v březnu 2007, v situaci, kdy na konci roku 2006 začala Evropská komise Francii o téměř 40 milionů euro pro neplnění povinnosti transponovat tuto směrnici. Směrnice byla přijata vládními dekrety (nikoli formou parlamentem schváleného zákona, protože v parlamentu se očekával dlouhý a náročný proces projednávání). Dekrety se hned po svém vyhlášení staly předmětem kritiky nevládních organizací [viz např. Confédération paysanne 2007a; Patriarca 2007]. Dekrety ani jiná norma neupravují podmínky koexistence a ve Francii tak v současné době neplatí např. pravidlo, podle kterého má pěstitel GMO povinnost informovat majitele sousedních polí.

die“, čili bez určení termínu dalšího jednání [Jakubyszyn, Kempf 2007]. Z rozsudků a jejich odkládání a (ne)vykonávání je zřejmé, že soudy cítí politickou povahu celého případu: během každého procesu demonstruje před soudní budovou řada lidí, procesy jsou sledovány celostátními médii, starostové mnoha obcí vyhláší oblasti bez GMO, podpora GMO ze strany široké veřejnosti je nízká, a dokonce samotné ničení polí je podle výzkumů veřejného mínění vnímáno jako „přijatelné“ podstatnou částí veřejnosti.²⁸ Právo v úzkém slova smyslu není jedinou věcí, která je v tomto případě ve hře.

Ničení polí s GMO sdílí několik podstatných rysů se spotřebitelským bojkotem GMO. Za prvé je orientováno na materialitu. Ve Velké Británii znamenal útok na polní pokus s bramborami v roce 2007 ukončení veškerého výskytu GM plodin na britských polích. Ve Francii zničili Faucheurs volontaires podle informace Komise pro biomolekulární inženýrství (obdoba ČK GMO) v roce 2004 více než polovinu všech pokusných polí [Vernaud 2006]. Firma Bayer CropScience ukončila v reakci na to ve Francii své pokusy.²⁹ Ničení polí mění tedy „prakticky“ podmínky, za kterých je ne/možné GMO testovat a pěstovat. Tyto materiální zásahy mají váhu, kterou nelze jednoduše pominout. Na rozdíl od konzultativních procedur, které vytvářejí dojem, že zatímco probíhá debata, „venku“ se nic neděje a čeká se na společné stanovisko, ničení polí upomíná na to, že čas debaty („deliberace“) a čas materiálního jednání se liší. Zatímco se v Evropě deset let odehrává vyhrocená debata o GMO, biotechnologické firmy vyvíjejí a testují na polích nová GMO a modifikovaná genetická informace se v malém (často nepatrném) množství, avšak nevratně, šíří do životního prostředí.

Druhým důležitým rysem těchto akcí, který je spojuje s mobilizací spotřebitelů a naopak odlišuje od nejruznějších konzultačních procedur, je rozptýlenost zásahů. Institucionalizovaná účast veřejnosti se odehrává v soustředěném čase a prostoru a vytváří dojem, že pokud se něco rozhodne na jednom místě, bude to jednoduše a věrně uskutečněno či „provedeno“ na mnoha místech dalších. Jenže rozhodnutí získávají (oslabují nebo posilují) svůj význam v procesu jejich „čtení“, užívání a uskutečňování různými aktéry na mnoha různých místech. Jak jsme viděli výše, rozhodnutí označovat GM potraviny může znamenat velmi málo nebo se může stát nástrojem jejich bojkotu či naopak normalizace. Podstatným rysem ničení polí je právě skutečnost, že „odporuje“ pěstování GMO na mnoha místech, kde se uskutečňují souhlasná právní rozhodnutí o testování a pěstování GMO. Podrývání těchto rozhodnutí je rozptýleno v čase a prostoru. A je důležité všimnout si, že podobně rozptýleno je také samo uskutečňování těchto rozhodnutí – tato rozhodnutí by mnoho neznamenal, pokud by je nikdo prakticky nevyužíval pro testování a pěstování GMO. Podobně jako v případě materiality tu aktivisté využívají stejné strategie jako proponenti GMO – jednají rozptýleně.

Poslední vývoj ve Francii ale zároveň ukazuje limity strategie ničení. V roce 2007 bylo vyseto 20 000 ha GM kukuřice (což představuje čtyřnásobný nárůst oproti minulému roku), a ačkoli to představuje zhruba jen 1 % celkové plochy kukuřice pěstované ve Francii, 6000 Faucheurs volontaires může toto množství těžko zásadním způsobem přímo materiálně ohrozit. GM kukuřice má ve Francii příz-

28/ Co se týče přijetí GMO jako takových, podle posledního Eurobarometru [Gaskell et al. 2006: 19] podporuje GM potraviny jen 20 % Francouzů. Samotné ničení polních pokusů hodnotí pak podle výzkumu uskutečněného Centre de recherches politiques de Sciences-Po jako „přijatelné“ 40 % Francouzů a 44 % Francouzů s vysokoškolským vzděláním. Zajímavé je, že když na tutéž otázku odpovídalo v lednu 2007 ve speciálním výzkumu 2000 vědců CNRS (francouzská obdoba Akademie věd ČR), nijak se nelišili od průměru francouzské populace: jako přijatelné hodnotilo ničení polí 43 % z dotázaných vědců. Nejvyšší skóre bylo přítom v případě sociálních a humanitních vědců (51 %) a nejnižší v případě biologů (28 %) [Huet 2007].

29/ V roce 2001 bylo ve Francii zničeno každé šesté pokusné pole, v roce 2003 každé třetí a v roce 2004 dokonce každé druhé pokusné pole [Bonneuill, Joly, Marris 2008: 219]. Co se týče pokusů firmy Monsanto, v roce 2004 jich bylo podle informace Reuters zničeno 45 %, v roce 2005 55 % a v roce 2006 65 %. Firma přesto nehodlá pokusy ukončit [Vidailliet 2007].

nivce, kteří jsou s to její rozšiřování materiálně a rozptýleně uhájít proti *Faucheurs volontaires*. Poměr sil se tu liší od situace s GM potravinami, které bojkotuje natolik podstatná část francouzských spotřebitelů i obchodních aktérů, že se na trhu vyskytují jen výjimečně. Odpůrci komerčního pěstování GMO, včetně *Faucheurs volontaires* a *Confédération paysanne*, napřeli dnes proto své síly do prosazení moratoria na národní úrovni.³⁰ Strategie odporu rozvíjené odpůrci GMO ve Francii tedy zahrnují širokou škálu aktivit: od kandidatury na prezidentský post, a tedy přímou účast na zastupitelské politice, přes občanský tlak na stávající politickou reprezentaci např. formou petic, účast na konzultačních procedurách (např. *Grenelle de l'environnement*) po přímé akci. Rozptýlená povaha jednání (napříč různými fyzickými a institucionálními místy) je tedy rysem nejen specifických aktivit, ale také samotného portfolia činností odpůrců GMO.

Třetím rysem iniciativy za ničení polí je osobní angažovanost. Tady se spotřebitelské odmítnutí GMO a ničení polí začínají podstatně odlišovat. Účast na ničení není přechodná role, nepředstavuje jedno z mnoha rozhodnutí o rutině všedního dne, ale daleko spíše je to identita spojená s podstatnými riziky a nejistotami – např. s tím, že vás policie zasáhne slzným plynem nebo že budete odsouzeni k trestu odnětí svobody či zabavení majetku. Rizika spojená s touto formou odporu nejen veřejně dramatizují otázku GMO, ale také nás upomínají, že se všichni osobně a tělesně účastníme experimentu masivního zavádění GMO do světového potravinářství a životního prostředí. Osobní angažovanost zároveň ukazuje, že odpor proti GMO není pouhý „názor“, ale daleko spíše představuje alternativní projekt uspořádání světa, ze kterého nelze jednoduše vystoupit, když „demonstrace“ nebo „debata“ skončí. „Názor“ nikoho podstatně neohrožuje – kdyby ohrožoval, svoboda slova by už dávno byla zakázána, dalo by se říci v parafrázi na „předvolební kampaň“ českých anarchistů na jaře 2006. Toto jsou například vyjádření výkonného předsedy konference BioTech Jima Greenwooda a starosty města Chicaga Maggie Daleyho pro CBS News na adresu protestů, které ve městě očekávali v souvislosti s konáním konference v dubnu 2006:

„A domnívám se, že někteří z nich budou ve městě třískat do bubnů a oblíkat se jako mrkve a rajčata,“ řekl Greenwood. Starosta Daley, který kongres formálně uvítal v Chicagu, věří, že to je to nejhorší, co se stane. „Lidé mají právo demonstrovat. Nemají žádné právo porušovat zákon, žádné právo kohokoli zranit, žádné právo ničit majetek a mají právo na svůj názor. Ale my jsme si toho vědomi a budeme dobře připraveni,“ řekl Daley. [Parker 2006]

„Svoboda slova“ může být účinnější strategie potírání nesouhlasu než její omezování. Komunikativní hojnost devaluje hodnotu slov [např. Bělohradský 2007: 201]. *Faucheurs volontaires* poukazují svým rozptýleným, osobně angažovaným jednáním a jeho materiální povahou na to, že pouze mobilizovat slova a „mít názor“ nestačí. Stejně osobně se v létě 2007 začali ve sporu o GMO angažovat i jejich zastánci z řad zemědělců. Na počátku srpna se jeden z pěstitelů GM kukuřice oběsil na svém poli, kde místní odpůrci GMO plánovali uspořádat „piknik proti GMO“ [A. S. 2007]. V průběhu srpna média informovala o mobilizaci zastánců a odpůrců GMO jako o otevřeném boji. „Můžeme-li to srovnat, tato scéna se mohla odehrát v zemi, která je ve válce,“ zní například úvodní věta v článku o vzrůstajícím napětí mezi příznivci a odpůrci GMO v *Libération* z 25. srpna [Schwartzbrod 2007].

30/ Jako výsledek konzultačního procesu „*Grenelle de l'environnement*“ (<http://www.legrenelle-environnement.fr/grenelle-environnement> [cit. 3. 10. 2007]), v jehož rámci jednali zástupci zainteresovaných stran o několika klíčových otázkách politiky životního prostředí ve Francii včetně GMO, bylo v říjnu 2007 vyhlášeno moratorium na komerční pěstování kukuřice MON 810 do doby, než bude přijat nový zákon [Vignal 2007], a posléze byla k Evropské komisi vznesena proti pěstování této kukuřice ve Francii bezpečnostní klauzule [Launay, Majerczak 2008]. S požadavkem na vznesení klauzule drželo několik *Faucheurs volontaires* neomezenou protestní hladovku, která nakonec trvala deset dní [Schwartzbrod 2008].

Konečně za čtvrté se v případě ničení polí s GMO, speciálně v případě *Faucheurs volontaires*, ukazuje složitá povaha a splétání legitimacy protestu. Jejich Charta obsahuje především dva klíčové argumenty pro legitimitu akcí: z legálního pohledu podle *Faucheurs volontaires* nefunguje právo (do roku 2007 nebyla transponována evropská směrnice, resp. v březnu 2007 transponována byla, ale ve formě dekretů bez parlamentní debaty; neexistují jasná pravidla koexistence a transparence; stát zakotvuje princip předběžné opatrnosti, ale neuplatňuje ho); z hlediska politického pak podle nich nefunguje demokracie (ačkoli vysoké procento Francouzů odmítá GMO a požaduje moratorium na pěstování, toto je povoleno; stát nehájí veřejný zájem). Občanská neposlušnost je přitom ale podle jednoho ze zakladatelů *Faucheurs volontaires* Jean-Baptiste Liboubana více než posledním prostředkem protestu ve vykojeném systému, ale představuje naopak podmínku jeho fungování: „Občanská neposlušnost je dechem/dýcháním demokracie, výzvou svědomí,³¹“ říká Libouban během soudního líčení v Riomu.³² Metafora dýchání představuje neposlušnost jako každodenní a průběžné naladění občanů, kteří jsou si vědomi toho, že v demokracii nejde pouze o správu, právo a politickou reprezentaci, ale také o otázky svědomí, o smysl věcí. *Faucheurs volontaires* částečně odvozují svoji legitimitu od nefungování „pozemských autorit“ (práva, správních a politických institucí) a nerezignují na jejich kritiku a nápravu,³³ zároveň ale vycházejí z toho, že tyto autority zůstávají vždy v napětí se „svědomím“, které je tím, co není od těchto autorit odvoditelné.

6.3. Smíšené strategie

Podle argumentace Scotta Lashe [2007], která otevřela tuto kapitolu, je v posthegemonní době epistemologicky působící moc nahrazována ontologicky působící silou; moderně univerzalistická legitimita ustavená skrze konsenzus, deliberaci, právo či vědeckou reprezentaci přírody je nahrazována legitimitou performativní. Legitimizuje (holá) existence.

Jak jsme ale viděli v předcházejících analýzách, situace je složitější. Politická a vědecká reprezentace, která má podle moderní představy zakotvovat a legitimizovat materiální jednání, si už sice nedokáže udržovat svoji ideální moderní jistotu, jednotu a nestrannost, to však ještě neznamená, že přestává hrát jakoukoli roli. O reprezentaci se dále pečuje, nikoli však již primárně kvůli dosažení konsenzu a deliberativní legitimacy, ale spíše s negativní motivací zabránit dosažení konsenzu druhé straně. Nejistoty a kontexty jsou oběma stranami stále znovu mobilizovány tak, aby nedocházelo k zapouzdření případu. Zároveň jsou vědecké i politické reprezentace prakticky neoddělitelně vpleteny do materiálního jednání a vzájemně se podporují. Posthegemonní situace tedy neznamená nahrazení moci silou, ale spíše zviditelnění síly jako principu uspořádávání světa. Síla se stává viditelnou, neboť téměř neustále prosvítá puklinami v reprezentacích. Politická a vědecká reprezentace přestávají překrývat působení síly v hegemonické podobě, fungují lokálněji a nejistěji; aktéři o ně však nepřestávají pečovat a strategicky je mobilizovat.

Viděli jsme, že proponenti i odpůrci GMO užívají ve sporu smíšené strategie. V případě boje o GMO v podobě potravin i plodin se soustředí jak na de/legitimizaci GMO v režimech moderní legitimacy (tj. na spory o regulatorní expertizu či o právní úpravu nakládání s GMO), tak na přímé de/materiálizace GMO na trhu a v zemědělském prostoru. Proponenti GMO se odvolávají na legalitu těchto

31/ „La désobéissance civile est la respiration de la démocratie, l'interpellation de la conscience.“

32/ Viz http://www.monde-solidaire.org/spip/article.php3?id_article=2519 [cit. 12. 8. 2007].

33/ Např. název portugalské skupiny Movimento Verde Eufemia provádějící od roku 2007 ničení komerčních polí odkazuje skrze postavu Cateriny Eufemia na odboj portugalských rolníků proti fašistickému režimu [Verde Eufemia 2007].

technologií a při jejich šíření se odvolávají na existující mezinárodní právo. Mnohá regulatorní expertiza vznikala nicméně až po komerčním vypuštění GMO do životního prostředí a potravinových řetězců, přičemž oblast molekulární biologie stále prochází velmi dynamickým vývojem a je tedy charakterizována nejen rychlým nárůstem znalosti, ale i značnou mírou neznalosti.³⁴ Je přitom důležité si uvědomit, že část této expertizy týkající se chování GMO v životním prostředí mohla v principu vzniknout až po vypuštění, neboť extrapolace laboratorních výsledků je omezená. Problém tedy není v tom, že výrobci a regulátoři GMO provádějí na životním prostředí tento experiment, ale že nepřipouštějí, že tak činí a nevyvozují z toho, kromě Evropy, potřebné důsledky (značení, dlouhodobý monitoring). Materializace v mnoha ohledech předcházela reprezentaci (precizní vědecké znalosti a pochopení, stejně jako politické diskusi); přitom je to právě materializace, která je často mobilizována k zajištění legitimacy.³⁵ Stejně tak jsme z druhé strany viděli, že francouzští odpůrci GMO zároveň vedou kampaň za uspořádání občanské konference, ničí pole, organizují spotřebitelskou kampaň, vznášejí požadavek na vyhlášení moratoria a zpochybňují stávající legislativní úpravy i regulatorní expertizu. Jednání v režimech vědecké a právní reprezentace tu nepředchází materiálnímu jednání, ale je s ním prakticky neoddělitelně propleteno. Ničitelé polí odkazují na nepřevedenou evropskou legislativu, vyhlášení moratoria odvolávají se na závěry odborného panelu předchází hladovka *Faucheurs volontaires*. Kdyby *Faucheurs volontaires* nemohli odkázat na problematickou právní úpravu nebo na negativní postoj Francouzů ke GMO, jak ho reprezentují výsledky výzkumu veřejného mínění, ničení by nebylo vůbec možné, natož účinné (neboť by všichni byli velmi rychle uvězněni).

Podvojný charakter přitom mají samotné nástroje a praktiky, prostřednictvím kterých se GMO usku-
tečňují. Patent je na jednu stranu instrukcí k materiální akci, na druhou stranu vtělením právního nároku na duševní vlastnictví a ochranu. Může být tedy využit jak k materializaci GMO, tak k legitimizaci právního nároku. Stejně tak je značení GMO prostředkem jejich materiálního stopování v zemědělském a potravinářském prostoru, který lze využít pro jejich materiální blokování nebo naopak šíření, a zároveň je nástrojem jejich reprezentace, která může sloužit k vytváření expertizy a hodnocení rizik.

Materializační a reprezentační praktiky nestojí tedy proti sobě. První nevytlačují druhé; síla zkrátka nenahrazuje moc. Spíše lze říci, že síla působí odkrytěji. Past participačních procedur zaměřených na reprezentaci a deliberaci (viz kapitola 5), do které je veřejnost lákána pod heslem podílu na vládnutí, není pastí v tom smyslu, že by irelevantní vydávala za rozhodující. Pastí se stává, pokud jsou reprezentační praktiky vydávány za určující rámec materiálního jednání a odvádějí tak pozornost od silových operací v řádu materiálního jednání. Toto jednání totiž reprezentace jen poslušně nenásleduje, ale často předchází a předurčuje.

34/ Ilustrativní je v tomto směru skutečnost, že výsledky *Human genome project* zveřejněné v roce 2001, které zásadním způsobem proměnily náhled na mechanismy čtení genetické informace s důsledky pro biotechnologie [Commoner 2002] (rozebírám v oddílu 4.2 této práce), byly zveřejněny pět let po komercializaci GMO ve Spojených státech.

35/ Často uváděným argumentem na podporu GMO je ten, že ve Spojených státech se GM plodiny pěstují a spotřebovávají již více než deset let a nikomu se ještě nic nestalo. Jejich samotná existence má tedy plodiny legitimizovat. Stranou obvykle zůstává skutečnost, že ve Spojených státech nejsou tyto plodiny označovány a jejich dlouhodobé účinky tedy nemohou být nijak monitorovány.

7. ZÁVĚR: OD TECHNICKÉHO OBJEKTU K SOCIOTECHNICKÉMU AKTÉROVI

Podle všech mezinárodních úmluv a vnitrostátních norem mají být GMO posuzovány a regulovány odborně, vědecky. Spojené státy hájí své pozice s odkazem na „sound science“; také konstrukce evropské legislativy, a tudíž i legislativy členských států, pracuje s přísně vědeckým posouzením. A tam, kde se berou v úvahu i jiná kritéria hodnocení, jakými jsou ekonomické aspekty v případě koexistence GMO a jiných typů hospodaření v EU, tam mají podle současné legislativy tyto další aspekty alespoň zůstat přísně odděleny od vědeckého hodnocení bezpečnosti. Jejich status je drůbořadý v tom směru, že mají vstupovat do hry teprve po přijetí principiálního rozhodnutí o zavedení GMO do evropského zemědělství. Je jim vyhrazeno místo v debatě o podobě koexistence, nikoli o existenci GMO. Pokud se mluví o politice, řeč je nejčastěji o regulaci GMO ve smyslu „policy“ (věřejných politik, které mají vést ke stanovenému cíli), nikoli o „politics“ (prostoru, ve kterém se zjednává tento cíl samotný, tedy podoba světa, který společně obýváme). GMO jsou v této regulatorní konstrukci pojímány jako technický objekt, který má být regulován technickou expertizou. Politickou legitimitu GMO má zajistit jejich ztotožnění s pokrokem (který jako takový není třeba politicky obhajovat).¹

Někteří příznivci biotechnologií z řad vědců (v Čechách třeba ti sdružení v organizaci Biotrin) považují i takovou regulaci za příliš povolnou jiným než expertně-technickým ohledům. Prvky principu předběžné opatrnosti, který počítá s tím, že vědění je vždy neúplné, a pracuje tak vlastně vždy i s odkazem na nevědění, podle nich nebezpečně oslabují postavení technické expertizy. Regulace GMO není podle nich dostatečně moderní v silném smyslu tohoto slova, odkazujícím na racionalitu, pokrok a avantgardní roli vědy v západních společnostech.

Pro odpůrce GMO je naopak tato regulace příliš moderní. Odpůrci se snaží o zviditelnění sociálních, ekonomických a politických aspektů GMO a jejich povýšení na roveň technické expertizy v tom smyslu, že tyto aspekty mají hrát roli nejen v diskusi o „koexistenci“, ale o samotné existenci GMO. Odpůrci kladou otázky ve vztahu k základům modernizačního projektu: působení tzv. rozvinutých zemí a nadnárodních obchodních společností v tzv. rozvíjejících se zemích (jejichž pojmenování už samo o sobě definuje vztah nadřazenosti) a důsledkům „zelené revoluce“; podobám globalizace; dominanci ekonomického rozumu.² Z technického objektu GMO se tak stává sociotechnický objekt (viz oddíl 2.4).

Zde je na místě terminologické upřesnění. Pojem „sociotechnického objektu“ představuje ve vědních studiích jednu ze strategií překročení či subverze moderního pojetí pasivního objektu jako protikladu jednajícího lidského „subjektu“ [např. Franklin, Roberts 2003: 2]. Jiné varianty představuje pojem „necentrovaného objektu“ [Law 2002] nebo redefinice objektu (bez přívlastku) [např. La-

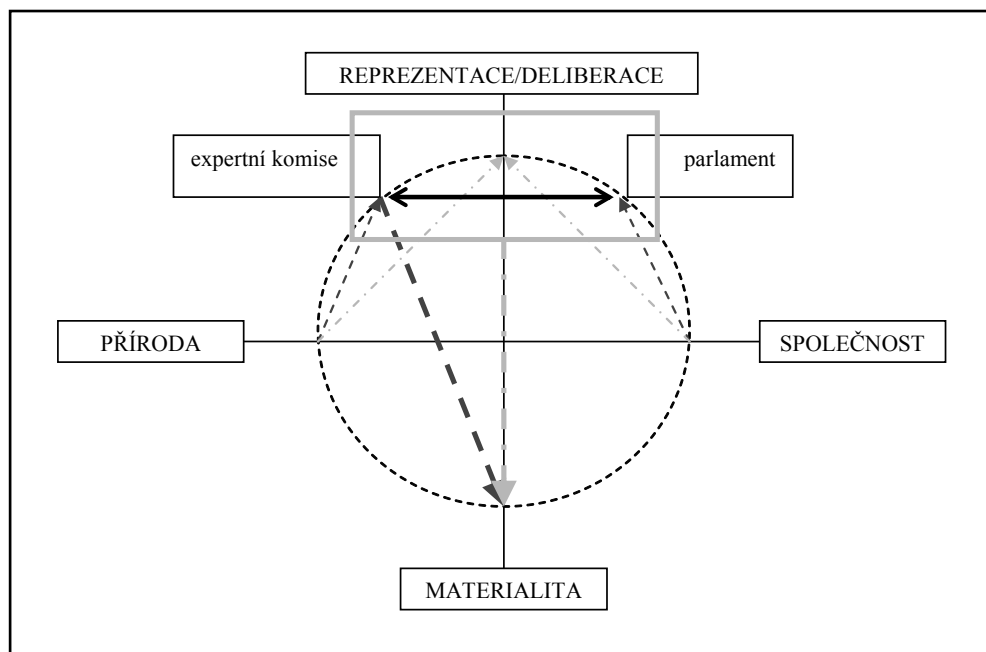
1/ Opění se o ideu pokroku není přitom v rozporu s „koncem konsenzu ve vztahu k pokroku“, jak ho již v roce 1986 anoncoval Ulrich Beck [2004: 324–329]. I když dnes idea pokroku nepředstavuje hegemonii západních společností, znamená to, že není *lokálně* a *kontextuálně* s relativním úspěchem mobilizována jako legitimizační prvek, byť v širších souvislostech nekonzistentní. I samotná vědní politika EU je výborným příkladem takové nekonzistence. Zatímco se financování Rámcových programů neproblematicky opírá o ztotožnění technologického a sociálního pokroku [viz Stöckelová 2005], dokumenty Evropské komise zabývající se expertizou a demokratizací vědění naopak takové rámování explicitně problematizují [Liberatore 2001; Felt 2006].

2/ Vztah „rozvinutých“ a „rozvíjejících“ se zemí, všeobecnou ekonomizaci a globalizaci rozebírá jako ustavující součást modernizačního procesu Keller [2007: 94–148].

tour 1994: 599] či „technického objektu“ [např. Akrich 1990: 83–84] jako konstitutivní součásti – nikoli protikladu – sociálního uspořádání a vztahování. Jinou strategií je pojem objektu zcela opustit a ponechat mu jeho moderní význam stavící ho do protikladu k subjektu [např. Latour 1999: 358]. Pro účely této práce neredefinuji pojem objektu, ale ponechávám ho vztažený k jeho modernímu významu, protože potřebuji slovník k popisu různých způsobů pojmání GMO. Pojem technického objektu zde používám k zachycení snahy zastánců GMO zacházet s nimi jako s moderním, plně kontrolovatelným a čistě technickým objektem. Pojmem sociotechnického objektu zachycuji důraz na sociální a ekonomické souvislosti a důsledky GMO destabilizující oddělení přírody a společnosti, který však, jak dále ukážu, ještě nemusí znamenat plné vymanění se z moderního pojetí technologie (k němuž ve spojení odkazuje právě pojem objektu).

Posun od technického objektu k sociotechnickému objektu GMO zachycuje následující schéma:

SCHEMA 1: GMO JAKO TECHNICKÝ A SOCIOTECHNICKÝ OBJEKT.

Autorka: Tereza Stöckelová

Tmavě šedé čárkované šipky vyznačují ideální pohyb GMO jako technického objektu. Klíčové místo jeho reprezentace a posouzení představuje expertní komise. Parlament reprezentující společenské zájmy hraje v tomto případě omezenou roli tvůrce práva, který, na základě vědeckými a právními experty formulovaného návrhu, legalizuje expertní posouzení (tmavě šedá přerušovaná šipka). Materialita GMO má v tomto modelu údajně vstupovat do hry teprve poté, co je GMO zajištěna expertní legitimita, tj. jsou posouzeny jako bezpečné (tmavě šedá čárkovaná šipka směrem k dolnímu půlkruhu).

Světle šedé šipky naznačují posun, který přináší opozice vůči GMO, která se snaží GMO predefinovat z technického objektu na objekt sociotechnický. Přesněji řečeno, snaží se rozkrýt sociotechnickou povahu GMO, která se skrývá za údajně technickým objektem. Sociální, politické a ekonomické aspekty GMO nejsou v tomto případě považovány za druhotné, ale stojí na stejné úrovni jako posouzení environmentální a zdravotní bezpečnosti GMO. Pro GMO jsou určující nejen jejich biologické charakteristiky, ale také právní status patentované technologie nebo jejich důsledky pro organizaci práce.³ Posun od technického k sociotechnickému objektu má několik zásadních důsledků pro podobu posuzování.

Předně, jak už bylo řečeno, sociální a ekonomické souvislosti nejsou druhotné, ale mají se posuzovat současně s environmentálními a zdravotními riziky technologie. Zároveň se také rozšiřuje okruh těch, kdo jsou relevantními účastníky debaty a posouzení. Přestává jimi být úzká skupina odborníků a stávají se jimi všichni ti, kdo budou zavedením nové technologie ovlivněni. Konečně je také zřejmé, že takové posouzení nemůže být univerzalistické, nemůže platit vždy a všude, ale musí být vázáno na určité místo (např. region) se specifickými environmentálními, sociálními a kulturními specifiky. Posouzení pak směřuje ke zvážení důsledků nové technologie v kontextu těchto specifických podmínek (výsledkem takového zvážení může pochopitelně být i přijetí nové technologie v podobě, která tyto místní podmínky promění). Jak jsme viděli ve druhé kapitole, právě takovou lokalizaci posouzení GMO a rozhodování o nich žádají evropské regiony, když se vzpírají centralizovanému (celoevropskému) procesu schvalování.

Argument, podle kterého je možné sociální dopady a souvislosti a lokalizaci GMO ponechat tržním mechanismům, je přitom zavádějící. Součástí a výsledkem posuzování totiž musí být právě samotné nastavení tržních mechanismů: určení dopadů, které v podobě externality zůstávají mimo tržní kalkulaci aktérů, a těch, které jsou naopak internalizovány – a kým. Jestliže například jako ve Spojených státech nejsou GMO značeny, náklady na produkci bez GMO nesou všichni ti pěstitelé a spotřebitelé, kteří se GMO snaží vyhnout; pravidla značení a koexistence v Evropě naopak směřují k tomu, aby tyto náklady nesli pěstitelé GMO.

Pojetí GMO jako sociotechnického objektu stojí ve všech těchto třech charakteristikách proti současné podobě schvalovacího procesu, který je silně expertizovaný, jako primární vyzdvihuje environmentální a zdravotní rizika a který je delokalizovaný. Jak jsme viděli v páté kapitole o institucionalizaci účasti veřejnosti na posuzování technologií, GMO jako sociotechnický objekt zůstává ve stávajícím modelu správy GMO, jakkoli v Evropě rozšířené o prvky účasti veřejnosti, v okrajové pozici: přípustné formulace problému v rámci procedur účasti veřejnosti jsou často dopředu úzce definovány a expertizovány; výsledky jsou stavěny na druhou kolej. Jak jsme viděli např. v případě účasti veřejnosti v České republice, veřejná projednání v rámci schvalovacího procesu zde měla podobu „vzdělávání zpozdilé veřejnosti“ bez snahy vzít připomínky účastníků z řad veřejnosti vážně.

Jak jsme ale viděli v šesté a částečně i ve čtvrté kapitole, zabývající se strategiemi vědění, kritici GMO ze strany nevládních organizací se nesnaží pouze o prosazení GMO jako sociotechnického objektu institucionalizovaného posouzení a schvalovacího procesu. Kritici GMO také odhalili dolní půlkruh schématu 1, který se týká materiality GMO, otevřeli problém vztahu horního a spodního půlkruhu, čili vztahu reprezentace/deliberace a materiality.

3/ Podle Russella [2008: 218–219], který uskutečnil skupinové rozhovory v oblasti, kde australští zemědělci masivně přešli na pěstování GM bavlníku, např. zavedení GM bavlníku tolerantního k herbicidu vedlo ke snížení poptávky po sezonních pracích představujících důležitý zdroj příjmu pro původní obyvatele a chudší vrstvy obyvatel v oblasti.

Výše uvedené schéma zobrazuje polaritu moderního myšlení: příroda a společnost tvoří dvě samostatné říše, které jsou spravovány odděleně a jinými mechanismy (vědecká, popřípadě expertní reprezentace a politická reprezentace); stejně tak jsou v tomto modelu oddělené vědecká a politická reprezentace a materialita (materiální skutečnost a jednání). Politická reprezentace pouze reprezentuje, nikoli utváří společnost; vědecká reprezentace vytváří vědění, které nezasahuje do studované skutečnosti (zásahy jsou vyhrazeny pozdější kontrolované aplikaci). V obou případech má legitimita vycházet z reprezentace/deliberace (v podobě politické vůle a vědecké pravdy či platnosti). Pojem sociotechnického objektu, jak jsem ho výše vymezila, překlenuje ideální oddělení levé a pravé sféry, tedy přírody a společnosti, v horním půlkruhu. Zároveň ale zůstává na pozicích moderního rozumu z hlediska oddělení horního a dolního půlkruhu, tedy reprezentace/deliberace a materiality či materiálního jednání.

Na problematičnost tohoto oddělení, resp. na jejich praktické propojení, strategicky realizované a využívané proponenty GMO, poukazují kritici GMO například tehdy, když zdůrazňují, že polní pokusy s GMO jsou nejen nástrojem k získávání vědění o GMO, ale zároveň také materiálním zásahem uvolňujícím GMO do životního prostředí či sociálního prostoru. Odpůrci GMO ukazují tuto propojenost a zároveň se jí také v druhém kroku snaží využít jako vlastní strategii: jejich odpor míší jednání v oblasti reprezentace (např. vyžadování konference občanů ve Francii, vyhlašování zón bez GMO) se zásahy zaměřenými na materialitu GMO (např. ničení polí s GMO, budování sítě dodavatelů krmiva bez GMO z Jižní Ameriky, mobilizace spotřebitelů). Jak jsem přitom ukázala v závěru šesté kapitoly, každá z těchto akcí v sobě skrývá další propojení reprezentace a materiálního jednání.

Odpůrci GMO tak odhalují, že politika ve smyslu vytváření společného světa se neděje pouze ve speciálních institucích (jakými je v západních demokraciích parlament) a nemá ani výlučně formu reprezentace či deliberace. Bruno Latour v tomto směru navrhuje pojímat přídatné jméno „politický“ nikoli jako vázící se k určité profesi, sféře nebo aktivitě, ale jako ke kvalifikaci určitého typu situací, jež se vytvářejí kolem záležitostí, které je třeba řešit, prozkoumat, regulovat a nějak začlenit do současných společností, nebo přesněji řečeno do současného světa tvořeného nerozdělným provázáním sociálních a přírodních aktérů [Latour 2007: 814]. Latour rozlišuje pět významů přídatného jména politický, které podle něj vystihují možná stadia na trajektorii vývoje takových „záležitostí“. K postižení této trajektorie a transformací politického používá metaforu života hvězdy, který studují astronomové. Jakkoli si myslím, a případ GMO to ukazuje, že prakticky nejde o fázi lineárního vývoje, ale že se různé fáze spínají ve sledu ne zcela očekávatelném a specifickém pro jednotlivé záležitosti, Latourovo rozlišení poskytuje užitečné rozlišení, které lze využít ke shrnutí podob GMO jako politické záležitosti, jak se ukazovaly v předcházejících kapitolách.

Politické v prvním významu se podle Latoura týká vytváření nových entit či aktérů a jejich propojení s dalšími aktéry.⁴ Tyto procesy dnes probíhají především ve výzkumných laboratořích. Standardní politická teorie si obvykle těchto událostí či situací nevšímá, nepovažuje je za politické. Pokud ale pojímáme politiku jako vytváření a uspořádávání světa, který máme sdílet, potom musíme např. novým technologiím rozumět jako politické výzvě k (více či méně důsažnému) přeuspořádání světa. V tomto prvním smyslu je pak politické samotné vytváření GMO – jejich výzkum a vývoj v laboratořích, jejich polní testování, jejich komercializace. Jsou to procesy, ve kterých se GMO propojují s dalšími aktéry, mění jejich možnosti, skrze své šíření redefinují vzdálenosti ve sdíleném zemědělském pro-

4/ Následujících pět odstavců odkazuje k článku Latour [2007].

storu. Zároveň se také v souvislosti s výzkumem GMO proměňuje samotná biologie jako vědecká disciplína. Na relevanci získávají nová témata a fenomény, např. horizontální přenos genetické informace, a předmětem bádání a debaty se stávají limity samotného centrálního dogmatu o povaze DNA. I kdyby kolem GMO nevzniklo žádné veřejné pozdvižení a spory (tak jako nevzniknou v případě mnoha jiných technologií), v tomto prvním smyslu by přesto byly politickou záležitostí. Je zajímavé si povšimnout, že generativní povahu biotechnologického výzkumu ztvrdzují i pravidla patentování, jejichž jedno ze základních kritérií tvoří „novost“ patentovaného objektu.⁵

Druhý význam adjektiva politický zachycuje způsob, jakým se kolem záležitosti formuje a ustavuje určitá veřejnost, tvořená aktéry, kteří se touto záležitostí cítí zneklidnění a dotčeni a mají potřebu se k ní vztahovat. Kterým na určité věci záleží. Tato veřejnost politickou záležitost nepředchází, ale naopak se utváří v reakci na ni a obtáčí se kolem ní. Proto je vždy do značné míry neočekávaná. V případě GMO se postupně formovala veřejnost, někdy velmi úzce spolupracující, jindy naopak v konfliktu určitých neziskových organizací, zemědělských odborů (v Evropě), rolnických hnutí v Asii a Latinské Americe, představitelů regionální správy v EU, různých vědců, spotřebitelů... Většina vztahů mezi těmito aktéry nepředcházela GMO, ale naopak se ustavovala v reakci na ně. Spolu s touto veřejností se také vynořovala nová témata a otázky nebo existující témata v nových propojeních a souvislostech. GMO tak v sobě například propojila debatu o organizaci vědy a výzkumu a podobě globalizace.

Třetí význam spojení politická záležitost se vztahuje k pojmu suverenity. Tento význam má podle Latoura nejbližší k antickému problému polis, čili definování (hranice) politického společenství. Jak jsme viděli v prvních dvou kapitolách o politické geografii, velká část sporu se vede o tom, kdo či co vlastně tvoří společenství či politickou jednotku, která může o GMO suverénně rozhodovat. Spojené státy, Argentina a Kanada tvrdily ve sporu u Světové obchodní organizace, že si Evropská unie nesmí svévolně stanovovat vlastní podmínky regulace, ale musí se podřídit vyšší suverenitě nadnárodního obchodního práva. Některé členské státy si zároveň prostřednictvím bezpečnostních klauzulí nárokují suverenitu rozhodování na svém území ve vztahu k EU. A jak jsme viděli v kapitole o koexistenci, suverenitu ve vztahu ke GMO si nárokuje i řada evropských regionů, které se odmítají podrobovat rozhodnutím Evropské komise či národních autorit a chtějí samy reprezentovat „své občany“. Případ GMO zároveň v mnoha svých polohách ztělesňuje otázku, nakolik se nadnárodní obchodní společnosti (v případě GMO konkrétně Monsanto, Syngenta, Bayer CropScience a BASF vlastníci dnes licence na téměř veškeré komerčně pěstované GM plodiny) stávají suverény svého druhu, kteří skrze své ekonomické postavení a propojení s politickou reprezentací a výzkumným sektorem klíčovým způsobem ovlivňují podobu světa.

Politické, kterému Latour připisuje čtvrtý význam, zachycuje různé podoby deliberativní demokracie, jež zachází s politickou záležitostí jako s něčím, o čem lze vést dialog směřující ke shodě. Taková forma politického předpokládá existenci racionálních občanů, kteří znají své zájmy a mají ve vztahu k dané záležitosti jasné pozice a očekávání (které lze zachytit např. výzkumy veřejného mínění nebo v rámci institucionalizovaných procedur, v jejichž středu stojí jasně definovaná otázka). V kapitole 5 jsme viděli, jak se GMO staly, nepřilíš úspěšně, předmětem nejrůznějších participativních experimentů, v nichž si orgány správních správy, neziskové organizace či odborníci zkoušeli možnosti a limity různých forem účasti veřejnosti. Tato institucionalizovaná deliberace ale příliš počítala s tím, že záležitost GMO je relativně stabilní (že například existuje relativně nezpochybně-

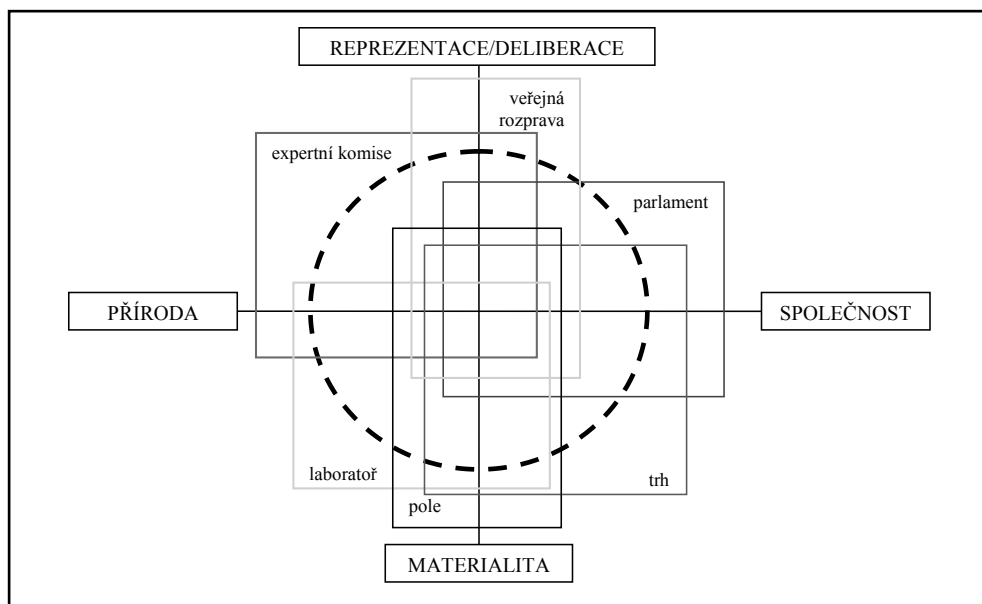
5/ Viz např. http://www.ornl.gov/sci/techresources/Human_Genome/elsi/patents.shtml [cit. 4. 10. 2007].

ná a široce důvěryhodná expertiza v této oblasti), což se však ukázalo jako zbožné přání některých spíše než jako charakteristika reálné politické situace, a předem připravená propojení a kategorie hodnocení „praskaly ve švech“. Institucionalizovaná účast nevedla většinou ke konsenzu, ale naopak zvýšila napětí a konflikt.

Poslední, pátý moment na trajektorii politické záležitosti se podle Latoura kryje s tím, čemu Michel Foucault říká governmentality [např. Foucault 1996; viz též Rose, Miller 1992: 172–175]. Jde o rutinní, byrokratizované formy vlády, které vytvářejí sdílený svět skrze organizaci každodenního života lidí. Podobně jako v případě prvního významu politického, i tento pátý se naopak obvykle považuje za zcela nepolitický. Tak jako však STS ukázaly političnost moderní technovy, odhalil Foucault političnost např. hygienických opatření nebo feministky odkryly političnost rozdělení genderových rolí. V případě GMO byla jejich byrokratická správa – např. v podobě vystopovatelnosti, značení, metod detekce či stanovení prahových hodnot znečištění – předmětem politizace, tj. zviditelňování politických souvislostí a důsledků, již v průběhu jejího projednávání a zavádění. A pozoruhodný je také způsob, jakým se například ve formě spotřebitelské kampaně chopili politického potenciálu každodenních praktik governmentality odpůrci GMO. Jejich snahy o proměnu infrastruktury nakupování prostřednictvím toho, že GMO budou na pultech nepřítomné nebo že budou alespoň výrazně značené ve všech svých převtěleních, představují pokusy o rutinizaci a normalizaci společenského odmítnutí GMO.

Kdybychom se nyní vrátili k původnímu schématu ze str. 129, politická záležitost v něm bude v různých převtěleních obíhat po obvodu kružnice. Její oběh, propojující různá místa jednání a vyjednávání, přitom relativizuje oddělenost a polarizaci přírody a společnosti, reprezentace/deliberace a materiality.

SCHÉMA 2: GMO JAKO POLITICKÁ ZÁLEŽITOST.

Autorka: Tereza Stöckelová

Povahu GMO vymezuje na tomto obrázku průsečík souřadnic: GMO jsou ustavovány v přírodních i společenských procesech; skrze materiální uskutečňování i reprezentaci/ deliberaci. Opozice vůči GMO v Evropě je účinná právě proto, že působí na různých místech a v různých podobách: působí na materialitu GMO a vytváří praktické vědění, nikoli pouze diskursivní kritiku forem vládnutí a dominantních expertních postupů. Pozdvižení, které případ GMO vzbuzuje v kruzích volených politiků a vědců, souvisí právě s tím, že se tu kritické opozici podařilo vystihnout tuto různorodou povahu moci působící skrze reprezentační i materiální praktiky a poměrně úspěšně využít podobně různorodé a rozptýlené strategie.

Pohled na GMO jako politickou záležitost však přináší ještě další podstatný rozdíl. Oproti jejich pojetí jako technického i sociotechnického objektu ustavuje GMO jako sociotechnické aktéry. Politické záležitosti nejsou pasivním předmětem jednání, ale naopak aktivním činitelem. Uvádějí ostatní aktéry do pohybu a vynucují si přeuspořádání přírody a společnosti, které není nikdy zcela předpověditelné a kontrolovatelné. Pokud v tomto směru promyšlíme spor o GMO, jeho účastníky nejsou jen proponenti a odpůrci této technologie, ale tato technologie sama. Spíše než o „přetahování o“ biotechnologie tu jde o trojúhelník sil, jehož třetím vrcholem jsou samy GMO. Biotechnologické firmy a pěstitelé modifikovaných plodin se snaží nejen přemoci kritiky, ale také přemoci a kontrolovat GMO (např. formou jejich detektivního sledování, úpravou zemědělských postupů nebo pomocí zamýšlených sterilizačních technologií); kritici biotechnologií usilují nejen o oslabení proponentů zemědělských biotechnologií, ale také o materiální oslabení a kontrolu GMO samých (prostřednictvím ničení či značení). GMO se přitom (oběma stranám) do jisté míry vzpírají – jako střet sil můžeme chápat jejich vznik v laboratoři, při kterém genetická matérie klade odpor představám bioinženýrů, působení GM plodin na necílové organismy nebo jen částečně kontrolovatelné šíření modifikovaných genů v životním prostředí. Manipulace DNA nejen zvyšuje moc těch, kteří se s ní prostřednictvím patentů a licenčních smluv propojují, ale vytváří také nové aktéry s vlastní silou. Biotechnologie tak nejsou předmětem, ale spíše účastníkem experimentu.

Environmentální problémy a rizika jsou v sociologii nejčastěji pojímány v termínech „nezamýšlených důsledků“, kdy „pod společnou střechou modernizačních rizik dochází dříve či později k *jednotě pachatele a oběti*.“ [Beck 2004: 49, kurziva původní] Jednání (a odpovědnost) se připisuje lidským aktérům; jakkoli se bumerangovým efektem vrací ke svým původcům [Beck 2004: 48–50], tyto „důsledky“ tvoří reziduální kategorii lidského jednání. Zdroj nepředvídatelnosti mimolidských skutečností se připisuje povaze lidského jednání, nikoli mimolidské skutečnosti samotné. Pokud bychom ale jednání nedefinovali antropomorfizovaným úmyslem, ale právě nepředvídatelností, potom můžeme nekontrolovatelnosti GMO rozumět nejen jako důsledku nedostatečného lidského vědění o nich či technických omezení při jejich kontrole, ale také jako vlastnosti GMO samých. Neurčitost není epistemická, ale ontologická.

Vraťme se na tomto místě k citátu z přednášky Michela Foucaulta [2005: 226–227], který jsem užila jako motto celé práce. Foucault zde staví do protikladu svrchovanou moc spojenou s atomovou zbraní, kdy „dochází k takovému výkonu moci, jenž je schopen odstranit život“, a biomoc působící naopak směrem k rozmnožování života, k možnosti „vyrábět živoucí tvory, vyrábět monstra, vyrábět – v krajním případě – nekontrolovatelné a obecně ničivé viry“. Tato biomoc podle něj naopak přesáhne veškerou lidskou suverenitu. Foucault tady proti sobě staví atomovou technologii a biotechnologie: zatímco první lze kontrolovat a dovést skrze ni do krajnosti lidskou svrchovanost, druhá má potenciál vymkat se lidem z rukou a jejich svrchovanost podlamovat.

Domnívám se, že tuto polaritu je třeba překročit a pochopit biomoc – a GMO – jako ukázky povahy skutečnosti, která se netýká jen biologicky živých a reprodukovatelných organismů. Když například začneme o atomové technologii přemýšlet na příkladu jaderných elektráren, objeví se daleko více prvků, které nejen posilují, ale také podlamují lidskou svrchovanost: osudy uloženého jaderného odpadu, stejně jako chování radioaktivního materiálu po nehodě elektrárny, jsou nejisté a vymykají se plné kontrole. Tuto neurčitost můžeme přičíst jak nedostatku našeho vědění a „vedlejších důsledkům“ lidského jednání, tak povaze skutečnosti samé, její ontologické nekontrolovatelnosti.⁶ Rozdíl mezi biotechnologiemi a dalšími technologiemi spočívá pouze v tom, že biologicky aktivní GMO jsou snadněji antropomorfizovatelné, jejich aktérství je představitelnější; a zároveň jsou prostorově rozptýleny v podobě prakticky nekonečného množství činitelů, nikoli soustředěny, vyděleny v několika zvláštních místech (jak je tomu v případě využití atomové technologie). Jejich styky s okolním prostředím se odehrávají ve statisticky ohromných číslech.

Na případu GMO je lépe viditelné to, co je vlastní i dalším ne-lidským skutečnostem. Jsou kontrolovatelné vždy jen do určité míry a jen lokálně. Vědecká laboratoř představuje prototyp kontrolovaného prostředí: vytváří zvláštní fyzikální, chemické či biologické a zároveň sociální podmínky, ve kterých je modelově fixována většina parametrů, aby mohla být kontrolovaně sledována vybraná proměnná. Cílem experimentu je docílit úplné předvídatelnosti, a tedy manipulovatelnosti zkoumané skutečnosti; cílem je vytvoření technického objektu. Čím více však směřujeme ven ze zvláštního světa laboratoře, tím narůstá nekontrolovatelnost a nepředvídatelnost, tedy možnosti pro jednání, těchto skutečností. Z objektu se (znovu) stává aktér. Například GMO, které se v laboratoři pohybují v rukou specificky vyškolených výzkumníků a v prostředí ostatních laboratorních organismů, se mimo laboratoř dostávají do různorodých interakcí se zemědělci, planými rostlinami, škůdci, necílovými organismy atd., které nelze jednoduše kontrolovat laboratorním protokolem. Jak argumentují Levidow a Carr [2007: 418–427], regulační experimenty, značení a dlouhodobý monitoring nebo dodržování separačních vzdáleností mezi GM a konvenčními plodinami, které dnes vyžaduje evropská legislativa, můžeme na druhou stranu chápat právě jako rozšiřování (kvazi)laboratorních či experimentálních podmínek mimo zdi laboratoří. Předmětem experimentu se přitom stávají nejen GMO, ale také chování zemědělských operátorů, kteří s GMO nakládají [tamtéž: 426].

To, co se mění při přechodu technologie z uzavřené laboratoře do otevřenějších souvislostí zemědělského prostoru nebo potravinových řetězců nebo naopak při rozšiřování experimentálních podmínek mimo zdi laboratoří, není jen míra lidského vědění o této technologii (a o chování zemědělských operátorů), ale také ontologická situace technologie. Čas jejího jednání (její ne/předvídatelnosti) přitom může – a nemusí – být diametrálně odlišný od času lidského jednání/života.⁷ Kdybychom se vrátili ke schématu ze str. 133, tento přechod se týká nejen lidské schopnosti reprezentace, ale také materiálního jednání technologie.

Princip předběžné opatrnosti, kterého se dovolává politika životního prostředí EU i České republiky (včetně regulace GMO), pojímá neurčitost výlučně epistemologicky, jako nejistotu (vědeckého) vědění. V dokumentu *Státní politika životního prostředí ČR 2004–2010* se říká, že „účinná politika životního prostředí musí být postavena na vědeckých poznatcích, avšak všude, kde tyto poznatky

6/ Z určitého hlediska můžeme navíc takto vidět i samotnou atomovou zbraň: jde o technologii, která lidstvo drží v šachu; její existence určuje vztahy mezi státy – spíše než že by tyto státy určovaly své vztahy skrze vlastnictví atomové zbraně. Lze ji tedy vidět jako aktéra mezinárodní politiky, spíše než jako její pouhý nástroj.

7/ Jak ukazuje současná klimatická změna, i technologie, které jsme dlouho považovali za kontrolovatelné a předvídatelné objekty regulace, se v dlouhodobém a kumulativním součtu projevují jako aktéři: překvapují nás.

chybí nebo jsou zatíženy vysokou nejistotou, musí být uplatněn princip předběžné opatrnosti.“ [Ministerstvo životního prostředí ČR 2004: 9] Princip předběžné opatrnosti představuje na jednu stranu nepochybně důležitý posun ve formě rozhodování: opravňuje k zásahům bez jisté evidence a ve svých radikálnějších interpretacích odstupuje od pojetí rozhodování jako jednorázového aktu ve prospěch reflexivního a iterativního procesu, který sleduje důsledky předchozích rozhodnutí a nově na ně reaguje.⁸ Jeho epistemologické pochopení neurčitosti ale zároveň stále replikuje naděje na vylepšení a doplnění poznatků – ať již prostřednictvím dodatečné vědecké expertizy, nebo rozšířením úzce technicky pojaté expertizy o jiné typy vědění a zkušeností –, které problém dané technologie jednou pro vždy uzavrou.

Rozšíření epistemologického pojetí neurčitosti o jeho ontologické pojetí jako aktérství má pak dva nejpodstatnější důsledky. Toto pojetí nás s neurčitostí definitivně směřuje. Lze ji pouze místně a dočasně tlumit, nikoli eliminovat. Zároveň nás nutí nově myslet politické formy demokracie. Sledováním trajektorie GMO od jejich pojetí jako technického objektu k sociotechnickému aktérovi jsme vlastně sledovali proměny pojetí demokratické politiky. Technologický objekt odpovídal moderní doktríně *reprezentativní politiky*, ve kterém parlament reprezentuje občany/společnost a věda reprezentuje přírodu. Sociotechnický objekt odkazoval k *participativní deliberaci*, v níž jsou do rozpravy zahrnuti i příslušníci (dotčené) veřejnosti; mají přitom možnost nejen hájit své zájmy, ale také reprezentovat sociotechnické objekty, rozšiřovat relevantní expertizu. Prosazování, blokování a ničení GMO v zemědělském a potravinářském prostoru rozšířilo účast na deliberaci o účast na materiálních zásadách vůči biotechnologiím a podstatným způsobem tak problematizovalo pojetí participativní demokracie, jak je dnes v EU zaváděna jako východisko ze stavu tzv. demokratického deficitu. Aktéry této *materiální participace* nejsou však pouze příznivci a odpůrci GMO, ale také sociotechničtí aktéři GMO. Jednou uvedeni v život, dožadují se své účasti na politickém uspořádávání tohoto světa. Nemají „hlas“ v úzkém slova smyslu (tím je v řádu reprezentace mohou obdařovat jen lidští aktéři – vědci, NNO, zemědělci), ale hledají si místo, uzavírají přátelství a rozehrávají války na život a na smrt. V tom je jejich stvořitelé – ani odpůrci – nikdy nebudou zcela kontrolovat. GMO nikdy nebudou poslušnými objekty vědy. Tato nekontrolovatelnost je jak zdrojem ohrožení, tak šancí pro naše nové vztahy a spojení.

8/ Toto pojetí obhajují např. Callon, Lascoumes a Barthe [2001: 305–308]. Patří také k principům tzv. adaptivního managementu [viz Rázgová 2000].

LITERATURA

- A. S. 2007. „Suicide d'un éleveur qui semait du maïs transgénique.“ *Libération* 6. 8. 2007. [online] [cit. 4. 9. 2007]. Dostupné z: <http://www.liberation.fr/actualite/economie_terre/270824.FR.php>.
- Aeschimann, Éric. 2008. „Slavoj Žižek plaide pour une mobilisation populaire: ‚Nous allons devoir redevenir utopiques.‘“ *Libération* 16. 2. 2008. [online] [cit. 18. 2. 2008]. Dostupné z: <<http://www.liberation.fr/actualite/politiques/310422.FR.php>>.
- Agroweb. 2006. „Plocha GMO kukuřice vzrostla meziročně čtyřnásobně.“ *Tisková zpráva* 14. 7. 2006. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://www.agroweb.cz/projekt/clanek.asp?pid=2&cid=25061>>.
- Akrich, Madeleine. 1990. „De la sociologie des techniques à une sociologie des usages: L'impossible integration du magnetoscope dans les reseaux cables de premiere generation.“ *Techniques et Culture* 16: 83–110.
- Aneesh, Aneesh. 2006. *Virtual Migration: The Programming of Globalisation*. Durham: Duke University Press.
- The Assembly of European regions. 2004a. „The European Regions Say NO to Genetically Modified Organisms.“ *Tisková zpráva* 29. 4. 2004. [online] [22. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://www.a-e-r.org/en/news/2004.html>>.
- The Assembly of European regions. 2004b. „The Assembly of European Regions Calls upon the EC to Stop Flooding the Common Market with New GM-seeds.“ *Tisková zpráva* 7. 9. 2004. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://www.a-e-r.org/en/news/2004.html>>.
- Assouline, Gérald, Tereza Stöckelová. 2003. *Genetically Modified Organisms: A Danger to Sustainable Agriculture. A Contribution by WWF Switzerland to the International Public Debate*. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://assets.wwf.ch/downloads/gmosadangertosustainableagriculture.pdf>>.
- Babusiaux, Christian, Jean-Yves Le Déaut, Didier Sicard, Testard Jacques. 2002. *Rapport à la suite du débat sur les OGM et les essais au champ*. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://www.ladocumentationfrancaise.fr/rapports-publics/024000118/index.shtml>>.
- Bach, Jonathan, David Stark. 2004. „Link, Search, Interact. The Co-evolution of NGOs and Interactive Technology.“ *Theory, Culture & Society* 21(3): 101–117.
- Barnes, Barry. 2005. „The Credibility of Scientific Expertise in a Culture of Suspicion.“ *Interdisciplinary Science Reviews* 30(1): 11–18.
- Barry, Andrew. 2001. *Political Machines: Governing a Technological Society*. London, NY: The Athlone Press.
- Barry, Andrew. 2002. „In the Middle of the Network.“ Pp. 142–165 in J. Law, A. Mol (eds.). *Complexities: Social Studies of Knowledge Practices*. Durham, NC: Duke University Press.
- Bauman, Zygmunt. 2000. *Globalizace*. Praha: Prostor.
- Beck, Ulrich. 2004. *Riziková společnost: Na cestě k jiné moderně*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Beck, Ulrich, Antony Giddens, Scott Lash. 1994. *Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Cambridge: Polity Press.
- Bělohradský, Václav. 2000. „Od demokracie k etno(techno)kracii aneb Spojené regiony Evropy.“ *Právo* 23. 11. 2000. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://www.multiweb.cz/hawkmoon/strana40.htm>>.
- Bělohradský, Václav. 2007. *Společnost nevolností*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Berger, Peter L., Thomas Luckmann. 2001. *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění*. Brno: CDK.

- Berlin Manifesto for GMO-free Regions and Biodiversity in Europe. 2005. [online] [cit. 27. 1. 2008]. Dostupné z: <<http://www.gmo-free-regions.org/conference-2005/berlin-manifesto.html>>.
- Biotrin. (nedat.) „Demokracie jako komedie.“ [online] [cit. 7. 8. 2007]. Dostupné z: <http://www.biotrin.cz/czpages/d_komedie.htm>.
- Bitrich, Tomáš. 2002. „Strašidlo archivace.“ *Biograf* 29: 83–101.
- Blatrix, Cecile. 2002. „Devoir débattre. Les effets de l'institutionnalisation de la participation sur les formes de l'action collective.“ *Politix* 15(57): 79–102.
- Bloor, David. 1976. *Knowledge and Social Imagery*. Chicago: University of Chicago Press.
- Boel, Mariann Fischer. 2006. „Speech at the Conference on Co-existence.“ Vienna 5. 4. 2006. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=SPEECH/06/223&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>>.
- Bonneuil, Christophe, Pierre-Benoit Joly, Claire Marris. 2008. „Disentrenching Experiment: The Construction of GM–Crop Field Trials As a Social Problem.“ *Science Technology Human Values* 33(2): 201–229.
- Borger, Julian, Nicholas Watt, John Vidal. 2006. „US Wins WTO Backing in War with Europe over GM Food.“ *Guardian* 8. 2. 2006. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://www.guardian.co.uk/gmdebate/Story/0,,1705031,00.html>>.
- Bové, José. 2007. „La prison confirmée pour José Bové.“ *Libération* 7. 2. 2007. [online] [22. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://www.liberation.fr/actualite/societe/233646.FR.php>>.
- Boyle, Mark. 2000. „Euro-regionalism and Struggles over Scales of Governance: The Politics of Ireland's Regionalisation Approach to Structural Fund Allocations 2000–2006.“ *Political Geography* 19: 737–769.
- Busch, Lawrence et al. 2004. *Amicus Curiae Brief Submitted to the Dispute Settlement Panel of the World Trade Organization in the Case of EC: Measures Affecting the Approval and Marketing of Biotech Products*.
- Callon, Michel. 1986. „Some Elements of a Sociology of Translation: Domestication of the Scallops and of the Fishermen of St. Brieuc Bay.“ Pp. 196–229 in J. Law (ed.). *Power, Action, and Believe: A New Sociology of Knowledge?* Keele: Methuen.
- Callon, Michel, Pierre Lascoumes, Yannick Barthe. 2001. *Agir dans un monde incertain. Essai sur la démocratie technique*. Paris: Seuil.
- Carrell, Severin. 2003. „Farmers Can Set up GM-free Zones.“ *The Independent* 12. 10. 2003. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://environment.independent.co.uk/article91007.ece>>.
- Carrell, Severin, Andy Rowell. 2005. „When Fed To Rats It Affected Their Kidneys And Blood Counts. So What Might It Do To Humans? We Think You Should Be Told.“ *The Independent* 22. 5. 2003.
- Caruso, Denise. 2007. „A Challenge to Gene Theory, a Tougher Look at Biotech.“ *New York Times* 1. 7. 2007. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <http://www.nytimes.com/2007/07/01/business/yourmoney/01frame.html?_r=1&oref=slogin>.
- Center for Food Safety. 2004. *Monsanto vs. U.S. Farmers*. [online] [cit. 10. 8. 2007]. Dostupné z: <<http://www.centerforfoodsafety.org/pubs/CFSMonsantovsFarmerReport1.13.05.pdf>>.
- Charter of the Regions and Local Authorities of Europe on the Subject of Coexistence of Genetically Modified Crops with Traditional and Organic Farming. 2005. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <http://www.cor.europa.eu/document/Highlight/Charter_of_Regions_Feb_05.pdf>.
- Civil Society Urges EU Commission to Reject GM Seed Contamination. 2004. *Press release from Save Our Seeds, Kampffmeyer Mühlen Hameln, EFFAT, Greenpeace, Friends of the Earth Europe, EEB, IFOAM EU, EURO COOP, Confederazione nazionale COLDIRETTI, Coordination Paysanne Européenne CPE, Coordinadora de Organizaciones de Agricultores y Ganaderos of Spain* 8. 9. 2004 [online] [cit. 7. 9. 2007]. Dostupné z: <<http://www.grain.org/h/?id=94>>.

- Clarke, Nick, Clive Barnett, Paul Cloke, Alice Malpass. 2007. „Globalising the Consumer: Doing Politics in an Ethical Register.“ *Political Geography* 26: 231–249.
- Collins, M. Harry. 2001. „Tacit Knowledge, Trust and the Q of Sapphire.“ *Social Studies of Science* 31(1): 71–85.
- Commoner, Barry. 2002. „Unraveling the DNA Myth: The Spurious Foundation of Genetic Engineering.“ *Harpers* February 2002. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://www.commondreams.org/views/02/0209-01.htm>>.
- Confédération paysanne. 2003. „Mélange des genres et contre vérités: Pour un débat public sur les OGM.“ *Communiqué de presse* 6. 11. 2003. [online] [cit. 11. 8. 2007]. Dostupné z: <http://www.confederation-paysanne.fr/melange_genres_contre_verites_debat_public_og_23.php&actualite_id=44>.
- Confédération paysanne. 2007a. „Décrets OGM: Liberté de choix? Celle du renard dans le poulailler pour les transgénéralteurs!“ *Communiqué de presse* 21. 3. 2007. [online] [cit. 11. 8. 2007]. Dostupné z: <http://www.confederationpaysanne.fr/index.php?rubrique_id=23&actualite_id=1076&PHPSESSID=2ea50a45ea8d5a9bc275aadd6478930d#>.
- Confédération paysanne. 2007b. „Cassation d'Orléans: Se mobiliser face à une décision inacceptable.“ *Communiqué de presse* 4. 6. 2007. [online] [cit. 11. 8. 2007]. Dostupné z: <http://www.confederationpaysanne.fr/index.php?rubrique_id=23&actualite_id=1110#>.
- Contribution of the Regions and Local Authorities to the European Debate on the Coexistence of Genetically Modified Crops with Traditional and Organic Farming*. 2003. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <http://www.gmofree-europe.org/PDFs/GM-free_regions_network_declaration.pdf>.
- Council of the European Union. 2006. *Council Decision of 19 December 2006 Concerning the Specific Programme 'Cooperation' Implementing the Seventh Framework Programme*. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <ftp://ftp.cordis.europa.eu/pub/fp7/docs/calls/cooperationsp_en_pdf.zip>.
- CRIIGEN. 2007a. *Un cas grave: un maïs OGM autorisé est impropre à la consommation*. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <http://www.criigen.org/index.php?option=com_content&task=view&id=122&Itemid=32 http://www.gmofree-europe.org/PDFs/GM-free_regions_network_declaration.pdf>.
- CRIIGEN. 2007b. *Report on NK 603 GM Maize Produced by Monsanto Company*. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://www.criigen.org/nk603.pdf>>.
- CRIIGEN. 2007c. *CRIIGEN Answers to European Food Safety Authority Critique of MON 863 Study*. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://www.criigen.org/efsajuly2007.pdf>>.
- Čada, Karel, Alice Červinková, Marcela Linková, Tereza Stöckelová, Dana Řeháčková. 2006. *Věda jako věc veřejná: vědní politiky a média*. Sociologické texty/Sociological Studies 06:11. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky.
- Davison, Aidan, Ian Barns, Renato Schibeci. 1997. „Problematic Publics: A Critical Review of Surveys of Public Attitudes to Biotechnology.“ *Science Technology Human Values* 22(3): 317–348.
- DeLaet, Marianne, Annemarie Mol. 2000. „The Zimbabwe Bush Pump: Mechanics of a Fluid Technology.“ *Social Studies of Science* 30(2): 225–263.
- Denzin, Norman K., Yvonna S. Lincoln. 2003. „Introduction: The Discipline and Practice of Qualitative Research.“ Pp. 1–45 in N. K. Denzin, Y. S. Lincoln (eds.). *Handbook of Qualitative Methods: The Landscape of Qualitative Research*. London: Sage.
- „Deux nuits en prison pour des faucheurs d'OGM.“ 2005. *Le Monde* 30. 8. 2005.
- Digger. 2007. „Protesters Decontaminate the UK's Last Remaining GM Potato Trial.“ *Indymedia* 7. 7. 2007. [online] [cit. 11. 8. 2007]. Dostupné z: <<http://www.indymedia.org.uk/en/2007/07/375353.html>>.

- Dimas, Stavros. 2006. „Speech at the Conference on Co-existence.“ Vienna 5. 4. 2006. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=SPEECH/06/224&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>>.
- Drobník, Jaroslav. 2002a. *Legislativa geneticky modifikovaných organismů*. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <http://www.biotrin.cz/czpages/act_b011.pdf>.
- Drobník, Jaroslav. 2002b. „Násilná akce Greenpeace v Branišovicích.“ *Zpráva Biotrinu* 25. 7. 2002. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://www.biotrin.cz/czpages/ekoteror.htm>>.
- Drobník, Jaroslav. 2007. *S EU do středověku*. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://www.biotrin.cz/czpages/opn032.htm>>.
- Einsiedel, Edna F., Erling Jelsøe, Breck Thomas. 2001. „Publics at the Technology Table: The Consensus Conference in Denmark, Canada, and Australia.“ *Public Understanding of Science* 10: 83–98.
- Ellis, Carolyn, Arthur P. Bochner. 2003. „Autoethnography, Personal Narrative, Reflexivity: Researcher as Subject.“ Pp. 199–258 in N. K. Denzin, Y. S. Lincoln (eds.). *Handbook of Qualitative Methods: Collecting and Interpreting Qualitative Materials*. London: Sage.
- European Commission. 2001. *European Governance. A White Paper*. COM(2001) 428 final. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/governance/white_paper/index_en.htm>.
- European Commission. 2003a. *Recommendation on Guidelines for the Development of National Strategies and Best Practices to Ensure the Co-existence of Genetically Modified Crops with Conventional and Organic Farming*. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <http://europa.eu.int/comm/agriculture/publi/reports/coexistence2/guide_en.pdf>.
- European Commission. 2003b. „GMOs: Commission Publishes Recommendations to Ensure Co-existence of GM and Non-GM Crops.“ *Press release* 23. 8. 2003. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/03/1096&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>>.
- European Commission. 2006a. „Europe's Rules on GMOs and the WTO.“ *Press release* 7. 2. 2006. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/06/61&type=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>>.
- European Commission. 2006b. *Report on the Implementation of National Measures on the Coexistence of Genetically Modified Crops with Conventional and Organic Farming. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament*. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/agriculture/coexistence/com104_en.pdf>.
- European Communities. 2005. *European Communities – Measures Affecting the Approval and Marketing of Biotech Products: Comments by the European Communities on the Scientific and Technical Advice to the Panel*. [online] [cit. 5. 2. 2008]. Dostupné z: <http://www.trade-environment.org/output/theme/tewto/US_comments_27July04.pdf>.
- European Food Safety Authority. 2007a. *EFSA Review of Statistical Analyses Conducted for the Assessment of the MON 863 90-day Rat Feeding Study*. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <http://www.efsa.europa.eu/etc/medialib/efsa/science/scientific_reports/mon863_ratfeeding.Par.0001.File.dat/sc_rep_efsa_stat_review.pdf>.
- European Food Safety Authority. 2007b. *Statement of the Scientific Panel on Genetically Modified Organisms on the Analysis of Data from a 90-day Rat Feeding Study with MON 863 Maize*. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <http://www.efsa.europa.eu/en/science/gmo/statements0/gmo_statement_mon863_ratfeeding.html>.
- European Food Safety Authority. 2007c. *EFSA Statement on the Fate of Recombinant DNA or Proteins in Meat, Milk and Eggs from Animals Fed with GM Feed*. 19. 8. [online] [cit. 27. 9. 2007]. Dostupné z: <http://www.efsa.europa.eu/EFSA/Statement/gmo_EFSA_statement_DNA_proteins_gastroint.pdf>.

- European Parliament, Committee on Agriculture and Rural Development. 2003. *Report on Coexistence Between Genetically Modified Crops and Conventional and Organic Crops*. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://www2.europarl.eu.int/omk/sipade2?PUBREF=-//EP//NONSGML+REPORT+A5-2003-0465+0+DOC+PDF+V0//EN&L=EN&LEVEL=5&NAV=S&LSTD0C=Y>>.
- Europeans, Science and Technology: Survey Findings. 2002. *RDT info* (March): 13.
- Evans, Geoffrey, John Durant. 1995. „The Relationship between Knowledge and Attitudes in the Public Understanding of Science in Britain.“ *Public Understanding of Science* 4(1): 57–74.
- Ewen, Stanley, Arpad Pusztai. 1999. „Effect of Diets Containing Genetically Modified Potatoes Expressing Galanthus Nivalis Lectin on Rat Small Intestine.“ *Lancet* 354: 1353–1354.
- „Faucheurs volontaires: 49 militants anti-OGM relaxés à Orleans.“ 2005. *AFP* 9. 12. 2005. [online] [cit. 11. 8. 2007]. Dostupné z: <http://noelmamere.fr/article.php3?id_article=552>.
- Faucheurs volontaires. (nedat.) *Charte des faucheurs volontaires: La désobéissance civique face aux OGM*. [online] [cit. 11. 8. 2007]. Dostupné z: <http://www.monde-solidaire.org/spip/IMG/pdf/Charte_faucheurs.pdf>.
- Felt, Ulrike (rapporteur). 2007. *Taking European Knowledge Society Seriously. Report of the Expert Group on Science and Governance to the Science, Economy and Society Directorate, Directorate-General for Research, European Commission*. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/research/science-society/document_library/pdf_06/european-knowledge-society_en.pdf>.
- Fondation Sciences Citoyennes. 2004. „L'expertise et la recherche associative et citoyenne en France: Esquisse d'un état des lieux.“ [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <http://sciencescitoyennes.org/IMG/pdf/Expertise_TSS.pdf>.
- Foucault, Michel. 1996. „Subjekt a moc.“ Pp. 195–226 in M. Foucault. *Myšlení vnějšku*. Praha: Hermann a synové.
- Foucault, Michel. 2005. *Je třeba bránit společnost: Kurz na Collège de France 1975–1976*. Praha: Filosofia.
- Franklin, Sarah, Cecilia Roberts. 2003. „Innovative Health Technologies: The Social Life of the Embryo.“ *Online paper published by the Department of Sociology, Lancaster University*. [online] [cit. 22. 11. 2008]. Dostupné z: <[http://www.lancs.ac.uk/fass/sociology/papers/roberts-franklin-social-life-of-embryo%20\(1\).pdf](http://www.lancs.ac.uk/fass/sociology/papers/roberts-franklin-social-life-of-embryo%20(1).pdf)>.
- Friends of the Earth Europe. 2004a. *Throwing Caution to the Wind. A Review of the European Food Safety Authority and its Work on Genetically Modified Foods and Crops*. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <www.foeeurope.org/GMOs/publications/EFSAreport.pdf>.
- Friends of the Earth Europe. 2004b. „GM Safety Tests Flawed – New Research.“ *Press release* 16. 11. 2004. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <http://www.foeeurope.org/press/2004/GR_16_Nov_scientific_papers.htm>.
- Friends of the Earth Europe. 2006. „WTO Draft Ruling on EU-US Biotech Foods War Expected Shortly.“ *Press release* 7. 2. 2006. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <http://www.foeeurope.org/press/2006/AB_7_Feb_WTO_draft_ruling.htm>.
- Friends of the Earth Europe. (nedat.) *Co-existence – Looking for a Real Solution?* [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <http://www.foeeurope.org/GMOs/coexistence/looking_for_a_solution.htm>.
- Friends of the Earth Europe, Greenpeace. 2006. *Hidden Uncertainties: What the European Commission Doesn't Want us to Know about the Risks of GMOs*. [online] [cit. 22. 11. 2008]. Dostupné z: <http://www.foeeurope.org/publications/2006/hidden_uncertainties.pdf>.
- Friends of the Earth International. 2006. „Looking Behind the US Spin: WTO Ruling Does not Prevent Countries From Restricting or Banning GMOs.“ *Friends of the Earth International Briefing Paper*, February. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <http://www.foeeurope.org/publications/2006/WTO_briefing.pdf>.

- Friends of the Earth UK. 2003. *Keeping Your Area GM Free. A Guide to EU Decision Making for Local Authorities and National Parks*. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <http://www.foe.co.uk/campaigns/real_food/resource/local.html>.
- Funtowicz, Silvio, Jerome R. Ravetz. 1994. „Emergent Complex System.“ *Futures* 26(6): 568–582.
- Galloux, Jean-Christophe, Hélène G. Pratt, Ester Stevers. 2001. „Europe.“ Pp. 177–185 in J. Durant, M. W. Bauer, G. Gaskell (eds.). *Biotechnology 1996–2000: the Years of Controversy*. London: Science Museum.
- Gaskell, George et al. 2003. *Europeans and Biotechnology in 2002. Eurobarometer 58.0*. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <http://europa.eu.int/comm/public_opinion/archives/ebs/ebs_177_en.pdf>.
- Gaskell, George et al. 2006. *Europeans and Biotechnology in 2005: Patterns and Trends. Eurobarometer 64.3*. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <http://www.ec.europa.eu/research/press/2006/pdf/pr1906_eb_64_3_final_report-may2006_en.pdf>.
- Geneticky modifikované organismy. 2002. Materiál k semináři „Výzkum geneticky modifikovaných organismů v České republice.“ Praha 9. 10. 2002.
- Gergen, Mary M., Kenneth J. Gergen. 2003. „Qualitative Inquiry – Tensions and Transformations.“ Pp. 575–611 in N. K. Benzin, Y. S. Lincoln (eds.). *Handbook of Qualitative Methods: The Landscape of Qualitative Research*. London: Sage.
- Gibbons, Michael et al. 1994. *The New Production of Knowledge: The Dynamics of Science and Research in Contemporary Societies*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
- Giddens, Anthony. 1991. *Modernity and Self-identity: Self and Society in Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, Anthony. 1993. *New Rules of Sociological Method: A Positive Critique of Interpretative Sociologies*. Cambridge: Polity Press.
- „Good Citizenship' or Good Business? Editorial.“ 2004. *Nature Genetics* 36: 1025. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://www.nature.com/ng/journal/v36/n10/full/ng1004-1025.html>>.
- Goven, Joanna. 2003. „Deploying the Consensus Conference in New Zealand: Democracy and De-problematisation.“ *Public Understanding of Science* 12: 423–440.
- Goven, Joanna. 2006. „Processes of Inclusion, Cultures of Calculation, Structures of Power: Scientific Citizenship and the Royal Commission on Genetic Modification.“ *Science, Technology and Human Values* 31(5): 565–598.
- Grabner, Petra, Jurgen Hampel, Nicola Lindsey, Helge Torgensen. 2001. „Biopolitical Diversity: The Challenge of Multilevel Policy-Making.“ Pp. 15–33 in J. Durant, M. W. Bauer, G. Gaskell (eds.). *Biotechnology in the Public Sphere: A European Sourcebook*. London: Science Museum.
- Greenpeace ČR. 2001a. „Greenpeace naléhá, aby TESCO v ČR neprodávalo geneticky manipulované potraviny, když v Anglii už jimi nekrmí ani dobytek.“ *Tisková zpráva* 8. 3. 2001. [online] [cit. 22. 11. 2008]. Dostupné z: <<http://www.greenpeace.org/czech/media/press-release/greenpeace-naleha-aby-tesco-v>>.
- Greenpeace ČR. 2001b. „V ČR přibývá firem deklarujících, že jejich výrobky jsou prosty genetických manipulací.“ *Tisková zpráva* 8. 6. 2001 [online] [cit. 22. 11. 2008]. Dostupné z: <<http://www.greenpeace.org/czech/media/press-release/v-r-p-ib-va-firem-deklaruj-c>>.
- Greenpeace ČR. 2001c. „Greenpeace vítá rozhodnutí společnosti TESCO o vyloučení geneticky manipulovaných surovin z potravin vlastních značek Praha.“ *Tisková zpráva* 13. 6. 2001. [online] [cit. 22. 11. 2008]. Dostupné z: <<http://www.greenpeace.org/czech/media/press-release/greenpeace-v-ta-rozhodnut-spo>>.
- Greenpeace ČR. 2002a. „Greenpeace varuje: Manipulovaná kukuřice firmy Monsanto se může rozšířit na okolní pole a způsobit genetické zamoření.“ *Tisková zpráva* 24. 6. 2002. [online] [cit. 22. 11. 2008]. Dostupné z: <<http://www.greenpeace.org/czech/media/press-release/greenpeace-varuje-manipulovan>>.

- Greenpeace ČR. 2002b. „Vyjádření pro média k útoku na pokusné pole firmy Monsanto s geneticky manipulanou kukuřicí.“ *Tisková zpráva* 9. 7. 2002. [online] [cit. 22. 11. 2008]. Dostupné z: <<http://www.greenpeace.org/czech/media/press-release/vyjad-en-pro-media-k-toku-na>>.
- Greenpeace ČR. 2003. „Greenpeace odmítá nadále jednat s ministerskou komisí ohledně GMO.“ *Tisková zpráva* 30. 1. 2003. [online] [cit. 22. 11. 2008]. Dostupné z: <<http://www.greenpeace.org/czech/media/press-release/greenpeace-odm-ta-nadale-jedna>>.
- Greenpeace ČR. 2004a. „GM potraviny se objevily v českých obchodech: Greenpeace varuje před zamořením trhu GMO.“ *Tisková zpráva* 29. 6. 2004. [online] [cit. 22. 11. 2008]. Dostupné z: <<http://www.greenpeace.org/czech/media/press-release/gm-potraviny-se-objevily-v-es>>.
- Greenpeace ČR. 2004b. „Setuza ukončuje zpracování GM sóji, GM oleje však na český trh proudí dál.“ *Tisková zpráva* 4. 11. 2004. [online] [cit. 22. 11. 2008]. Dostupné z: <<http://www.greenpeace.org/czech/media/press-release/setuza-ukon-uje-zpracovan-gm>>.
- Greenpeace ČR. 2006. „Pěstitelé GMO odhaleni.“ *Tisková zpráva* 13. 7. 2006. [online] [cit. 22. 11. 2008]. Dostupné z: <<http://www.greenpeace.org/czech/media/press-release/p-stitele-gmo-odhaleni>>.
- Greenpeace ČR. 2007. „Greenpeace zveřejnilo seznam pěstitelů GMO.“ *Tisková zpráva* 12. 7. 2007. [online] [cit. 22. 11. 2008]. Dostupné z: <<http://www.greenpeace.org/czech/media/press-release/greenpeace-zverejnilo-seznam>>.
- Greenpeace ČR. (nedat.) *Průvodce spotřebitele*. [online] [cit. 5. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://www.greenpeace.cz/gmo/pruvodce/index.htm>>.
- Greenpeace France. 2007. *Guide des produits avec ou sans OGM*. [online] [cit. 5. 8. 2007]. Dostupné z: <<http://www.greenpeace.org/france/detectivesOGM/ogm-assiette#>>.
- Greenpeace International. 2005. *No Market for GM Labelled Food in Europe*. [online] [cit. 5. 8. 2007]. Dostupné z: <<http://www.greenpeace.org/raw/content/international/press/reports/european-markets-report-2005.pdf>>.
- Grelet, Stany, Philippe Mangeot, Mathieu Potte-Bonneville. 2002. „Une politique de l'hérésie: entretien avec Isabelle Stengers.“ *Vacarme* 19. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://www.vacarme.eu.org/article263.html>>.
- Grenz, Gabrielle. 2006. „WTO Ruling May Open Door to More Global Biotech Crops.“ *AFP* 8. 2. 2006.
- Habermas, Jurgen. 2003. *Budoucnost lidské přirozenosti. Na cestě k liberální eugenice?* Praha: Filozofia.
- Harremoes, Poul et al. (eds). 2001. „Late Lessons from Early Warnings: The Precautionary Principle 1896–2000.“ *European Environment Agency: Environmental Issue Report No 22*. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <http://reports.eea.europa.eu/environmental_issue_report_2001_22/en>.
- Heller, Chaia. 2002. „From Scientific Risk to Paysan Savoir-Faire: Peasant Expertise in the French and Global Debate over GM crops.“ *Science as Culture* 11(1): 5–37.
- Heller, Chaia. 2006. „Post-industrial ‘Quality Agricultural Discourse’: Techniques of Governance and Resistance in the French Debate over GM Crops.“ *Social Anthropology* 14(3): 319–334.
- Henderson, Anika, Shalvin Singh. 2004. „The Global Significance of Local Resistance: A Feminist Postmodern Look at Anti-Globalization Politics. Interview with Janet Conway.“ *Women and environments* 5(winter): 26–28.
- Ho, Mae-Wan. 1999. *Report on Horizontal Gene Transfer – Department of Public Prosecution versus Gavin Harte and Others, New Ross, Ireland*. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://www.i-sis.org.uk/ireaff99.php>>.
- Ho, Mae-Wan, Joe Cummins. 2005. „Glyphosate Toxic & Roundup Worse.“ *ISIS Press Release* 7. 3. 2005. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://www.i-sis.org.uk/GTARW.php>>.

- Ho, Mae-Wan, Joe Cummins, Peter Saunders. 2007. „GM Food Nightmare Unfolding in the Regulatory Sham.“ *ISIS report*. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <http://www.i-sis.org.uk/pdf/GM_Food_Nightmare_Unfolding.pdf>.
- Holzer, Boris, Mads P. Sørensen. 2003. „Rethinking Subpolitics: Beyond the 'Iron Cage' of Modern Politics?“ *Theory, Culture & Society* 20(2): 79–102.
- Hořejší, Václav. 2000. „Ať žije vitalismus?“ *Vesmír* 79: 647–648. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://www.natur.cuni.cz/filosof/markos/Publikace/RevHladina.pdf>>.
- Howard, Ted, Jeremy Rifkin. 1977. *Who Should Play God? The Artificial Creation of Life and What it Means for the Future of the Human Race*. New York: Delacorte Press.
- Huet, Sylvestre. 2007. „Une enquête révèle une convergence de vues entre les chercheurs et le grand public sur les risques liés à l'innovation.“ *Libération* 9. 6. 2007. [online] [cit. 11. 8. 2007]. Dostupné z: <<http://www.liberation.fr/transversales/weekend/260067.FR.php>>.
- Hughes, Emma. 2007. „Dissolving the Nation: Self-deception and Symbolic Inversion in the GM Debate.“ *Environmental Politics* 16(2): 318–336.
- Charakteristika Aktualizovaných Dlouhodobých základních směrů výzkumu. 2006. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://www.vyzkum.cz/storage/att/AE088DOC6773454595640C9A3C1A2992/aktualizovane%20dzsv.pdf>>.
- INRA. 1997. *Les Européens et la Biotechnologie Moderne. Eurobarometer 46.1*. [online] [22. 7. 2007]. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_108_fr.pdf>.
- Irwin, Alan. 2001. „Constructing the Scientific Citizen: Science and Democracy in the Biosciences.“ *Public Understanding Science* 10: 1–18.
- International Service for the Acquisition of the Agri-biotech Application. 2006a. „Global Biotech Area Surges Past 100 Million Hectares on 13 Percent Growth.“ *ISAAA Brief 35-2006: Press Release*. [online] [22. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://www.isaaa.org/resources/publications/briefs/35/pressrelease/default.html>>.
- International Service for the Acquisition of the Agri-biotech Application. 2006b. „Global Status of Commercialized Biotech/GM Crops: 2006.“ *ISAAA Brief 35-2006: Executive Summary*. [online] [11. 8. 2007]. Dostupné z: <<http://www.isaaa.org/resources/publications/briefs/35/executivesummary/default.html>>.
- Institute of Science In Society. 2007. „Global GM Crops Area Exaggerated.“ *ISIS Press Release 29/01*. [online] [11. 8. 2007]. Dostupné z: <<http://www.i-sis.org.uk/GlobalGMCropsAreaExaggerated.php>>.
- Jakubyszyn, Christophe, Hervé Kempf. 2007. „La France s'oriente vers un gel des cultures d'OGM.“ *Le Monde* 20. 9. 2007. [online] [22. 9. 2007]. Dostupné z: <<http://www.lemonde.fr/web/article/0,1-0@2-3244,36-957270@51-951150,0.html>>.
- Jamison, Andrew. 2004. „Learning from Lomborg, or Where Do Anti-Environmentalists Come From?“ *Science as Culture* 13(2): 173–195.
- Jehlička, Petr, Philip Sarre, Juraj Podoba. 2005. „The Czech Environmental Movement's Knowledge Interests in the 1990s: Compatibility of Western Influences with pre-1989 Perspectives.“ *Environmental Politics* 14(1): 64–82.
- Jessop, Bob. 2005. *The European Union and Recent Transformations in Statehood*. Published by the Department of Sociology, Lancaster University. [online] [22. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://www.comp.lancs.ac.uk/sociology/papers/jessop-eu-transformations-statehood.pdf>>.
- Joint research centre EC, Institute for Prospective technological studies. 2002. *Scenarios for Co-existence of Genetically Modified, Conventional and Organic Crops in European Agriculture*. [online] [22. 7. 2007]. Dostupné z: <http://www.jrc.cec.eu.int/download/GMCrops_coexistence.pdf>.

- Joly, Pierre-Benoit, Clare Marris. 2003. „La participation contre la mobilisation? Une analyse comparée du débat sur les OGM en France et au Royaume-Uni.“ *Revue Internationale de Politique Comparée* 10(2): 195–206.
- Joss, Simon, John Durant (eds.). 1995. *Public Participation in Science: The Role of Consensus Conferences in Europe*. London: Science Museum.
- Kamara, Mercy Wambui. 2002. „Science and Politics in the GM Food Controversy.“ *Paper presented at International Summer Academy on Technology Studies (Technology and the Public)*, Deutschlansberg, Austria, July 7–13.
- Keller, Jan. 2007. *Teorie modernizace*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Kerr, Anne, Sarah Cunningham-Burley, Richard Tutton. 2007. „Shifting Subject Positions Experts and Lay People in Public Dialogue.“ *Social Studies of Science* 37(3): 385–411.
- Konopásek, Zdeněk, Tereza Stöckelová, Tereza Vajdová, Lenka Zamykalová. 2004. „Environmental Controversies in Technical Democracy: Three Case Studies.“ *CTS report CTS-04-04*. [online] [22. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://www.cts.cuni.cz/new/data/Repb27386e4.pdf>>.
- Konopásek, Zdeněk, Tereza Stöckelová, Lenka Zamykalová. 2008. „Making Pure Science and Pure Politics: On the Expertise of Bypass and the Bypass of Expertise.“ *Science, Technology and Human Values* 33(4): 529–553.
- Kovařík, Aleš. 2004. „Po naší civilizaci zbudou stopy v genomech: Stabilita transgenní DNA a obranné mechanismy genomu.“ *Vesmír* 83: 696–699. [online] [22. 7. 2007]. Dostupné z: <http://www.vesmir.cz/souboj/2004_V696-699.pdf>.
- Krahulec, František. 2004. „Hra na slepou bábu: geneticky upravované versus šlechtitelsky upravované plodiny.“ *Vesmír* 83: 646–648.
- Krimsky, Sheldon. 2006. „Autonomy, Disinterestedness and Entrepreneurial Science.“ *Society* 43(4): 22–29. [online] [13. 8. 2007]. Dostupné z: <<http://www.tufts.edu/~skrimsky/PDF/Society.PDF>>.
- Lash, Scott. 2007. „Power after Hegemony: Cultural Studies in Mutation?“ *Theory, Culture & Society* 24(3): 55–78.
- Lassen, Jesper. 1999. „Changing Modes of Biotechnology Assessment in Denmark.“ Pp. 82–90 in R. Miettinen (ed.). *Biotechnology and the Public Understanding of Science*. Publications from the Academy of Finland 3/1999.
- Lassen, Jesper. 2003. „Danish Case Study of GM Foods.“ *Internal Paper of a Research Project Analysing Public Accountability Procedures in Europe*. (Nepublikováno)
- Latour, Bruno. 1987. *Science in Action. How to Follow Scientists and Engineers through Society*. Milton Keynes: Open University Press.
- Latour, Bruno. 1988. *The Pasterization of France*. Cambridge, London: Harvard University Press.
- Latour, Bruno. 1991. „Technology is Society Made Durable.“ Pp. 103–131 in J. Law (ed.). *A Sociology of Monsters. Essays on Power, Technology and Domination*. London: Routledge.
- Latour, Bruno. 1993. *We Have Never Been Modern*. Cambridge, London: Harvard University Press.
- Latour, Bruno. 1994. „Une sociologie sans objet? Remarques sur l'interobjectivité.“ *Sociologie du travail* 4: 587–608.
- Latour, Bruno. 1999. *Politiques de la nature: Comment faire entrer les sciences en démocratie*. Paris: La Découverte.
- Latour, Bruno. 2005. *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford University Press.

- Latour, Bruno. 2007. „Turning Around Politics: A Note on Gerard de Vries' Paper.“ *Social Studies of Science* 37(5): 811–820.
- Latour, Bruno, Steve Woolgar. 1986. *Laboratory Life: The Construction of Scientific Facts*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Launay, Guillaume, Julie Majerczak. 2008. „OGM: l'Elysée va disséminer la clause de sauvegarde.“ *Libération* 10. 1. 2008. [online] [13. 2. 2008]. Dostupné z: <http://www.liberation.fr/actualite/economie_terre/302864.FR.php>.
- Laval, Gilbert. 2005. „Les élus prévenus défilent à la barre: Leurs faits d'armes déchaînent la colère des semenciers.“ *Libération* 21. 9. 2005.
- Law, John. 1994. *Organizing Modernity*. Oxford, Cambridge: Blackwell.
- Law, John. 1999. „Political Philosophy and Disabled Specificities.“ *Online paper published by the Centre for Science Studies, Lancaster University*. [online] [22. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://www.comp.lancs.ac.uk/sociology/papers/Law-Political-Philosophy-and-Disabilities.pdf>>.
- Law, John. 2002. *Aircraft Stories. Decentering the Objects in Technoscience*. Durham: Duke University Press.
- Law, John. 2004. *After Method: Mess in Social Science Research*. London: Routledge.
- Law, John, Annemarie Mol. 2001. „Situating Technoscience: An Inquiry into Spatialities.“ *Environment and Planning D: Society and space* 19: 606–621.
- Law, John, Vicky Singleton. 2005. „Object Lesson.“ *Organisations* 12(3): 331–355.
- Lecadre, Renaud. 2006. „Mêmes fautes... mais pas les mêmes punitions.“ *Libération* 16. 2. 2006. [online] [11. 8. 2007]. Dostupné z: <<http://www.liberation.fr/page.php?Article=359862>>.
- Lesser, Lenard I. et al. 2007. „Relationship Between Funding Source and Conclusion Among Nutrition-Related Scientific Articles.“ *PLOS Medicine* 4(1): 1–6. [online] [22. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://medicine.plosjournals.org/perlserv/?request=get-document&doi=10.1371/journal.pmed.0040005>>.
- Levidow, Les. 1998. „Democratizing Technology – or Technologizing Democracy? Regulating Agricultural Biotechnology in Europe.“ *Technology in Society* 20: 211–226.
- Levidow, Les, Clare Marris. 2001. „Science and Governance in Europe: Lessons from the Case of Agricultural Biotechnology.“ *Science and Governance* 28(5): 345–36.
- Levidow, Les, Katrin Boschert. 2008. „Coexistence or Contradiction? GM Crops versus Alternative Agricultures in Europe.“ *Geoforum* 39: 174–190.
- Levidow, Les, Joseph Murphy, Susan Carr. 2007. „Recasting 'Substantial Equivalence': Transatlantic Governance of GM food.“ *Science Technology Human Values* 32(1): 26–64.
- Levidow, Les, Susan Carr. 2007. „GM Crops on Trial: Technological Development as a Real-World Experiment.“ *Futures* 39: 408–431.
- Lezaun, Javier. 2004. „Pollution and the Use of Patents: A Reading of Monsanto v. Schmeiser.“ Pp. 135–158 in N. Stehr (ed.). *Biotechnology: Between Commerce and Civil Society*. New Brunswick, London: Transaction Publisher.
- Lezaun, Javier. 2006. „Creating a New Object of Government: Making Genetically Modified Organisms Traceable.“ *Social Studies of Science* 36(4): 499–531.
- Lezaun, Javier, Linda Soneryd. 2007. „Consulting Citizens: Technologies of Elicitation and the Mobility of Publics.“ *Public Understanding Science* (16): 279–297.
- Liberatore, Angela (rapporteur). 2001. „Report of the Working Group 'Democratising Expertise and Establishing Scientific Reference Systems'.“ *White Paper on Governance, Work area 1: Broadening and Enriching the*

- Public Debate on European Matters. [online] [22. 7. 2007]. Dostupné z: <http://europa.eu.int/comm/governance/areas/group2/report_en.pdf>.
- Linek, Lukáš, Karel Čada, Jiří Kabele. 2002. „Legislativní plán vlády.“ *Příspěvek na konferenci Konsolidace vládnutí v České republice a v Evropské unii*. Praha, 31. 10.– 2. 11. 2002.
- Lorch, Antje, Christoph Then. 2007. „How Much Bt Toxin Do Genetically Engineered ON810 Maize Plants Actually Produce? Bt Concentration in Field Plants from Germany and Spain.“ *Greenpeace Deutschland* 5/07. [online] [22. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://www.greenpeace.org/raw/content/espana/reports/que-cantidad-de-toxina-bt-pro.pdf>>.
- Losson, Christian. 2006. „L'OMC prend le parti génétique de l'Amérique.“ *Libération* 8. 2. 2006.
- Lynch, Michael. 1993. *Scientific Practice and Ordinary Action: Ethnometodology and Social Studies of Science*. NY, Melbourne: Press Syndicate of the University of Cambridge.
- Liotard, Francois. 1993. *O postmodernismu*. Praha: Filozofický ústav AV ČR.
- Macnaghten, Phill, John Urry. 1995. „Towards the Sociology of Nature.“ *Sociology* 29(2): 203–220.
- Markoš, Anton. 2000. „Nikdy jsme nezačínali od nuly.“ *Vesmír* 79: 649. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://www.natur.cuni.cz/filosof/markos/Publikace/RevHladina.pdf>>.
- Marris, Clare, Pierre-Benoit Joly. 1999. „Between Consensus and Citizens: Public Participation in Technology Assessment in France.“ *Science Studies* 12(2): 3–32.
- Marris, Claire, Brian Wynne, Peter Simmons, Sue Weldon. 2001. „Public Perceptions of Agricultural Biotechnologies in Europe.“ *Final Report of the PABE research project*. [online] [cit. 26. 2. 2008]. Dostupné z: <http://csec.lancs.ac.uk/pabe/docs/pabe_finalreport.pdf>.
- Mayer, Sue, Robin Grove-White. 2005. „The Bitter Harvest.“ *Guardian* 22. 2. 2005. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://environment.guardian.co.uk/food/story/0,,1849178,00.html>>.
- Meek, James. 2002. „Nature Backs Off GM Crop Claims.“ *Guardian* 5. 4. 2002. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://education.guardian.co.uk/higher/biologicalscience/story/0,,679328,00.html>>.
- Mesny, Anne. 1998. „Sociology for Whom? The Role of Sociology in Reflexive Modernity.“ *Canadian Journal of Sociology* 23(2–3): 159–178.
- Messean, Antoine. 2006. *New Case Studies on the Coexistence of GM and non-GM Crops in European Agriculture. Technical Report Series*. European Commission, DG JRC. [online] [22. 11. 2008]. Dostupné z: <<http://www.inra.fr/content/download/8445/115518/version/1/file/eur22102en.pdf>>.
- Miller, Jon D. 1998. „The Measurement of Civic Scientific Literacy.“ *Public Understanding of Science* 7: 203–223.
- Ministerstvo zdravotnictví ČR. (nedat.) *Kritéria schvalování potravin nového typu podle zákona o potravinách*. [online] [cit. 29. 1. 2008]. Dostupné z: <<http://www.chpr.szu.cz/novepotr/metodiky/metnovel1.pdf>>.
- Ministerstvo zemědělství ČR. 2005. „Aktuální informace z pěstování GMO kukuřice v ČR.“ *Tisková zpráva* 6. 11. 2005.
- Ministerstvo životního prostředí ČR. 2002. *Zápis z projednání připomínek k žádosti firmy Monsanto o zápis geneticky modifikované kukuřice linie MON 810 (Bt-resistentní) do Seznamu uživatelů GMO schválených pro uvádění do životního prostředí (č.j.142A/OER/02) a o zápis společnosti Monsanto ČR s. r. o. do Seznamu uživatelů (č.j. 142B/OER/02)*.
- Ministerstvo životního prostředí ČR. 2004. *Státní politika životního prostředí České republiky 2004–2010*. [online] [cit. 20. 2. 2008]. Dostupné z: <[http://www.env.cz/ALS/web-pub.nsf/\\$pid/MZPKHF75RUF/\\$FILE/OS_spzp_cz_20041101.pdf](http://www.env.cz/ALS/web-pub.nsf/$pid/MZPKHF75RUF/$FILE/OS_spzp_cz_20041101.pdf)>.
- Mol, Annemarie. 2002. *The Body Multiple: Ontology in Medical Practice*. Durham, NC: Duke University Press.

- Mol, Annemarie. 2006. „Proving or Improving: On Health Care Research as a Form of Self-Reflection.“ *Qualitative Health Research* 16(3): 405–414.
- Monbiot, George. 2002. „The Fake Persuaders: Corporations Are Inventing People to Rubbish their Opponents on the Internet.“ *Guardian* 14. 5. 2002. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://www.guardian.co.uk/Columnists/Column/0,,715158,00.html>>.
- Monbiot, George. 2007. „Ethical Shopping Is Just Another Way of Showing How Rich You Are.“ *Guardian* 24. 7. 2007. [online] [cit. 6. 8. 2007]. Dostupné z: <<http://www.guardian.co.uk/comment/story/0,,2133110,00.html>>.
- Monsanto. 2006. *Response to 'Glyphosate Toxic & RoundupWorse'*. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <http://www.monsanto.com/monsanto/content/products/productivity/roundup/Response_ISIS_apr_06.pdf>.
- Mudroch, Jonathan. 2001. „Ecologising Sociology: Actor-Network Theory, Co-construction and the Problem of Human Exemptionalism.“ *Sociology* 35(1): 111–133.
- Murphy, Joseph, Les Levidow, Susan Carr. 2006. „Regulatory Standards for Environmental Risks: Understanding the US–European Union Conflict over Genetically Modified Crops.“ *Social Studies of Science* 36(1): 133–160.
- „No GM Free Zone. EU Rejects Upper Austrian Ban on Genetically Modified Farming.“ 2007. *Wiener Zeitung* 13. 9. 2007. Dostupné z: <<http://www.wienerzeitung.at/DesktopDefault.aspx?TabID=4082&Alias=wzo&cob=302167¤tpage=0>>.
- Nowotny, Helga. 2003. „Democratising Expertise and Socially Robust Knowledge.“ *Science and Public Policy* 30(3): 151–156.
- Nowotny, Helga, Peter Scott, Michael Gibbons. 2001. *Re-Thinking Science. Knowledge and the Public in an Age of Uncertainty*. Cambridge: Polity Press.
- O'Callaghan, Michael. 2007. „Declaring Ireland a GMO-free Zone.“ *The Irish Examiner (Farm Supplement cover story)* 26. 7. 2007. [online] [cit. 5. 8. 2007]. Dostupné z: <<http://www.gmwatch.org/archive2.asp?arcid=8141>>.
- Ondřej, Miloš. (nedat.). *Historie činnosti České komise pro nakládání s geneticky modifikovanými organismy a produkty*.
- Outcome of Agriculture/Fisheries Council of September. 2003. *MEMO/03/187* 29. 9. 2003. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/03/187&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>>.
- Pačes, Václav. 2000. „Etické problémy moderní biologie.“ *MF Dnes* 24. 11. 2000.
- Pačes, Václav. 2007. „Kam směřuje genetika?“ *aktuálně.cz* 28. 3. 2007. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://blog.aktualne.centrum.cz/blogy/vaclav-paces.php?itemid=236>>.
- Parker, Mike. 2006. „Biotech Conference May Bring Protesters to Chicago: Conference Has Drawn Massive Opposition In Past Cities.“ *CBS2 News*, 7. 4. 2006. [online] [cit. 12. 8. 2007]. Dostupné z: <http://cbs2chicago.com/topstories/local_story_096181616.html>.
- Parr, Douglas. 2002. *Genetické manipulace před soudem*. Praha: Greenpeace.
- Patriarca, Eliane. 2007. „Arnaud Gossement, juriste du réseau FNE, condamne les deux décrets publiés en France: «Une stratégie qui tend à banaliser les OGM dans les campagnes».“ *Libération* 26. 3. 2007. [online] [cit. 11. 8. 2007]. Dostupné z: <<http://www.liberation.fr/actualite/terre/243320.FR.php>>.
- Pels, Dick, Kevin Hetherington, Frédéric Vandenberghe. 2002. „The Status of the Object: Performances, Mediations, and Techniques.“ *Theory, Culture & Society* 19(5/6): 1–21.

- Piknová, Zuzana, Jan Haverkamp, Václav Vašků. 2002. „Manipulovaná kukuřice firmy Monsanto se může rozšířit na okolní pole a způsobit genetické zamoření.“ *Britské listy* 24. 6. 2002. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://www.blisty.cz/art/10884.html>>.
- „Polský parlament schválil zákaz pěstování geneticky modifikovaných (GM) plodin.“ 2006. *Econnect* 3. 5. 2006. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://zpravodajstvi.ecn.cz/index.stm?apc=zzvx1-1972049&x=1862097>>.
- Poulantzas, Nicos. 1979. *State, Power, Socialism*. London: Verso.
- Preston, Christopher. 2004. *Peer Reviewed Publications on the Safety of GM Foods: Results of a Search of the PubMed Database for Publications on Feeding Studies for GM Crops*. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://www.agbioworld.org/biotech-info/articles/biotech-art/peer-reviewed-pubs.html>>.
- Quist, David, Ignacio H. Chapela. 2001. „Transgenic DNA Introgressed into Traditional Maize Landraces in Oaxaca, Mexico.“ *Nature* 414: 541–543.
- Rayner, Steve. 2003. „Democracy in the Age of Assessment: Reflections on the Roles of Expertise and Democracy in Public-sector Decision Making.“ *Science and Public Policy* 30(3): 163–170.
- Rázgová, Eva. 2000. „Zahrada místo divočiny. Udržitelné využívání biodiverzity /několik postřehů z 3. konference o biodiverzitě v Trondheimu/.“ *Vesmír* 79: 146–147.
- Richardson, Laurel. 2003. „Writing: A Method of Inquiry.“ Pp. 499–541 in N. K. Denzin, Y. S. Lincoln (eds.). *Handbook of Qualitative Methods: Collecting and Interpreting Qualitative Materials*. London: Sage.
- Robins, Rosemary. 2001. „Overburdening Risk: Policy Frameworks and the Public Uptake of Gene Technology.“ *Public Understanding of Science* 10: 19–36.
- Rose, Nikolas, Peter Miller. 1992. „Political Power Beyond the State: Problematics of Government.“ *British Journal of Sociology* 43(2):172–205.
- Rowe, Gene, Lynn J. Frewer. 2000. „Public Participation Methods: A Framework for Evaluation.“ *Science Technology Human Values* 25(1): 3–29.
- Rowell, Andy. 2003. „Safe Science Is Not Always Good Science: The Royal Society Must Not Be Allowed to Stifle the GM Debate.“ *Guardian* 19. 8. 2003. [online] [cit. 22. 11. 2008]. Dostupné z: <<http://www.guardian.co.uk/education/2003/aug/19/highereducation.uk>>.
- Ruprich, Jiří. 2006. „Transgenní organismy využívané jako potraviny.“ Pp. 41–45 in *Geneticky modifikované organismy: Sborník přednášek ze semináře pořádaného Ministerstvem zemědělství ČR a Českou zemědělskou univerzitou v Praze*. Praha: MZe. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <http://81.0.228.70/attachments/Sbornik_GMO_2006.pdf>.
- Russell, Wendy A. 2008. „GMOs and Their Contexts: A Comparison of Potential and Actual Performance of GM Crops in a Local Agricultural Setting.“ *Geoforum* 39: 213–222.
- Sachs, Eric, Bruce Hammond, Margaret Nemeth, Kerstin Kramer. 2007. *Monsanto Company Response to a Ciri-Gen Report Relating to the NK 603 Maize Rat Feeding Study*. 24. 6. 2007. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <http://www.agbioworld.org/newsletter_wm/index.php?caseid=archive&newsid=2736>.
- Sarewitz, Daniel. 2004. „How Science Makes Environmental Controversies Worse.“ *Environmental Science and Policy* 7: 385–403.
- Saunders, Peter. 2005. „Science versus Democracy?“ *Press Release* 4. 4. 2005. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://www.i-sis.org.uk/SciencevsDemocracy.php>>.
- Savage, Mike, Roger Burrows. 2007. „The Coming Crisis of Empirical Sociology.“ *Sociology* 41(5): 885–899.
- „Scientists' letter to Blair on GM. 2003.“ *Guardian* 31. 10. 2003. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://www.guardian.co.uk/gmdebate/Story/0,2763,1075121,00.html>>.

- Seifert, Franz. 2003. „The Emergence of a European Public? Some Lessons from the Conflict over Biotechnology.“ Pp. 181–208 in A. Bammé, G. Getzinger, B. Wieser (eds.). *Yearbook 2003 of the Institute for Advanced Studies on Science, Technology and Society*. Munchen, Wien: Profil.
- Seifert, Franz. 2005. „The Transatlantic Conflict over Biotechnology and the Hegemony of Physical Risk.“ Pp. 367–388 in A. Bammé, G. Getzinger, B. Wieser (eds.). *Yearbook 2005 of the Institute for Advanced Studies on Science, Technology and Society*. Munchen, Wien: Profil.
- Séralini, Gilles-Eric, Dominique Cellier, Joël Spiroux de Vendomois. 2007. „New Analysis of a Rat Feeding Study with a Genetically Modified Maize Reveals Signs of Hepatorenal Toxicity.“ *Archives of Environmental Contamination and Toxicology* 52: 596–602.
- Seyfang, Gill. 2003. „From Frankenstein Foods to Veggie Box Schemes: Sustainable Consumption in Cultural Perspective.“ *CSERGE Working Paper EDM 03-13*.
- Shorett, Peter, Paul Rabinow, Paul R. Billings. 2003. „The Changing Norms of the Life Science.“ *Nature Biotechnology* 21(2): 123–125.
- Schurman, Rachel, William Munro. 2006. „Ideas, Thinkers, and Social Networks: The Process of Grievance Construction in the Anti-genetic Engineering Movement.“ *Theory and Society* 35(1): 1–38.
- Schwartzbrod, Alexandra. 2007. „Pro et anti-OGM sur le pont pour s'affronter : Les gendarmes ont dû intervenir dans le Tarn-et-Garonne.“ *Libération* 27. 8. 2007. [online] [cit. 4. 9. 2007]. Dostupné z: <http://www.liberation.fr/actualite/economie_terre/274365.FR.php>.
- Schwartzbrod, Alexandra. 2008. „La France ne cultivera pas d'OGM en 2008.“ *Libération* 12. 1. [online] [13. 2. 2008]. Dostupné z: <http://www.liberation.fr/actualite/economie_terre/303408.FR.php>.
- Sommier, Isabelle. 2005. „La désobéissance vise à provoquer le débat public.“ *Libération* 21. 9. 2005.
- „Sponsorship, Authorship, and Accountability.“ 2001. *The Lancet* 358: 854–856.
- Státní zemědělská a potravinářská inspekce. 2001. „ČZPI kontroluje potraviny nového typu.“ *Tisková zpráva*. 31. 7. 2001. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://www.szpi.gov.cz/cze/article.asp?id=54396&cat=2162&ts=1ec1>>.
- Stirling, Andy. 2003. „Risk, Uncertainty and Precaution: Some Instrumental Implications from Social Sciences.“ Pp. 33–67 in F. Berkhout, M. Leach, I. Scoones (eds.). *Negotiating Environmental Change: New Perspectives from Social Science*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Stöckelová, Tereza. 2001. „Esence? Ano, ale ne ty moderní!“ *Biograf* 26: 57–63.
- Stöckelová, Tereza. 2002. „Evropská politika v České republice: Příklad geneticky modifikovaných organismů.“ Pp. 183–191 in J. Konšelík, B. Köpplová, I. Prázová (eds.). *Konsolidace vládnutí v České republice a v Evropské unii. Příspěvky z konference konané ve dnech 31. 10.–2. 11. 2002*. Praha: FSV UK.
- Stöckelová, Tereza. 2004a. „Politics of GMO in the Czech Republic: A Case Study in Public Accountability.“ Pp. 56–75 in Z. Konopásek, T. Stöckelová, T. Vajdová, L. Zamykalová. *Environmental Controversies in Technical Democracy: Three Case Studies*. CTS report CTS-04-04. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://www.cts.cuni.cz/new/data/Repb27386e4.pdf>>.
- Stöckelová, Tereza. 2004b. „Polní pokusy s geneticky modifikovanými plodinami jako místa střetů výzkumu a veřejnosti.“ *Vesmír* 83(11): 638–644.
- Stöckelová, Tereza. 2005. „Veřejná debata o vědní politice: Návrh Sedmého rámcového programu EU a jeho kritiky.“ *Kontext* 1–2. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://www.cec-wys.org/kontext/6ac75d2d/Verajna%20debata%20o%20vedni%20politice.%20Navrh%20Sedmeho%20Ramcoveho%20programu%20EU%20a%20jeho%20kritiky.pdf>>.

- Stöckelová, Tereza. 2006. „Coexistence Between GM and Non-GM Crops: Contested Political Geographies of Europe.“ Pp. 84–106 in A. Červinková, K. Šaldová (eds.). *Science Studies Opens the Black Box. Spring School of Science studies Proceedings*. Prague: Institute of Sociology of the Academy of Sciences of the CR.
- Stöckelová, Tereza. 2008. *Biotechnologizace: Legitimita, materialita a možnosti odporu*. Doktorská disertační práce. Praha: FSV UK.
- Stöckelová, Tereza, Marcela Linková. 2006. „Věda jako kolektivní experiment.“ Pp. 13–33 in K. Čada, A. Červinková, M. Linková, T. Stöckelová, D. Řeháčková. *Věda jako věc veřejná: vědní politiky a média*. Sociologické texty/Sociological Studies 06:11. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky.
- Strathern, Marilyn. 1991. *Partial Connections*. Savage, Md.: Rowman and Littlefield.
- Szerszynski, Bronislaw. 2002. „Ecological Rites: Ritual Action in Environmental Protest Events.“ *Theory, Culture & Society* 19(3): 51–69.
- Škabraha, Martin. 2008. „Proč nejsem biotechnooptimistou?“ Pp. 216–231 in V. Hušek, L. Chvátal (eds.). *Pojetí přirozenosti ve filosofii minulosti i současnosti*. Brno: CDK.
- Tait, Joyce, Joanna Chataway. 2007. „The Governance of Corporations, Technological Change, and Risk: Examining Industrial Perspectives on the Development of Genetically Modified Crops.“ *Environment and Planning C: Government and Policy* 25: 21–37.
- Torgersen, Helge, Franz Seifert. 2000. „Austria: Precautionary Blockage of Agricultural Biotechnology.“ *Journal of Risk Research* 3: 209–217.
- „Trading Blows over Frankenfoods“ (editorial). 2006. *Financial Times* 9. 2. 2006.
- Transatlantic Consumer Dialogue. 2006. „New Relations Between Creative Communities and Consumers.“ *Zpráva z konference*. Paříž. 19.–20. 6. 2006. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://www.tacd.org/events/creative-communities/index.htm>>.
- Turner, Jill, Mike Michael. 1996. „What Do We Know About ‚Don't Knows‘? Or, Contexts of ‚Ignorance‘.“ *Social Science Information* 35(1): 15–37.
- Urry, John. 2004. „The Complexities of the Global.“ *Theory, Culture & Society* 22(5): 235–254.
- van Zwanenberg, Patrick, Erik Milstone. 2001. „‘Mad Cow Disease’ 1980s-2000: How Reassurances Undermined Precaution.“ Pp. 157–167 in P. Harremoes et al. (eds.). *Late Lessons from Early Warnings: The Precautionary Principle 1896–2000*. Environmental Issue Report No 22. European Environment Agency. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <http://reports.eea.europa.eu/environmental_issue_report_2001_22/en>.
- Večerková, Hana. 2000. „Na trhu je víc geneticky upravených potravin, než se čekalo.“ *MF Dnes* 10. 11. 2000.
- Vědecký výbor pro potraviny. 2003. *Výsledky reprezentativního průzkumu názorů veřejnosti ČR ve věci vztahu ke „geneticky modifikovaným“ potravinám a výskyt těchto potravin na trhu v ČR*. [online] [cit. 5. 8. 2007]. Dostupné z: <http://www.chpr.szu.cz/vedvybor/dokumenty/zpravy/pnt_2003_3_deklas_gfk.pdf>.
- Verde, Eufemia. 2007. „Movimento Verde Eufemia Mows First GM Field in South Portugal.“ *Indymedia UK* 26. 8. 2007. Dostupné z: <<http://www.indymedia.org.uk/en/2007/08/379708.html>>.
- Vernaud, Vivien. 2006. „OGM: l'Etat sollicite l'avis du public.“ *Libération* 14. 4. 2006. Dostupné z: <<http://www.liberation.fr/page.php?Article=374853>>.
- Versluis, Ester. 2004. „Explaining Variations in Implementation of EU Directives.“ *European Integration On-line Papers* 8(9). Dostupné z: <<http://eiop.or.at/eiop/texte/2004-019a.htm>>.
- Vidaillet, Tamara. 2007. „Monsanto Stays Course Despite French GMO Attacks.“ *Reuters* 29. 8. 2007. Dostupné z: <<http://www.reuters.com/article/reutersEdge/idUSL2832600320070829>>.

- Vidal, John. 2004. „Outright Ban, Caution or Green Light?“ *Guardian* 17. 10. 2004. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://www.guardian.co.uk/gmdebate/Story/0,2763,1064739,00.html>>.
- Vidal, John. 2005. „Enemy of the State.“ *Guardian* 19. 1. 2007. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://society.guardian.co.uk/environment/news/0,,1393123,00.html>>.
- Vidal, John. 2006. „America's Masterplan Is to Force GM Food on the World. The Reason the US Took Europe to the WTO Court Was to Prise Open Lucrative Markets Elsewhere.“ *Guardian* 13. 2. 2006. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://www.guardian.co.uk/gmdebate/Story/0,,1708375,00.html>>.
- Vidal, John. 2007. „Monsanto Dumped Toxic Waste in UK: Inquiry after Chemicals Found at Site 30 Years after Their Disposal.“ *Guardian* 12. 2. 2007. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://business.guardian.co.uk/story/0,,2011025,00.html>>.
- Vignal, François. 2007. „Grenelle: embrouille sur les pesticides.“ *Libération* 25. 10. 2007. [online] [cit. 25. 10. 2007]. Dostupné z: <http://www.liberation.fr/actualite/economie_terre/grenelle/287301.FR.php>.
- „Vingt régions européennes défient Bruxelles en refusant les OGM.“ 2005. *Le Monde* 14. 2. 2005.
- Weingart, Peter. 1999. „Scientific Expertise and Political Accountability: Paradoxes of Science in Politics.“ *Science and Public Policy* 26(3): 151–161.
- Welsh, Rick, Leland Glenna. 2006. „Considering the Role of the University in Conducting Research on Agri-bio-technologies.“ *Social Studies of Science* 36(6): 929–942.
- White, Michael. 2005. „Howard Denies Tabloid Politics.“ *Guardian* 22. 3. 2005. [online] [cit. 22. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://www.guardian.co.uk/gmdebate/Story/0,,1443210,00.html>>.
- Wievorka, Michel. 2005. „After New Social Movements.“ *Social Movement Studies* 4(1): 1–19.
- Williams, Francis. 2006. „WTO Condemns EU's Genetic Food Ban.“ *Financial Times* 29. 9. 2006.
- Wynne, Brian. 1991. „Knowledges in Context.“ *Science Technology & Human Values* 16(1): 111–121.
- Wynne, Brian. 2006. „Public Engagement as a Means of Restoring Public Trust in Science – Hitting the Notes, but Missing the Music?“ *Community Genetics* 9: 211–220.
- Žižek, Slavoj. 2003. „Bring Me My Philips Mental Jacket.“ *London Review of Books* 22. 5. 2003. [online] [cit. 15. 2. 2008]. Dostupné z: <http://www.lrb.co.uk/v25/n10/zize01_.html>.

PŘÍLOHA 1: SEZNAM ZKRATEK

BSE	boviní spongiformní encefalopatie („nemoc šílených krav“)
ČK GMO	Česká komise geneticky modifikovaných rostlin a produktů
DSB	Dispute settlement body (Sbor pro urovnávání sporů)
EFSA	European Food Safety Authority
FoE	Friends of the Earth
FoEE	Friends of the Earth Europe
FoE UK	Friends of the Earth United Kingdom
GMO	geneticky modifikovaný organismus / geneticky modifikované organismy
MZd	Ministerstvo zdravotnictví ČR
MZe	Ministerstvo zemědělství ČR
MŽP	Ministerstvo životního prostředí ČR
NNO	nevládní nezisková organizace
STS	science and technology studies (studia vědy a technologií)
WTO	World Trade Organization (Světová obchodní organizace)

PŘÍLOHA 2: SEZNAM VÝZKUMNÝCH ROZHOVORŮ

Fatima Cvrčková, bioložka Katedry fyziologie rostlin, Přírodovědecká fakulta UK (9. 4. 2002).

Zuzana Doubková, úřednice MŽP, tajemnice ČK GMO (2. 5. 2002).

Jaroslav Drobník, biolog, emeritní profesor Přírodovědecké fakulty UK, člen ČK GMO v letech 2001–2005, zakladatel Biotrinu (16. 10. 2002).

Lukáš Fischer, biolog, Přírodovědecká fakulta UK (18. 4. 2002).

Karel Jech, koordinátor genetické kampaně Greenpeace v letech 1996–1998, člen ČK GMO v letech 2001–2005 (26. 4. 2002).

Magdalena Klimovičová, koordinátorka genetické kampaně Greenpeace od roku 2003 (19. 3. 2003; 15. 3. 2005).

František Krahulec, botanik, Botanický ústav AV ČR; člen ČK GMO v letech 2003–2006 (4. 11. 2002; 22. 5. 2007).

Zdeněk Opatrný, biolog, Katedra fyziologie rostlin, Přírodovědecká fakulta UK, člen Biotrinu, bývalý člen České komise transgenoz rostlin, člen ČK GMO (18. 4. 2002).

Zuzana Píknová, koordinátorka genetické kampaně Greenpeace v letech 2000–2003 (23. 10. 2002).

Josef Tuček, novinář, *MF Dnes* (27. 11. 2002).

SUMMARY

Biotechnologization: Legitimacy, Materiality and Possibilities of Resistance follows the controversy over the use of genetically modified organisms (GMOs) in agriculture. I look at the production and use of scientific expert knowledges and other knowledges and at the processes of globalization and localization, or political geography, as enacted in the case of GMOs. I also follow and analyse the processes whereby the legitimacy of agricultural GMOs is constructed or subverted and the strategies for the de/materialization of GMOs. I show that representations in the regimes of science, law and political deliberation do not play as crucial a role as is claimed in modern political thought, and argue that this renders problematic the concept of the 'deliberative' or 'consultation' procedures introduced into the current European governance to increase the political participation of citizens. The research starts in the Czech Republic, but as I was interested in the political geography of GMOs, I was quickly led to examine European contexts and particular European countries (France and the UK). The book draws primarily on science and technology studies (STS) and makes use of qualitative methodological approaches and data. It deals predominantly with texts (legislative and governmental documents, expert papers, media texts, press releases) and interviews, which are both used as a source of information and as an object of study.

The first two chapters deal with different aspects of the political geography of GMOs while also offering an introduction to the European and Czech contexts, respectively, of the phenomenon under observation. **The second chapter, 'Globalizing and Localizing GMOs'**, proceeds from the five principles of the study of local/global geography. Under the first principle, agency is attributed to all actors, not just to the ones that are apparently strong. It also looks at the local and locality as an achievement (and not just as something defined by the absence of the global). Second, there is no single and homogeneous globalization but multiple (alter-) globalizations. Third, the local and the global are not opposites but are mutually implicated (a particular globalization implies a particular localization and vice versa). Fourth, the focus is on the crucial role of mediators – in this case, like DNA – which redefine distances and social and spatial relations. Fifth, globalization does not proceed smoothly but rather through discrete actions and trials, which need to be researched together with the different forms of resistance to these actions that emerge. This chapter then looks at a major geopolitical trial connected with GMOs: the legal dispute over GMOs at the World Trade Organization between the US, Canada and Argentina on one side and the EU on the other side. I argue that there is no established 'world order' (represented by the WTO in this case) that would make it possible to settle globally the GMO dispute. On the contrary, the conflict over the legitimacy of the global spread of GMOs is destabilizing the legitimacy of the WTO. It is the 'world order' itself (i.e. the strength of various actors) that is under negotiation. This quasi-legal negotiation process at the WTO, which has been mobilized as a neutral expert-administrative procedure by GMO proponents, has come to be politicized.

The second half of the chapter moves to Europe. I analyse the framework of coexistence proposed by the European Commission as a governance framework for introducing GMOs into European agriculture and looks into the ways in which this framework is criticized and subverted by actors opposed to GMOs, in particular environmental and farmer organizations and European regions declaring themselves GMO-free zones. I argue that in general terms the political geography of Europe (i.e. the sovereignties and powers of different actors) is negotiated through the controversy over GMOs, and I identify and discuss the three different 'Europes' implied in three 'solutions' to the

GMO issue: the modern and homogeneous Europe of the European Commission; the regionalized Europe of the of European regions; and the decentred Europe of the NGO network campaign for a GMO-free Europe.

The third chapter, 'The Europeanization of the Czech Republic and Domestication of GMOs', deals with the processes and contexts of the introduction of GMOs into the Czech Republic. The first part highlights and discusses the two most important factors involved in the introduction of GMOs since the early 1990s. The first factor is the influence wielded by a well-established group of natural scientists, mostly molecular biologists (some of whom also have formal ties with an NGO) promoting GMOs in the public space and also in relation to the public administration. Their strong influence remained essentially unchallenged by any local scientific counter-expertise. The second factor was the Czech Republic's accession to the EU, to which end the country began harmonizing its legislation and policy in the mid-1990s. Another aspect of Europeanization was the fact that the Czech branch of Greenpeace put GMOs on its campaign agenda. While the first factor strengthened the introduction of GMOs in the country (e.g. scientists tried to propose US-style product-based legislation to regulate GMOs), the second factor somewhat slowed down the introduction and ensured it was more cautious.

In the second part of the chapter I closely examine the way in which different parties have mobilized Europe/the EU as a frame of reference since the mid-1990s. Before the accession in 2004 Europe was an indisputable reference point, and it served as an external given in parliamentary political discourse. In effect, it depoliticized debates. However, it did not really signify the end of politics (in the sense of existing alternative action); it only displaced politics, relegating it to a space behind the doors of expert committees and the practical actions of those in power to act. After the accession in 2004 (including the period just before accession), Europe as a reference point began to be disputed – especially by right-wing civic democrats. The chapter traces, both before and after 2004, how the legislative processes and decisions were translated into action, and how that stabilized the meaning of the legislative norms.

Subsequent chapters deal with the production, use and status of knowledge. **The fourth chapter 'Strategies of Knowing'** contextualizes the production and use of expert knowledge related to GMOs, and the controversy over it, in the wider context of the transformation of contemporary science and research. I argue that the recent demands on science to become more socially relevant and publicly accountable have taken two forms. The first has led to the economization of science, pushing for industry collaboration, private funding, intellectual property rights, economic applications, and innovation. The second has led to the socialization of science, focusing on the diffusion and mobilization of different forms of knowledge throughout the social body, on the social robustness of specialized knowledge, and on overcoming the great divide between the expert and the layperson.

I looked specifically at the issue of GMO field trials in France and the UK and the controversy over GMO safety assessments, and in this context discuss the ways in which economization and socialization knowledge are played out in the case of GMO research and regulatory science. I show that the border between fundamental and applied science is blurred. As the very word 'biotechnology' suggests, 'basic' knowledge is produced in the context of technological development. By extension, the border between science and society is also blurred, which leads to the mobilization of various social actors in socio-technical issues. It is in this context that environmental NGOs and farmers'

unions have called for a debate on GMO research itself: the public debate cannot be postponed to the point where innovation is 'ready', as research and development already represent an intervention into society (e.g. in the form of field trials in the agricultural space). In socio-technical debates like that over GMOs, the multiplicity of actors and articulated perspectives makes it difficult to draw authoritative conclusions and close the debate. The contingencies of research and the situated nature of knowledge become easily visible. Despite this, all the sides involved use a reference to 'independent' knowledge to legitimize their own position. They only point to contingencies and biases in their opponents' knowledge claims in order to undermine their legitimacy.

In the next part of the chapter I briefly discuss the situation in the CR regarding the status of expert knowledge. I show that the discourse over GMO is highly expert here, and that the pretension to independent knowledge coexists with the increasing economization of research (public-private research partnerships, focus on innovation), while the socialization of knowledge (in terms of counter-expertise or opening up the scope of relevant expertise) is almost entirely absent.

The fifth chapter, 'Public Participation - Democratizing Knowledge and Technology?', focuses on recent attempts, at the European level and within member states, to institutionalize public participatory procedures in the governance of technology. In the first part it looks at the European discourse of inclusive governance (defined most generally in the 2001 White Paper on European governance), which strives, in the area of science and technology, to get beyond the so-called deficit model (i.e. laypeople reject technologies because they lack knowledge, and thus they need to be educated). However, most of the documents only replaced the notion of a cognitive deficit with that of a deficit in trust which needs to be remedied. It is again society which must adjust to techno-scientific development, not the other way around.

In the next part I discuss the course and effects of various concrete participatory procedures related to GMOs, namely the Danish consensus conference, the French citizens' conference and public participation in administrative procedures in the CR. On the basis of this evidence I argue that, contrary to the official doctrine, participatory platforms never take place outside power relations. In order for public participation to be effective and influential on the content and outcome of governmental decision-making, it must take place in the context of wider social mobilization, which is what provides the participating actors with the power to shape the agenda, claim legitimate counter-expertise and hold an influence over the interpretations of the outcome. The public (represented by civil society organizations) must also have a chance to participate not only in the debates but also in the very organization of these debates (in terms of formulating topics, selecting experts, etc.). Otherwise, public participation becomes merely a favoured governmental tool for legitimizing the *status quo* in terms of power and knowledge distribution.

The sixth chapter, 'The Politics of Words and Things', changes the perspective. While the four previous chapters focused mainly on the attempts to establish the legitimacy of GMOs in legal, administrative and scientific regimes, the concluding chapter deals with the efforts to promote or oppose GMOs by force, regardless of, or without primary respect for, the legitimacy of GMOs. I examine here post-hegemonic operations of power, with a focus on the materiality of these interventions, knowledge in the form of instruction (not truth representation), and ritualized action (a backing away from 'rational', consensus-oriented negotiation). It is the advocates and opponents of GMOs alike who proceed through actions of this kind: they push or block GMOs as material so-

cio-technical objects in the world. Here legitimacy is only what follows (from) this material existence, the performance.

There are three main interrelated contexts in which GMOs in their materiality become objects of action and conflict: labs, agricultural spaces and food chains. The chapter focuses on the latter two. With respect to food chains, I analyse the introduction of traceability and labelling as preconditions for consumer mobilization in the form of marketing (in case of the biotech industry) and consumer boycott (in the case of critical NGOs). I focus on the ways in which critical NGOs strive to construct an alternative consumer infrastructure beyond the legal requirements for traceability and labelling in order to enable a subsequent consumer boycott, and discuss the politicization of economic markets and consumer choices. With respect to agricultural spaces I analyse the ways in which the mobility of GM crops is controlled by biotech industry through patenting and licensing and the unavoidable (under the current conditions) genetic contamination of the environment by GM traits, which generates intransigent tension between public and private claims over agricultural space. In this section I also discuss the destruction of field trials (in France and other Western European countries) as actions aimed at the material, spatially dispersed and personally engaged blocking of the use of GMOs the environment.

The concluding chapter, 'From Technical Object to Socio-technical Actor', summarizes the book with a view to how GMOs have been transformed as they became an issue of public debate and material protest actions. I discuss the conception of GMOs as a technical object, subjected to exclusively technical expertise; as a socio-technical object, submitted to a wider assessment and negotiations; and as a socio-technical actor, grasped by both the proponents and opponents of GMOs in their material existence. As such, I argue that the socio-technical actor always escapes the intentions of its creators and patent-holders. The uncertainty characterizing the existence and governance of technologies is in this case not only epistemic but also ontological. I conclude by reflecting on the consequences of this understanding of uncertainty for democratic politics and argue that we need to move beyond 'participatory deliberation' to 'material participation'.

O AUTORCE

Mgr. Tereza Stöckelová, Ph.D.

Narozena 15. 5. 1977 v Praze

Vzdělání

- 2001–2008 Doktorské studium v oboru sociologie, Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze.
- 1998–2001 Magisterské studium v oboru sociologie (specializace biografická sociologie), Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze.
- 1995–1998 Bakalářské studium v oboru sociologie a sociální politika, Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze.

Zahraniční stáže a jiné vědecké pobyty

- duben 2005 Joint Research Centre of the European Commission, Ispra, Itálie (Scientific Discussion on Inclusive Governance).
- listopad 2004–červen 2005 Institute for Advanced Studies on Science, Technology and Society, Graz, Rakousko.
- srpen–říjen 2004 Centre de sociologie de l'innovation, Ecole des Mines de Paris, Francie.

Odborná praxe

- 2009–dosud Vědecká pracovnice Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i.
- 2008–dosud Odborná pracovnice Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i.
- 2005–2007 Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. (smlouva o pracovní činnosti).
- 2004–2008 Podíl na výuce kurzu Úvod do sociologie, FHS UK, katedra Sociální a kulturní ekologie.
- 2002–2003 Výuka kurzů Vybrané kapitoly z fenomenologicky inspirované sociologie (s Tomášem Bitrichem) a Dohlížet a trestat (s Terezou Vajdovou), FSV UK.
- 2001–2004 Centrum pro teoretická studia UK/AV ČR (smlouva o pracovní činnosti).

Odborné zaměření

Tereza Stöckelová se věnuje sociologii vědy a technologií. Zaměřuje se na proměny akademické práce ve výzkumných a vzdělávacích institucích, na podobu a roli expertního vědění ve sporech o životní prostředí a na reflexivní pohyb znalostí mezi vědou a společností. Pohybuje se v oblasti poststrukturalistické sociální teorie a kvalitativního výzkumu.

Členství v profesionálních a mezinárodních organizacích

Členka Society for Social Studies of Science.

Členka České asociace pro sociální antropologii (2008– členka předsednictva).

Účast na projektech:

Developing New Modes of Collaboration between NGOs, the Public and the Academic Sector. Trust for Civil Society in Central & Eastern Europe. Řešitelka Kateřina Ptáčková (Zelený kruh), 2008–2011.

Knowledge, Institutions and Gender: an East-West Comparative Study. Evropské komise, 6. RP. Řešitelka Marcela Linková, 2006–2008.

Central European Centre for Women and Youth in Science. Evropské komise, 6. RP. Řešitelka Marcela Linková, 2005–2006.

Analysing Public Accountability Procedures in Contemporary European Contexts. Evropské komise, 5. RP. Řešitel Zdeněk Konopásek (CTS AV ČR/UK), 2001–2004.

Zvané přednášky

Stöckelová, Tereza. 2004. „The Role of Green NGOs in the Democratisation Process in the Czech Republic.“ Přednáška přednesená na konferenci Local Institution Building for the Environment: Perspectives from East and West, Gorizia, 9.–10. 9.2004. Konference organizovaná International Sociological Association Research Committee RC24 „Environment and Society“, University of Trieste Department of Human Sciences, I.S.I.G. Institute of International Sociology Gorizia, Italian Association of Sociology, IUIES – Consortium International University for European Studies.

Vybrané publikace:

Stöckelová, Tereza. 2008. „Beyond Inclusion: Effects and Limits of Institutionalized Public Participation.“ *International Journal of Risk Assessment and Management* (v tisku).

Konopásek, Zdeněk, Tereza Stöckelová, Lenka Zamykalová. 2008. „Making Pure Science and Pure Politics: On the Expertise of Bypass and the Bypass of Expertise.“ *Science, Technology & Human Values* 33(4): 529–553.

Grygar, Jakub, Tereza Stöckelová. 2007. *Příčiny a souvislosti stěhování vsetínských Romů z pavlačového domu č.p. 1336 v říjnu 2006. Zpráva z šetření.* Brno: Masarykova Univerzita – Fakulta sociálních studií. 76 s. (Výzkumná oponovaná zpráva pro Kancelář Rady vlády pro záležitosti romské komunity).

- Stöckelová, Tereza. 2006. „Politicising Coexistence Between GM and Non-GM Crops.“ Pp. 245–259 in A. Bammé, G. Getzinger, B. Wieser (eds.). *Yearbook 2006 of the Institute of Advanced Studies on Science, Technology and Society*. Munchen, Wien: Profil.
- Stöckelová, Tereza, Marcela Linková. 2006. „Věda jako kolektivní experiment.“ Pp. 13–34 in K. Čada, A. Červinková, M. Linková, D. Řeháčková, T. Stöckelová. *Věda jako věc veřejná: vědní politiky a média*. Sociologické studie/Sociological Studies 06:11. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Stöckelová, Tereza. 2006. „Coexistence Between GM and Non-GM Crops: Contested Political Geographies of Europe.“ Pp. 84–106 in A. Červinková, K. Šaldová (eds.). *Science Studies Opens the Black Box. Spring School of Science Studies Proceedings*. Prague: Institute of Sociology of the Academy of Sciences of the CR.
- Stöckelová, Tereza. 2006. *Otázky a souvislosti kvalitativního výzkumu: úvod k debatě o kvalitativních přístupech v SOÚ*. Nепublikovaná zpráva pro Sociologický ústav AV ČR.
- Stöckelová, Tereza. 2005. „Veřejná debata o vědní politice: návrh Sedmého rámcového programu EU a jeho kritiky.“ *Kontext* 1–2.
- Stöckelová, Tereza. 2004. NGOs and the Public: „Understanding the Lack of Public Mobilisation.“ *Sociale Technik* 4: 6–8.
- Stöckelová, Tereza. 2004. „Polní pokusy s geneticky modifikovanými plodinami jako místa střetů výzkumu a veřejnosti.“ *Vesmír* 83: 638–644.
- Konopásek, Zdeněk, Tereza Stöckelová, Tereza Vajdová, Lenka Zamykalová. 2004. *Environmental Controversies in Technical Democracy*. CTS report CTS-04-04. [online] [cit. 22. 11. 2008]. Dostupné z: <<http://www.cts.cuni.cz/new/data/Repb27386e4.pdf>>.
- Stöckelová, Tereza. 2004. „Příroda v národním parku Šumava: příroda nezačíná tam, kde končí lidská intervence.“ *Vesmír* 83: 86–95.
- Assouline, Gérald, Tereza Stöckelová. 2003. *Genetically Modified Organisms: A Danger to Sustainable Agriculture. A Contribution by WWF Switzerland to the International Public Debate*. Zpráva pro World Wildlife Fund Switzerland.
- Stöckelová, Tereza. 2002. „Studie na hranicích modernosti“ (recenze knihy M. Callon, P. Lascoumes, Y. Barthe: *Agir dans un monde uncertain*). *Biograf* 29: 121–129.
- Stöckelová, Tereza. 2002. „Evropská politika v České republice: případ geneticky modifikovaných organismů.“ Pp. 183–191 in J. Konšelík, B. Köpplová, I. Prázová (eds.). *Konsolidace vládnutí v České republice a v Evropské unii. Příspěvky z konference konané ve dnech 31. 10.–2. 11. 2002*.
- Stöckelová, Tereza. 2001. „Pavla Frýdlová (ed.) – Všechny naše včerejšky I, II“ (recenze). *Cargo* 3–4: 310–312.
- Stöckelová, Tereza. 2001. „Esence? Ano, ale ne ty moderní!“ (recenze knihy B. Latoura *Politiques de la nature*). *Biograf* 26.
- Stöckelová, Tereza. 1999. „Michel Callon – The Laws of the Markets“ (recenze). *Cargo* 3–4: 161–163.
- Stöckelová, Tereza. 1999. „Neviditelná Paříž Bruno Latoura“ (recenze). *Biograf* 18/19.

Biotechnologizace: legitimita, materialita a možnosti odporu

TEREZA STÖCKELOVÁ

Text vychází v edici Sociologické disertace.

Redakční radu edice řídí: Marie Čermáková

Redakce: Denis Jerie

Jazyková korektura: Pavel Kořínek

Návrh edice a obálky: Pavel Rakušan

Sazba: Jakub Kubů, Praha

Tisk a vazba: ERMAT Praha, s. r. o., Praha 4

Vydal: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

Jilská 1, 110 00 Praha 1

Náklad: 300 výtisků

1. vydání

Praha 2008

Distribuce:

Tiskové a ediční oddělení

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

tel.: 222 221 761, 221 183 217, 218, fax: 222 220 143

e-mail: prodej@soc.cas.cz

Tato kniha je sociologickým pojednáním o možnostech rozhodování, volby a protestu ve vztahu k novým technologiím v současných společnostech, tak jak se ukazují v případě geneticky modifikovaných organismů (GMO). V práci sledují konflikty, které se odehrávají kolem hodnocení, správy a pohybu této technologie v zemědělském a potravinářském prostoru. Rozebírám strategie vědecké a politické reprezentace GMO a strategie jejich materiálního prosazování a materiálního odporu vůči nim a ukazují, že reprezentace v režimech vědy, práva a politické rozpravy nehrají tak rozhodující mocenskou a legitimizační roli, jakou jim připisuje moderní politické myšlení. Tento náhled zásadně problematizuje zavádění prvků „participativní“ či „deliberativní“ demokracie v Evropské unii a České republice jako účinného prostředku rozšiřování účasti občanů na moci a utváření společného světa. V závěrečné kapitole navrhuji a rozvíjím jako alternativu pojetí „materiální participace“, které zohledňuje materiální povahu politického jednání a dovoluje myslet nekontrolovatelnost GMO jako formu jejich účasti na politickém procesu.

Napsali o práci:

„Autorčiným důležitým východiskem je rozlišení pěti významů přídavného jména „politický“ podle B. Latoura: „vytváření nových entit či aktérů a jejich propojení s dalšími aktéry“, „ustavení určité veřejnosti, která se kolem záležitosti formuje“, „pojem suverenity“, „podoby deliberativní demokracie“, „byrokratizované formy vládnutí“. (...) Práce je v zásadě odpovědí na otázky, které jsou obsaženy v identifikaci těchto významů. Jednotlivé aspekty „političnosti“ GMO – ve velmi širokém slova smyslu – jsou důkladně analyzovány a ve všech případech přinášejí zajímavé nové přehledy. Hloubka pochopení celé problematiky je mimořádná.“

prof. RNDr. Bedřich Moldan, CSc.

„Jasná pozice autorky dobře rámuje její východiska a teoretické přístupy. Znamená to, že práce je postavena na vybraných výchozích teoriích, které zároveň zpřesňuje či rozvíjí. (...) Empirické části práce jsou jasně podloženy odkazy, například na sledové diskuse, a jsou dobře argumentačně zvládnuty s využitím řady detailně analyzovaných případů vztažených ke GMO. (...) Celkově disertační práci Terezy Stöckelové „Biotechnologizace: Legitimita, materialita a možnosti odporu“ hodnotím jako vysoce zdařilou, teoreticky zpracovanou a empiricky zakotvenou, jako práci, která může mít i své praktické výstupy.“

doc. PhDr. Michal Lošťák, Ph.D.

ISBN 978-80-7330-152-1

9 788073 301521